

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKİLÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ**

**27 MAYIS 1960 ASKERİ MÜDAHALESİNİN
LİDERLİK OLGUSU VE KURUMSAL ÇERÇEVESİ**

Doktora Tezi

Soner ORAN

Ankara-2013

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

27 MAYIS 1960 ASKERİ MÜDAHALESİNİN
LİDERLİK OLGUSU VE KURUMSAL ÇERÇEVESİ

Doktora Tezi

Soner ORAN

Ankara-2013

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKİLÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

27 MAYIS 1960 ASKERİ MÜDAHALESİNİN
LİDERLİK OLGUSU VE KURUMSAL ÇERÇEVESİ

Doktora Tezi

Öğrencinin Adı

Soner ORAN

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Oğuz AYTEPE

Ankara-2013

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKİLÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

27 MAYIS 1960 ASKERİ MÜDAHALESİNİN
LİDERLİK OLGUSU VE KURUMSAL ÇERÇEVESİ

Doktora Tezi

Tez Danışmanı:

Prof. Dr. Oğuz AYTEPE

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

Prof.Dr. Fevzi DEMİR (Başkan)

Prof. Dr. Oğuz AYTEPE (Danışman)

Prof.Dr. Temuçin F.ERTAN

Prof.Dr. Mesut ÇAPA

Prof.Dr. Neşe ÖZDEN

Tez Sınavı Tarihi: 31 OCAK 2013

Prof. Dr. Temuçin F. ERTAN
Enstitü Müdürü

ÖZET

Türkiye’de Cumhuriyet’in ilanından kısa bir süre sonra çok partili hayata geçiş denemeleri gerçekleşmiş ancak istenen sonuç alınamamıştır. Cumhuriyet Halk Partisi iktidarına dayalı tek partili rejim II. Dünya Savaşı’ndan sonra çözülmeye başlamıştır. Çok partili hayata geçiş sürecinde ordu ve siyaset arasındaki ilişkide köklü değişiklikler yaşanırken, beyaz ihtilal olarak da adlandırılan 14 Mayıs 1950 seçimleri ile seçmen beklentilerine çözüm öneren denememiş muhalefet partisi olan Demokrat Parti’yi iktidara taşımıştır. Demokrat Parti, çıkardığı kanunlarla meşru göstermeye çalıştığı çoğu anti-demokratik politikasıyla ordu, toplumun çeşitli kesimleri ve muhalefetin tepkisini çekmekte gecikmemiş ve özellikle muhalefetin de artan tepkisiyle Menderes-İnönü mücadelesi siyasal bir çekişme olmaktan çıkıp toplumsal bir çatışmaya dönüşmüştür. Bu gelişmeler, iktidarın siyasal tutumu ve Türk Silahlı Kuvvetleri’ne karşı sergilediği kontrolsüz tavrı orduda gizli örgütlenme girişimlerini de beraberinde getirmiştir.

Askeri müdahale amaçlı ortaya çıkan bu türden gizli örgütlenmelerin en önemli özelliği liderlik olgusunda genç subayların ön planda yer alması ve bu gizli örgütlerin bazılarında liderlik olgusunun birkaç kişi tarafından paylaşılmasıdır. 1957 yılında yapılan genel seçimlerin sonuçları Türk Silahlı Kuvvetleri içinde gizli örgütler kuran ve mevcut siyasal iktidara muhalif olan subaylar arasında hoşnutsuzluğu artırmış, kurulan gizli örgütler bir yandan birleşerek büyürken askeri müdahale fikri de güçlenmiştir. Özellikle bir generalin liderliği, ordu içindeki diğer birliklerin müdahale sürecinde birlikte hareket edilmesi açısından büyük önem taşıdığından Cemal Gürsel’in liderliğine ihtiyaç duyulmuştur.

Ülkede ciddi bir direniş ya da hareketle karşılaşılmadan gerçekleşen 27 Mayıs askeri müdahalesi, halkın isteği veya desteği aranmaksızın Türk Silahlı Kuvvetleri’nin sivil otoriteye karşı sivil halk adına ve yararına, Türkiye Cumhuriyeti’nin demokratik ve laik yapısının devamlılığını sağlamak savıyla yapılmıştır. 1960 Askeri Müdahale öncesi Demokrat Parti’nin yasama, yargı ve yürütme erkleri üzerindeki siyasal tasarrufları, muhalefet ile olan ilişkilerinde baskıcı tutumu Milli Birlik Komitesi’nin yönetimi devraldıktan sonra Anayasanın Kurumsal

Çerçevesini yeniden yapılandırması için çalışmalar başlatmasına neden olmuştur. Meclis bünyesindeki Anayasa Komitesi tarafından 1961 anayasası hazırlanarak halkoyuna sunulmuş ve kabul edilmiştir. İnsan hak ve hürriyetlerini teminat altına almayı amaçlayan bir içerikle hazırlanan yeni anayasa ile demokratik hukuk devletinin bütün hukuki ve sosyal temelleriyle tekrar kurulması, çoğulcu anayasal anlayışın hâkim kılınması ve parlamenter rejime özgü yumuşak bir kuvvetler ve fonksiyonlar ayrılığı hedeflenmiştir.

ABSTRACT

Transition to a multi-party governing system was tried shortly after the foundation of the Republic in Türkiye, however, the consequences were not up to expectations. One-party regime based on the rulership of Republican People's Party started loosening after World War II. A radical transformation in military-politics relationships was exercised in the process of transition to multi-party system and by the elections of May 14th 1950, also named as "the white revolution"; the elective body brought Democratic Party, which offered satisfaction of expectations, to power. Democratic Party, because of its predominantly anti-democratic policies legitimated by bringing new laws in force, was not late in attracting the furor of the army, various sectors of society and the opposition party. In time, Menderes-İnönü controversy, particularly due to the increasing furor of the opposition; turned into something far from a political conflict and became a social clash. Such developments, the political approach of governing party and its unchecked attitude towards the Turkish Armed Forces, led to some secret organization attempts within the army.

The most important feature of such secret organizations aiming military interventions is the leadership of young officers. In some organizations the approach of shared leadership is adopted. The results of the elections of 1957 increased dissatisfaction among the Turkish Armed Forces Officers secretly organizing in opposition to current government. While the secret organizations united to grow stronger, the idea of military intervention also gained strength. Since the leadership of a general was particularly important for the collective action of army troops during intervention, the leadership of Cemal Gürsel was sought.

The military intervention of 27th of May which didn't receive any crucial resistance or action throughout the country; was carried out by Turkish Armed Forces against civil authority, on behalf and to the advantage of civil society and with the claim of providing the permanence of democratic and secular structure of the Turkish Republic. Neither the demand nor the support of public was sought

during the process. Political dispositions of Democratic Party on legislative, judiciary and executive governmental powers before the military intervention of 1960 and the repressive attitude in its communication with the opposition party, led the Committee on National Unity to start an effort for re-structuring the Corporate Frame of the Constitution. Consequently, the Constitution of 1961 was prepared by the Committee on Constitution embodied in Parliament, submitted to public opinion and accepted. The content of the new constitution was put forth so as to assure human rights and liberties and its aims were; the re-construction of the democratic constitutional state complete with all judiciary and social basis, providing the prevalence of pluralistic constitutional approach and a soft separation of powers and functions which is unique to parliamentarism.

ÖNSÖZ

27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesini; öncesi ve sonrasında meydana gelen gelişmeler, bu süreç içerisinde yaşanan liderlik arayışları, sivil iktidar ve askeri yönetim arasındaki ilişkiler bağlamında değerlendirmek gerekmektedir. Çalışmamızın başlığı da bu amaçla belirlenmiştir. Ordunun siyasal yapılanmayla olan ilişkileri, sivil idarenin ise askeri otoritenin cuntalaşmasını engellemeye yönelik çabaları, çalışmamızın temel bakış açısını belirleyen en önemli unsurları olmuştur.

Ordu- Siyaset ilişkisi ve kurumsal sonuçlarını yeniden yorumlamak amacıyla ele alınan ve üç bölümden oluşan çalışmamızın giriş bölümünde devrim, ihtilal, askeri müdahale kavramları ve ordu-ulus kuramıyla açıklanan askerin devletle olan ilişkileri tarihsel bir süreç içinde ele alınmış, liderlik kuramı ve askeri liderlik incelenmiştir. Birinci bölümde Türk Silahlı Kuvvetleri'nin siyasete müdahale neden ve yöntemleri ele alınmış, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e tarihsel bir süreklilik içinde askeri müdahalelerin neden olduğu sonuçlar üzerinde durulmuştur.

İkinci bölümde 1945- 1960 yıllarında Türk Silahlı Kuvvetleri'nde görülen liderlik ve gizli örgütlenmelere ilişkin eylemler; ordunun devlet hayatındaki yeri ve önemi vurgulanarak incelenmiştir. Çok partili hayata geçildikten sonra ülkenin değişen siyasal, sosyal ve ekonomik hayatı karşısında Türk Silahlı Kuvvetleri'nin gelişmeler karşısındaki tutum ve davranışları, ordunun iktidar ve muhalefet ilişkileri bağlamında yorumlanmaya çalışılmıştır. 27 Mayıs askeri müdahalesinin gerekçelerini oluşturan olaylar, buna karşı ordunun hiyerarşik yapısı içinde liderlik arayışları ve ordu içinde çıkan liderlik mücadelesiyle, devam eden süreç içinde askeri müdahalenin gerçekleşmesinin açığa çıkan yönleri ele alınmış, müdahale sürecinin yakın sonuçları üzerinde bir takım tespitlerde bulunulmuştur.

Çalışmamızın son bölümü olan üçüncü bölümde ise; 1961 Anayasasının kurumsal yapısı incelenirken aynı zamanda hukuki yapısının yorumuna ilişkin bir takım tespitler yapmak gerekmiş; kamuoyunun serbestçe oluşumu, yasama, yargı ve yürütme erklerinin anayasanın kurumsal yapısı içinde yeniden yapılandırılmasında dikkat çeken ayrıntılar, kanun maddelerinin yenilenmesi ve yeniden oluşturulmasına imkân veren hareketler ele alınmaya çalışılmıştır. 1961 Anayasası'nın Türkiye'de

demokratik ve liberal bir siyaset zemini yaratmadaki etkisi ve önemi üzerinde durulmuş, yeni anayasanın oluşumuna neden olan faktörlerle birlikte değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Çalışmamın hazırlanması sırasında konu seçimi, içeriğin oluşturulması ve danışmanlığı boyunca bana gösterdiği ilgi, alaka, iyi niyet ve sabrından dolayı danışman hocam Sayın Prof. Dr. Oğuz AYTEPE'ye ve O'nun nezdinde bütün bölüm hocalarıma, Tez İzleme Komitesi üyeleri Sayın Prof. Dr. Temuçin Faik ERTAN ve Sayın Prof. Dr. Neşe ÖZDEN'e, yazdıklarımı okuyup yapıcı fikirlerini benimle paylaşmaktaki katkılarını esirgemeyen Sayın Dr. Cihan ÖZGÜN'e, sık sık yaptığım görüşmelerde değerli fikirlerini sabırla bana aktaran ve yakın ilgi ve nezaketiyle çalışmamdaki katkıları büyük olan Sayın Prof. Dr. Fevzi DEMİR'e, güleryüzü ve yardımseverliğiyle Sayın Öğrenci İşleri Şefi Fatma MESCİ'ye, Cumhurbaşkanlığı Arşivi'ndeki araştırmalarım sırasında yardımlarından dolayı Sayın Aysun ÖNEN'e sonsuz teşekkür ediyorum.

Soner Oran

İzmir, 2013

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT.....	iii
ÖNSÖZ.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vii
KISALTMALAR.....	x
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI'NIN SON YÜZYILINDAN 1950'YE KADAR SİLAHLI KUVVETLER-SİYASET İLİŞKİSİ

1. SİLAHLI KUVVETLERİN SİYASAL SİSTEM İÇİNDEKİ İŞLEVLERİ

- A. Türk Silahlı Kuvvetlerin Siyasete Müdahale Nedenleri16
- B. Türk Silahlı Kuvvetlerin Siyasete Müdahale Yöntemleri20

2. OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E SİLAHLI KUVVETLER-SİYASET İLİŞKİSİ

- A. Cumhuriyetten Önce Silahlı Kuvvetler- Siyaset İlişkisine
Genel Bir Bakış23
- B. Cumhuriyet'in İlanından Demokrat Parti İktidarına Kadar
Silahlı Kuvvetler- Siyaset İlişkisi31

İKİNCİ BÖLÜM

27 MAYIS MÜDAHALESİ VE LİDERLİK OLGUSU

1. TÜRK SİLAHLI KUVVETLERİNDE LİDERLİK VE GİZLİ ÖRGÜTLENMELER (1945- 1960)

- A. Çok Partili Siyasal Sisteme Geçiş Sürecinde Siyasal Düzen
ve Silahlı Kuvvetler35

B. İlk Gizli Siyasal Nitelikli Örgütlenmeler ve Liderlik	39
C. Türk Silahlı Kuvvetleri'nin İktidar ve Muhalefet İlişkileri	44
D. Dokuz Subay Olayı	51
2. 27 MAYIS ASKERİ MÜDAHALESİNİ HAZIRLAYAN SİYASİ SEBEPLER	
A. Demokrat Parti Dönemi Siyasal Düzen	55
B. Uşak Olayları	69
C. Kayseri Olayları	70
D. Topkapı Olayları	72
E. Çanakkale Olayları	72
F. İktidar Muhalefet Mücadelesi	72
G. Tahkikat Komisyonunun Kurulması	73
H. 28 Nisan Olayları	75
I. 555 K Olayı	76
J. Menderes'in Ege Gezisi	76
K. Ordudan Gelen İlk Tepki	76
L. Menderes'in Eskişehir Gezisi ve DP'nin Sonu	77
3. MÜDAHALE SÜRECİ VE YAKIN SONUÇLARI	
A. Müdahale Öncesi Gizli Örgütlenmeler	78
B. Müdahale Öncesi Lider Arayışları	92
C. Müdahale ve Tutuklamalar	107
D. Milli Birlik Komitesi	113
E. 14'ler Olayı	120
F. Silahlı Kuvvetler Birliği	126
G. İrfan Tansel Olayı ve Silahlı Kuvvetler Birliğinde Liderlik Olgusu	129
H. Değişen Siyasal Düzen İçinde MBK- SKB Arasında Liderlik Olgusu ve Talat Aydemir	134
4. MÜDAHALE SONRASI DP İKTİDARININ YARGILANMASI	
A. Eski İktidar Mensuplarını Yargılama Kararı	152
B. Yüksek Adalet Divanı ve Yapısı	154
C. Yassıada Davaları	164

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
27 MAYIS 1960 ASKERİ
MÜDAHALESİNİN KURUMSAL ÇERÇEVESİ

1. KURUMSAL ÇERÇEVENİN HAZIRLIK SÜRECİ

A. Türkiye’de Anayasa Hareketlerinin Tarihsel Geçmişi	175
B. Onar Komisyonu ve Geçici Anayasa	194
C. Kurucu Meclis	201

2. 1961 ANAYASASI VE ANAYASAL DÜZENİN YENİDEN

YAPILANDIRILMASI

A. Hazırlık Süreci	221
B. Devletin Temel Hak Ve Özgürlükler Bakımından Yeniden Yapılandırılması	230
I. Kişi Hak Ve Özgürlükleri	236
II. Siyasi Hak Ve Özgürlükler	239
III. Ekonomik Ve Sosyal Özgürlükler	240
C. Devletin Siyasal Yapı Bakımından Yeniden Yapılandırılması	243
I. Yasama Organının Yapılandırılması	243
II. Yürütme Organının Yapılandırılması	246
III. Yargı Organının Yapılandırılması	251

SONUÇ	255
--------------------	-----

KAYNAKÇA	273
-----------------------	-----

EKLER	282
--------------------	-----

ÖZGEÇMİŞ	323
-----------------------	-----

KISALTMALAR

a.g.e	Adı geçen eser
a.g.m	Adı geçen makale
a.g.t	Adı geçen tez
A.İ.İ.T	Atatürk İlkeleri Ve İnkılâp Tarihi
Bkz.	Bakınız
C	Cilt
çev.	Çeviren
D.T.C.F.D.	Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi
Ed.	Editör
Enst.	Enstitü
Fak.	Fakülte
MBK	Milli Birlik Komitesi
MGK	Milli Güvenlik Kurulu
n.	Dipnot
Haz.	Hazırlayan
İ.Ü	İstanbul Üniversitesi
Üniv.	Üniversite
s.	Sayfa
SKB	Silahlı Kuvvetler Birliği
Sos. Bil	Sosyal Bilimler
T.	Tertip
T.V.Y	Tarih Vakfı Yurt Yayınları
TED	İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Ens. Dergisi
TSK	Türk Silahlı Kuvvetleri
TTK	Türk Tarih Kurumu
Vol.	Volume (Cilt)
yay.	Yayınlayan
y. y.	Yayın yeri yok.
y.t.y	Yayın tarihi yok

GİRİŞ

Türk Silahlı Kuvvetleri, devletin iç ve dış güvenliğinin sağlanmasında kullanılan en önemli araçtır. Silahlı Kuvvetler bu özelliği göz önüne alındığında siyasi bir kurum,¹ ayrıca *karar oluşturma yapısındaki yeri* bakımından² ve kamu yönetimine pek çok açıdan etki edebilmesi özelliği ile de kamu kuruluşudur³. Çalışmamız konusu bakımından; seçilmiş hükümete karşı Silahlı Kuvvetlerin gösterdiği tepki, liderlik olgusu ve yarattığı etkileri incelemektedir. Bu açıdan ordu, devrim, ihtilal, askeri müdahale gibi kavramların açıklanması gerekmektedir.

İlk defa Orhun yazıtlarında görülen ordu kelimesi “ordu karargahı” ve “halkın oturduğu şehir” anlamlarında kullanılmıştır⁴. Türk ordusu tarihi boyunca devlet ve toplumla özdeşleşmiştir. İlk Türk topluluklarından itibaren askerlik toplumun genel ve bireysel bir özelliği durumundadır. Ordu sadece toplumla bütünleşmekle kalmamış, aynı zaman da bir ordu-millet geleneği yaratılmıştır⁵.

Ordunun bu durumu, siyasetin belirleyici bir unsuru olarak ortaya çıkmasına ve kurumsal yapısında düzenlemeler yapılmasına olanak sağlamıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasında önemli bir görevi yerine getiren ordunun, Cumhuriyetin ilanından sonra siyasetin dışına çekildiği görüşü, siyasal sistem içindeki işlevi göz önünde bulundurulduğunda geçerliliğini yitirmekteyse de, Türk Ordusu; İstiklal savaşında üstlendiği rol ve gerçekleştirilen devrim kavramıyla tarihsel bir özdeşliğe sahiptir⁶.

Devrim Fransızca “Revolution” kelimesinin eş anlamı olarak kullanılmaktadır. İnsanların iradeleri ile doğrudan doğruya istenilerek ve uğraşarak gerçekleştirilen siyasal ve sosyal köklü değişiklikler anlamına gelmektedir. Devrimler toplumların kendi özgül siyasal ve toplumsal bağlamlarında, ekonomik gelişmeler ve koşullarla birlikte, düşünce ve ideolojilerin de yardımıyla ve hatta

¹ Ümit Özdağ, “Türkiye’de Ordu- Demokrasi- Siyaset İlişkisi”, **Türk Yurdu**, Sayı: 61, 1992, s. 26

² Vernon Bogdanor, **Blackwell’in Siyaset Bilimi Ansiklopedisi**, C. I, Haz. Bülent Peker, Ankara, 1999, s. 71

³ İsmail Güzeliş, **İdarede Baskı Grupları**, İstanbul, 1964, s. 44

⁴ Sadi Terzioğlu, **Türk Ordusu**, Ankara, 1966, s. 10

⁵ Mevlüt Bozdemir, **Türk Ordusunun Tarihsel Kaynakları**, Ankara, 1982, s. 5

⁶ Ümit Özdağ, **Ordu- Siyaset İlişkileri**, Ankara, 1991, s. 43

bazen dış baskıların etkisiyle ortaya çıkarlar. Devrimler aynı zamanda ilerici ve özgürleştirici karakterlere de sahiptirler⁷.

Politik düzenleri restore etmeyi veya mevcut düzeni alaşağı edip yeni bir düzen kurmayı amaçlayan birçok ihtilal -1789 Fransız Devrimi, 1848 Devrimleri, 1917 Ekim Devrimi, Anti Komünist Devrimler, Radikal Sağcı Devrimler- yaşanmıştır. Hiç şüphesiz ki bu devrimler içinde; dünya siyasal tarihi açısından en dikkat çeken 1789 devrimidir. 1789 Fransız ihtilali, yeni güçlenen bir sınıf yani kentsoylu (burjuvazi); aristokratik kökenli, feodal- monarşik bir iktidarı yıkarak kısa ömürlü de olsa egemenliğin kaynağı olan “halk”ı gören bir devlet yapısı oluşturmuştu. İşte bu durumda ihtilal aynı anda bir inkılaptır. Bu açıdan değerlendirildiğinde toplumun yeniden biçimlendirilmesi söz konusudur. Fransız Devrimi örneğinden hareketle, devrim aynı zamanda toplumdaki ekonomik yararlanma olanaklarının ve siyasal yapıdaki etkinliğin toplumun daha geniş kesimleri yararına hızlı bir şekilde değiştirilmesini ifade etmektedir. 1789 Fransız ihtilali derebeyliğin sonunu müjdelerken⁸, çok daha öncesinde Avrupa ve Amerika’da başta köylü ayaklanmaları olmak üzere ve özellikle de bağımsızlık fikrine hizmet eden farklı içerikte hareketler de görülür. 1917’de Rus Devrimi meydana gelmiştir. Ancak, Fransız Devriminden farklı olarak hem İngiliz ve Amerikan hem de Rusya devriminde; emek, mülkiyet ve sınıf çatışmalarından kaynaklanan nedenler etkili olmuştur. Çünkü her devrim, bir “sınıf savaşı” veya Black’ın deyişiyle; “şiddet veya şiddet tehdidi” içeren güçler arası bir mücadeledir. Bu anlamda devrimler, politik başkaldırı hareketleri olduğu kadar, sınıf temelinde iktidar ve güç paylaşımını içeren ve aynı zamanda ekonomik çıkarları da konu edinen bir restorasyon hareketidir de. Örneğin Moore, İngiliz devrimini, kapitalizmin, özel mülkiyetin ve pazar ekonomisinin gelişmesine bağlamaktadır. Ona göre; kapitalist toplumun en belirgin ilkesi, kişilerin zenginliklerini artırma yolunda özel mülkiyeti hiçbir kısıtlamaya bağlı olmaksızın kullanmaları, pazar düzeneği aracılığıyla, istikrarlı bir biçimde, mutlaka tüm toplumun zenginliğinin ve mutluluğunun artmasına yol açacağı düşüncesidir. İngiltere’de devrim bu anlayışla, 18. Yüzyılda ve 19. Yüzyıl başında, hem kırsal bölgelerde hem de kentlerde yaşayan

⁷ David Parker, **Batı’da Devrimler ve Devrimci Gelenek (1590- 1991)**, Ankara, 2000, s. 14 ve 16.

⁸ Nevin Yurdsever, **Türkiye’de Askeri Darbe Girişimleri (1960- 1964)**, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1983, s. 18- 21

ve İç Savaş'ta görülenden daha gerçek bir şiddete ve daha büyük acılara yol açmış olabilecek “yasal” ve “barışçı” yöntemlerle kazanıldı. Ancak, İngiliz ve Fransız Devrimlerinin aksine, “Amerikan Devrimi neredeyse tarihsiz bir şekilde ortaya çıkmış, dahası, toplumun kuruluşunun büyük oranda onun “mobilizasyonu” biçiminde gerçekleşmiştir”. Toplumsal özgürlük ve eşitlik anlayışı açısından Avrupa devrim geleneğinden farklılaşan Amerikan toplumu, bu noktada demokratik bir toplum inşa etmede daha hoşgörülü davranmıştır denilebilir. Çünkü Kıta Avrupa'sından farklı olarak Amerika'da, demokratik bir toplumsal düzenin yaratımında bireyi devlete önceleyen rasyonel bir felsefe hâkim olduğu için, toplum, devlet karşısında kendi kendisini yöneten bir güç haline gelebilmiştir⁹.

Her devrim bir ihtilal hareketi ile başlarsa da her ihtilalin gerçek anlamda bir devrim ile sonuçlanmaması da mümkündür. İhtilal, sivil iktidar sahiplerinin güç kullanılarak değiştirilmesinden ibaret kalabilir ve sözü edilen köklü değişikliklere gitmeyebilir. Bu yüzden ihtilalin, devrim kavramı yerine kullanılması doğru değildir. Bununla birlikte mevcut hukuki, ekonomik ve toplumsal düzeni daha iyi, daha gelişmiş bir duruma getirmek amacıyla alınan önlemler demek olan “reform” da devrimden farklıdır. Çünkü reform niteliğindeki değişiklikler kurulu düzenin temellerine dokunmamaktadır. Bu tür hareketler genellikle mevcut yasalara uygun olarak yapılması, yavaş yavaş gerçekleştirilmesi ve şekli bir nitelikte olması nedeniyle devrimden ayrılır. Yapılan hareketler özden çok biçimle ilgili ve daha çok da yüzeyseldir. Devrim ise ani, şiddetli, derin ve düzenin temeline yönelik nitelikler taşımaktadır¹⁰.

Bir devrim acil politik ve sosyal sorunları çözmekte yetersiz kalan daha önceki politik kurumların tamamını ya da bir kısmını kaldırır. Devrim süreci bu hızlı gelişmelerin olduğu bir zamanı ifade eder. Bu süreçte zümre ve sınıflar, kurumsal politik güçlerinden koparılmakta, devrimin ve gerisindeki askeri gücün karşı konulmaz niteliği gereği ve yeni hükümetin reform bayrağı altında kendiliğinden bir destekçi kitle sağlaması sonucu tasfiye edilmektedir. Bu ilk olayları devrimi sağlamlaştırma dönemi izler. Bu dönemde hükümet geçici bir biçim kazanır, mevcut idare ve politikanın katı gerçeklerini göğüslemeye koyulur. Karşı devrim tehlikesinin

⁹ Zeki Duman, “Fransız Devriminin Politik Sonuçları ve Tocqueville'in Devrime İlişkin Görüşleri”, **Sosyoloji Dergisi**, S. 19, 2008, s. 106

¹⁰ Hüseyin Nail Kubalı, **Türk İnkılâp Tarihi**, İstanbul, 1973, s. 53- 54

en yüksek olduğu zaman bu dönemdir. Karşı devrim tehlikesi üç temel kaynaktan doğar. Birincisi, eski politik sistemde örtülü çıkarları olanlar ya da ona aşırı duygusal bir sadakatle bağlı bulunanlardır. İkincisi ise; her devrimci duruma özgü olan istikrarsızlık eğilimlerinden çıkar sağlamaya çalışan siyasi fırsatçılardır. Üçüncüsü ise; Kendi amaçları için devrimi ele geçirmek isteyen yıkıcı faaliyet erbabıdır. Bu kaynaklardan tek başlarına ya da birlikte üç özel tehlike gelebilir: Ordu, polis elemanları ve devrimci hükümet içindeki hizipler ile irtibat halinde bir hizbin gerçekleştirdiği darbe; ordu ve polis elemanları ile kitleleri sokağa dökme yeteneği olan dış politik güçlerle irtibat halinde karşı devrim darbesi; devrimin amaçlarını benimsemeyen bu amaçlara karşı olan unsurların devrimci hükümetlere sızması.

Bu son durum şu gibi sonuçlar yaratabilir: Programın ustalıkla saptırılması, programın açıkça sabote edilmesi, hükümetin gücünü koruma yeteneğinin zayıflaması¹¹.

Askeri müdahale, mevcut herhangi bir yönetimi, Silahlı Kuvvetlerin müdahalesi ile süresiz ya da belli bir süre için ortadan kaldırarak ülke yönetimine el koymayı ifade eder. Türkiye’de yaşanan askeri müdahalelerde, askerler amaçlarının sosyal ve ekonomik sıkıntılara son vererek demokrasiyi yeniden inşa etmek ve ardından tekrar kışlaya çekilmek olduğunu açıklamışlardır. Askeri müdahale yerine kullanılan “askeri darbe” kavramı bu yüzden sözü edilen müdahale eylemini tam olarak karşılamamaktadır. İhtilal kelimesinin ise darbe kavramından farkı bir ülkede siyasal ve sosyal-ekonomik durumu köklü bir biçimde değiştirmek amacıyla az ya da çok ölçüde kuvvet kullanılması sonucunda iktidarın ve düzenin değiştirilmesi yönünde gösterdiği ayrımdır¹². Dolayısıyla Türkiye’de yaşanan 27 Mayıs ve 12 Eylül askeri müdahalelerinin “geçici bir süre için yapıldığı” göz önüne alınırsa, yaşanan bu deneyimlerin darbe ya da ihtilal şeklinde tanımlanması yerine “askeri müdahale” şeklinde belirtilmesi daha uygundur. Aynı zamanda ordu tarafından iktidarın ele geçirildiği eylemler sonucunda mevcut yapıda köklü bir değişiklikten çok yönetici sınıfın değiştirilmiş olması da darbe ya da ihtilal yerine “askeri müdahale” kavramının kullanılmasını daha çok tercih edilmesini sağlamaktadır¹³.

¹¹ Doğan Avcıoğlu, **Devrim Üzerine**, İstanbul, 1971, s. 207- 208

¹² Ekrem Serin, **Türkiye’de Anayasal Hukuk Yönünden 27 Mayıs Devriminden Bu Yana Siyasal İktidar- Ordu İlişkisi**, Ankara, 1974, s. 10

¹³ David Robertson, **A Dictionary of Modern Politics**, London, 1993, s. 118

27 Mayıs olayı, devrim, ihtilal, inkılap ya da darbe, isyan, cuntacılık gibi daha baştan politik değer yargıları giydiren kavramlarla değil de “müdahale” ya da “hareket” gibi nesnel terimlerle açıklamak daha uygun düşmektedir. Bu hareket bazı yazarlarca bürokrasinin devlete, halka yada burjuvaziye yönelik bir eylemi olarak nitelenmiş sadece ulusal irade ile egemenliğe ters düşen yönüyle ele alınmıştır. Bu hareketin anlamı Osmanlı’dan kalma Ordu- Medrese (Üniversite- Aydın) işbirliğinin kanun yapma ve yürütme gücüne karşı direnişi, bürokrasinin asker kanadının devlete el koymasındır. 27 Mayıs aynı zamanda burjuvazi- bürokrasi dengesinin bozulmasına ve bürokratik yapının zayıf düşürülmesine karşı bir tepkidir¹⁴.

Gelişmiş ülkelerde Silahlı Kuvvetler sivil iktidarın emri altındadır. Sivil kontrol ve bu kontrolün sürekli tutulması silahlı kuvvetlerin siyasal iktidarlara olan bağılıklarının teminatı durumundandır¹⁵. Askeri müdahalelerin yaşandığı ülkelere ilişkin örnekler arasında bağımsızlıklarına yeni kavuşmuş ya da az gelişmiş ülkeler vardır. Bu tür ülkelerde silahlı kuvvetler sosyal ve siyasal bir güç olarak ortaya çıkmakta ve genellikle ilerici hamlelerin lideri olabilmektedir. Silahlı kuvvetlerin düzenli, hazır, örgütlü ve ileri bir teknolojiye sahip olması az gelişmiş ülkelerde önemli bir yer edinmesine ve toplumun her kesimi için modernleştirici bir işlem görmesine olanak tanımaktadır¹⁶.

Silahlı Kuvvetler Türk devlet geleneğinde “devlet kurucusu” olarak ilk ve temel unsur niteliğine sahiptir. Türkiye’de yaşanan siyasal krizlerde çözüm aracı meşruluğunu ve gücünü halktan alan demokrasinin uygulanması –bir başka deyimle seçim- yerine zaman zaman Silahlı Kuvvetlerin müdahalesi şeklinde gelişmiştir. Bu durumun nedeni ise, Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluş yapısından kaynaklandığı kadar politik değerlere bağlı olarak demokratik sistem içinde çözüm arayışı alışkanlığına sahip olunamamasıdır.

Askeri müdahalelerde Silahlı Kuvvetlere mensup olanların amaçlarını belirleyen ve bu amaçların gerçekleşmesinde gruba en etkili biçimde yön veren lider ihtiyacı, sosyal olarak değerlendirildiğinde bireysel ve toplumsal öğeler içermektedir. Liderliğin müdahale sürecinde belirleyici ve hayli önemli bir etken olduğu da bir çok

¹⁴ Bülent Tanör, **Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri**, İstanbul, 1995, s. 277

¹⁵ Gencer Şeylan, “Ordu- Siyaset”, **Kanun-u Esasi’nin Yüzüncü Yılına Armağan**, Ankara, 1978, s. 390

¹⁶ Gencer Şeylan, *a.g.m.*, s. 394

çalışmada ortaya konulmuştur¹⁷. Araştırmalarda, belirli zaman dilimleri içerisinde o zamanın şartlarına ve egemenlik anlayışına uygun liderlik tanımlamalarının yapıldığı görülmektedir. Yirminci yüzyılda, liderlik alanında yoğun bilimsel çalışmaların yapıldığı, liderlik olgusunun deneysel olarak araştırıldığı ve çok yönlü olarak ortaya konulmaya çalışıldığı tarihi bir süreç yaşanmıştır. Bu yüzyılda değişik bilim dallarından kuramcı ve uygulamacılar liderlik olgusunu çözümlenmeye ve deneysel ortamlarda analiz etmeye çalışmışlardır. Aşağıda, belirli zaman dilimlerinde yapılan liderlik tanımları ve o zamanın tanımlarındaki ana öğeler verilmiştir. Yirminci yüzyılın ilk yıllarında liderlik; kontrol, merkezileşme ve grup odağı kavramlarını içerisinde barındırmıştır. Geçerli liderlik tanımı bu dönemin özelliklerini yansıtır biçimdedir. Liderlik, sosyal hareketleri kontrol ederek, grupta bir kişinin ön plâna çıkması olarak tanımlanmıştır. Bu dönemde ilk liderlik kuramı olan “Özellikler Kuramı” ortaya koyulmuştur. Tanımdan da anlaşılacağı üzere lidere tekilleştirilmiş bir güç ve yetki verilmiştir. Bu güç ve yetkinin kaynağı, liderin doğuştan gelen özellikleri ve grup tarafından lidere tanınan hiyerarşik güçtür.

1930’lardaki liderlik anlayışında “Özellikler Kuramı”nın etkileri iyice belirginleşmektedir. Liderin sahip olduğu özellikler liderlik sürecinin etkinliğini belirleyen en önemli faktör olarak kabul edilmektedir. Başka bir deyişle, belirli bir grup içinde bir kişinin lider olarak belirmesi (kabul edilmesi) ve grubu yönetmesinin nedeni bu kişinin sahip olduğu özelliklerdir.¹⁸ 1940’lı yıllarda liderliği anlamada “Grup Yaklaşımı Akımı” etkili olmaya başlamış ve grup liderliği kavramı ön plâna çıkmıştır. Grubun liderliğinin, güç ilişkisinden ve yarar ilişkisinden sakınan bir etkileme süreci olduğu ortaya koyulmuştur. Benzer şekilde liderlik pek çok araştırmacı tarafından grup üyeleri ile onların gereksinimlerini karşılayacak tüm araçları kontrol altında tutan kişi arasındaki işlevsel bir ilişki biçiminde tanımlanmıştır. Ayrıca başta Amerika Birleşik Devletleri’nde olmak üzere 1940’lı yıllardan itibaren “Özellikler Kuramı” literatürdeki başat yerini, “Davranış Kuramı”na bırakmaya başlamıştır. 1950’lerde liderlik konusunda grup kuramının

¹⁷ A. Can Ekarslan Baysal, **İşletmeler İçin Davranış Bilimleri**, Avcıol Basım – Yayımları, İstanbul, 1996; Fred Luthans, **Organizational Behavior**, 3McGraw-Hill, Tokyo, 1981; M. Şerif Şimşek, **Yönetim ve Organizasyon**, Damla Matbaacılık, Konya, 1998; J.K. Clemens, D.F. Mayer, **Liderlik Dersleri**, Mediacat Kitapları, Ankara, 2004; Erol Eren, **Yönetim ve Organizasyon**, Beta Yayınları, İstanbul, 1998.

¹⁸ Tamer Koçel, **İşletme Yöneticiliği**, Beta Basım, İstanbul, 1998, s. 400.

etkileri gözlemlenmektedir. Bu anlamda liderliğin, amaçların oluşturulması ve gerçekleştirilmesi için grubu etkileme süreci olduğu belirtilirken, liderliğin ortak bir amacı başarmak için insanları etkilemek boyutuna da vurgu yapılmıştır. Böylece liderliğin doğuştan gelen bir kişilik özelliği olmasından öte, sosyal gerçekliğin doğru bir öğrenme süreci ile değerlendirilmesine ait bir davranış biçimine dönüşmesine vurgu yapılmıştır. Ayrıca, davranış bilimlerinin ve insan ilişkileri yaklaşımının etkileri bu dönemde liderlik çalışmalarını doğrudan etkilemiştir. 1950’li yılların başlarında, daha sonra modern liderlik çalışmalarına kaynaklık edecek Ohio ve Michigan Üniversitelerinde liderlik üzerine ilk deneysel çalışmalar yapılmaya başlanmıştır.¹⁹

1960’ların tanımlarında liderlik, ortak amaçlar doğrultusunda kişileri etkileme davranışları olarak ortaya çıkmaktadır. 1950’lerde sosyal bilimlerin pek çok alanının yeniden şekillenmesini sağlayan “Davranışçılık Kuramı” liderlik konusundaki tanımlamaları etkilemiştir. Tanınmış liderlik kuramcılarında Fiedler, liderlik davranışından kastın, grup üyelerinin işlerini eşgüdümleme ve yönlendirme işi ile meşgul olması olduğunu ifade etmiştir. Ona göre liderler sözel olan ve olmayan davranışları ile grup performansını etkilerler. Keza Terry, liderliği “grup amaçlarını gönüllü olarak gerçekleştirmek için insanları etkileme eylemi” olarak tanımlamıştır. Ayrıca bu dönemde Mc Gregor X teorisi ve Y teorisi yaklaşımını geliştirerek liderlik olgusuna katkıda bulunmuştur. Bu teori yöneticilerin davranışlarını açıklamaya çalışmaktadır. Yöneticilerin davranışlarını belirleyen en önemli faktörlerden birisi onların insan davranışları hakkındaki varsayımlarıdır. Bu varsayım ve inançlar liderin davranışını etkilemektedir. Birbirine zıt görüşleri içeren bu iki teoriden X teorisi insanların işi sevmeyeceğini, sorumluluk yüklenmek istemediğini ve onların zorlanması, kontrol edilmesi ve cezalandırılması gibi varsayımları içerirken; Y teorisi işin dinlenme ve oyun gibi olağan, kişinin sorumluluk yüklenip kendini kontrol edeceği ve sorumluluk alabileceği şeklinde olumlu varsayımlara dayanır.²⁰

1970’lerde liderlikle ilgili yapılan tanımların çoğunda beklentiler ve ilişkiler çerçevesinde yapıyı harekete geçirme ve muhafaza etme davranışına vurgu

¹⁹ Tamer Koçel, **a.g.e.**, s. 400-401.

²⁰ Tamer Koçel, **a.g.e.**, s. s. 403.

yapılmıştır. Ayrıca bu dönemde: House'un *Yol-Amaç Yaklaşımı*,²¹ Hersey ve Blanchard'ın *Durumsallık Yaklaşımı*²², Reddin'in *Üç Boyutlu (3-D) Liderlik Yaklaşımı* geliştirilmiştir.²³ 1970'lerde etkin liderin özelliklerinin ne olduğu ve ne yaptığı konusuna durum da eklenmiştir. Böylece değişik koşulların değişik liderlik biçimini gerektirdiği varsayımından yola çıkılarak çok sayıda araştırma yapılmıştır. Liderlik süreci ise grup ve organizasyonun amacına ulaşması için organizasyon ya da grubu oluşturmak ve devam ettirmek olarak ele alınmıştır.²⁴ 1980'lerde ortaya çıkan yaklaşım araştırmacılar tarafından "Yeni Liderlik Yaklaşımı" olarak tanımlanmıştır.²⁵

1990'lı yıllarda liderlik anlayışında yeni yaklaşımlar ortaya çıkmıştır: "Kültürel liderlik", "Süper liderlik", "Moral liderlik", "Öğrenen liderlik", "Vizyoner liderlik", "Kuantum tipi liderlik paradigması", "Dönüşümcü liderlik" vb. Bu dönem sosyal bilimlerde moderniteyi eleştiren yeni teorilerin geliştirildiği bir dönem olduğu için yeni tanımlarda bu yaklaşımların etkileri gözlemlenmektedir. 1990'larda liderlik hakkında: "Liderlik, sezgisel ve analitik düşünceyi tümüyle kullanarak yaratıcı olmaktır.", "insanları belli bir amacı gerçekleştirmek için uzmanlık ve empati gibi aktif, önemli ve birbiriyle bütünleşen davranışlar sergileyerek etkileme" gibi tanımlar kullanılmaya başlanmıştır. Liderlik hakkındaki bir diğer tanım; "amaç, kültür, strateji, temel kimlikler ve kritik süreçler gibi örgütü var eden iyi düşünülmüş eylemleri yönetmek, geleceği yaratmak ve ekip kurmaktır" şeklindedir. Bu tanımda, ilk kez liderlik kavramına ekip kavramı dahil edilmiş ve liderliğin bir ortak akıl üretmekle ilgili boyutuna dikkat çekilmiştir.

Genel kabule göre, liderlik günümüzde "bir grup insanı belirli amaçlar etrafında toplayabilme ve bu amaçları gerçekleştirmek için onları harekete geçirme yetenek ve bilgilerinin toplamı" şeklinde tanımlanabilir.²⁶ Liderin, grup üyeleri tarafından hissedilen, ancak açıklığa kavuşmamış olan ortak düşünce ve arzuları benimsenebilir bir amaç biçiminde ortaya koyar ve grup üyelerinin potansiyel

²¹ *Askeri Liderlik Yardımcı Ders Kitabı*, KHO Basım Evi, Ankara, 2006, s. 2- 21.

²² *Askeri Liderlik Yardımcı Ders Kitabı*, a.g.e., s. 22- 23

²³ Erol Eren, *Yönetim ve Organizasyon (Çağdaş ve Küresel Yaklaşımlar)*, Beta Basımevi, İstanbul, 2003, s. 535.

²⁴ *Askeri Liderlik Yardımcı Ders Kitabı*, a.g.e., s. 2-21.

²⁵ *Askeri Liderlik Yardımcı Ders Kitabı*, a.g.e., s. 22- 24.

²⁶ Erol Eren, *Örgütsel Davranış ve Yönetim Psikolojisi*, Beta Basımevi, İstanbul, 2004, s. 431.

güçlerini, bu amaç etrafında faaliyete geçirdiği varsayılır.²⁷ Liderlerin olmadığı örgütlerin organizasyon becerisinde eksiklik gösterecekleri ve ortak amaca ulaşmakta başarısız olacakları varsayılır. Liderlik, potansiyeli gerçeğe dönüştürür; örgütte ve örgütün üyelerinde var olan potansiyeli başarıyla sonuçlandıran nihâî bir etken olarak rol oynar.²⁸

Liderlik kavramı tarihin her devrinde geçerliliğini ve önemini korumuştur. Hiyerarşik bir yapıya sahip toplumun lidere olan ihtiyacının, gelecekte de devam edeceği varsayılabilir. Bazı yazarlar; demokrasi hareketleri, bilimsel gelişmelerde yaşanan artış, haberleşme ve bilgiye ulaşım hızındaki gelişmelerin liderliğe olan ihtiyacı azaltmakta olduğu görüşünü savunmaktadır. Ancak ortada bir grup olduğunda ve bu gruba bağlı bireylerin koordinasyonu ve ortak bir amaç doğrultusunda verimliliğinin sağlanması söz konusu olduğunda mutlaka bir lidere gereksinim olduğu halen en kuvvetli görüştür. Tabî ki sözü edilen tüm gelişmeler, liderliğin uygulanması ile ilgili farklı teknik ve özelliklere olan ihtiyacı beraberinde getirmiştir. Bilgi çağında ortaya çıkan tüm sosyal ve bilimsel gelişmeler, liderlik ile ilgili birçok kuram ve uygulama biçimlerinin ortaya çıkarılmasına ve bu konuda birçok araştırmanın yapılmasına yol açmıştır.

Liderlik çalışmaları son zamanlarda daha çok lider özellikleri ve lider becerileri üzerinde yoğunlaşmakta ve lider yaklaşımları bu iki konu üzerine oturtulmaktadır. Böylece lider tanımlarının aksine liderliğin rolü ve bunların etkileri hakkında ortak görüşler artmaktadır.

Liderlik “güç” unsuruyla merkezileşmekte ve kendini meşrulaştırmaktadır. Güç unsurunda yasallık liderin örgüt içindeki işgal etmiş olduğu makamdan kaynaklanmaktadır. Bu bakımdan yöneticiye kanun ile verilmiş yönetme gücü “yasal gücü” ifade etmektedir. Grup üyelerine arzu edilen şeyleri sağlama gücünü elinde bulduran lider, “ödül gücü” kullanmaktadır. Ödüllere ulaşmak isteyen üyeler beklenen davranışları gösterecektir. “Öğüt verme gücü” ise doyum sağlayıcı koşulları oluşturmaya da güç ve yeteneğinin yetmediği durumlarda etkili olabilir. “Zorlayıcı güçte” Liderin cezalandırılmasını önlemek için çalışanlar bazı şeyler yaparlar. Bu etkileme gücünün altında yaptırım veya cezalandırma vardır. “*Referans*

²⁷ Erol Eren, **Yönetim ve Organizasyon**, a.g.e., s.525.

²⁸ Tamer Koçel, a.g.e., s. 403-404.

gücünde” ise liderin, karizma, doğruluk, cesaret gibi bazı özelliklerinin beğenilmesi vardır. İş görenler liderin bilgisine ve uzmanlığına inandıklarından ve işi başarmak için neye gerek duyulduğunu bildiğinden hayranlık ve saygı duyarlar, bu ise “uzmanlık gücünü” ifade etmektedir. “Planlama Gücü” ise çalışanlar için liderin direkt etkisi ile karşı karşıya olmalarını ifade eder.

Lider, grup üyeleri tarafından hissedilen ancak açıklığa kavuşmamış olan ortak düşünce ve arzuyu, benimsenir bir amaç biçiminde ortaya koyan ve grup üyelerinin potansiyel güçlerini bu amaç etrafında faaliyete geçiren kimsedir. Yönetici belirlenmiş olan amaçlara hizmet eder. Oysa lider amaçları kendi saptar.

Zaman zaman liderlik ile yöneticiliğin eş anlamlı kullanıldığı görülmektedir. Oysa liderlik ile yöneticilik özdeş kavramlar değildir. Liderlikle yöneticilik arasındaki farkı Keith Davis şöyle ifade etmektedir; “Liderlik, yöneticiliğin bir bölümüdür, ancak tamamı değildir. Liderlik, diğerlerini belirlenmiş amaçlara ulaşmak için isteyerek çaba göstermeleri için ikna etme yeteneğidir. Grubu birbirine bağlayan ve amaçlar doğrultusunda güdüleyen bir insan ögesidir”. Görüldüğü gibi liderlik sürecinin esasını, bir kişinin başkalarını etkileyebilmesi oluşturur. Ayrıca liderliğin oluşması için biçimsel kurumun mevcudiyeti koşul değildir. Liderliğin oluşması için liderin resmi yetkilerle donatılması gerekmez²⁹.

Lider açısından bakılacak olursa grubun fikirleri her zaman onlar için önemlidir. Her türlü tekliflere açıktırlar. Karar alınması için gerekli bilgi örgüt içerisinde rahatça yayılabilecek, bundan başka kararlara katılma üst-üst ilişkilerinden dolayı ortaya çıkan iletişim engellerini de ortadan kaldıracaktır.³⁰ Yöneticilik ise, "Kurumun birincil amacı olan, toplumun bir bölümünce istenen bir hizmeti ya da ürünü üretmek amacına ulaşabilmek için beşeri, mali ve fiziksel kaynakların bir araya getirilmesi sürecidir".

Yöneticinin, yönelim işlevlerini yerine getirebilmesi için belli bir yönetsel makamı işgal etmesi ve bu makamın gerektirdiği yetki ve sorumluluklara sahip olması gerekir. Yöneticilik bir makamı elde bulundurmanın sağladığı bir hak ve yetki

²⁹ R. L. Daft, D. Marcic, **Understanding Management**, The Dryden Press, Florida, 1998.

³⁰ Oğuz Onaran, **Örgütlerde Karar Verme**, Sevinç Matbaası, Ankara, 1975.

iken, liderlik, kişinin kendinden doğan bazı güçleri kullanabilme yeteneğidir ³¹ . Liderlik ve yöneticilikle ilgili kaynaklardan yola çıkılarak aşağıdaki farklılıklardan kısaca söz edilebilir³². Buna göre; her lider az çok bir yöneticidir, her yönetici lider değildir. Liderlikte baskı değil inandırma vardır. Yönetici ise kendisine verilen yasal yetkiler ve baskı ile iş yaptırabilir. Lider otoritesini daha çok kişiliğinden ve kendi grubundan alır. Yönetici ise otoritesini mevzuattan alır. Kişinin lider olabilmesi için ona tabi olan insanların varlığı zorunludur. Oysa yönetici için böyle bir zorunluluk yoktur. Liderin en önemli görevi etkilemedir, yöneticinin görevi ise yönetim fonksiyonlarını yerine getirerek kurumsal amaca ulaşmadır.

Kurum içinde etkin bir yönetici olmak fakat aynı zamanda gereken yer ve zamanda yazılı kuralların dışına çıkarak alınması gerekli önlemleri almak gerektiğinde, yönetici-lider davranışları gerekecektir. Çünkü belirli kurallar belirli süreçlere göre yürürlüğe konulmaktadır. Yöneticilik becerisine en çok kriz anlarında ihtiyaç duyulur. Özellikle, kriz anlarında yöneticiler, gerekli kriz yönetim becerilerini sergileyerek, kurumun varlığını devam ettirmesini sağlayabilirler ³³. Böyle anlarda, bazı klasik yöneticilik kuralları ve kuramları işlevini yitirir veya bir süre için bir kenara bırakılmaları ya da değiştirilmeleri gerekir ³⁴.

Türk Silahlı Kuvvetleri'nde liderlik kavramının bilimsel bir bakış açısı ile incelenmesi 1970'li yıllarda başlamıştır. Bu konu, başlangıçta sivil öğrenim kurumlarında, daha çok dışarıya bağımlı olarak gelişmiştir. Ordumuzda liderlik konusunun incelenmesi 1990'lı yıllara kadar ABD kaynaklı talimnamelerin incelenmesi ve millîleştirilmesi çerçevesinde olmuştur. Aynı dönemde harp okullarında sivil ve askerî liderlik konusunda tecrübe ve bilimsel bilgi birikimine sahip öğretim üyeleri tarafından inceleme ve araştırmalarla en üst seviyeye getirilen bir bilimsel disiplin olma yolundadır. Harp Okulu kütüphanelerinde liderlik, yönetim, insan kaynakları ve sistem mühendisliği üzerinde detaylı çalışmalar bulunmaktadır. Halen harp okullarımızın müfredatı günümüzün hem sivil hem de

³¹ Peter F. Drucker, **Yönetim: Görevleri, Sorumlulukları, Uygulamaları**. (Çev: Fatoş Dilber) ODTÜ Basım İşliği, Ankara, 1994.

³² Tamer Koçel, **a.g.e.**, s. 404

³³ Hasan Demirtaş, **Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi. Kriz Yönetimi**, İstanbul, 2000.

³⁴ Philip.B. Tack, **Kriz Zamanı Yönetimi**, (Çev. Yakut Güneri), İlgı Yayıncılık, İstanbul, 1994.

askerî organizasyonlarında yeterli yönetim yeteneğine sahip liderler yetiştirmeye yöneliktir.

Liderlik, her şeyden önce iyi bir yöneticiliği gerektirir. Yöneticilik becerilerini geliştirirken liderlik becerilerini de geliştirmeliyiz. Bu kısımda bahsedilecek hususlar genel olarak Gnkur. Bşk.lığının “Yönetim ve Liderlik” konulu yayını, Millî Güvenlik Akademisi, Harp Akademisi ve KHO’nun yayımladığı liderlik ve komutanlık ders notlarından derlenerek hazırlanmıştır. Günümüzde liderlik önce insani kaygıların ve insan yönetiminin ön plâna çıktığı bir anlayışı ortaya çıkarmaktadır. Eskiden başarmak, verimli olmak denilince genellikle yönetime ait hususlar öne çıkmakta, insan ve insan kaynaklarının yönetimi bunun bir parçası olarak düşünülmekte idi. Günümüzde ise insan faktörü bütün yönetimlerde en ön sıraya yerleşmiş bu yüzden de liderlik, iletişim ve insanları algılama daha fazla öne çıkmıştır. Lider, önce anlamaya sonra anlaşılma olma özen göstermelidir.

Liderlik, hükmetme güdüsü ile hareket ettiği gerçeği yerini daha sağlıklı bir isteklendirme kaynağı olan başarma güdüsüne bırakmalıdır. Liderlik, sadece liderin kendisinin taşıdığı karizmatik bir süreç olmaktan çıkarılmalıdır. Bu nedenle lider, kendisinin yerine birilerini yetiştirdiği ölçüde başarılı olacağını kabul etmek durumundadır. Liderler, genellikle kendilerini çevrelerinden farklı hissedenden kişilikler olma eğilimindedirler. Eğer grupta diğer gruplardan farklı oldukları hissi yaratılabilirse herkes bu değişim içinde etkin rolünü alacaktır. Bunun için; ordumuzda son yıllarda olduğu gibi diğer ülkelerle ilişkilere önem verilmelidir. TSK mensupları, kendi içindeki daha iyi olma amacının geliştirmesi için diğer ülkelerin askerlerinden farklı olma, ilerisinde olma motivasyonu devamlı dinamik tutulmalıdır.

Silahlı Kuvvetler’de etkin bir uyum sağlamanın yanı sıra, subayın karşılaştığı en temel sorun, muharebe koşullarında insanların ölümle burun buruna yönetilmesi, gerektiğinde ölüme sevk edilmesidir. Bu süreç; insanın yönetilmesinden öte yöneltmesini zorunlu kılar.

Barışta muharebeye hazırlık için askerleri bedenen güçlendirmek ve silahları yüksek verimle kullanacak tarzda eğitmek gerekmektedir. Silahlı Kuvvetler’de etkinliği arttırmanın yolu, gerektiğinde ölümü göze alabilen kararlı ve etkili muhاریpler yetiştirmektir. Silahların etkinliğini arttırmak teknik olarak mümkündür;

ancak psikolojik ve sosyal araçlardan yararlanarak muhاریlerin etkinliğini artırmanın sınırı yoktur ve harp tarihinde bunun sayısız örnekleri vardır. Dolayısıyla komuta edenler, insanları etkileme ve yöneltme sanatının inceliklerini bilmek ve her zaman özveri ile uygulama yeteneğine sahip olmak zorundadır. Bu profesyonellik yeteneği ise komuta edenlere özgü bir liderlik becerisidir.

Askerî liderlik genel olarak incelenen lider tipolojileri ile benzerlikler gösterse de, ifa edilen görevin niteliği gereği bazı özel nitelikleri de barındırır. Komuta kademesindeki askerî liderlerde görülen lider tiplemesinde “Otoriter lider”, neyin, nasıl, nerede, ne zaman yapılması gerektiğini emreder. Kararları kendisi alır, etkinlikleri başlatır, ödül ve ceza vermeyi kendi değerlerine göre kararlaştırır, sıkı denetler ve esneklik tanımaz. Eğer zaman kısa, göreve ait bütün bilgiler açıklanmış, astlar görev yapmaya istekli ancak ehliyetleri yeterli değilse etkin sonuç doğurabilir. “Paylaşıcı lider” ise karar verme ve plânlama faaliyetlerine astlarını da katar, her fırsatta astlarının görüş ve önerilerini alır. Astlar bilgili ve beceri yönünden yeterli ise, birlik hedeflerini destekliyor ve elde zaman varsa, uygulanması faydalı olan bir yöntemdir. Ancak astların plânlama ve karar verme sürecine katılması, liderin doğrudan ya da dolaylı sorumluluğunu ortadan kaldırmaz. “Yetki verici lider” ise, belirli konularda problem çözme ve karar verme yetkisini bir astına ya da bir gruba devredebilir. Ana fikir, problem çözme faaliyetini astların potansiyeline bırakma, çözüm getirmelerine yardımcı olmaktır. Bu tarz liderlik; astlar bilgili, yetişmiş, kapasiteleri yüksek ise uygulanmalıdır.

Liderlik tarzının seçimindeki zorluk, liderin, demokrat olmasıyla görevinde verimli olması arasındaki çatışmadan doğmaktadır. Her duruma uyan bir liderlik tarzı henüz keşfedilmemiştir. Doğru tarzı seçmek, liderlik faktörlerini iyi bilmeyi, anlamayı, birbirlerine olan etkilerini iyi değerlendirmeyi gerektirir. Duygusal davranmak ya da kızgınlık sonucu sert tepki göstermenin liderlik tarzı ile ilgisi yoktur. Liderlik faktörlerindeki zamana ve mekana göre meydana gelen değişikliklere göre liderlik tarzı belirlenmelidir. Askerî lider, rütbesi ne olursa olsun, emrindeki kişiler açısından bir lider olarak algılamaya başladığı anda başarılı olabilir. Bu noktada liderliğin emir-komuta zinciri içindeki resmi boyutundan öte, sosyal etkileşimle inşa edilen gayri resmi boyutu öne çıkmaktadır. Bu çeşit bir liderlik algısı görev süresi ile kısıtlı değildir.

TSK, dünyadaki gelişime paralel olarak, hızla değişen ve gelişen yapısı ile 21'inci yüzyıla girmeye hazırdır. Bu hedefe giderken önce personel iyi bir asker yani konusuna hakim ve bilgili olmalı, sonra iyi bir yönetici olmalı, daha sonra ise liderlik becerilerini geliştirmelidir. Bütün liderlik gelişimleri değerler ile başlar. TSK'de de liderlik gelişim değerleri olarak kabul edilen bazı nitelikler bulunmaktadır. Bu değerler liderin astları ile kurduğu doğru etkileşim sonucu ortaya çıkması beklenen davranışları ifade eder. Bu davranışlar; cumhuriyete, yurda ve millete karşı sevgi ve bağlılık, itaat, azim ve dayanıklılık, cesaret ve yiğitlik, canını esirgememek, harbe hazırlık, iyi geçinmek, sır saklamak, emel ve fikir birliği, yardımlaşma, tavır ve hareket, intizamlı olmak, diğer ülke askerleri ile iyi geçinmek, meslek sevgisi, vazife bilinci, dürüstlük ve yeterlidir.

TSK yöneticilik kabiliyetlerini geliştirmeyi ve iyi yöneticiler yetiştirmeyi hedeflemektedir. Bu yönetici tipinin en önemli özellikleri; yeniliklere ve değişime açık, fırsatları değerlendirebilen, problem ve kriz kararlarını alabilen; plânlama ve uygulamada açık, esnek, rasyonel ve standartlara bağlı olan; kaynakları ve unsurları uygun kullanabilen bir kişi olmasıdır. Bu özellikler, katılımcı lider özelliklerini de kapsar. Tüm liderlik özelliklerinin ön koşulunu teşkil eden üç önemli dayanak sayılabilir. Bu dayanaklar; yeterli bedeni ve ruhi sağlığa sahip olmak, düzenli bir aile ve özel yaşantıya sahip olmak, liderin kendisini öğrenme duygusuna adanması olarak sınıflandırılmaktadır. Yönetim tarzlarına göre liderlik çeşitlerinde açıklamada bulunduğumuz, otokratik lider, katılımcı lider, serbest bırakıcı lider ve bunlara ek olarak göreve yönelmiş liderle insanlar arası ilişkilere yönelmiş lider tiplerinden bahsedilmektedir.

TSK'de, durumsal ve yönetim tarzlarına göre liderlik biçimlerinin harmanlandığı bir lider davranışının, mesleğimizin gereklerini karşılayacağı değerlendirilmiştir. Bu tip liderlik tarzına, tatlı-sert liderlik tarzı adı verilmiştir. Doğuştan gelen bazı liderlik özelliklerinin ağırlıklı olarak belirlediği karizmatik liderlik tarzı, liderlik literatüründe önemli bir yer tutmasına rağmen günümüzde liderlik gerekleri için yeterli olmayacağı değerlendirilmiştir.

Çalışmamızda 27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesini gerçekleştiren Türk Silahlı Kuvvetlerindeki liderlik olgusu söz konusu "lider kavramı ve kendine has tarzıyla" ele alınacak; müdahale öncesinde ve sonrasında ortaya çıkan örgütlenmeler

ve liderleriyle beraber incelenecektir. Müdahalenin hemen sonrasında sosyal ve hukuki düzenin yeniden yapılandırılmasında ortaya çıkan kurumsal değişimler de irdelenecektir. Birinci bölümde Osmanlıların son yüzyılından 1950'ye kadar Silahlı Kuvvetler- siyaset ilişkisi ve bu ilişkinin söz konusu zaman dilimi içinde özellikle siyasal tarihteki yeri ve önemi üzerinde durulacaktır. İ kinci bölümde 27 Mayıs müdahalesinin nedenleri ve yakın sonuçları üzerinde durulacak; MBK (Milli Birlik Komitesi) ve SKB'nin (Silahlı Kuvvetler Birliği) oluşum ve kurumsallaşmaları hakkında bilgi verilecektir. nc bölümde ise 1961 Anayasası'nın hazırlık süreci, yeni anayasanın gerek temel hak ve özgürlükler ve gerekse devletin siyasal yapısı bakımından yeniden yapılandırılması üzerine tespitlerde bulunulacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM
OSMANLI'NIN SON YÜZYILINDAN 1950'YE
KADAR SİLAHLI KUVVETLER-SİYASET İLİŞKİSİ

1. SİLAHLI KUVVETLERİN SİYASAL SİSTEM İÇİNDEKİ İŞLEVLERİ

A. Türk Silahlı Kuvvetlerinin Siyasete Müdahale Nedenleri

Ordu niçin siyasete karışır? Bu sorunun yanıtını S. E. Finer başka bir soruyla veriyor. “*Ordu tüm diğer sivil güçlerden yüz kez daha örgütlenmiş olduğuna ve modern silahlara sahip bulunduğuna göre, askerlerin niçin siyasal yaşama karıştıklarını sormak yerine, niçin her zaman karışmadıklarını araştırmak doğru olmaz mı?*” Ordunun siyasal yaşamdaki ağırlığının nedenlerini, hangi durumlarda siyasal iktidara doğrudan karıştığını, ideolojisini belirleyen öğeleri ve askersel veya yarı askersel yöntemlerin sonuçlarını ayrı ayrı incelemek gerekir³⁵. Özellikle az gelişmiş ülkelerde silahlı kuvvetler sosyal, siyasal bir güç olarak ortaya çıkabilmekte, çoğu zamanda ilerici hamlelerin lideri olabilmektedir. Silahlı Kuvvetler’in bir taraftan düzenli, hazır, örgütlü ve bilinen en büyük güç olması diğer taraftan da kullandığı silah, araç ve gereç nedeniyle ileri bir teknolojiye sahip olması az gelişmiş ülkelerde Silahlı Kuvvetler’in önemli bir yerinin bulunmasına ve toplumun her kesimi için modernleştirici bir işlem görmesine olanak tanımaktadır³⁶.

Çağdaş toplumlarda da yalnızca ordunun ileri teknolojiye dayalı silahlara sahip olması değişmez bir özelliktir. Sopalarla, tırmıklarla, kılıç ve oklarla sarayların basıldığı, şatoların ele geçirildiği dönemler geride kalmıştır. Modern bir ordunun karşısında sivil güçlerin yapabilecekleri şeyler çok sınırlıdır. Çağdaş ordular güçlerini yalnızca silahlarından değil, aynı zamanda tek merkezden yönetilen disiplinli örgütlenmelerinden alırlar. Sivil kurum ve kuruluşların daha da laçkalaştığı bunalım dönemleri, askerlerin disiplinli örgütünü bir kat daha önemli ve güçlü kılar. Ordu aynı zamanda maddi gücü ve disiplini ve gerekse ülke bağımsızlığının bir simgesi olarak moral gücüne de sahiptir. Güçlü olmak o gücün kullanılmasının

³⁵ Ahmet Taner Kışlalı, **Siyaset Bilimi**, Eskişehir, 1999, s. 188

³⁶ Gencer Şeylan, a.g.m., s. 394.

gerekçesini oluşturmaz. Bu nedenle de ordunun siyasal yaşama doğrudan karışmasının nedenlerini başka koşullarda aramak gerekir. Halkın sivil kurumlara bağlılık düzeyi, ordudaki hoşnutsuzluğun düzeyi, doğrudan müdahaleye karşı koyabilecek bir gücün var olup olmaması, ülke ekonomisinin durumu ve askerlerin müdahalesine sağlanabilecek iç ve dış destekler bu koşulların en önemlileridir³⁷.

Silahlı Kuvvetlerin fiili güç kullanımı veya yönlendirmesiyle toplumda bağımsız bir politik güç haline gelmesiyle; askerlerin üzerindeki sivil denetim kalkar ve siyasal hayattaki hakim güç, sivil idarecilerden askerlere geçer. Bu duruma *proteryenizm* denilir. Askerler fiilen güç kullanarak veya güç kullanma tehdidinde bulunarak hakim bir siyasal rol üstlenmeleri askeri bir müdahale sonrasında ortaya çıkar³⁸.

Ekonomik durumun askerlerin siyasete karışmasında taşıdığı önem bilinir. Ancak bu açıdan asıl önem taşıyan öge, ülke ekonomisinin basit ya da karmaşık bir yapıya sahip bulunmasıdır. Ekonominin gelişmişlik düzeyi askerlerin kolay kolay içinden çıkamayacakları kadar karmaşık bir yapı oluşturuyorsa *kolay ve kestirme çözüm hevesleri* azalır. Askeri müdahalelerin daha çok geri kalmış ülkelerde ortaya çıkışındaki nedenlerden birisi de budur³⁹. Ekonomik durumun bozularak bundan mevcut hükümetin sorumlu tutulması askeri müdahalenin en başat nedenleri arasında önemini korumaktadır⁴⁰.

Politik durum da askeri müdahalelerin bir başka nedenini oluşturmaktadır. Batılı olmayan pek çok ülke demokrasiye geçiş sürecinde büyük sorunlar yaşamıştır. Özellikle oy hakkı, siyasal katılım vb. yeniliklere ekonomik gelişmenin başlarında ya da ortalarında geçildiği için çoğu kez bu transformasyonu başarıyla gerçekleştiremezler. Demokrasinin gelişmekte olduğu bu tür ülkelerin halkları, çevre deki gelişmiş ülkeleri örnek alarak daha çok özgürlük ve yüksek ekonomik standartlar isterlerse ve eğer hükümetler de mevcut kaynak dağılımını bu talebe göre yapmazlarsa, askeri sınıfın da içinde bulunduğu halkın büyük kesimini rahatsız eder ve askeri bir müdahalenin gerçekleşmesine neden olabilir⁴¹. Askeri müdahalelere

³⁷ Ahmet Taner Kışlalı, a.g.e, s. 188

³⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Birsen Öz, **Türkiye’de Askeri Müdahaleler**, İstanbul, 1996, s. 6-11

³⁹ Ahmet Taner Kışlalı, a.g.e., s. 189

⁴⁰ Birsen Örs, a.g.e., s. 51- 55

⁴¹ İlkay Sunar- S. Sayarı, **Democracy in Turkey**, y.y., 1986, s. 165

kapı aralayan diğerk faktörlerden bir diğeri de ulusal ekonomi içinde bireylerin ulusal gelirden adaletli ölçülerde payını alamamasıdır. Bir toplum üyesinin, bir yurttaşın ulusu ile özdeşleşmesinin, yaşadığı siyasal düzeni kabullenmesinin, devletine inanması ve güvenmesinin ön koşullarından biri ve belki de en önemlisi o yurttaşın ülkesinin, toplumunun ürettiği, oluşturduğu gelirden hakkı olan payını alabilmesidir. Bunu sağlamak da devletin görevidir⁴².

Ülkedeki politik kültürün özellikleri de silahlı kuvvetlerde farklılık bilincine neden olur. Kamuoyunun zayıf ve kendi içinde bölünmüş, sosyal uyumun ve bütünlüğün olmadığı, sivil örgütlenmenin henüz tam anlamıyla gelişmediği, politik iktidarın ve politikanın işlevsiz hale geldiği bir toplumda, politik kültür yeterince gelişmemiştir. Politik kültürü yeterince gelişmemiş ülkelerde, askeri müdahaleye politik kültürü gelişmiş ülkelerdeki kadar karşı koyuş olmamasına rağmen, zayıf da olsa bir politik kültürün bulunması sivil iktidarın tamamen silahlı kuvvetlere geçmesine izin vermemektedir. Kısacası politik kültürü yeterince gelişmeyen ülkelerde askeri müdahalelerin gerçekleşme olasılığı daha da artmaktadır.

Bireysel kimlikten önce milli kimliğin geldiği kültürlerde silahlı kuvvetler siyasetçilerden çok daha saygın bir konumda yer alırlar. Askerlerin toplum içinde sahip oldukları önem, sadece silahlı kuvvetlerin yapısal özelliklerinden değil aynı zamanda toplumların kendilerinde duyduğu saygıdan da kaynaklanmaktadır. Silahlı kuvvetlerin mevcut siyasal düzenden duydukları hoşnutsuzluk ya da siyasal iktidarın aldığı kararlar karşısında sivillerle görüş ayrılığına düşmeleri, kendilerinin saygınlıklarının zedelendiği duygusuna neden olmakta ve olası bir müdahaleyi de beraberinde getirmektedir⁴³. Türkiye’de Silahlı Kuvvetler’in taşıdığı tarihi mirasın etkisiyle örgütlü ya da örgütsüz müdahale amaçlı oluşumlarında birleştikleri temel nokta tarihsel gelişim içinde Türk halkının direnç gösterdiği Atatürk ilkeleri, ideolojisi de dillerinden hiç düşürmedikleri belki de dünyanın en sağlam ideolojisi olan Atatürkçülük’tür⁴⁴. Silahlı Kuvvetler’in eğitimlerinden kaynaklanan milliyetçilik ideolojisinin şekillendirdiği bir statü de söz konusudur. Silahlı kuvvetlerin politikaya müdahalesinde milli kimliğin korunması ve vatanseverlik

⁴² Suna Kili, **Atatürk Devrimi**, Ankara, 1983, s. 17

⁴³ Birsen Örs, a.g.e., s. 50 ve 90

⁴⁴ Kurtuluş Kayalı, **Ordu ve Siyaset**, İstanbul, 1994, s. 114

duygusunu kazandıran eğitimin etkisidir. Milliyetçilik, milli kimlik eksenli alınan eğitimin, milli çıkarı savunmak faktörünün birleşmesi ile askeri müdahalenin gerçekleşme olanağı artmaktadır⁴⁵.

Burada belirtilmesi gereken bir başka özellik de ordunun ve orduyu yönetenlerin de siyasal inanç ve tercihlerinin olduğudur. Ama bazı koşullar bir araya gelmedikçe bu inanç ve tercihleri silah zoruyla kabul ettirme yoluna başvurmazlar. Her orduda yaygın bir ideoloji bulunur. Bu nedenle de orduyu siyaset dışı tutmak, siyasal düşüncelerden arındırmak anlamına gelmez. Ordunun siyasal tercihlerini yüksek sesle söylenmesinin gereğini ve olanağını yaratmamak anlamına gelir ki, bu durum da her zaman ülkeyi yönetenlerin elinde değildir.

Ülkenin gelişmişlik düzeyi, ekonominin büyüme ya da bunalımlı dönemlerinde bulunuşu, rejimin Silahlı Kuvvetlere verdiği önem ve onlara sağladığı koşulların yanında, özellikle subay kesiminin toplumsal kökeni, ordunun siyasal eğilimlerinin oluşumunda önem taşır. Ordunun dış dünyaya ve çağdaş teknolojiye açılma düzeyi de belirli bir etki yapar. Hava, deniz ve kara kuvvetlerini oluşturan subaylar arasındaki bazı belirgin tutum farklılıklarında bu etkinin rolü büyüktür. Alt rütbeliler arasındaki eğilim farklarının nedeni ise bir yandan kuşak, öte yandan da gelir ve rejim içindeki etkinlik düzeyi farkıdır⁴⁶. Bu bakımdan Türkiye'deki askeri müdahalelerin değişmez özelliği gizli örgütler tarafından gerçekleştirilmiş olmaları ve ülke buhrana girdiği zaman orduda birbirinden habersiz örgütlerin kurulması ve bunların bir kısmının tesadüflerle birleşmesi, bir kısmının da kaybolup gitmesidir⁴⁷.

Az gelişmiş ya da bağımsızlığına yeni kavuşmuş ülkelerdeki askeri müdahaleler, oralarda yeni bir elit türü olarak ağırlığını koyan askeri sınıfın henüz yetişmemiş profesyonel siyasal kadroların rolünü üstlenmek istemeleri⁴⁸ ya da bu tür ülkelerde artan beklentilerin politik sistemin yeterince kurumsallaşamamasından dolayı karşılanamaması sonucunda sivil yönetimin meşruiyetini kaybetmesi ve hatta buna bağlı olarak sivil düzenin bozulup şiddetin, terörün, ekonomik durgunluk, etnik ayrılıkların belirgin hale gelmesi gibi pek çok faktör askeri müdahalelerin gerçekleşmesini sağlayan nedenler arasında yer almaktadır. Bunlara bağlı olarak

⁴⁵ Birsen Örs, a.g.e., s. 84- 89

⁴⁶ Ahmet Taner Kışlalı, a.g.e., s. 191

⁴⁷ Orhan Erkanlı, **Anılar- Sorunlar- Sorumlular**, İstanbul, 1982, s. 12

⁴⁸ Hikmet Özdemir, **Rejim ve Asker**, İstanbul, 1989, s. 14

yaşanan toplumsal krizlerin asıl nedeni anayasal bir sorun olan meşruiyet olgusudur. Yasallık- meşruiyet, bir toplumda yaşayan herkesin toplumuna uygulanan anayasal düzeni, yönetim biçimini, bütünüyle devletin siyasal düzenini geçerli, tutarlı sayması ve bu düzeni kabullenmesidir. Bu da, toplumun devletin siyasal sistem olmaktan çıkarması, bu sistemi bir yaşam biçimi olarak seçmesi, başka sistemlere özlem duymaz duruma gelmesidir⁴⁹. İktidarda bulunanların meşruluğunu sağlayan unsurların önemlerini yitirmiş olması, iç güvenliğin hükümet tarafından sağlanamaması, aşırı politikleşme, ülkenin önemli konularında siyasal partilerin uzlaşma sorunlarının artması ve ekonomik durumun bozulması gibi birçok neden meşruiyetin yitirilmesinin en önemli nedenleri arasında yer almakta ve bu durumda askeri müdahaleler için gerekli şartları hazırlamaktadır⁵⁰. Özetle sivil bir hükümetin kendi başına ayakta duramadığı bir durum, yani askere gerek duymaksızın ayakta durabilmeye yeterli meşruiyetin olmadığı durumlarda; kendisine hak ettiğini düşündüğü biçimde davranılan ordunun beklentilerini karşılayacak özgül bir iktidar ya da rejimin olmaması durumunda askeri müdahalenin gerçekleşmesi söz konusu olabilir⁵¹.

Türkiye’de askeri müdahalelere ilişkin yaşanan deneyimlerden çıkarılacak en önemli sonuç askeri yönetimlerin uzun süreli olarak yönetimde kalmamalarıdır. Toplumda sivil yönetime karşı olan bağlılık ve güvenin azalması, meşruiyetin yitirilmesi, orduya karşı ordu üzerinde bir gücün bulunmadığı anlayışının Türk Silahlı Kuvvetleri’nde yaygın bir olgu haline gelmesi, ülkenin ekonomik durumunun bir askeri müdahale sonrasında daha da kötüye gitmeme olasılığının güçlenmesi de diğer sonuçlara ilişkin yapılabilecek tespitler arasında yer alabilir.

B. Türk Silahlı Kuvvetlerinin Siyasete Müdahale Yöntemleri

Askerler iktidarı devralmadan hükümet kararları üzerinde *veto yetkisini* kullanmaktadır. Sivil politikacılar devleti yönetmeye ve sivil politik kurumlar işlemeye devam etmektedir. Fakat sivil yönetimin birçok alandaki kararları Silahlı

⁴⁹ Suna Kili, a.g.e., s. 15

⁵⁰ Birsen Örs, a.g.e., s. 57, 58 ve 95

⁵¹ Vernon Bogdanor, **Blackwell’in Siyaset Bilimi Ansiklopedisi**, C. I, Haz. Bülent Peker, Ankara, 1999, s. 69

Kuvvetler tarafından sınırlandırılmakta veya yönlendirilmektedir. Genelde bu rejimler statükoyu amaçlayan muhafazakâr rejimlerdir.

Silahlı Kuvvetler'in politik sistemle ilişkisinin hakemlik düzeyinde kaldığı ülkelerde, askerler politik ve idari kararların alınmasındaki mercii olmamaktadır. Silahlı kuvvetler doğrudan müdahalede bulunma yerine, dolaylı olarak kamu adına alınan kararların yönünün belirlenmesinde etkili olmaktadır. Fakat Silahlı Kuvvetler pasif gibi görünen bu konumuna rağmen kendi görev anlayışı ve politik ilgisine bağlı olarak, hedeflediği amaçları gerçekleştirmekte, iktidarın ekonomik, kültürel karar ve uygulamalarını *veto* edebilmektedir. Vetonun uygulanma biçimi ise istenmeyen iktidarların yapılan askeri bir müdahale ile görevden uzaklaştırılmasıdır. Silahlı Kuvvetler'in politik sistemle ilişkisinin hakemlik düzeyinde kaldığı ülkelerde darbecilerin amacı, mevcut konumlarının devamını sağlayan anayasal düzeni kurarak bu düzene uygun hükümetleri iktidara getirmektir. Silahlı Kuvvetler bu amaçlarını gerçekleştirdikten sonra politik hayattan çekilmektedirler.

Politik rejimin işleyişinde *bekçilik işlevi* yüklenen Silahlı Kuvvetler, kurumların tehlikede olduğunu düşündüğünde, politik hayata müdahale etmektedir. Sivil iktidarı ele geçiren askerler iki ile dört yıl süreyle yönetimde kalarak gerekli düzenlemeleri yapıp, politik önlemleri aldıktan sonra yapılan seçimlerle iktidarı sivillere bırakmaktadırlar. Askerler iktidarda kaldıkları –genellikle 2 ya da 4 yıllık- sürede içerisinde, yaşanan politik buhrandan sorumlu tuttıkları yöneticileri görevden alarak, bozulan bürokratik yapıyı yeniden düzenlemektedirler. Basının faaliyetlerine, politik partilere, toplumsal hareketlere sınırlama getirilmektedir. Askerler iktidarı sivillere devrettikten sonra bile yapılan düzenlemelerin demokratik düzeye getirilmesi uzun zaman almaktadır. Askerlerin politik hayattan çekilmelerinden sonra sivil iktidarın olağan politik döneme geçiş aşamasında çok dikkatli olması gerekmektedir. Aksi halde yeniden askeri müdahale gerçekleşebilir.

Politik rejimin işleyişinde *yöneticilik işlevi* gören Silahlı Kuvvetler, politik rejimin yapısını ve işlevini sadece kendi istedikleri gibi düzenlemek için değil, politik iktidara tümüyle hakim olmak için müdahale etmektedirler. Darbeyi gerçekleştiren askerler, uzun süre kullanmaya kararlı oldukları iktidarı bir ideolojinin emrine vererek, ülkenin politik, sosyal ve ekonomik yapısında değişiklikler

yapmaktadırlar. Değişiklikler kendi iktidarlarını sürekli kılmayı amaçladığı için kısa zamanda gerçekleştirilemeyecek kadar geniş ve kapsamlıdır. Yöneticilik işlevi gören Silahlı Kuvvetler, yapmış oldukları askeri müdahaleden sonra politik partileri, dernekleri, meslek kuruluşları ve sendikaları ya tamamen kapatır ya da faaliyetlerini kendi amaçları ile çatışamayacak biçimde sınırlamaktadırlar. Sonuçta siviller tamamen politikadan uzaklaştırılmakta ve politika Silahlı Kuvvetler'in denetimine girmektedir. Bu tür rejimlerin liderlerinin çok daha büyük tutkuları vardır ve kendilerini devrimci veya radikal modernleştiriciler olarak tanımlamaktadırlar. Mevcut politik kurumları devirerek kendi amaçları ile uyumlu değişiklikler yaparlar.

27 Mayıs askeri müdahalesi yönetimi doğrudan ele aldığından muhafız rejim oluşturulmuştur. 12 Mart müdahalesinde de Silahlı Kuvvetler iktidarı fiilen ele almadığından hakemlik işlevi veya veto rejimi uygulanmıştır. 27 Mayıs 1960'da Silahlı Kuvvetler ilk kez politikaya doğrudan müdahale etmiştir. 1960 darbesi ile bazı alt rütbeli subaylardan oluşan bir grubun hükmedici bir rejim kurmak istemesine rağmen, sonunda muhafız tipte bir rejim kurmak isteyen bekçilik işlevi üst düzey komutanların (geniş bir orta rütbeli subaylar grubunun desteğiyle) baskın bir güç olduğu söylenebilir. Milli Birlik Komitesi'nin Alparslan Türkeş ve Muzaffer Özdağ gibi üyeleri yapacakları değişikliklerin uzun süreli otoriter bir rejim ile gerçekleşeceğini düşündüklerinden, hükmedici rejim istemişlerdir. Buna karşılık General Cemal Gürsel başta olmak üzere diğer üyeler, daha sınırlı amaçları bulduklarından, anayasal ve diğer değişiklikler yapıldıktan sonra seçilmiş bir politik iktidara geçişi önermişlerdir. Amaçlarına uygun olarak muhafız rejimden yana görüş ortaya koymuşlardır⁵².

⁵² Fatih Bahçivan, **27 Mayıs 1960 ve 12 Eylül 1980 Askeri Müdahalelerinin Türk Politik Hayatına Etkisi**, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale, 2005, s. 22- 25

2. OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E SİLAHLI KUVVETLER- SİYASET İLİŞKİSİ

A. Cumhuriyet'ten Önce Silahlı Kuvvetler- Siyaset İlişkisine Genel Bir Bakış

Cumhuriyet öncesi Osmanlı devletinde girişilen ıslahatların ağırlık noktası askerî alanda görüldü⁵³. Osmanlı Ordusunun temelini oluşturan kuvvetler, merkez ordusu olan *Kapıkulu teşkilatı (maaşlı)* ile eyaletlerde bulunan toprak geliri ile geçinen *Tımarlı sipahilerdi*. Merkez ordusu, yeni modern orduların kuruluşuna kadar varlığını sürdürdü⁵⁴. İslahat tarihimizde önemli bir yeri olan Lâle devrinin Patrona Halil isyanıyla sona erdirilmesi; bu olayı izleyen elli yılı aşkın bir zaman diliminde, III. Selim'e kadar devam edecek süreçte, yenileşme hareketlerinde bir duraklama yaşanmasına ve geleneksel düzenin savunucularını ürkütecek yeniliklerden uzak durulmasına neden oldu. I. Mahmut'la başlayan (1730- 1754), III. Osman (1754- 1757), III. Mustafa (1757- 1774) ve I. Abdülhamit'le (1774- 1789) devam eden dönemde görülen yenileşme hareketleri Lale devrindeki kadar çarpıcı olmamakla beraber Lâle devrinde atılan tohumlar yeşermeye devam etti. Osmanlı İslahat hareketleri içinde 1730- 1789 dönemi genellikle askeri alanda yapılan yenilikler iyice belirginleşti. Ancak bu dönemde de yapılmaya çalışılan yenileşme hareketlerinin düşünsel yapısı üzerinde tartışmalar devam ediyordu. Kimi Avrupalı uzmanlar bu ıslahat hareketlerinde önemli rol alırken, kimi Avrupalı siyaset adamları bunları engelleme veya destekleme yoluna gidiyor, Osmanlı sivil ve asker devlet adamları da kendi içlerinde farklı tutum ve davranışlar sergiler durumda bulunuyorlardı⁵⁵.

⁵³ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi, Nizam-ı Cedit ve Tanzimat Devirleri**, (1789-1856),V. Cilt, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi (3. Baskı), 1970, s. 203

⁵⁴ XVIII. yüzyılın ikinci yarısına kadar da Tımarlı sipahiler Anadolu'da temel askeri birim olarak varlıklarını korudu. 1831 yılında ise jandarma kuvveti olarak orduda görev alan maaşlı asker konuma geldi. Halil İnalçık, "Tanzimat Nedir?", **Tarih Araştırmaları**, Ankara, 1941, s. 244

⁵⁵ Tüccarzaade İbrahim Hilmi , *Avrupalılaşmak*, Ankara, 1997, s.47; Niyazi Berkes bu dönemdeki İslahat hareketlerinin başarısızlık sebeplerini farklı şekilde yorumlamaktadır. "Lale devrinde, Mustafa III. zamanında, Selim II zamanında, II. Mahmut devrinde, Tanzimat'ta, Abdülhamit zamanında, Meşrutiyette girişilmek istenen bütün İslahat hareketleri çeşitli harplerle ve uluslar arası çatışmalarla bulaşmalarla yarıda kalmış ve bozulmuştur". Niyazi Berkes, **İki Yüz Yıldır Neden Bocalıyoruz**, İstanbul, t.y., s.18.; Bir başka değerlendirmede, Osmanlı batılılaşmasının pragmatik bir yaklaşımla yapıldığı ve gelişmelerin onu bu sürece kadar getirdiği de belirtilmiştir. Hatta Osmanlı batılılaşma hareketlerini yaparken teorik planda hazırlanmamıştır. Bu iddianın en önemli kanıtı da tarih, felsefe ve

Lale devrinde başlayan çağdaşlaşma hamleleri Nizam-ı Cedid döneminde ilk ürünlerini vermeye başladı. Niyazi Berkes bu gelişimi “*ilk defa devlet yönetiminde ve padişahın etrafında daha önce bulunmayan bir tip, eskinin ulema ocağının yerini almak üzere olan aydın tipi, daha sonra değişecek olan modern intelligentsia'nın öncüleri doğmak üzeredir; bilgisizlik ve taassup karşısı olarak bilim ve aydınlanma ayrımı yapılmaktadır*”⁵⁶ sözleriyle yorumlamaktadır. Yeni gelişmeler yanında hala geleneksel gücünü muhafaza eden Ulema ve Yeniçeri Ocağı ise yeniliklere karşı tutumunu sürdürmüştür.

28 Mayıs 1826'da çıkarılan bir Hatt-ı Şerif ile yeni askeri birlikler kurulacağı bildirildi. Bu birliğin Kanuni Sultan Süleyman dönemindeki askeri düzene dönmek amacıyla oluşturulduğu da önemle belirtildi. Hatta bu birlik Hıristiyanlar veya yabancılar tarafından değil modern askeri yöntemlerini bilen Müslüman subaylarca yapılacaktı. Ancak Yeniçeriler 15 Haziran'da son defa kazan kaldırdı. Gerek halkın Yeniçeriler'e olan tepkisi gerek II. Mahmut'un hazırlıklı olması sebebiyle Yeniçeriler bu defa kesinlikle yenildi. Ağa Hüseyin Paşa'nın yarım saatlik top atışı bu kurumu yıkmaya yetmişti. 17 Haziran'da yayınlanan bir Hatt-ı hümayun ile Yeniçeri Ocağı kaldırıldı, onların yerine Asakir-i Mansure-i Muhammediye olarak bilinen yeni ordu kuruldu.

1826'da Yeniçeriliğin kaldırılması ile birlikte II. Mahmut etkileri günümüze kadar devam eden bir reform programına girişti⁵⁷. Kendisine “Gâvur Padişah” dedirtecek kadar sistemin temel değerleriyle oynadı. Kimi zaman dini taassupla da çatışmaktan çekinmedi. Şeyhülislam'a dinin hoş görmediği portresini göndermesi bunun örneklerinden birisidir⁵⁸.

II. Mahmut'un yenilikçiliğinin Anayasa Hukuku açısından bir üçlü güçlendirme programı olduğunu söyleyebiliriz. Bunlar, devlet-toplum ilişkilerinde devleti güçlendirme, devlet aygıtı içindeki merkezi otorite-yerel otorite çelişkisinde merkezi güçlendirme, merkez güçleri arasındaki sürtüşmede de sarayı güçlendirme

edebiyat alanındaki yavaş gelişmeler olarak gösterilmiştir. İlber Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, Hil Yayınları, İstanbul, 1987, s. 19.

⁵⁶ Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, İstanbul, 1978, s.98.

⁵⁷ Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Ankara, 1993, s. 81.

⁵⁸ Abdülkadir Özcan, “II. Mahmud ve Reformları Hakkında Bazı İncelemeler”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, Sayı X, 1995, s. 24.

şeklinde sıralanabilir. II. Mahmut döneminde sürekli danışma ve karar organları da kuruldu. Askeri konularda Dar-ı Şura-yı, Askeri adli alanda Meclis-i Vala-yı Ahkâm-ı Adliye, idari konularla ilgili olarak da Dar-ı Şura-yı Bab-ı Ali bunların en önemlileri oldu. Bu meclislerin yaratılmasıyla hukuk devleti mekanizmasının kurulmasına doğru bir adım atıldı.¹¹

Dâr-ı Şûrâ-yı Bâb'ı Âli sadrazama danışmanlık yapmak üzere bir “Ministro Meclisi” olarak 24 Mart 1838’de kurulmuştu. Yine bu cümleden olmak üzere 1826 yılından bu yana başlatılmış bulunan askeri reformları yürütmek üzere 1836 yılında Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî teşkil edilen diğer bir uzman danışma meclisi olarak devlet teşkilatı içerisindeki yerini aldı.⁵⁹ II. Mahmud, yeni düzen hakkında tedbirler düşünmek ve hükümete tekliflerde bulunmak üzere, meclislerce komisyonlar kurulmasına da çalıştı. Bu suretle, eskiden Divan-ı Hümayun’da görülmesi gelenek halini almış olan devlet işleri, özelliklerine göre, bu meclislerde görüşülmeye başladı. Yeniçeri Ocağı’nın kaldırılması üzerine kurulan ilk meclis olan “Dâr-ı Şûray-ı Askerî”, kişilerin askerlik ödevleriyle ilgili kuralları saptamak, Batı devletlerinde yürütülen askerlik usullerini incelemek ve Türk ordusunun ilerlemesi yolunda gereken tedbirleri bulup ortaya koymakla ödevlendirildi.⁶⁰

III. Selim döneminde Fransız modeline uygun olarak *Nizam-ı Cedid* adı verilen bir ordu teşkilatı kurulsada Yeniçeri Ocağının 1826 yılında kaldırılmasına kadar orduda ikilik –eski ve yeni- şeklinde belirgin ölçüde devam etti. Silah, cephane ve eğitim bakımından Avrupa orduları örnek alınarak kurulan bu ordunun eğitimi için zaman zaman Alman, İngiliz, Fransız asılla subaylar getirildi ve sonraları nizamiye ordusu alan bu ordu komutanına Serasker unvanı verildi. Bugünkü Genelkurmay başkanı konumundaki Serasker’in yönetimde ağırlığı da fazlaydı. Bu durum askerin sivil yönetimle olan bağını devamlı sürekli kılma imkânı sağladı. Tanzimat’tan sonra askere alma ve askerlik süresi konusunda bazı düzenlemeler yapılmaya devam ederken, askerin sivil otorite karşısında daha da güçlenmesine imkan verdi.

¹¹ Niyazi Berkes, a.g.e., s. 153

⁵⁹ Mehmet Seyitdanlıoğlu, “Yenileşme Dönemi Osmanlı Devlet Teşkilatı”, **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt 13, 2002, s. 566, s. 568

⁶⁰ Ali Akyıldız, **Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform (1836-1856)**, İstanbul, Eren Yayıncılık, 1993, s.180; Abdülmecit Mutaf, “Şura-yı Devlet (1868-1922)” **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt 13, 2002, s. 599

II. Mahmut döneminde Fransız usulü örnek alınarak kurulan ilk modern ordu olarak kabul edilen *Asakir-i Mansure-i Muhammediye* birlikleri bu gücün önemli bir parçasını oluşturdu.

Yeniçerilerin başarısızlığı umulanın aksine yeni ordu ile giderilemedi. Yeni ordunun bu durumu, gücü kadar saygınlığı konusunda da beklenen yükselmeyi sağlayamadı. Bu durumda devletin dış desteğe ihtiyacı doğdu; görev diplomatlara düştü. Hariciye mesleği yanında subaylık ikinci sırada yer alıyordu⁶¹. 1834'te Mekteb-i Ulum-u Harbiye'nin kurulmuş olmasına rağmen subaylar sayıca egemenlikten uzaktı. Subayların, Paşaların büyük bir bölümünün alaylı (erlikten yetişmiş) olmaları, çok sadık davranmalarına ancak "keyfiliğe daha kolay alet olmalarına neden oluyordu."⁶²

1846'da kura ile askere alınma uygulamasına geçildi ancak gerçekçi bir nüfus sayımının yapılmamış olması, adam kayırma ve rüşvet nedeniyle karışıklıklar çıkmasına yol açtı. Müslüman olmayanların askere nasıl alınacağı, hangi görevlerde kullanılacağı belirlenmediği için uygulamalar yetersiz kaldı⁶³.

Abdülhamit yenileşme hareketleriyle Silahlı Kuvvetler'in sivil otorite karşısında hızla güçlenmesi karşısında alaylı subayları daha çok tercih etti. Devrimci subaylar harbiye sıralarından çıkıyordu. Abdülhamit güçlü bir orduya ihtiyaç duyduğundan okulların gelişmesini engelleyemiyor, okullu subayları İstanbul dışına yollayarak tehlikeyi uzaklaştırmak düşüncesini güdüyordu⁶⁴.

II. Abdülhamit'in 1876 Anayasasından aldığı yetkiyle parlamentoyu kapatıp, devletin reformist hareketlerini kesintiye uğratması, devletin dönüşüm çabalarını zor gerçekleştirebileceğinin de işaretlerini veriyordu. Toplumsal ve ekonomik dönüşümlerin siviller tarafından başırlamayacağına inanan askeri okul öğrencileri ve mezunları arasında II. Abdülhamit'e karşı muhalefet ve örgütlenme ortaya çıktı.

⁶¹ Sina Akşin, **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, 3. Baskı, 2001, s. 17.

⁶² Sina Akşin, a.g.e, s. 17.

⁶³ Musa Çadircı, "*Tanzimat'ın Uygulanmasında Karşılaşılan Bazı Güçlükler*", **Tanzimat'ın 150.Yılı Uluslar arası Sempozyumu (Ankara-31 Ekim-3 Kasım 1989)** T.T.K., Ankara, 1994, s.297.

⁶⁴ Fakat Abdülhamit'in hesaba katmadığı onların bir araya gelme fırsatlarının daha ok olmasıdır. Bu subaylar alaylılar kadar terfi edemiyor, yılda 6 ay maaş alabiliyordu Sina Akşin, a.g.e, 18. Ali Sönmez, "Polis Meclisinin Kuruluşu ve Kaldırılışı (1845-1850) The Foundation of Police Council and It's Abolition (1845-1850)", **Tarih Araştırmaları**, Cilt XXIV, Sayı:37 Ankara, Mart, /2005, 258-261.

İttihat ve Terakki olarak anılan subay kökenli komitenin öncelikli hedefi Abdülhamit'in yerine kardeşlerinden birini tahta geçirmektir. Bir diğer hedefi ise devlet ve toplumda kalıcı dönüşümler sağlayarak reform planlarını uygulamaya koymaktır⁶⁵. Yaşanan deneyimlere göre 1876 yılında olduğu gibi Osmanlı aydınları yeni bir anayasanın yürürlüğe girmesini istiyorlarsa muvazzaf ordu subaylarının desteğini almaları gerektiğini çok iyi biliyorlardı. Askerin politikaya müdahale etmesi, devletin varlığını sürdürmesi konusunda gerekli görüldü⁶⁶.

İttihatçı subaylar, meşrutiyet ile padişahın israfının meclis tarafından kısıtlanacağını ve azınlıklara tanınan haklar sayesinde büyük devletlerin müdahalelerine fırsat yaratılmayacağını düşünüyorlar; bu yüzden de devletin çöküşten kurtuluşunu meşrutiyette görüyorlardı⁶⁷. İstibdada karşı hürriyeti savunan ve Babiâli'ye karşı adeta bir muhalefet partisi niteliğinde olan Cemiyet'in⁶⁸ görüşlerinin halk tarafından desteklenmesi ve halkta heyecan uyandırması, özellikle N. Kemal'in eserleri ile oldu⁶⁹:

“ Memleket bitti yine bitmedi hala sen ben

Bize bu hal ile bizden büyük olmaz düşmen

Dest-i a'dayız Allah için ey ehl-i vatan

Yetişir terk edelim gayri heva vü hevesi ”

Namık Kemal

Genel dünya görüşlerindeki dağınıklığa rağmen İttihatçı subayların siyasal düşüncelerinin yine de bir takım ortak yönleri vardı: Mutlakiyet ve baskı rejimine karşı çıkmak, kanunî esasın yürürlüğe konmasını, imparatorluğun tüm halkları için adalet istemek. Amaç Tanzimat ve I. Meşrutiyette olduğu gibi imparatorluğu iç bölünme ve dış müdahalelerden korumak, devleti kurtarmaktı. Asıl hedef özgürlük değildi. İmparatorluğun kurtarılmasıydı. Abdülhamit mutlakiyetine son verip daha çağdaş bir yönetim kurmak, Müslüman olan-olmayan herkese siyasal haklar ve

⁶⁵ Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, a.g.e., s. 212

⁶⁶ İlhan Bardakçı, **Tarih ve Medeniyet**, İstanbul, 1997, s. 35

⁶⁷ Mesut Çapa- Rahmi Çiçek, **Atatürk İlkeleri İnkılap Tarihi ve Milli Mücadele**, Trabzon 1995, s.73.

⁶⁸ Karal, a.g.e., s. 311.

⁶⁹ Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, a.g.e., s.172.

adalet tanımak, asıl amaç olan devletin bekâsını sağlamanın da tek yolu sayılıyordu.⁷⁰

Bu dönemde Avrupa ve Asya'da demokrasiye doğru gidiş eğilimin güçlenmesi, ülke içindeki özgürlük ve meşrutiyet mücadelesine de olumlu ortam hazırlıyordu. Özgürlük meşrutiyet fikirleri askerleri de etkilemeye başlamıştı. XX. yüzyılın hemen başlarında demokrasi yanlısı düşünsel mücadele yeni bir yükselme dönemine girdi. 1905 sonrası mücadelenin yeni bir yükselme dönemidir. Bir yandan Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti 1906 nizamnamesiyle ilk defa olarak Abdülhamit'i hedef alıp meşrutiyet mücadelesini iyice sertleştirirken diğer yandan Selanik ve Şam'da yeni ve gizli askeri örgütlenmeler oluştu. Özellikle Şam'daki örgütlenmede M. Kemal'in de büyük rolü vardı.⁷¹

Abdülhamit döneminde, sıkı bir jurnal düzeninin bulunduğu ortam da göz önüne alınarak değerlendirildiğinde, Osmanlı askerlerinin bu gizli örgütlenmelerinin ordu saflarında hızla yayılmış olması hayli dikkat çekicidir. 1905 sonrası en esaslı dönüşümü, meşrutiyet ve özgürlük düşüncesinin asker çevreleri sarması ve buralardaki gizli örgütlenmelerdi. En yoğun buldukları bölge ise paylaşma hesaplarının da konusu olan yer, Makedonya idi.⁷²

1906'da Selanik'te asker ve sivil aydınların kurduğu gizli Osmanlı Hürriyet Cemiyeti tüm Rumeli asker ve sivil kesimlerde hızla yayıldı. Özgürlükçü hareketin tipik temsilcisi ve 1908 devriminin asıl gerçekleştircisi bu cemiyetin kadroları oldu. Bunların genel ve ortak özelliği çoğunlukla Türk, genç, asker ya da mülkî memur ve mektepli olmalarıdır. İdeolojileri ise liberal, reformist ve ulusçu yönleriyle klasik burjuva nitelikler gösteriyordu. Osmanlı Hürriyet Cemiyeti 1907'de Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti ile birleşti. Cemiyet bundan sonra Terakki ve İttihat adını aldı. Asıl örgütleyici ve vurucu gücü sonuna kadar Osmanlı Hürriyet Cemiyeti kadroları üstlendi.⁷³

Jön Türk hareketinin 2. kongresi 29 Aralık 1907'de Paris'te toplandı. Kongre birlik havası yarattı. Kongrede tüm siyasal eğilimlere sahip ve çeşitli milliyetlerden

⁷⁰ Şerif Mardin, **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908**, İstanbul, 1983, s. 114.

⁷¹ Faik Reşit Unat, Atatürk'ün II. Meşrutiyet İnkılabının Hazırlanmasındaki Rolüne Ait Bir Belge, *Belleten C. XXVI*, Nisan, 1962, s. 339

⁷² Zafer Kars, **Belgelerle 1908 Devrimi Öncesinde Anadolu**, İstanbul, 1984, s. 104

⁷³ Sina Akşin, a.g.e., s. 57, 60

temsilciler vardı. Kongrede âdem-i merkeziyet tartışıldı. Buna karşılık Abdülhamit'in tahttan indirilmesi, yönetim düzeninin değiştirilmesi parlamentolu bir rejimin kurulması gibi önemli kararlar alındı.⁷⁴ 1906–08 yılları kitle mücadelelerinin de yükselişine sahne oldu. Asıl kaynaşma ise yine Makedonya'daydı. Burada istibdat rejiminin baskısı bölgesel yöneticilerin keyfiliği, sultanın ulusal ve dinsel çelişkileri körükleme politikası, topraksızlık ve ezici vergiler, kitle eylemlerini daha da körükledi. Sosyal ve siyasal muhalefet özellikle kara ve deniz subaylarını orta ve küçük memurları, serbest meslek sahiplerini kucaklıyordu. Ulemanın bile bir bölümü kazanılmıştı. İttihat ve Terakki çoğunluğa sırtını dayamıştı. O kadar ki Rumeli genel müfettişi Hilmi Paşa meşrutiyetin ilanından 10 gün önce Abdülhamit'e çektiği telgrafta "bu taraflarda benden başka herkes ittihatçıdır" demişti.⁷⁵

Bunca birikimin patlak vermesi için gereken tek bir kıvılcım, İngiltere'nin Makedonya sorununu kurcalaması oldu. Bu ittihatçı subaylar tarafından, imparatorluğun yeniden paylaşılmasına yönelik komplonun başlangıcı sayıldı.⁷⁶

Abdülhamit'in Balkan politikasına eleştiriler getiren grup ilk kez, 3 Temmuz 1908'de Resne'de Kolağası Niyazi Bey'in 200'ü asker 400 kadar kişiyle dağa çıkması ile eyleme geçti. Padişahın hareketi bastırmak üzere gönderdiği Şemsi Paşa öldürüldü. Bu arada Avusturya - Alman Demiryolları Okulu'nun Firzovik'te (Kosova) kır gezintisini protesto eden işçilerin gösterileri, çevredeki Osmanlı idarelerine karşı bir harekete dönüştü ve göstericilerin arasındaki birkaç İttihat ve Terakki'ye mensup subay olayı "*meşrutiyetin yeniden getirilmesi*" havasına soktu. Saraya yakın komutanların vurulduğu, dağa kaldırıldığı bir ortamda Makedonya'dan gelen bu haberlerin de etkisiyle Abdülhamit, sadrazam ve seraskeri (Harbiye Nazırı olarak) azlederek, kabinde bir değişiklik yaptı ve meşrutiyeti 23 Temmuz 1908 yeniden ilan etti⁷⁷. II. Meşrutiyet, dönemin önemli aydınlarından biri olan Tevfik

⁷⁴ Sina Akşin, a.g.e., s. 65

⁷⁵ Hüsamettin Ertürk, **İki Devrin Perde Arkası**, İstanbul, 1957, s. 63

⁷⁶ Tanık Zafer Tunaya, **Hürriyetin İlanı**, İstanbul, 1957, s. 7

⁷⁷ Mesut Çapa- Rahmi Çiçek, a.g.e., s. 91; Sina Akşin, a.g.e., s. 75; Feroz Ahmad, İttihat ve Terakki, Çev: Nuran Yavuz, İstanbul, 1995, s. 20; Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, a.g.e., 213; Padişaha çekilen telgraflarda "*Kanunî esasının ilanı ve millet meclisinin toplanması isteniyordu. 23 Temmuz 1908'de İT Cemiyeti Manastır'da hürriyeti ilan etti. Abdülhamit de Kanunî Esasının yürürlüğe konduğu anlamına gelen meclis-i vükela mazbatasını onaylayıp meşrutiyeti resmen ilan etti*". Sina Akşin, a.g.e., s. 75; 1908 yılının Haziran ayında, Selanik'teki devrimci subaylar, hükümet ajanlarının örgütü açığa çıkarmasının verdiği korkuyla, devrimin zamanını belirlediler ve Balkanlar'da çıkan ayaklanma-devrim bastırılmayınca 23 Temmuz akşamı II. Abdülhamit parlamentoyu yeniden

Fikret'in mısralarına taşıdığı gibi aydınlık bir gün ve sürecinde başlangıcını ifade ediyordu.

“O mel’ anet gecesinden uzaktayız şimdi

Karıştı leyl-i musibet leyal-ı nisyana

Açıldı gözlerimiz bir sabah-ı rahşana”

Tevfik Fikret

İkinci meşrutiyet saray darbesi değil, aydın nitelikli bir büyük subay grubunun liderliğinde gelişen, genişçe bir toplumsal tabana oturan hareket hatta bir ulusal ayaklanmaydı. Uzun yılların sivil hareketlilik ve örgütlenme birikimine dayanıyordu. Kansıız ve barışçı bir hareketti. Yalnız genişçe bir temele dayanmayıp, kadro ve kitle dayanaklarını orta sınıflarda bulmaktaydı. II. meşrutiyetin dinamiği esas olarak içseldi, içerdeydi. Dış zorlama eseri değildi.⁷⁸

İktidara gelirlerse imparatorluğu kurtaracaklarına olan sonsuz inançlarına rağmen İttihat ve Terakki Cemiyeti, kendilerinde ülkeyi doğrudan yönetmek için sosyal güven bulamadılar. Feroz Ahmad bunun nedeni olarak Osmanlı toplumunun çok tutucu olmasına ve bu yüzden İttihatçıları hemen kabul etmelerinin mümkün olmadığına işaret etmektedir.⁷⁹

Kanun-u Esasi'nin ordu- siyaset ilişkisini belirleyen en önemli maddesi, 1909 yılında yapılan Anayasa değişikliğinden sonra kesin şeklini aldı. Buna göre 7. maddede “... kuvve-i berriye ve bahriyenin kumandası (...) hukuk-u mukaddesei Padişahidendir...” Ordu yönetiminin tek elde toplanarak, sivil iradenin otoritesi altında yer alması konusunda II. Abdülhamit'in çabaları sonuç vermiştir. Yeni bir gelişme olarak, I. Dünya Savaşı seferberliğinin uygulamaya sokulduğu 3 Ağustos 1914 yılında bir irade ile Başkomutanlık vekaleti kurulmuş ve savaş koşullarının gereksinmesine uygun bir Genelkurmay teşkilatı meydana getirmek üzere Karargah-ı Umumi oluşturulmuştu. 7 Ekim 1918 tarihinde savaşın sona ermesiyle Sultan

toplama vaadiyle askeri müdahale karşısında çok fazla direnemedi. William Hale, **Türkiye’de Ordu ve Siyaset**, Hil Yayınları, İstanbul, 1956, s. 42

⁷⁸ Feroz Ahmet, **İttihatçılıktan Kemalizm’e**, İstanbul, 1999, s. 179

⁷⁹ Feroz Ahmad, **Modern Türkiye’nin Oluşumu**, İstanbul, 1993, s. 35

Vahdettin, Başkomutanlık vekâletini kaldırmış ve Başkomutan vekili olarak atadığı Enver Paşa'yı Genelkurmay başkanı yaparak Başkomutanlığı tekrar eline almıştır⁸⁰.

B. Cumhuriyet'in İlanından Demokrat Parti İktidarına Kadar Silahlı Kuvvetler- Siyaset İlişkisi

İstanbul'un işgal edilmesi Ankara'daki yeni iktidar odağının güçlenmesine neden olmuştu. 23 Nisan 1920 sonrasında Genelkurmay Başkanı, Mustafa Kemal Paşa'nın isteği üzerine Bakanlar Kurulu'nda bir bakan olarak yerini aldı. Mustafa Kemal Paşa'nın izlediği bu siyasetin esas amacı Silahlı Kuvvetler ile Siyasal İktidar arasındaki karmaşık yapıyı düzeltmek istemesinden kaynaklanıyordu. Aynı zamanda M. Kemal Paşa, asker ve siyasetin birbirinden ayrılarak asker in özerk olması yolunda önemli icraatlarda da bulunmaktan geri durmadı. Nihayet 2 Mayıs 1920 tarihinde Büyük Millet Meclisi İcra Vekilleri Heyeti'nin seçilmesine dair 3 sayılı yasa kabul edilmiş, Genelkurmay işlerini görmek üzere Erkan-ı Harbiye-i Umumiye adında ayrı bir bakanlık, Bakanlar kurulu içine dahil edilerek reisliğine İsmet Paşa seçilmişti. Bir bakan olarak Genelkurmay başkanı Meclise karşı sorumlu kılınmıştı. Asker- sivil ilişkilerinde önemli bir gelişmeyi ifade eden bu durum, askeri bürokrasinin henüz ayrı bir kurumsal özelliği olmayan tamamen Meclis'e bağlı ve yürütme içinde Milli Savunma Bakanlığı ile Genelkurmay Başkanlığı tarafından temsil olunan bir statüye taşınmıştır. Ancak Türk Silahlı Kuvvetler üzerindeki gerçek kontrol M. Kemal Paşa'nın elinde bulunmaktadır. Asker ve sivil ilişkilerinde bundan çok daha önemli bir gelişmeyi ifade eden olay ise Genelkurmay Başkanlığı'nın kabineden çıkararak özerkleşmesidir. TBMM 3 Mart 1924 tarihinde halifeliği kaldırdığı gün kabul ettiği 429 sayılı bir yasayla Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekâletini kaldırdı. Genelkurmay başkanlığı artık bir bakanlık değil özerk bir başkanlık haline gelmiş oldu. Böylelikle özerk genelkurmay başkanlığı Meclisin etkisinden ve müdahalesinden uzaklaşarak M. Kemal Paşa'nın kontrolünde daha açık bir hale geldi ve herhangi bir siyasal sorumluluğu da bulunmuyordu⁸¹.

1924 Anayasasınının 40. maddesine göre barış zamanında Silahlı kuvvetlerin emir ve kumandası Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne bırakılmış olduğundan farklı emir ve kumanda merkezleri oluşturulamazdı. Zaten 429 sayılı

⁸⁰ Seydi Çelik, **Osmanlı'dan Günümüze Devlet ve Asker**, İstanbul, 2007, 124- 125.

⁸¹ Seydi Çelik, a.g.e., s. 127- 129.

kanunun 9. maddesiyle de Riyaset görevlerinde bağımsız olmak üzere Cumhurbaşkanı adına ordunun barışta emir ve komutasına memur en yüksek askeri makamı olarak düzenlenmişti⁸².

Savaşlar, devrimlerin yarattığı ayaklanmalar, alınan tedbirler ve tasfiyelerle geçen olağanüstü koşulların sonunda 1926'ya gelindiğinde artık muhalif generallerin ordu üzerindeki etkisi kırılmış, ordunun siyasi bakımdan güvenilir ve sadık olan Fevzi Çakmak Paşa'nın emrinde daha 1922'de verilmek suretiyle Cumhuriyet rejimine sadakati temin edilmişti. Ordu artık bu yeni dönemde rejimin bekçisi konumundadır ve asker- siyaset ilişkilerinde bir sükunet dönemine girilmiştir. Fevzi Paşa'nın ordu üzerindeki kontrol gücü ve mutlak hakimiyetinin altında askeri kariyerinin de etkisi vardı. Paşa, son iki Osmanlı hükümetinde Harbiye Nazırlığı, 1918- 1920 arası Genelkurmay Başkanlığı, 1921- 1922 arasında Başbakanlık yağımıştır. Nihayet Mareşal da olan Fevzi Çakmak Paşa, bütün bu özelliklerinden dolayı 1922'de İsmet Paşa'dan devraldığı Genelkurmay Başkanlığı'nın 1944'e kadar kesintisiz sürdürmüştü. Fevzi Paşa kendisine askeri alanda tanınan geniş bir özerklikten yararlanmakla kalmıyor, Genelkurmay başkanlığı kabine dışında kalmış olmasına karşın kabine toplantılarına düzenli olarak katılıyordu. Ayrıca Genelkurmay başkanlığının asker mebuslar üzerindeki etkisi de büyüktü. Milli Savunma Bakanları genelde daha önce Fevzi Paşa'nın altında çalışmış askerler olduğundan Milli Savunma Bakanlığı, Genelkurmay'ın bir alt birimi gibi faaliyet göstermekteydi. M. Kemal Paşa, Türk Silahlı Kuvvetleriyle Siyasal otorite arasında; İsmet Paşa ve Fevzi Paşa'nın oluşturduğu karizmatik ve güçlü sayacağı sistemi dengeye sokmuş görünüyordu. Bu durum M. Kemal Atatürk'ün ölümüne kadar devam etti. Atatürk'ün ölümü ve devlet içindeki en büyük temsilcisi İsmet Paşa'nın 1938 CHP Kurultay'ında yapılan tüzük değişikliği ile Milli Şef ve Değişmez Genel Başkan ilan edilmesinden sonra asker ve sivil bürokrasi, sistemdeki ağırlığını iyiden iyiye artırdı⁸³.

Türk Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasından sonra yeniden kurulan Türkiye'de Cumhuriyet ilan edildi, M. Kemal Paşa ise "Yeni Türkiye"nin Cumhurbaşkanı seçildi. Tüm bu gelişmelere rağmen M. Kemal Paşa'ya karşı -özellikle Türk silahlı

⁸² Seydi Çelik, a.g.e., s. 133

⁸³ Seydi Çelik, a.g.e., s. 138- 139

Kuvvetler içinde- rakip ve muhalif grup varlığını sürdürüyordu. 1926 yılından itibaren bu tehdit ortadan kaldırılarak, bazı muhalif tutum sergileyen üst düzey subay ve Kazım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy, Refet Bele başta olmak üzere bazı generallerin orduyla meclis arasında bir tercih yapmaya ya da emekliye ayrılmaya zorlandı. Çok partili hayata geçişin sağlandığı 1945'lere kadar Türk Silahlı Kuvvetleri siyasal hayattan ayrı tutulmaya çalışıldı. Siyasete girmek isteyen pek çok subay emekli olmak zorunda kaldı. 1925'den 1944'e kadar Genelkurmay Başkanlığı görevini sürdüren Fevzi Çakmak, ordunun siyasete karışmaması ve katılmaması konusunda önemli bir örnek teşkil etti⁸⁴.

Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran kadro Türk Silahlı Kuvvetlerini siyasetin dışına itmemiş aksine Kemalist devrimin silahlı gücü olarak siyasetin en yoğun yaşandığı devrim sürecinde hem merkezkaç güçlere, hem de devrim karşıtlarına karşı mücadele etmişti. Kemalist kadro için ordunun "siyasetle uğraşması", Kemalist devrimci görüşler ayrılmasından başka bir anlam taşımamaktadır. Keza M. Kemal Paşa Milli Mücadeleden sonra orduya dayanarak kendisine ortak ve rakip olabilecek "*İstiklal Harbi Erkanını*" ordudan uzaklaşmaya zorlayarak, ordunun siyasal yaşamı şekillendirmede ne kadar güçlü bir unsur olabileceğini ortaya koydu. İsmet İnönü döneminde ordu rejim içindeki ağırlığını kaybetmeye başladı. Bu dönemde savaş yıllarında devletin ve ordunun "*iyi idare edilmediği*" düşüncesini taşıyan subaylar geniş tabanlı gizli örgütler kurarak yönetimi ele geçirme çabalarında bulundu. 1949-1950 yıllarında ordu içindeki gizli örgütler aktif, ordu ise de pasif olarak Demokrat Parti'yi destekledi. 1950 seçimleri ile tasfiye edilen CHP sivil bürokrasi ortaklığı oldu. 1949 yılında kesin olarak iktidar ortaklığından çıkarılan ordu, 27 Mayıs 1960 ihtilalinden sonra hazırlanan 1961 anayasasının 111. maddesi ile siyasal iktidara "örtülü ortaklığını" anayasal güvence altına aldı. 1961 Anayasası'nın 111. maddesine göre "Milli Güvenlik Kurulu" kanunun gösterdiği Bakanlar ile Genel Kurmay Başkanı ve Kuvvet temsilcilerinden kuruludur. Milli Güvenlik Kurulu'na Cumhurbaşkanı başkanlık eder; bulunmadığı zaman bu görevi Başbakan yapar. Milli

⁸⁴ Feroz Ahmad, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, a.g.e., s. 9- 10; Ordunun politika ile ilişkisini artıran olaylardan biri de Fevzi Çakmak'ın emekliye sevk edilmesi oldu. Çakmak'ın emekliye sevk edilmesi ve Atatürk sonrası durum, orduyu bütünüyle belli bir politikanın destekçisi olmaktan çıkarıp çelişik eğilimlere destek yaptı. Ordu, geçmiş dönemdeki ölçüde, fakat daha farklı bir biçimde etkileycilik işlevini sürdürmeye devam etti. Geniş bilgi için bkz. Kurtuluş Kayalı, **Ordu ve Siyaset (27 Mayıs- 12 Mart)**, İletişim Yay., İstanbul, 1994, s. 59

Güvenlik Kurulu Milli güvenlikle ilgili kararların alınmasında ve koordinasyonun sağlanmasında yardımcı olmak üzere gerekli temel görüşleri Bakanlar Kurulu'na bildirir⁸⁵. F. Ahmad'ın haklı tespitine göre; 1960 askeri müdahalesi alt rütbeli subayların yaptığı Jön Türkçü gelenekten gelen müdahalelerin sonucusuydu. Sadece parlamentoyu değil, ülkeyi yeniden şekillendirmeyi amaçlıyordu⁸⁶.

Tüm bu veriler bir arada değerlendirildiğinde Osmanlı devletinin son zamanlarından Demokrat Parti iktidarına kadar olan süreçte demokrasiye doğru gidiş eğilimin güçlenmesi, ülke içindeki özgürlük ve meşrutiyet mücadelesine ordunun da ortak olmasını sağlamaktadır. Özgürlük ve meşrutiyet fikirlerinden en çok etkilenen kesimlerin başında gelen Türk Silahlı Kuvvetleri söz konusu süreçte siyasal iktidarın ülke düzenine şekil verme hareketlerinde önemli bir paydaş olarak yükselmiştir. Demokrasinin ülke içinde tesis edilmesi ya da demokrasi yanlısı düşünsel mücadelelerde bir taraf haline gelen Türk Silahlı Kuvvetleri zaman zaman meşrutiyet, özgürlük ve demokrasi tartışmalarında sert bir politika izlemekten geri durmamış; gizli askeri örgütlenmelerle siyasal otorite karşısında önemli bir baskı unsuru olarak dikkate değer roller de üstlenmiştir.

⁸⁵ Ümit Özdağ, **Ordu- Siyaset İlişkisi (Atatürk ve İnönü Dönemleri)**, Ankara, 1991, s. 175- 176

⁸⁶ Feroz Ahmad, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, a.g.e., s. 11

İKİNCİ BÖLÜM

27 MAYIS MÜDAHALESİ VE LİDERLİK OLGUSU

1. TÜRK SİLAHLI KUVVETLERİNDE LİDERLİK VE GİZLİ ÖRGÜTLENMELER (1945- 1960)

A. Çok Partili Siyasal Sisteme Geçiş Sürecinde Siyasal Düzen ve Silahlı Kuvvetler

Türkiye’de çok partili hayata geçiş denemeleri Cumhuriyet’in ilanından hemen sonraki yıllarda –Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Serbest Cumhuriyet Fırkası ile- gerçekleşmiş ise de istenen sonuç alınamamıştı. Demokrat Parti, II. Dünya Savaşı’nın da etkisiyle yaşanan sosyal ve ekonomik yapıdaki değişimler ve uluslararası politikadaki yeni gelişmelerin etkisiyle çok partili siyasal sistemin geçiş sürecinde önemli bir rol üstlendi. Bir başka deyişle Türkiye’de çok partili hayata geçişte dönemin uluslararası baskısı ve uygulanan Türk dış politikasıyla yakın bir ilgisi vardı.

Türkiye’de 1945 yılında muhalefet CHP’nin içinden çıkarak örgütlendi. İlk iki girişimden farklı olarak başarıya ulaşan bu muhalefet, siyasal yapıda güçlü bir şekilde yer buldu. Bu durumun en önemli nedeni, Kemalist devrimin ürünü olan toplumsal çoğunluğun oluşması idi. Kemalist devrimin kazançları 1940’lardan önce iyice yerleşmiş durumdaydı. “Cumhuriyet’in Osmanlı ortaçağı ile ideolojik ve kültürel alandaki hesaplaşması, hem çoğulcu bir siyasal kurumlaşma ve ideolojik yapının yolunu açmış hem de sanayileşme için zorunlu modern insan gücünün yetişmesini sağlayarak çok partili rejimin görece dayanıklılığı üzerinde alt yapı yoluyla yeniden etkili olmuştu.”⁸⁷ II. Dünya Savaşı’nın sona ermesiyle etkileri uzun yıllar sürecek bir döneme girildi. Savaş sonunda faşist- otoriter rejimler yenilgiye uğratarak, batı demokrasisi zafer kazandı. Savaş sonunda Doğu ve Batı kutuplaşması yaşandı. Demokrasi ideolojisinin savaş sonrasında kazandığı zafer ve kısa sürede kaydettiği ilerleme çeşitli baskılar altında Batı’ya yönelen ya da kendini Batı’ya daha yakın gören Türkiye’nin rejim tercihini de etkiledi⁸⁸.

⁸⁷ Doğu Perinçek, **Anayasa ve Partiler Rejimi**, Ankara, 1985, s. 45- 46

⁸⁸ Fahir Armaoğlu, **XX. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Ankara, 1984, s. 415- 416

CHP iktidarı döneminde uygulanan politikalar ile devlet borçları artmış, aşırı bir emisyon yaşanmış, enflasyona bağlı olarak hayat pahalılığı geniş halk kitlelerinde hoşnutsuzluklara neden olmaya başlamıştı. Adaletsiz vergi sistemi ile baskıcı ve kontrolcü tedbirleri bir arada yürütme çabasıyla çıkarılan Milli Korunma Kanununun bu hoşnutsuzluğu daha da artırmıştı. Bu durum 1945 yılında Meclis görüşmelerine taşınmış, başta Adnan Menderes olmak üzere şiddetli muhalefet hükümeti zora sokmuş, Demokrat Parti'nin doğumuna yol açan rejim içi muhalefet yeni demokrasi akımına uygun olarak gelişmişti⁸⁹.

CHP iktidarına dayalı tek partili rejim 1945 yılında çözülmeye başladı. Özellikle II. Dünya savaşı sonrasında yeni dünya düzeninin tekrar sağlanması aşamasında dünya koşullarının Türkiye'yi ön plana çıkaran değişimi sonucu Türk toplumunda belli bir hareketlilik yaratıldı. Bu hareketliliğin en göze çarpan kısmı, Türkiye'de giderek daha da gelişen ticaret ve tarım burjuvazisinin artık tek partinin dar kalıplarından kurtulmak isteği belirledi⁹⁰.

I. Dünya savaşı yıllarında ve sonrasındaki dönem boyunca devletin ekonomi üzerindeki koruyucu tavrı altında ticaret burjuvazisi ve büyük toprak sahipleri sermaye birikimlerinde büyük bir gelişim yaşadı. 1943 yılında çıkarılan "Varlık Vergisi Kanunu" bu grubun siyasal arenada söz sahibi olabilecek politikalar üretmelerinin önünde büyük bir engel teşkil etmekle kalmadı aynı zamanda iktidara olan güveni ciddi ölçüde sarstı. 1945 yılında "Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu" ile zengin ve büyük toprak sermayesine sahip kesimin tepkisi daha da arttı⁹¹.

1946'dan 27 Mayıs 1960 ihtilaline kadar geçen dönemde köylüye yeni mali yükler getirilmesi girişimlerinin, TBMM çoğunluğunun kesin muhalefeti ile karşılaştığı görülmüştür. Arazi vergisinin 10 misli artırılması için hükümetçe verilen tasarı kanunlaştırılmamıştır. Bu tasarinın görüşülmesi sırasında bir milletvekilinin söylediği şu sözler bu durumu açıkça göstermektedir: " Ben bu kanun çıktıktan sonra seçim bölgeme gidemem!"⁹²

⁸⁹ Cem Eroğul, **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, Ankara, 1990, s. 9- 10

⁹⁰ Ahmet Yücekök, **100 Soruda Türkiye'de Din ve Siyaset**, İstanbul, 1983, s. 64

⁹¹ Mahmut Goloğlu, **Demokrasiye Geçiş**, İstanbul, 1982, 28- 30; Ahmet Yücekök, a.g.e., s. 63

⁹² Seyfettin Aslan- Cengiz Gül, "Geçmişten Günümüze Türkiye'de Baskı Grupları", **Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt 5, Sayı 1, 2004, s. 91

Tek parti döneminde sanayici, tüccar, serbest meslek sahipleri başta olmak üzere oluşan ve çok daha liberal bir ekonomi ve demokratik bir sistem özlemi taşıyan gruplar demokratikleşme hareketine ivme kazandırdı. CHP'nin bu durumdan ayrı olarak demokratlaşan yeni siyasal düzen içinde yarışmacı yollardan iktidarını sürdürmek çabası da bu harekete hız kazandıran bir başka unsur oldu⁹³. Ayrıca siyasal iktidar Batı demokrasisine her zaman büyük önem vermiş ve tek partili dönemde yaşanan iki başarısız deneyimin aslında Türk toplumunu demokrasiye hazırlamasında büyük katkılar sağladığına olan inancını kaybetmemiştir. CHP'nin parti dışında yasaklanan çoğulculuğu parti içinde uygulaması ile siyasal rekabeti ortadan kaldırmadığı için uygun ortamın hazırlanması sağlanmıştır⁹⁴.

Çok partili yaşama geçiş konusunda en önemli adım 7 Ocak 1946 tarihinde DP'nin kurulması oldu. Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü, Refik Koraltan'ın 7 Haziran 1945'de "dörtlü tahrir" olarak adlandırılan önergeyi CHP meclis grubuna vermeleri önemli bir dönüm noktasıdır. Önergede yasalarda ve parti tüzüğündeki antidemokratik hükümlerin ayıklanması, birden fazla partinin kurulmasına izin vermesi, CHP program ve tüzüğünde düzenlemeye gidilmesi gibi bir anlamda parti içi demokrasi talepleri yer almaktaydı. Menderes, Köprülü, Koraltan'ın kısa bir süre sonra partiden ihraç edilmeleri üzerine Celal Bayar da meclisteki görevinden istifa etmiş ve partiden ayrılmıştır. 7 Ocak 1946 tarihinde Demokrat Partinin kuruluşu resmen ilan edilmiş böylece tek partili dönem sona ermiştir⁹⁵.

İktidardaki CHP ne olduğu belirsiz olan "sınıfsız ve imtiyazsız bir toplumun" siyasal önderliğini yüklenmiş, çeşitli toplumsal güçlerin birleşmeden bir arada

⁹³ Ergun Özbudun, **Demokrasiye Geçiş Sürecinde Anayasa Yapımı**, Ankara, 1993, s. 23; Tüm bu gelişmelere rağmen en yaygın kanı arasında İsmet İnönü'nün koşulların zorlamasıyla demokrasiye geçmeğe mecbur kaldığıdır. İ. İnönü'nün otoriter rejimi sürdürme konusunda inat ve ısrar etmeyerek basiret gösterdiğini ve geçişin sarsıntısız oluşunda başlıca etken olduğu da diğer kanılar arsında yer almaktadır. Salim R. Burçak, **Türkiye'de Demokrasiye Geçiş (1945- 1950)**, İstanbul, 1979, s. 53 Çok partili hayata geçiş süreci bu bakımdan daha çok "sivil bir karakter" taşımaktadır. Türk silahlı kuvvetleri bu süreçte aktif bir rol oynamamış; bu geçişe karar veya onay veren yada buna karşı tavır koyan bir güç de olmamıştır. Cumhuriyet'le birlikte oluşan "siyaset dışılık" geleneğini sürdürmekte devam etmiştir. Bülent Tanör, **a.g.e.**, s. 285

⁹⁴ Maurice Duverger, **Siyasi Partiler**, Ankara, 1974, s. 360

⁹⁵ Esas itibarıyla değerlendirilecek olursa DP'nin parti programı CHP'den çok da farklı değildir. Aynı zamanda CHP'li milletvekilleri tarafından kurulmuş yani meclis içinde doğmuştur. Bu yönüyle Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası özelliklerini göstermektedir. Sedef Bulut, **27 Mayıs 1960'tan Günümüze Paylaşılmayan Demokrat Parti Mirası**, Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Mayıs 2009, Sayı: 19, s. 74

buldukları bir siyasi örgüt kimliği taşımaktaydı. Kurulduğu günden II. Dünya savaşına değin, parti aşamalı olarak, asker sivil devrimci niteliğini yitirmiş, donuklaşmış, ordu desteğini yitirmiş, bürokrasinin parti içindeki diğer gruplara egemen olduğu bir süreci yaşamıştı. Kurulan Demokrat Parti hem halktan ve hem de aydınlardan büyük destek gördü. Demokrat Parti'ye gösterilen büyük ilgi ve bu partinin hızla büyümesi karşısında telaşlanan CHP 1947 yılında yapılması gereken seçimleri bir yıl öne alarak 21 Temmuz 1946'da seçime gidilmesi yolunda gerekli kararları aldı. 21 Temmuz 1946 seçimlerinde CHP 403, DP 54, Bağımsızlar 8 milletvekilliği kazandı.

Çok partili hayata geçiş sürecinde ordu- siyaset arasındaki ilişkiye ilişkin en önemli gelişme 1949 yılına kadar Genelkurmay başkanlığının önce Başbakanlığa ve ardından 1949'da Milli Savunma Bakanlığı'na bağlanması oldu. Böylece süreç içinde Türk silahlı kuvvetlerinde emir komuta zinciri Genelkurmay başkanlığı ile ordu komutanlıkları arasında da sağlanmış oluyordu. 1949 yılında bu yapıda köklü bir değişikliğe gidildi ve Kuvvet Komutanlıkları oluşturuldu. Genelkurmay Başkanlığının devlet kurumu içindeki konumunun değiştirilmesi için ABD'nin baskı yaptığı söylentileri oluşmakla birlikte, Türk Tarihinde ordunun ilk kez sivil yönetimin emrine girmiş oldu. TSK'nin devlet içindeki konumunun kökten değişmesi dışında dönemin karakteristik özelliği TSK'nin askeri malzeme ve giderek askeri doktrin ve strateji açısından da ABD'ye bağılılığının da ilk adımları bu aşamada atıldı.

23 Mayıs 1947'de Türkiye'ye gelen ABD Ordu, Donanma ve Dışişleri Bakanlıkları temsilcileri ve başkanlığını bir Amerikalı generalin yaptığı Amerikan inceleme kurulu Türk makamları ile altı hafta görüşerek, TSK'nin ihtiyaç duyduğu silahların listesini ABD hükümetine vermek için belirlemeye çalıştı. Türkiye'ye yapılacak askeri yardımın tutarı 100 milyon dolar olarak belirlendi. Taraflar arası anlaşma Temmuz 1947'de sağlandı. ABD, sekiz yıldan beri büyük bir ordu besleyen Türk ekonomisinin bu yükü artık kaldıramayacağı ve bir silahlı saldırı karşısında savunma yeteneğinin ciddi şekilde tehlikeye gireceği görüşündeydi. Ayrıca Türkiye Sovyet baskısına rağmen demokratikleşme yolunda adımlar atmıştı. ABD tarafından gerçekleştirilen askeri yardımın bir yönü de, Cumhuriyet'in kurulması ile birlikte birliklerden uzaklaştırılıp, sadece okullarda eğitmen olarak askeri uzman

kullanımının terk edilmesiydi. Ankara'daki Amerikan Askeri Yardım Kurulu'na bağlı Amerikalı subaylar ekipler halinde tümenlere kadar uzanan karargâhlarda yerleşmişlerdi. Orduyu kontrol etmeleri, bu kontrolde astların bile daha üst rütbeli subaylara karşı amir tavrı takınmaları orduyu sinirlendirmişti. ABD askeri yardımı askeri işlerin kendisinde toplandığı bir makamın kurulmasını da gerekli kıldı. Bunu sağlamak için bütün savunma birimlerini Milli Savunma Bakanlığı'na bağlayan ve savaş halinde ülke kaynaklarını eşgüdümle yönetecek olan "Milli Savunma Yüksek Kurumu" 1949 yılında kuruldu⁹⁶. 30 Mayıs 1949 tarih ve 5399 sayılı "Milli Savunma Yüksek Kurumu Kanunu"nda öngörülen Milli Savunma Yüksek Kurulu ileride gerçekleşebilecek bir savaş karşısında, gerekli ön hazırlıkların şimdiden yapılmasını sağlamak ve barış zamanlarında yalnızca orduyu değil bütün memleketi savaşa hazırlamak amacı ile sivil idareyle askeri yetkilileri bir araya getirmek üzere kuruldu⁹⁷. 1944 tarihinde Genelkurmay başkanlığının Başbakan'a bağlanmasıyla başlayan süreç, tüm bu gelişmelerle birlikte TSK'nin rejim içindeki kurumsal ve bir ölçüde hukuki ağırlığının ortadan kalkmasıyla sona erdi⁹⁸.

B. İlk Gizli Siyasal Nitelikli Örgütlenmeler ve Liderlik

Osmanlı imparatorluğu XIX. yüzyılda büyük toprak kayıpları yaşarken, ülkenin ağırlıklı olarak subay kökenli aydınları imparatorluğun kurtarılmasına ilişkin ülkenin yönetici kadrosuna karşı gizli örgütler kurarak muhalefet yapmaya başladı. 1889 yılında Abdülhamit'e karşı kurulan ilk gizli siyasal örgüt olan İttihat ve Terakki etkin ve ulaştığı sonuçlar itibariyle dikkate değer bir başarı sağladı. 1906'da Selanik'te kurulan Osmanlı Hürriyet Cemiyeti ile Şam'da kurulan diğer gizli örgütte muhalif hareketleri hızlandıran birer oluşum oldu⁹⁹. Türkiye'de askeri müdahalelerin değişmez özelliği olan en önemli gerçek, gizli örgütler tarafından gerçekleştirilmesidir. Ülkede düzen bozulup bir buhranın yaşanması sürecinde orduda birbirinden habersiz örgütler kurulur ve bunların bir kısmı tesadüflerle birleşirken, bir diğer kısmı da kaybolup giderdi¹⁰⁰.

⁹⁶ Ümit Özdağ, Ordu- Siyaset İlişkisi, a.g.e., s. 152- 164

⁹⁷ Seydi Çelik, a.g.e., s. 145- 146.

⁹⁸ Ümit Özdağ, Ordu- Siyaset İlişkisi, a.g.e., s. 164

⁹⁹ Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, a.g.e., s. 211 vd.

¹⁰⁰ Orhan Erkanlı, **Amlar, Sorunlar, Sorumlular**, İstanbul, 1982, s. 12- 13

II. Dünya Savaşı'nın başlangıcında Alman ordularının üst üste kazandığı galibiyetler savaşa girmediği halde Türk Subay heyetinin üzerinde şok etkisi yarattı. Türk Silahlı Kuvvetleri ile özellikle Alman ordusunu kıyaslayan genç subaylar, içinde buldukları durumun sorumlusu olarak gördükleri İ nönü yönetimini ve ordunun yüksek kumanda heyetini devirmek için oldukça geniş bir kadroya sahip olan ve ordunun bir çok birliğine yayılan gizli örgütler kurdu. 1942- 1943'de Çorlu'da bir grup subay İ nönü yönetimini devirmek için birleşip ve General Muzaffer Tuğsavul'a başvurarak orduların yöneticilerini tutuklayarak idareye el koyması harekâtına başkanlık yapmasını istemişlerdi. Tuğsavul bu teklifi ülke için "intihar" olacağı gerekçesiyle geri çevirdi¹⁰¹.

Başka bir teklif Erkan-ı Harbiye Harekat Dairesi Başkanı General Ahmet Ekrem Türker'e yapılmış, Ankara, İstanbul ve Konya'da ciddi planlama toplantıları düzenlenmişti. Ancak İkinci Dünya Savaşı'nın devam ettiği sırada yapılacak bir müdahalenin milli bünyede tahribata yol açacağı düşünülerek bundan vazgeçilmişti. Toplantılar sonunda merkez ihtilal kadrosu, sivil iktidara son kez olmak üzere biraz daha zaman verilmesini kararlaştırıyordu¹⁰².

İhtilal amaçlı örgüt kurma fikrinin ikinci girişimi ise 1946 seçimlerine hile karıştırılması sorunu ile ortaya çıktı. Alparslan Türkeş ikinci girişimi şöyle açıklamaktadır: " (...) İşte bu sırada E. T. (Ahmet Ekrem Türker) Erkan-ı Harbiye Harekat Dairesi Başkanı oldu. O zamana kadar kendisiyle gizli gizli temas etmiş olan subaylar toplanarak bu defa aşikar olarak kendisinin makamında ziyaret ettiler. Toplantı çok ateşli geçti. Subaylar, General E.T'ye özetle şunları söylediler: Artık ne yaparsanız yapınız. Bu müracaat üzerine ihtilal grupları ciddi bir çalışma devresine girdiler. Bu çalışmalarını İstanbul ve Ankara dışına yayıldı. Ve bu devre içinde bilhassa Konya'da çok mühim darbe-i hükümet planlama toplantıları yapıldı. Ankara'daki grubun elinde bulunan subaylar, muhalif sebep ve bahanelerle Konya'ya gönderiliyor, oradaki arkadaşlarla temas etmeleri sağlanıyordu. Konya'dan diğer illere de giden subay arkadaşlar da vardı. Bir gün geldi ki, bütün Türkiye'de ihtilal ağı tamam oldu. Ankara'da sabah söylenen bir söz ihtilal ağı tarafından daha güneş batmadan aynı gün Erzurum'daki arkadaşlara ulaşıyordu.

¹⁰¹ Ümit Özdağ, a.g.e., s. 141- 142

¹⁰² Doğan Akyaz, **Askeri Müdahalelerin Orduya Etkisi**, İstanbul, 2002, s. 59

Teşkilat saat gibi dakik çalışmaktaydı. Türkiye'nin kaderi yeni bir istikamet almak üzereydi. Planlar tamam ve planların takibinde, görevinde subayların hazırlıkları geciktirecek sebepler tespit edilmişti. Bunların dışında hareket durmayacak ve geri kalmayacaktı. Harekâttan son saniyede vazgeçildi. İkinci Cihan Harbi'nin tahribatı devam etmekte ve neticeleri daha büyük acılarla zayıf iktisadi bünyeli memleketleri ıstırap içinde bırakmaktaydı. Nihai bir toplantı yapıldı. Daha evvel de Konya'da böyle bir toplantı yapılmış ve teşkilatın hareket emri beklediğine dair bir haber merkeze iletilmişti. Ancak merkez bir türlü memleketin idaresini ele almak kararını veremiyordu. Bunun büyük sebebi İkinci Cihan Harbi ise onun kadar şiddetli olan öteki sebepleri de milli bünyenin uğradığı tahribat idi. Yapılan devamlı toplantılar sonunda merkez ihtilal kadrosu üyeleri sivil iktidara son bir müddet daha verilmesinde fikir birliğine vardılar. Ve alınan bu karar Ankara'dan öteki gruplara hemen iletildi (...)¹⁰³.

Çok partili döneme geçildikten sonra subaylar da, sivil aydınlar gibi politika ile ilgilenmeye başlamışlardı. 1946'lı yıllarda, CHP ile DP yakınlaşması askerlerin parti eğilimlerini değiştirmiş ve 1946 yılındaki seçim hileleri askerleri iktidara karşı tepkiye yöneltmek için ihtilal amaçlayan teşkilatlar kurulmaya başlanmıştı. Bu dönemde daha sonraları da gözlemlenen bir olgu ortaya çıkmıştır. Komitelerde başkanlar en yüksek rütbeliler olmayıp, bu tür kişiler ancak kararlaştırılan ihtilale başkanlık etmek üzere aranmıştır¹⁰⁴.

1946'da Ankara'da Albay Seyfi Kurtbek ve Binbaşı Cemal Yıldırım'ın liderliğinde liberal düzeni savunan on kişiden oluşan bir grup kuruldu. Binbaşı Naci Aşkun, Yarbay Memduh Tağmaç, Albay Kadri Erkmen ve General Cevdet Sunay da bu örgütte yerlerini almıştı. Örgütün liderliğini ilk üstlenen Cevdet Sunay oldu. Kısa bir süre sonra örgütten ayrılan Sunay liderliği bıraktı ve Cavit Çevik bu görevi üstlendi. Örgüt içinde güvenilirlik sorunu aşamadığı için bir yıl sonra liderlik teklifi General Fahri Belen'e götürüldüğünde, Belen de bu teklifi ret etti. Kurulan bu gizli örgütün ilk amacı askeri müdahaleden çok, 1950 seçimlerine hile karıştırılmasına engel olmaktı. Örgütün liderliğini yürüten Cemal Yıldırım, Celal Bayar'la birkaç kez görüşerek seçimlere hile karıştırılması halinde ordunun müdahale edeceği

¹⁰³ Ümit Özdağ, a.g.e., s. 142- 143

¹⁰⁴ Yeşim Demir, "Albay Talat Aydemir'in Darbe Girişimleri", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, V/ 12, Bahar- 2006, s. 156

güvencesini verdi. Bir yandan da Kurtbek de İsmet İnönü ve Adnan Menderes'le görüşerek aynı güvenceyi sundular. Bu durum Kurtbek ve Belen'in DP listesinden milletvekili olarak girmelerini sağladı¹⁰⁵.

Gizli örgütlerin ordu içinde yaygınlık derecesi ve çalışma tarzları hakkında [Sadi] Kocaş'ın verdiği bilgiler oldukça açıklayıcıdır. 1944 Nisan'ında Sarıkamış'ta görevli olan Üsteğmen Sadi Kocaş tarafından Erzurum'da Ordu İkmal Şubesi müdürü Kurmay Binbaşı Cemal Tural'a bir brifing vermiştir. Kocaş, Tural tarafından yönlendirilen birliklerin, komutanların, silahların, eğitiminin mevcut durumu ile ilgili soruları cevaplandırmıştır. Bu brifingde Türk Silahlı Kuvvetlerinin hâlihazırdaki durumu ayrıntılı bir şekilde ele alınarak tartışılmıştır. Birliğine dönen Kocaş, Alay komutanı Albay Dora'ya Kurmay Binbaşı Tural ile aralarında geçen görüşmeyi nakletmiştir. Albay Dora Türkiye'nin savaşa girmediği halde savaşın sıkıntılarını çektiğini, sıkıntının sadece ordunun değil ülke ve milletin de sıkıntısı olduğunu belirterek, Cumhuriyetin ilk on beş yılında girişilen büyük kalkınma hareketinin durduğunu ileri sürmüştür. Kocaş, kalkınmanın durmasında savaşın rolü olup olmadığı sorusuna, savaşın etkisinin olması ile birlikte yapılması gereken şeylerin yapılmadığı cevabını vermiştir. Zorlukların ömrünü doldurmuş kişiler tarafından çözülemeyeceğini ileri süren Alb. Dora, Çakmak'ın 20 yıldan beri Genelkurmay Başkanı olmasını eleştirerek, Cemal Tural ve Necip San gibi kurmay subayların hak ettikleri görevlerde olmadıklarını iddia etmiştir. Kocaş bir örgüt üyesi ile konuştuğunun farkına vararak, üç subayın ismini vermiş ve bu subayların da Alb. Dora'nın üyesi olduğu örgütten olup olmadığını sormuştur. Alb. Dora'nın olumlu cevap vermesi ve Kocaş'ı da örgüte davet etmesi üzerine Kocaş bu teklifi ret etmiştir. Kocaş'ın verdiği bilgilere göre, Alb. Dora örgütün Sarıkamış lideridir. Örgüt diğer alaylara da ayrılmıştır. Örgüte alınan subaylar kural olarak Erzurum'daki örgüt tarafından Alb. Dora'ya yollamaktadır. Mevcut bilgiler savaş içinde İnönü ve Çakmak'a karşı aktif çalışma içinde olan yaygın gizli örgütlerin bulunduğunu kanıtlamaktadır¹⁰⁶.

1946'da çok partili sürece geçildiğinde, CHP'nin devam eden uzun süreli iktidarı sayesinde ordu ile ilişkiler kopmayacak kadar güçlü görünüyordu. Bu yüzden

¹⁰⁵ Abdi İpekçi- Ömer Sami Coşar, **İhtilalin İç Yüzü**, 1965, s. 15- 19

¹⁰⁶ Ümit Özdağ, **a.g.e.**, s. 143- 144

yeni kurulan ve farklı bir siyasal çizgiye sahip olan Demokrat Parti için orduyu yanına çekmek sembolik olmaktan çok, askeri kesimle bir doku uyumu şartının gerekliliğinden kaynaklanıyordu. İlk sıralarda DP yönetimi, ordu içinde büyük itibarı olan ve 1944'e kadar Genelkurmay Başkanlığı yapmış olan emekli Mareşal Fevzi Çakmak başta olmak üzere başka üst düzey askerleri kendi taraflarına çekerek İnönü'nün etkisini eşitlemeye çalıştılar. Ayrıca DP'liler Silahlı Kuvvetlerin siyasette etkin rolüne imkan veren II. Dünya Savaşı'nın başında ilan edilmiş sıkıyönetimi, muhalefetin gelişmesine engel oluşturduğu fikrini işleyerek 1947'de kaldırttılar. DP 1950'deki seçimleri kazandığında, kimi DP'liler CHP'ye hala sadık olarak gördükleri ordunun tepkisinden kaygı duydular. Menderes hükümetinin kurulmasından iki hafta sonra, bir ihbar üzerine Silahlı Kuvvetlerin yüksek komutasında küçük çaplı bir tasfiyeye girişildi. Eski Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak ve beraberindekileri Demokrat Parti saflarına katmaya yönelik bu hareket, yeni kabineye bağlılıkları şüpheli görülen yüksek komutadan gelebilecek tehlikeyi ortadan kaldırmak amacı taşıyordu. 27 Mayıs Askeri müdahalesinden kısa bir süre sonra, MBK üyesi Orhan Erkanlı bir açıklamasında tüm bu yaşananları anımsatarak şunları söyleyecektir: "Memlekette tek organize güç olan Türk Silahlı Kuvvetleri'nin her vesile ile gururu kırıldı, tarihin en asil mirası üniforma taşıyanları utandıracak hale getirildi"¹⁰⁷.

1946 seçimlerinde yapılan hileler ordu içindeki örgütlerin önüne iki seçenek koyuyordu. Birincisi CHP'yi iktidardan uzaklaştırmak veya 1950 seçimlerinde tekrar bir seçim hilesinin yapılması halinde DP lehine müdahale etmek. Ancak gerek örgütlerin bir darbe için kendilerini yeterince güçlü görmemeleri, gerek İnönü'nün yükselen tansiyonu zaman zaman düşürerek ihtilal ortamının doğmasını engellemesi ve nihayet DP'nin kurulmasıyla gizli örgütlerde iktidarın demokratik yollardan değişebileceği inancının belirmesi yüzünden bu dönemdeki çalışmalar bir müdahaleye kadar gitmemiştir. Ayrıca Sovyet tehdidinin gözleri dışarıya çevirmiş olmasının da herhangi bir müdahaleden vazgeçilmesinde etkili olduğu söylenebilir¹⁰⁸.

¹⁰⁷ Süleyman İnan, "Demokrat Parti Dönemi (1950-1960)", **Yakın Dönem Türk Politik Tarihi**, Anı Yayıncılık, Ankara 2007, s. 133- 134

¹⁰⁸ Doğan Akyaz, **a.g.e.**, s. 60

27 Mayıs Askeri Müdahalesine giden süreçte 1940'lı yıllarda oluşan bu ilk gizli örgütlenmenin önemi büyük olmalıdır. Numan Esin bu döneme ilişkin çok az bulunan kayıtlara katkı sağlaması açısından anılarında şu satırları paylaşmaktadır: *“...Sonraları öğrendik ki, ihtilal fikri ordu içinde hemen herkeste varmış. Bize Türkeş tarafından aktarıldı. Hatta 1940'lı yıllarda İsmet Paşa'ya karşı ihtilal fikri oluşmuş, bazı ihtilal komiteleri oluşturulmuş, ama ülkede ihtilal ortamı olmadığı için ihtilale gidilememiş. 1954'ten sonra Türkiye'de bizim içinde bulunduğumuz ihtilal kadrolarının bizden önde gelen rütbelileri kendi aralarında ihtilal komiteleri kurmuşlar. Bunların etkisi ancak 1959'lardan itibaren duyulmaya başlamış ve aynı yıl bizi yakalamış...¹⁰⁹”*

C. Türk Silahlı Kuvvetlerinin İktidar ve Muhalefet İlişkileri

1944- 1950 aşamasında ordu içindeki gizli örgütler 1941- 1944 aşamasındaki örgütlerin devamıdır. Bu örgütlerin temel amacının 1941- 1944 aşamasında İnönü ve Yüksek Kumanda heyetine karşı girişmeyi amaçladıkları tasfiye operasyonu, 1944- 1950 aşamasında bir ölçüde terk edildi. 1944- 1950 aşamasında gizli örgütlerin temel amacı, özellikle DP kurulduktan sonra, bu partinin mümkün olan en kısa zamanda iktidara gelmesi oldu. 1946 seçimlerinde yapılan hileler örgütlerin önüne iki seçenek koydu. CHP'yi iktidardan hızla uzaklaştırmak veya 1950 seçimlerinde tekrar bir seçim hilesinin yapılması karşısında DP lehine müdahalede bulunmak. Gizli örgütlerin neden 1950'ye kadar müdahale etmedikleri sorusunun cevabı bir çok yerde aranabilir. Gizli örgütlerin bir darbe için yeterince güce sahip olmaması, İnönü'nün yükselen siyasi tansiyonu zamanında yaptığı müdahaleler ile düşürmesi ve ihtilal ortamının doğmasına izin vermemesi, DP Kuruluşu ile gizli örgütlerde iktidarın demokratik yollardan değişebileceği inancının belirmesi bu dönemde bir darbeyi engellemiş olabilir. Savaşın sona ermesinden önce Genelkurmay Başkanlığının özerkliğine son verilmesi ve Başbakanlığa bağlanması ile açılan yeni dönem, Türk Silahlı Kuvvetlerinin yüksek kumanda heyetinin gençleştirilmesi, tıkanan terfi kadrolarının açılması ve Yüksek Kumanda Heyeti ile subay heyeti arasındaki bağın güçlendirilmesi için bir fırsat yaratmıştır. Fakat siyasi iktidarın

¹⁰⁹ Numan Esin, Numan Esin, **Devrim ve Demokrasi- Bir 27 Mayısçının Anıları**, İstanbul, 2005, s. 98- 99

askeri ihtiyaç değil, siyasi değerlendirmelerle yaptığı tercihler bu fırsatın kullanılmasını engellemiştir.

Nitekim savaşın sona ermesinden hemen sonra orduda yapılacak emeklilik ve terfi işlemleri için Türk Silahlı Kuvvetlerine mensup subayların sağlık durumlarının ele alınması gerekti. Siyasal iktidar emekliye sevk edilmesini istediği subayların adlarını hastane baştabiplerine bildirdi¹¹⁰. Bu haberin Türk Silahlı Kuvvetleri'nde duyulması Belen'in ifadesi ile orduda *bomba gibi patlayarak* karışıklıklara meydan verdi¹¹¹. Yüksek kumanda heyetinin gençleştirilmesi için çaba harcanmadığı 1944-1950 yılları arasında sadece Genelkurmay Başkanlığı'na yapılan atamalara bakınca ortaya çıkmaktadır. Çakmak'tan boşalan Genelkurmay Başkanlığına yerine Org. Kazım Orbay [H.O. 1904- H.A. 1907 Mezunlu], getirilmiş, Org. Salih Omurtak [H.O. 1907- H.A. 1910 mezunu] Genelkurmay Başkanlığı görevini 1 Ağustos 1946'da devr almış, 8 Haziran 1949'da emekliye ayrılmıştır. Org. Omurtak'ın yerine 10 Haziran 1949'da Org. Abdurrahman Nafiz Gürman [H.O. 1903- H.A. 1906 mezunu] atanmıştır. Mareşal Çakmak'ı 1944'de 68 yaşında iken görünürde yaş haddi nedeniyle emekliye sevk eden yönetimin, 1949'da 67 yaşındaki Org. Gürman'ı Genelkurmay Başkanlığına getirmesi askeri nedenlerle açıklanamaz¹¹². Ordudaki bu atamalar Yüksek Askeri Şura kararlarına dayanılarak ya da komutanların terfi sürecinde sicile önem vererek gerçekleşmedi. Atamalar İnönü'nün şahsi tercihleri doğrultusunda yapılmıştı; bu durum orduda çok büyük bir tepkiyi de beraberinde getirdi¹¹³.

İnönü'ye karşı oluşan bir diğer tepkinin kaynağı da; 1933 yılından itibaren Türk Silahlı Kuvvetlerinin subay ihtiyacını karşılamak için Harp okulunda subay adaylarının kadroları artırılmış, ardından da ikili öğretime geçilerek çok sayıda subayın mezun edilmesi sağlanmıştı. II. Dünya savaşı nedeniyle siyasal otoritenin önlem amaçlı bu uygulaması nedeniyle küçük rütbeli subaylarda bir artış ve buna bağlı olarak ciddi bir yığılma oluştu. CHP iktidarı bu yığılmayı eritmek için genç subayları Bnb., Yrb., Alb. vb. üst rütbelere taşıyarak terfi sürelerini uzattı. 4765 sayılı kanunla emekliliğini doldurmuş generallerin görev sürelerinin Bakanlar Kurulu

¹¹⁰ Ümit Özdağ, **a.g.e.**, s. 164

¹¹¹ Fahri Belen, **Ordu ve Politika**, İstanbul, 1971, s. 29

¹¹² Ümit Özdağ, **a.g.e.**, s. 154, 155 ve 164.

¹¹³ Fahri Belen, **a.g.e.**, s. 30

kararı ile görevlerine devam edebileceği hükmü getirilirken, genç subayların üstsubaylığa terfi süreleri 3 yıl artırıldı. 20 Mart 1950 tarih, 5611 sayılı kanunla bu süre 6 ay daha artırılarak, 12 yıl 6 ay olan üstsubaylığa terfi süresi 16 yıla yükselmiş oldu. Tüm bu gelişmeler yaşlı komutanlarla, terfi süreleri uzatılarak terfileri üç buçuk yıl geciktirilen genç subaylar arasında büyük bir dengesizlik yarattı. Uygulanan bu politika Türk Silahlı Kuvvetlerinde özellikle genç subaylar arasında büyük tepkiler yaratırken aynı zamanda CHP'ye karşı muhalif bir tutumun gelişmesine de neden oldu¹¹⁴.

Türk Silahlı Kuvvetlerinin siyasal düzen içinde oynadıkları rol CHP'ye oranla DP içinde çok daha dikkate değer sonuçlar ortaya koydu. DP'liler Atatürk'ün silah arkadaşı İsmet Paşa'nın sahip olduğu konum itibarıyla ordunun CHP'ye olan yakınlık ve duyulan sempatinin farkındaydı. CHP ve devlet özdeşleşmiş, üstelik ordu da bu özdeşlikte tarihsel bir gerçek olarak devletin bekçisi görevini üstlenmişti. DP bu birliktelikte kendine yer bulamayacağını bildiği için emekli ya da muhalif generalleri yanına çekerek CHP- ordu birlikteliğine karşı bir denge arayışına girdi. 1944 yılında emekli olan Fevzi Çakmak'ın gerek CHP ve gerekse DP tarafından milletvekili adayı olarak gösterilmesine ilişkin yarışı DP kazandı ve Fevzi Çakmak 1950'de DP milletvekili oldu. Fevzi Çakmak ve içlerinde emekli Korgeneral Fahri Belen'in de bulunduğu diğer bazı emekli generaller, CHP- ordu birlikteliğinden gelebilecek bir harekete karşı DP için bir sigorta oldu¹¹⁵. 1950 seçimlerinden kısa bir süre önce siyasal düzen içinde Türk Silahlı Kuvvetlerine ilişkin bir tartışma yaşanmaya başladı. Nihat Erim'in Batı Anadolu'ya yaptığı bir gezi sırasında ordunun ileri gelenleriyle gizli bir toplantı yaptığı ileri sürülmüştü. DP bu olay için CHP'nin Türk Silahlı Kuvvetlerini siyasete karıştırmak amacıyla yaptığı bir gezi olarak değerlendirdi. DP, Cumhuriyet Halk Partisinin bu tür davranışlarına karşı zaman zaman büyük katılımların sağlandığı protesto silahına başvuruyordu. Örneğin 9 Ağustos'ta İsmet İnönü'nün İzmir'de bulunduğu bir sırada bu şehirde 60.000 kişilik bir protesto mitingi düzenledi. Bayar yaptığı bir konuşmada "İktidar bugünkü gaflet

¹¹⁴ Ümit Özdağ, a.g.e., s. 156- 157

¹¹⁵ Feroz Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945- 1980**, İstanbul, 1992, s. 179- 180

ve delalette devam edecek olursa bu işler bir kardeş kavgasının hududu ölçülemeyecek facialarına kadar gidebilir” dedi¹¹⁶.

Türk siyasi hayatında beyaz ihtilal olarak da adlandırılan 14 Mayıs 1950 seçimleri ile seçmen beklentilerine çözüm öneren denenmemiş muhalefeti seçmiştir. Demokratik bir seçim sonunda kavgasız ve kansız bir şekilde iktidarın el değiştirmesi bir çok bilim adamı tarafından demokratik ihtilal olarak değerlendirilmiştir. 1950’ye kadar gelen dönemde Türk siyasi hayatına hâkim olan güç, CHP ile partinin tabanını oluşturan ve ideolojisini belirleyen asker sivil kökenli devletçi seçkinlerdir. Asker ve sivil memurların hâkimiyetinde olan CHP halk tarafından bürokratların partisi olarak algılanmıştır. Demokrat Partiyi iktidara taşıyan “Yeter! Söz milletindir” söylemiyle anlam bulan düşüncenin etkisi daha seçim öncesinde görülmeye başlanmıştır¹¹⁷.

1950 seçimlerinden sonra Ankara’da toplanan bazı generaller İsmet İnönü’yü ziyaret ederek seçim sonuçlarına müdahale etmek için bir müdahale önerdi. İ. İnönü ise bunu reddetti¹¹⁸. DP bu durum karşısında Türk Silahlı Kuvvetlerinin İ. İnönü tarafından tahrik edildiği düşüncesine ulaştı. Adnan Menderes 13 Haziran 1950 tarihinde DP grubunda yaptığı bir konuşmada buna ilişkin bir açıklama yapmaktan da geri kalmadı. Menderes’in açıklaması şöyle oldu: “(...) *Size esefle bildirmek*

¹¹⁶ 1 Ağustos’ta da İsmet İnönü Ege’de uzun bir yolculuğa çıktı. DP. ise genel idare kurulunu acele olarak toplantıya çağırmak gereğini duydu. Bu arada Demokratların bir milis örgütü kurdukları yolunda ciddi dedikodular dolaşmaya başlanıyordu. Bütün bunlar birleşince muhalefet kendisine karşı bir tertip hazırlandığından endişelenerek güçlü bir teki göstermek kararı aldı. Bir kere milis iddialarını kesin bir dille yalanladı. İkinci olarak da tüm bu olayların baş sorumlusunun İsmet İnönü olduğunu bildirdi. Geniş bilgi için bkz. Cem Eroğul, **a.g.e.**, s. 42; Seçimlerden kısa bir süre önce Ankara ile Erzurum arasında uçuş yapan bir grup askeri uçak, şehir ve köylerin üzerine bir takım bildiriler dağıttı. Bu bildirilerde milletin tek umudu olan İsmet İnönü’nün şahsı etrafında mutlaka bir araya gelinmesi istendi. Ordunun tüm çabalarına rağmen halk DP’sini bir kurutuluş çaresi olarak gördü. Ali Fuat Başgil, **27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri**, İstanbul, 2006, s. 150- 152; Ümit Özdağ, **Menderes Döneminde Ordu Siyaset İlişkisi ve 27 Mayıs İhtilali**, İstanbul, 1997, s. 75- 87; Ekonomik zorlukların artması, muhalefetin güçlenmesi, muhalefetle iktidarın demokrasi anlayışı arasındaki farklılıkların artması, seçim sisteminin millet iradesini tam yansıtmaması asgari müştereklerde anlaşma yeteneğinin milletçe az oluşu gerginliği artırmaktaydı. Ayrıca Atatürk İlkeleri ve bilhassa laikliğin yanlış ve politik maksatlarla kullanılması silahlı kuvvetler mensuplarını tedirgin ediyordu. Muhsin Batur, **Anılar ve Görüşler, Üç Dönemin Perde Arkası**, İstanbul 1985, s. 72

¹¹⁷ Sedef Bulut, **a.g.m.**, s. 76; 1950 seçimlerine 8,5 milyon seçmen katılmıştır. Bu seçmenin % 88’i oy kullanarak demokratik hayata katkıda bulunmuş; bu sayede mecliste Demokrat Parti 396; Cumhuriyet Halk Partisi 68; MHP 1; Bağımsız 7 milletvekili temsilci olarak yer almıştır. Mustafa Albayrak, **Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti**, Ankara, 2004, s. 118

¹¹⁸ 1950 seçimleri olmuştur. Ülkenin dört bir yanından DP’nin oylarının çokluğuna dair haberler gelmektedir. Tam bu sıralarda CHP İstanbul basın bürosuna bir telefon gelir. Arayan 1. ordu komutanıdır ve seçime fesat karıştığını, İnönü isterse müdahale edeceklerini bildirir. Haber hemen Köşk’e bildirilir. İnönü’nün cevabı ise endişeye mahal yoktur. Halkın iradesi nasıl tecelli ederse ona hürmet edilecektir olur”. Altan Öymen, **Değişim Yılları**, İstanbul, 2004, s. 416

isterim ki, iktidara geldiğimiz henüz bir ayı bulmadığı halde, bazı zaruri değişiklikleri mesele ittihaz ederek Cumhuriyet Halk Partisi, orduyu aleyhimize tahrik etmek yoluna sapmıştır. Bizim bütün çalışmalarımız, memleketimizde demokrasiyi perçinlemeye matuftur. Cumhuriyet Halk Partisi eğer başarılı bir çalışmaya girmek istiyorsa başlarındaki iktidar hastalarını atmalıdır. Bu iktidar hastaları havayı teşviş etmek istemektedirler. Memlekette siyasi istikrarı, muhtel gösterecek bir polemige, bir hücum ve taarruza geçmişlerdir (...). Başbakan Menderes uzun konuşmasında CHP'yi tutan basından da çeşitli parçalar okumuş, sözlerine şu cümlelerle son vermişti. “Merak etmesinler, iktidarda dört seneden bir gün bile eksik kalmaya niyetimiz yok. Seçimleri de tam vaktinde yapacağız”¹¹⁹.

Seçimlerden bir süre önce Nihat Erim Org. Asım Tınaztepe ile olan görüşmesinde, Tınaztepe'nin çok partili siyasal düzene geçiş konusunda taşıdığı kaygıları İsmet İnönü'ye aktarmıştı. Demokrat Partililer özellikle bu durumu istismar ediyorlar, Tınaztepe de Türk Silahlı Kuvvetlerinin bu duruma karşı bir müdahalede bulunması gerektiğini düşünüyordu. Ayrıca İsmet İnönü ve Tınaztepe bazı diğer generallerle bir görüşme yaparak, ordunun çok partili siyasal yaşamdan endişelenmemelerini söyledi. Rejime yönelik bir tehdit söz konusu olduğunda gerekirse ordunun müdahale etmesinin daha doğru olabileceğini vurgulayan İnönü, değişen dünya koşullarında çok partili siyasal bir düzenin gerekliliğine dikkat çekti. Ancak bu gelişmeler DP tarafından haber alınınca, İnönü'ye bağlı generallerin bir müdahalede bulunacağına ilişkin bir kanaat gelişti. Durum Cumhurbaşkanı Celal Bayar'a bildirildi. Kısa bir süre sonra da 6 Haziran 1950 tarihinde DP hükümeti ani bir kararla, Türk Silahlı Kuvvetleri Yüksek Kumanda Heyeti'nde görev yapan ve içlerinde general ve albayları da yoğun olarak bulunduğu şüphelendikleri 165 subayı emekliye ayırarak tasfiye etti. CHP'nin veya İnönü'nün orduyu iktidar aleyhine tahrik ettiği hakkındaki ihbar ve haberlerle, Başvekâlette, Çankaya'da uyanan telaş ve bu arada Adnan Menderes'i hakikaten acele ama köksüz beyanlarla sevk eden endişeler, orduda hemen yapılmış bazı tasfiyelerle kapanmış sayıldı. Genelkurmay Başkanı Abdurrahman Nafiz Paşa'nın yerine, Orgeneral Nuri Yamut getirildi. İkinci Başkan İzzet Aksalur'un yerine, Korgeneral Şahap Gürler tayin oldu. Orgeneral Salih Omurtak, Kazım Orbay, Hakkı Akoğuz Paşalar emekliye sevk edildiler. Birinci

¹¹⁹ Ş. Süreyya Aydemir, **İkinci Adam**, C. III., İstanbul, 1997, s. 46, 44

Ordu Kumandanı Asım Tınaztepe, İkinci Ordu Kumandanı Muzaffer Tuğsavul, Üçüncü Ordu Kumandanı Mahmut Berköz Paşalar Askeri Şura'da pasif işlere tayin edildi. Deniz Kuvvetleri Kumandanı Amiral Mehmet Ali Ülgen, Kara Kuvvetleri Kumandanı Zeki Doğan Paşalar merkezde vazifelere getirildi. Ardından Cumhurbaşkanı ve Başbakan Milli Müdafaa ile Genelkurmay'da göze çarpan ziyaretlerde bulundu ve böylece işe yakından el koyduklarını kamuoyuna gösterdi¹²⁰.

Ne kadar asılsız da olsa Çankaya'da telaş uyandıran bir ihbardan ve bu olaya dayanarak Başbakan'ın, İnönü'yü onu bir orduyu tahrik hareketine girişmiş olmakla suçlamalara varan acele hükümlerden sonra, Demokrat Parti'nin de ordu üzerinde bazı görüş ve teşebbüsleri oldu. Demokrat Parti ordu hakkındaki anlayışını ilk önce 1950 seçimlerinden önce, Ankara Radyosu'nda yapılan bir konuşma ile açıkladı. Radyoda konuşmayı yapan bir süre sonra DP kabinesinde Milli Savunma Bakanı olarak yer alacak olan genç milletvekili adayı eski kurmay Albay Seyfi Kurtbek'ti. Kurtbek şu konuşmayı yaptı: “ *DP savunmayı askeri bir mesele olarak değil, devletin bütün mekanizmasında ve milletin her türlü faaliyetini ilgilendiren büyük bir milli dava olarak telakki eder. Milli savunma milletin şerefini, varlığını, istiklalini korumaktır. Şahsi ve parti menfaatlerinin, Milli Savunma, yalnız tehlike belirlediği zaman değil her zaman aktüel olan bir davadır.*”

Demokrat Parti, silahlı Millet teorisini demokrasinin askeri ifadesi sayar. Milli varlığı korumak için asker sivil farkının kaldırılması ve milletin ordulaştırılması lazımdır. Milletin bütün ekonomik kaynakları Milli Savunma için teşkilatlandırılmalıdır. Milli Eğitim, Adalet, Sağlık, Maliye, İ dare ve ulaştırma hizmetleri kâmilen Milli Savunmadaki yerlerini alırlar.”

Seyfi Kurtbek'in bu görüş ve fikirlerinin, radyoda adına konuştuğu Demokrat Parti'nin temsil ettiği, kurmak istediği Liberal Demokratik devlet nizamı için biraz aşırı olduğunu ifade etmek mümkündür. Kurtbek'in bu “ordu-millet” anlayışı onun daha eski yıllardan beri yazı ve eserlerinde savunduğu “topyekün savunma, topyekün seferberlik, ordu bakımından harp ekonomisi”, görüşlerinin Demokrat Parti'ye mal edilmek istenen ifadesiydi. Fakat partinin bunu hazm ve temsil etmesi pek düşünülemezdi. Nitekim Kurtbek, Radyo konuşmasında Milli Savunma işi ve

¹²⁰ Feroz Ahmad, **a.g.e.**, s. 180- 181; Ş. Süreyya Aydemir, **a.g.e.**, s. 47- 48. Ümit Özdağ, **Menderes Döneminde Ordu Siyaset İlişkisi ve 27 Mayıs İhtilali**, s. 25- 27

teşkilatı içine bütün hükümet kuruluşunu alıyordu. Konuşmasının devamı şöyle devam etti. “*Milli Savunmayı her şeyden önce politik olarak teşkilatlandırmak gerekir. Devletin politik bünyesi içinde Milli Savunma zamanın şartlarına uygun ve hesaplı olarak düzenlenmedikçe, ne topyekün bir savunma ne de mükemmel bir askeri teşkilat meydana getirmeye imkan vardır. Ordular hükümetlerin ve devlet bünyelerinin aynasıdır. Milli Savunmada güçlü bir Zihniyet İnkılabı lazımdır. Savunma hizmetlerinde yaş ve eskilik, ehliyet ve bilgiyi temel tutan bir personel politikası takip edilmelidir.*”

Kurtbek bu cüretli ve ordu düzeni bakımından bir nevi Enver Paşa disiplin ve ıslahatçılığına dönüşü hatırlatan görüşlerini Demokrat Parti adına yaptığı konuşmasında şöyle özetler: “*İkinci Dünya Savaşı zamanında geçirdiği tecrübe iktidar partisinin harp zamanı idaresi bakımından ne kadar kudretsiz ve kifayetsiz olduğunu meydana çıkarmıştır. Demokrat Parti inanmıştır ki, Milli Savunmanın topyekün olarak köklü ve rasyonel bir reformu ve yeniden kurulması ile milletimizin korunması daha sağlam olacaktır. Demokrat parti iktidarı ele alınca Milli Savunmayı bu esaslara göre yeniden kurmak azmindedir*”¹²¹.

Türk Silahlı Kuvvetlerinin özellikle İkinci Dünya Savaşı sırasında ortaya çıkan durumu orduda ciddi bir reform ihtiyacının gerekliliğine işaret ediyordu. Ordu içinde genç subayların reform yapılması konusunda sahip oldukları fikir gittikçe güçlendi.

Hava Kuvvetlerine mensup bir grup subay kara kuvvetlerine verilen önemin hava kuvvetleri için söz konusu olmadığını vurgulayan beyanlarda bulundu. Başbakan Adnan Menderes’e Genç Subay Pilotlar Birliği tarafından gönderilen beyannamede, Hava Kuvvetlerinin yüksek yönetim kademesinde –özellikle Binbaşı rütbesi ve üstünde- tasfiyenin uygulanması, modern savaş alet ve tekniklerinin kazanılmasını isteyen talepler mevcuttu. DP bu taleplere kayıtsız kalmamakla birlikte ordunun üst düzey generallerini yanına çekerek, siyasal otorite ile Silahlık Kuvvetler arasındaki ilişkileri kontrol altında tutma çabasında sergilediği kontrolsüz ve ölçsüz tavrı, ilerleyen yıllarda Türk Silahlı Kuvvetlerine mensup genç subaylar arasında

¹²¹ Ş. Süreyya Aydemir, **a.g.e.**, s. 50- 51

hoşnutsuzluk yaratacak ve askeri müdahalelere ilişkin bir takım örgütlenme faaliyetlerine neden olacaktır.

D. Dokuz Subay Olayı

1957 yılında yapılan genel seçimlerin sonuçları Türk Silahlı Kuvvetleri içinde gizli örgütler kuran ve mevcut siyasi iktidara muhalif olan subaylar arasında hoşnutsuzluğu artırdı. Seçimlerden birkaç ay sonra Birinci Ordu Telsiz Bürosunda görevli olan Binbaşı Samet Kuşçu'nun bir grup subaya devrim içerikli konuşma yaparak nabız yoklaması ancak karşısındaki subayların bu konuşmaya karşı olumlu bir tepki göstermemeleri Samet Kuşçu'yu endişeye sevk etti. Kuşçu konuştuğu subayların kendisini ihbar edeceği korkusuna kapılarak; onlardan önce davranmayı düşünmüş ilk önce DP milletvekili Mithat Perin'le görüşmek istemiş ancak randevu alamayınca iktidar yanlısı Devlet Demir Yolları İdare Meclisi Başkanı Emekli Tuğgeneral Kazım Demirkan'a durumu anlatmıştır. 22 Aralık 1957 tarihinde gerçekleşen bu görüşmede Samet Kuşçu, Kazım Demirkan'a Türk Silahlı Kuvvetleri içinde bazı subayların gizli örgütler kurarak hükümeti devirmeye çalıştıklarını anlatmıştır. Demirkan olaya müdahale etmek üzere Kuşçu'dan bir de yazılı bir ihbar mektubu alıp derhal bunu Adnan Menderes'e sunmuştur¹²². Samet Kuşçu bu ihbarın hemen sonrasında bazı yayın organlarında ordu içinde kurulan bazı gizli örgütlerin de ismini vermekten çekinmemiştir. Yarbay Faruk Güventürk'ün liderliğinde oluşan gizli örgütü "Nasır" tipi bir ihtilal hazırlığı içinde olmakla tanımlayıp, sözlü olarak ihbarlarına devam etmiştir¹²³.

¹²² Ümit Özdağ, **Menderes Döneminde Ordu Siyaset İlişkisi ve 27 Mayıs İhtilali**, a.g.e., s. 98- 99

¹²³ *Kurmay Binbaşı Samet Kuşçu, NATO'daki görevinden döndükten sonra İstanbul'daki Ordu Temsil Bürosu Başkanlığına tayin edilmişti. Ülkeye döndüğünde o da bir çok subay gibi siyasi olayların etkisi altında kalıyor ve kötü gidişe bir son vermek amacıyla orduda bazı komitelerin kurulmuş olduğunu seziyordu. O da bu komitelere sızmak ve katılmak arzusu duyuyor, temas imkanları arıyor, komite üyelerinin kimlerden oluştuğunu araştırıyordu. Onun bu temayülleri bir çokları tarafından kısa zamanda sezildi ve sınıf arkadaşları olan Sadi Kocaş hem kendi komitesindeki üyeleri ve hem de Osman Köksal vasıtasıyla diğer teşkilatı ikaz etti: "Dikkat! Samet Kuşçu güvenilir bir tip değildir". İhtilal komiteleri bu ikaza uydu ve Samet Kuşçu ile temas etmemek kararı aldı. S. Kuşçu, Güventürk'le buluşma imkanı yakalamayı başardı ve Faruk Güventürk, Ata Tan, Hasan Sabuncu Samet Kuşçu bir araya gelerek görüştiler. Güventürk her ne kadar Kuşçu'ya gizli örgütler hakkında bilgi vermediğini beyan etse de sonraki yıllar da Samet Kuşçu Güventürk'ün bu ifadesini yalanlamıştır. Anlaşılan Kuşçu gizli örgütlere sızmak istemiş ancak Güventürk ve Kocaş'ın karşı çıkmasıyla Kuşçu bu türden oluşumlar içinde yer alamadığı için gösterdiği bir tepki sonucunda Türk Silahlı Kuvvetler içinde teşkilatlanan bu gizli örgütleri ihbar etme yoluna gitmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Coşar, 69- 72 ve ayrıca Samet Ağaoğlu, **Demokrat Partinin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri Bir Soru**, İstanbul, 1972, s. 143*

Samet Kuşçu, ancak bilebildiği -veya öğrenebildiği- isimleri verdiği için tevkipler de buna göre oldu. Bu arada eski Temsil Bürosu başkanlarından olup istifa ederek CHP'ye giren Cemal Yıldırım da ihbar edilenler arasındaydı. Özellikle bu isim de ortaya çıkınca Demokrat Parti iktidarı bunda Halk Partisi'nin bir teşvik ve bir parmağı olduğuna kanaat getirdi. Cemal Yıldırım, İ İlhami Barut, Ata Tan, Naci Aşkun, Faruk Güventürk, Kazım Özfırat tutuklananlar arasındaydı.

Örgüt lideri Faruk Güventürk Polatlı'da aranınca üzerindeki listeler daha evvelden imha edilmiş ve Topçu Okulu'nda Albay Adil de bu yardımda bulunmuş olduğundan geri kalanların isimleri gerek tahkikatta gerek sonradan ortaya çıkarılmadı. Yoksa hazırlanmakta olan Milli Birlik Komitesi için durum daha da tehlikeli ve zararlı olabilirdi.

Tutuklanan Subaylar İstanbul Merkez Kumandanlığınca hücrelere konuldular ve bir takım işkenceler de gördüler. Bir kısmı tevkiften üç ay, bir kısmı altı ay sonra tahliye edildi, bir kısmı da daha fazla hapiste kaldılar. Orduca teşkil edilen mahkemenin başkanı Cemal Tural idi. Mahkeme başkanı Cemal Tural eski bir ihtilalci olarak tanınıyor ve subayların bu çalışmalarını karşısında olumsuz bir karar almayacağı umudu, ordu içinde büyük bir rahatlığı da beraberinde getiriyordu. Nitekim düşünüldüğü gibi oldu ve sanıklar beraat ettiler¹²⁴. Tutuklular isim belirtmediğinden ve deliller de bulunamadığından mahkeme uzun sürmedi. Kuşçu'nun teşkilatın esasını bilmemiş olması ve gelişi güzel bazı kişilerin adlarını vermiş olmasından dolayı kendisi hakkında adli işlem başlatıldı¹²⁵.

İhbarın değerlendirilmesiyle başlayan bu süreçte İstanbul Valiliği'nde, İç İşleri Namık Gedik, Milli Savunma Bakanı Şemi Ergin, Birinci Ordu Komutanı Orgeneral Fazıl Bilge ve Kazım Demirkan'ın da katılımıyla Samet Kuşçu'nun sorgulanmasına başlandı. Sorgu sırasında darbeye teşebbüs etmek üzere eyleme geçmeye hazırlanan subayların isimlerini de verdi. Aynı zamanda sorgusu yapılan diğer tutuklu sanıklar da hiçbir gizli örgüte üye olmadıklarını, kendilerine darbe fikrinden bahsedenin ilk kez Samet Kuşçu olduğunu söylemişlerdir. Cemal Tural başkanlığındaki Askeri Mahkeme 1958 Mayıs'ında dokuz subayın serbest

¹²⁴ Dündar Seyhan, **Gölgedeki Adam**, İstanbul, 1966, s. 68

¹²⁵ Sıtkı Ulay, **Harbiye Silah Başına (27 Mayıs 1960)**, İstanbul, 1968, s. 55- 57; Numan Esin, **a.g.e.**, s. 89

bırakılmasına karar verdi. Gizli örgütü ihbar ettiği iddiasını sürdüren Kuşçu'ya da orduyu isyana teşvik suçundan iki yıl hapis cezası verilmiştir¹²⁶.

Alınan beraat kararlarıyla bu olayın kapandığı düşünülürse de Türk siyasal yaşamı için sonun yeni bir başlangıcı olarak değerlendirilebilecek bir dizi olayların gelişmesini de beraberinde getirmiştir. Adnan Menderes bu olay üzerinde fazla durmayarak, kendisi ve partisi için büyük bir hata yapmıştır. Cumhurbaşkanı Celal Bayar ise meselenin üzerine gidilmesini, en azından ordu içinde var olan memnuniyetsizliklerin öğrenilmesini istemekteydi. Ancak Menderes de Bayar gibi bu olayı önemseyerek gerekli tedbirleri alsaydı 27 Mayıs Askeri darbesi belki de hiç yaşanmayabilirdi. Dokuz subay olayıyla dağılan gizli örgüte mensup genç subaylar 1960 ihtilalinden yaklaşık bir sene kadar önce tekrar hareketlenerek, tekrar oluşumlarını sürdürme kararı almışlardır. Bu yeni dönemin en önemli özelliği önceki teşkilatlanma dönemlerinden farklı olarak ilk önce bir lider arayışına girmeleri olmuştur. İlk teklif Kara Kuvvetleri Komutanı Necati Tarcan'a yapılmıştı. Tarcan bu oluşumun liderliğini üstlenmeyi kabul etmiş ancak teklifin kabulünden bir hafta kadar sonra vefat etmesi, gizli örgüt içinde başka bir lider bulma arayışına yöneltmiştir. 1959 yılının başlarında benzer bir teklif Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Cemal Gürsel'e yapılacak, Gürsel de bu teklifi kabul edecektir¹²⁷.

9 Subay olayı Türk Silahlı Kuvvetleri içinde yapılan gizli örgütlerin bir süreliğine aktif olarak çalışmalarına engel oluşturdu. Gizli örgüt üyeleri arasındaki iletişim zayıfladı ve tutuklamalar örgüt içinde büyük endişe ve tedirginliklere yol açtı. Ancak bununla birlikte, yaşanan tüm bu olaylar genç subaylar arasında hükümetin Türk Silahlı Kuvvetlerine karşı bir hareketi olarak değerlendirilmiş; ordu içinde subayların birbirleriyle daha çok kenetlenmesine neden olmuştu. Gizli örgütler tamamen dağılmadılar ama faaliyetleri de eskisi gibi canlı değildi. Güventürk'ün

¹²⁶ Dokuz Subay olayının tahkikatı sırasında Türk silahlı Kuvvetleri konu hakkında yorum yada açıklama yapmaktan kaçınırken verilecek kararı beklemeye başlamıştır. Bu sırada ikinci Ordu Komutanı Orgeneral Rüştü Erdelhun siyasal iktidara olan bağlılığını bildiren beyanlarda bulunmuş, bu çıkışı ona ilerde Genelkurmay Başkanlığı kazandırmıştır. Önemle belirtilmesi gereken noktalardan biri de basın tavrıdır. Bir süre yayın yasağı sürse de sorgulamaların ilerleyen aşamalarında resmi bildirimlerle halk haberdar edilmiştir. Savunma Bakanı Şemi Ergin de istifasını sunmuştur. Ergin'in yerine Ethem Menderes gelmiştir. Ümit Özdağ, **Menderes Döneminde Ordu Siyaset İlişkisi ve 27 Mayıs İhtilali**, a.g.e., s. 105- 109

¹²⁷ Gül Tuba Dağcı, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Ordu Siyaset İlişkisi 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi**, İstanbul, 2006, s. 56

Ergin'le yaptığı görüşmenin ardından meydana gelen bu sürecin sorumlusu olarak Güventürk gösterildi çünkü Güventürk Menderes'in kabinesinin bir bakanıydı ve hükümete muhalif sanılarak kendisine gizli örgütlenmeler hakkında Güventürk tarafından bilgi verilmişti. 9 Subay olayından sonra Güventürk güvenilirliğini yitirmiş, gizli örgütlenme içinde liderliğini kaybetmişti. Liderlik olgusu açısından değerlendirildiğinde Güventürk'ün liderliğini kaybetmesi, aralarında devamlı bir liderlik mücadelesi yaşadığı Ateşdağlı'yı ön plana çıkarmış; tüm gizli örgütler bir çatı altında birleşerek ortak hareket etmek kararı almıştır. Bu bakımdan değerlendirildiğinde Birinci Birleşik Örgüt ve Kocuş örgütü 9 Subay olayından sonra daha da güç kazanmış; ancak Karatay- Barut örgütü yavaş yavaş etkinliğini yitirmeğe başlamıştı. Gizli örgütler çok daha temkinli çalışarak ve eski etkinliklerini kazanarak yeniden toparlanma sürecine girmişlerdir. Kocuş'ın örgütü Birinci Birleşik örgütün de üyelerinin zamanla katılımıyla daha da genişlemiş; Kocuş güvendiği subayların gerek Türk Silahlı Kuvvetleri ve gerekse siyasal kurumlarda kilit görevlere gelmesi için alınan kararı sürdürmüştür¹²⁸.

¹²⁸ Ümit Özdağ, **Menderes Döneminde Ordu Siyaset İlişkisi ve 27 Mayıs İhtilali**, a.g.e., s. 108-109; Sami Coşar- Abdi İpekçi, **İhtilalin İç Yüzü**, İstanbul, 1965, s. 102.

2. 27 MAYIS ASKERİ MÜDAHALESİNİ HAZIRLAYAN SİYASİ SEBEPLER

A. Demokrat Parti Dönemi Siyasi Düzen

27 Mayıs 1960 askeri müdahalesine neden olan hazırlıkların 1950'lerin başından itibaren yapıldığı tespit edilmektedir. Dönemin ileri gelen subayların anılarından anlaşıldığına göre bir takım askeri grupların uzun süredir bir müdahale ya da ihtilal düşüncesi ile uğraştıkları görülmekteydi. Fakat bu küçük grupların güçleri sınırlıydı ve bu nedenle hükümete el koyma işlemi Atatürk adına bir müdahale olmaktan çok demokrasiyi kurtarmak amacıyla gerçekleştirilen yaygın bir eylem niteliğini taşıyordu¹²⁹. Genç subayların başını çektiği bu eylem sürecinde asıl sorun DP'nin siyasal otoritesinin yarattığı hoşnutsuzlukla birlikte, ülkenin ve Türk Silahlı Kuvvetlerinin içinde bulunduğu durum olarak gösterildi. Dündar Seyhan anılarında bu gerekçeyi şöyle yazmaktadır: "... 1954 sonbaharında bizi ihtilal yapmak üzere karara götüren saik yalnız, o günkü iktidarın bidayetden beri devam edegelen sakim tutumu değildir. Mevcut idarenin, Türkiye'nin tasavvur ve tahmin ettiğimiz istikbalini tahakkuk ettirmekten çok uzak davranışlarının da elbette ki böyle bir kararın alınmasında büyük payı vardır. Ancak sadece devleti idare edenlerin hedef tutulduğu, hukuk dışı tutumları bilahare hukuken tescil edilen bir partinin bertaraf edilerek yerine bir diğerinin oturmasını temin etmek için ihtilal hareketine girişildiği nokta-i nazarı, tamamen gerçeğe aykırıdır.

İhtilal hareketinin ilk hazırlıklarına katılmayan veya son hadiselerin zoru ile 27 Mayısın tahakkukuna karışan ihtilal ileri gelenlerinin bir kısmı Türk tarihinin en mühim olaylarından biri olan 27 Mayıs inkılabını dar bir görüş çerçevesi içinde mütalaa etmiş ve Türk efkarına öyle intikal ettirmiş olabilirler. Bu şekildeki iddia ve görüş büyük ihtilalin maksat ve gayelerinin gerçeklere uygun olarak gün ışığına çıkarılmasına mani değildir. İhtilal ana fikrini ve ihtilalciler kararlarını Türkiye'nin 1938'den beri içinde bulunduğu gerçeklere dayanmışlardır. İhtilal bu fikirler manzumesinin Türkiye'ye getirmek istediği bir sıra radikal reformları ve modern bir sistemi istihdaf ediyordu. Eğer 27 Mayıs'ı yapanlar ihtilal sonrası sevk ve idareyi, fikirden yoksun, kısır düşünceli ve karşılaştıkları büyük tarihi hareketin sorumluluk

¹²⁹ Emre Kongar, **21. Yüzyılda Türkiye**, İstanbul, 2005, s. 156- 157

ve vecibelerini idrakten, maksat ve gayelerini takdirden aciz bir ekibe teslim etmek gafletinde bulunmuş iseler, bu hiçbir zaman ihtilali Türkiye'nin büyük kalkınmasına ve Batı uygarlığına ulaşmasına vasıta ad ve telakki edenlerin niyet ve maksadını ilzam etmezdi”¹³⁰.

DP'nin iktidarının ilk yıllarında sergilediği antidemokratik yönetimi, Atatürk ilke ve İnkılâplarına karşı takındığı anti laik tavrı ve yabancı sermaye hareketleri karşısında aldığı kararlar başta genç subaylar olmak üzere aydın kesim arasında tansiyonu yükseltti. Demokrat Parti, özellikle laiklik ve dil devrimi konularında gerici davranışlara karşı sınırlı bir hoşgörü gösterdi ve zaman zaman bu hoşgörüyü daha da genişletti fakat doğan tehlike karşısında ister istemez tedbir almak zorunda kaldığı dönemler de oldu. Demokrat Parti bir yandan Atatürk devrimlerini sulandırırken bir yandan da Atatürkçü görünen bir politika izledi. Atatürk'le ilgili iki önemli girişimlerinden ilki Atatürk Kanunu diğeri de Anıtkabir'dir. 24 Temmuz 1951 tarihinde çıkarılan bir kanunla Atatürk'ün hatırasına veya heykellerine saldırıları cezai müeyyidelere bağladı. İnşaatı CHP iktidarında başlayan Anıtkabir ise DP iktidarında tamamlandı ve Atatürk'ün naşı 10 Kasım 1953 tarihinde törenle buraya nakledildi.

Demokrat Parti iktidara geldikten sonra ilk yaptığı işlerden biri Arapça ezan yasağını kaldırmak oldu. O zamana kadar dilde devrimcilik Türkiye hükümetinin değişmez politikasıydı. Demokrat Parti döneminde bunun tam tersi oldu. Partinin 1952'de Ankara İl Kongresi'nde ileri sürülen teklifler arasında şunlar vardı: İhtiyacı olanlar dışında kadın memur çalıştırılmaması, Ankara Milletvekili Ömer Bilen'in Pazar günleri Hacı Bayram Veli camiinde verdiği vaazların radyo ile yayınlanması, köy okullarına din derslerinin konulması, radyoda din konusunda konuşmalar yapılması ve nihayet Ayasofya'nın cami haline getirilmesi. Ayrıca Ekim 1950 tarihinde de seçmeli olan din dersleri fiilen zorunlu hale getirildi. DP iktidarı laik eğitim anlayışından uzaklaşarak, resmi ya da gayri resmi din eğitimi; vicdan hürriyeti yerine de din istismarına ve taassuba öncelik veren tavırlar sergilemekteydi.¹³¹

22 Kasım 1952 tarihinde Malatya'da Vatan Gazetesi başyazarı Ahmet Emin Yalman saldırıya uğradı ve kurşunla yaralandı. Yapılan soruşturma sonunda bu

¹³⁰ Dündar Seyhan, **Gölgedeki Adam**, İstanbul, 1966, s. 42

¹³¹ Orhan Erkanlı, a.g.e., 10

suikastın bir gerici örgüt tarafından tertiplendiği anlaşıldı. İrticanın böylesine örgütlü ve saldırgan hale geldiğinin meydan çıkması üzerine hükümet sonunda tepki göstermek zorunda kaldı. Adnan Menderes 6 Aralık 1952 tarihinde Adana’da yaptığı bir konuşmada “Memlekette vicdan hürriyetine tecavüz kimsenin hakkı değildir. Malatya hadisesi dini türlü maksatlara alet etmek isteyenlerin, hatta toplu halde çalışma kararında olduklarını göstermiştir” dedi. Bunun üzerine tedbirler birbirini kovalamaya başladı. 9 Aralık’ta Ustaoglu’nun Demokrat Parti’den ihracı kararlaştırıldı. 23 Aralıkta Said-ül Nursi aleyhinde Samsun Ağır ceza mahkemesinde dava açıldı.

Demokrat Parti yöneticileri ve partinin ilk başkanı Celal Bayar, teokratik idareye hiçbir zaman taraftar olmamış; ancak devlet düzenini tehlikeye sokmamak şartıyla gerici davranışlara göz yummayı siyasal çıkarlarına uygun bulmuşlardı.

İkinci Dünya Savaşı’nın sona ermesiyle ortaya çıkan ekonomik görüntü yabancı sermayeye olan ihtiyacı gerektirdi. Türkiye’nin Truman doktrinine açıldığı yıl olan 1947’de Türk Hükümeti bir kararname çıkartarak yabancı sermayeyi davet yoluna gitti. Mart 1950’de ise yabancı sermayeyi desteklemek üzere ilk kanun çıkarıldı. Mayıs 1950’de Demokrat Parti’nin iktidara gelmesiyle bu çabalar iyice hızlandı ve 1 Ağustos 1951 tarihinde “Yabancı Sermaye Yatırımlarını Teşvik Kanunu” kabul edildi¹³². Demokrat Parti yatırımların baş finansman kaynağı olarak emisyon ve kredi politikasıyla para hacmini alabildiğince artırmayı sürekli bir gelişme politikasının temeli sayıyordu. 27 Mayıs Askeri müdahalesinin en temel nedenlerinden biri de bu tür ekonomik politikaların ülkenin gerçeklerine uymaması idi. Özellikle tarım alanında atıl kapasitenin bulunduğu ilk iktidar devresinde bu siyaset başarılı oldu ancak yeni kapasite yaratma imkânları tükenince, para arzını artırmaya dayanan bu siyaset ülkeyi enflasyon girdabına soktu. Tüm ülkeyi etkileyen enflasyon ülke içinde huzursuzluğu artırdı. Enflasyon artışı tüm ülke halkını etkilediği gibi subayları da ciddi ölçüde etkiledi. Ülkede fiyatlar hızla yükselirken maaşlardaki yıllık artış düşük seviyelerde kaldı. 1950’lerin ortasında genç bir subay artık elde ettiği maaşıyla evlenemez ve orta halli bir yaşam sürdüremez hale

¹³² Dönemin aydınları tarafından verilen eserlerde, tüm bu gelişmelerin İslamcı çevrelerde yeterli görülmediği ancak “*militan laiklik*” siyasetinin terk edildiği şeklinde değerlendirildi. C. Eroğul, **DP Tarihi ve İdeolojisi**, Ankara, 1991, s. 79- 82; Ümit Özdağ, **Menderes...., a.g.e.**, s. 21- 22

gelmişti¹³³. 1957 seçimlerinden önce Türkiye'nin yaşadığı sosyal ve ekonomik sıkıntılar mevcut siyasal atmosferi olumsuz yönde etkilemiş ve sonuçta DP'yi ABD'den finansal yardım aramasına itmiştir. 30 Mart 1956 tarihli Hürriyet Gazetesi "Türkiye Amerika'dan Yardım Alacak" başlıklı bir yayın yaptı. Haberde Amerikalı iktisatçı Thornburg'un Menderes ve diğer devlet adamlarıyla görüştüğü; Amerika'nın yardımının temininin Türkiye'nin yeni yaptığı iktisadi planın uygulanması ölçüsünde gerçekleşeceği şartıyla sağlanacağı bildiriliyordu. Ancak haberin en ilgi çeken noktası şu satırlardı: "Thornburg'un temasları müspet; bununla beraber öğrendiğimize göre memleketimizin giriştiği kalkınma hamlesi yardımı beklenen yabancı çevreler bakımından yersiz addedilmemekte sadece bunun desteklenmeye değer olup olmadığı noktası üzerinde mütalaa beyan edilmektedir¹³⁴". Thornburg'un temaslarından kısa bir süre sonra müttefikleri için büyük önem taşıyan Türkiye'nin sosyal içerikte kalkınması için gerekli yardımlar yapılmıştır. Aynı zamanda arasında demir-çelik malzemesi, motorlu vasıtalar, hububat ve kauçuğun da bulunduğu 15,5 milyon dolarlık bir sanayi malzemesinin alımı da gerçekleşmiştir¹³⁵.

1950'li yılların ortalarında meydana gelen 6- 7 Eylül olayları hem hükümetin uluslar arası kamuoyunda ve hem de ülkenin sosyal ve ekonomik yapısı içinde ciddi bir sınav vermesine neden olmuştur. 1955 yılında Kıbrıs Sorunu uluslararası bir boyut kazanmıştır. Bu durum Türk halkının duygusal hassasiyetine neden olmuştur. Böyle bir ortamda 6 Eylül 1955 tarihli Ekspres gazetesinde Atatürk'ün Selanik'teki evinin bombalandığına dair bir haber yayınlanmıştır. Bu haber duygusal hassasiyetin şiddete dönüşmesine yol açmıştır.

Bunun üzerine 6 Eylül akşamı başlayan gösteriler 7 Eylül sabahına kadar devam etmiştir. Ancak yapılan gösteriler kısa sürede Rumlara yönelik şiddet ve yağma hareketine dönüşmüştür. Nitekim bu eylemlerde birçok ev, dükkân, okul,

¹³³ Cem Eroğul, **DP Tarihi ve İdeolojisi**, Ankara, 1991, s. 163; Orhan Erkanlı, a.g.e., s. 9

¹³⁴ 30 Mart 1956, **Hürriyet**; **bkz. Ek 1**

· Amerika, dönemin basınında geniş yankı bulan "Türkiye'nin Batı müdafaasında kilit mevkiini muhafazası için bunun şart olduğu" gerekçesiyle, yapılan yardımların artırılmasına yönelik bir politika izliyordu. 26 Nisan 1956, **Hürriyet**; **bkz. Ek 2**

¹³⁵ 6 Nisan 1956, **Hürriyet**; Türkiye ABD ile olan ilişkileri kadar doğusundaki devletlerle de olan ilişkilerini sıcak tuttu. Nisan ayının ortalarında Dış İşleri Bakanı Fuat Köprülü ile Başbakan Adnan Menderes Tahran'a giderek Bağdat Paketi Konseyi'nde aktif rol üstlendiler. 15 Nisan 1956, **Hürriyet. bkz. Ek 3**; Adnan Menderes'in 1956 Ekim'inde yaptığı bir konuşma ise Türk ve Arap dünyası arasında sıkı bir ilişkinin de var olduğunu ortaya koyuyordu. Menderes Reyhanlı'daki konuşmasından uzun uzadıya Türk- Arap ilişkilerinden bahsederek "aynı bölgenin sakinleri olarak istiklal ve emniyet davamız da müşterektir; Araplar dost ve kardeşdir" dedi. 5 Ekim 1956, **Hürriyet**.

kilise vs. tahrip edilmiştir. Tahrip sonucunda 200–300 milyon lira değerinde bir zarar meydana gelmiştir. Bu durum ülke ekonomisini de zora sokmuştur. Başbakan Adnan Menderes'in millî bir felaket olarak tanımladığı 6–7 Eylül olaylarında İstanbul'un çeşitli semtlerinde 51 yangın meydana gelmiştir. Bu yangınların 21'i kilise, diğerleri ev ve dükkânlarda cereyan etmiş, neticede 7 kilise tamamen yanmıştır. Ayrıca ayakkabıcı Kevork Manokyan'ın mağazasında 200- 300 çift kullanılmış ayakkabı bulunmuştur. Yağmacılık yapanlar yenisini giyerek eski ayakkabılarını dükkânda bırakmışlardır. Bir kısım ayakkabılar da bıçakla kesilerek tahrip edilmiştir. Yine Ermeni vatandaşlardan Avartis Berberiyen ve ortaklarının kasası sivri bir aletle oyularak içindeki paralar alınmış ve bonolar yırtılmıştır. Hemen hemen bütün Rum okulları hasara uğramıştır. Zapion Rum Kız Lisesi ile Beşiktaş Rum İlkokulu tamir edilemeyecek kadar harap bir hale gelmiştir.

Yunan Enformasyon Servisi'ne göre ise, özel mülkün ve dini kurumların uğradığı zararın toplamı 165 milyon TL (60 milyon dolar) olup, 1004 ev, 4348 dükkân, 27 eczane ve laboratuvar, 21 imalathane, 110 restoran, cafe ve otel, Şişli ve Kınalı'daki büyük Yunan mezarlıkları zarar görmüştür. Burada önemli olan konu zararın azlığı veya çokluğundan ziyade ülke ekonomisine vurduğu darbedir. Provokatif eylemlerde insanlar, bir grup şeklinde sonrasında pişmanlık doğurabilecek olmadık faaliyetlere girişebilmektedirler. İleriye düşünmeden bilinçsizce hareket edebilmektedirler¹³⁶. Dönemin yüksek tirajlı gazetelerinden biri olan Akşam gazetesinde yer alan bir haber olayların oldukça dikkat çekici bir başka yönünü ortaya koymaktadır. Habere göre, bazı sivil şahıslar askeri elbise giyerek olaylara katılmışlardır¹³⁷. Türk Ceza Kanunu'na göre suç teşkil eden bu durumun görevli askerlerin işlerini zorlaştırmaktan başka olaylarda sürdürülen provokatif eylemlerin hangi derecelerde olduğuna ilişkin de bir başka ayrıntıyı ifade etmektedir.

Zira 6–7 Eylül olaylarının zararını yine halkın kendisi karşılamıştır. Dolayısıyla olaylarda hedef kitle olarak seçilen Rum azınlıkların malları değil, milli servetin yağmalandığı söylenebilir. Olaylardan hemen sonra Başbakan Adnan Menderes, bu felaketin aynı zamanda zarar gören vatandaşlar için bir darbe teşkil

¹³⁶ Serdar Sakin, "6-7 Eylül 1955 Olayları Sonrasında Türk Kamuoyunun Tutumu", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi/ The Journal of International Social Research**, Volume: 3 Issue: 12 Summer 2010, s. 378- 379

¹³⁷ **Akşam**, 25 Eylül 1955

ettiğini ifade etmiştir. Özellikle milletçe gösterilecek kurtuluş ve gayret eseri sayesinde uğranılan felaket ve kayıpların manevi ve maddi bütün izlerinin en kısa zamanda telafi edilebileceğini söylemiş, İstanbul'un imarının ve yeniden inkişaf ettirilmesinin sağlanması imkânlarının elde edileceğine de yürekten inandığını belirtmiştir. Bu minvalde olaylardan hemen sonra zararların telafî ve tazmini için gerekli çalışmalara başlanmıştır¹³⁸.

Sözü edilen olaylardan bir hafta kadar sonra Türk basınında çıkan bazı haberler de bu yaşanan olayların kışkırtılmaya çalışıldığını kanıtlar niteliklidir. Dönemin yüksek tirajlı gazetelerinden bir diğeri olan Milliyet gazetesinde "... Komşumuz ve müttefikimiz Yunanistan'ın bazı bölgelerinde Türklere zulüm yapıldığı [haberleri] halkımızın huzurunu kaçırmak ve asayiş bozmak için kasten yayılmaktadır..."¹³⁹, şeklindeki habere kimsenin itibar etmemesi istenerek, yükselen sosyal tansiyonun düşürülmesi için büyük çabalar harcanıyordu.

İstanbul'daki Alman Başkonsolosluğu raporlarına göre, 6- 7 Eylül Olayları karşısında hükümetin yaşananlar karşısında mağdur olanların zararlarını tazmin etmesinde gönüllülük esasından ziyade, Uluslar arası kamuoyunun baskısının etkili olduğu görüşü ağırlık kazanmıştır. Bu olaylar sonucunda zarara uğrayan kişilerin bu tazminatın, daha çok Türkiye'nin Batılı müttefiklerini sakinleştirmek için tasarlandığı da öne sürülen bir başka görüştür¹⁴⁰. Olaylar esnasında zaman zaman basın yoluyla sözü edilen kamuoyunun tepkisini çekmemek için gerekli önlemlerin alındığı da tespit edilmektedir. Buna ilişkin haberlerden biri şöyledir: "...Yabancı memleketlerin bazı gazetelerinde İstanbul'da cereyan eden müessif hadiseler esnasında bir kısım yabancı konsolosluklara ve bunların personeline tecavüzler vaki olduğu hakkında yanlış haberler çıkmıştır. Bu gibi havadisler tamamen asılsız olup hiçbir yabancı devlet konsolosluğuna veya personeline bir tecavüz olmamıştır."¹⁴¹, Ancak olaylar öncesine bakıldığında şöyle bir değerlendirme yapılabilir ki 14 Mayıs 1950'de iktidara gelen Demokrat Parti'nin ilk günlerinde ülke genelinde yaşanan özgürlük, güven ve kalkınma hamlesinden İstanbullu Rumlar da yararlanmışlardır. Rumlar, Demokrat Parti'nin 10 yıllık iktidarı sırasında, İstanbul'dan Türkiye Büyük

¹³⁸ Serdar Sakin, a.g.m., s. 381- 382

¹³⁹ **Milliyet**, 14 Eylül 1955

¹⁴⁰ Dilek Güven, **Cumhuriyet Dönemi Azınlık Politikaları ve Stratejileri Bağlamında 6-7 Eylül Olayları**, İstanbul, 2009, s. 58- 61

¹⁴¹ **Akşam**, 11 Eylül 1955

Millet Meclisi'ne 3 milletvekili göndermişlerdir. Bununla birlikte 1955'te hiç beklemedikleri bir sırada yakalandıkları 6- 7 Eylül felaketinden sonra hükümetin ve yöneticilerin özür dilemesi ve de Rumların tüm maddi zararlarını tazmin etmesi üzerine, İstanbul'daki Rum toplumu ve Yunan vatandaşları adeta kendilerine son bir şans tanıyarak yerlerinde kalmayı tercih etmişlerdir. Hatta yaklaşan ilk seçimlerde Demokrat Parti'ye desteklerini sürdürmüşlerdir¹⁴².

1954- 1957 arasındaki dönemde ekonomik sıkıntılar baş gösterirken Demokrat Parti'nin uygulamaları da sertleşmeye başlamıştır. Meclis içinde büyük çoğunluğa ulaşan iktidarın elde ettiği bu güç adeta bir zaaf haline dönüştü. Hiçbir eleştiriye tahammül edemez hale gelen Demokrat Parti iktidarı sırasında muhalif gazeteciler tutuklanırken parti içinde de hoşnutsuzluklar baş göstermiştir. Muhalif milletvekillerinin ihraçları gündeme gelmiş, istifalar birbirini izlemiştir. Bu huzursuzlukların baş göstermesinde ekonomik sıkıntılar kadar dış politikada da ortaya çıkan sorunlar da etkili olmuştur. Balkan Paketi'nin istenilen sonucu vermemesi, 6-7 Eylül olayları ve Kıbrıs sorununun gündeme gelmesi gibi meseleler Demokrat Parti iktidarını oldukça yıpratmıştır. Dış ticaret rejimi kayıt altına alınmış, ödemeler dengesi açığını kapatmak için ABD'den ek kredi istenmiş, Menderes ekonomik destek bulabilmek için birtakım dış geziler yapmıştır¹⁴³.

Demokrat Partinin Cumhuriyet Halk Partisi'ne karşı kaybettiği otoritesini yeniden kazanmak ve kendisine karşı tüm muhalif unsurları susturmak amacıyla 15 Nisan 1960'da tamamlanan meclis grup toplantıları sonucunda Tahkikat komisyonu kurulmasına karar verdi. Bu komisyonun kurulması yönündeki önerge DP Denizli Milletvekili Baha Akşit ve Bursa Milletvekili Mazlum Kayalar tarafından verildi. Önergeye göre tümü DP'lilerden oluşan 15 kişilik bir meclis tahkikat komisyonunun kurulması isteniyordu. Gerekçe olarak da DP'nin demokratik bir seçim yoluyla

¹⁴² Orhan Türker, "6- 7 Eylül 1955 Olaylarının İstanbul Rum Basınındaki Yankıları", **Tarih ve Toplum**, 1998, s. 142

¹⁴³ DP'nin son döneminde ekonomik sıkıntıların giderek ağırlaşması iktidarı güç durumda bırakmıştı. Özellikle 1958 yılı içerisinde fiyat artışları ile birlikte kuyruklar ve karaborsa ortaya çıktı. Türkiye Köylü Partisi Cumhuriyetçi Millet Partisi'ne Hürriyet Partisi ise CHP'ye katılarak iktidara karşı bir güç birliği oluşturma yoluna gitti. DP ise bu oluşumlara karşılık Vatan Cephesini kurarak ülke içinde örgütlenmeye ağırlık vermeye başladı. Kıbrıs meselesine karşı hükümetin çabaları, Menderes'in geçirdiği uçak kazası muhalefet ve iktidar arasındaki ilişkileri geçici bir süre de olsa yumuşattı. Ancak 1959 tarihinde Türk lirasının değerinin düşürülmesi ve enflasyonun yükselmeye başlaması, kamuoyunda tepkilere yol açtı, muhalefetin güçlenmesi ile birlikte CHP'nin erken seçim isteklerini gündeme getirmeye başladı. Sedef Bulut, **a.g.m.**, s. 78- 79.

geldiğini, seçimle başa gelemeyeceğini anlayan CHP'lilerin ülkeyi karışıklık ve gayri meşru yollara sokarak iktidarı yeniden elde etmek istemeleriydi. Başta basın olmak üzere ordu ve diğer kurumlar da CHP tarafından kışkırtıldığı savunuluyordu. DP'nin en önemli amacı Tahkikat Komisyonu aracılığıyla mevcut iktidara karşı olanları susturmak ve daha da önemlisi bu kurumların faaliyetlerini kontrol altına almaktı. Tahkikat komisyonu üç yasak çıkardı. Bu yasaklar içinde siyasi partilerin yeni örgüt kurmaları, siyasi faaliyete girişmeleri ve basının Tahkikat Komisyonu'nun tüm faaliyetleri ile bütün olumsuz yayınları yasaklanıyordu. 4 Kasım 1958 tarihinde Ulus gazetesi bir aylık çıkarılmama cezası aldı. Toplu Basın Mahkemesi aracılığıyla çıkan kararda aynı zamanda CHP organının yazı işleri müdürü de tevkif edilmişti¹⁴⁴. Tahkikat Komisyonu'nun aldığı bir başka kararla İsmet İnönü'nün meclis kürsüsünden yaptığı konuşmaya dahi yayın yasağı getirildi. İnönü bu konuşmasında Meclis Tahkikat Komisyonu'nun anayasaya aykırı olduğu, hükümetin orduya, polise, memura, üniversiteye açıkça baskı uyguladığını, bunu da çıkardığı kanunlarla meşru göstermeye çalıştığını belirterek sert bir şekilde eleştirmişti. Ancak bu konuşmada çok daha önemli olan bir ayrıntı vardı. İnönü Kore darbesinden bahsetti. Darbenin bu konuşmaya konu edilmesi bir anlamda kapıyı çalacak olan darbe girişimine de yeşil ışık yakmış oldu¹⁴⁵.

Türk basınında sık sık çıkan haberlerde ve özellikle Demokrat Partisi karşıtı bir yayın politikası izleyen Ulus gazetesinde verilen manşetlerde Adnan Menderes'in keyfi bir idare kurmak gayretinde olduğu kamuoyuna duyuruluyordu. TBMM'nin Türk Anayasasının temellerini tehdit eden ağır tehlikeler ve bunların gerçek sebepleri üzerine eğilmesinin acil bir gereklilik halini aldığı da basında işleniyordu. Demokrat Parti iktidarının anayasada teminat altına alınan birçok haklara taarruz ve tecavüz ettiği üzerinde duruluyor; CHP Genel Başkanı ve milletvekillerinin vazife görmelerine engel olmak için girdiği gayret manşetlerden düşmüyordu¹⁴⁶.

¹⁴⁴ 4 Kasım 1958, **Ulus**; bkz. Ek 4

¹⁴⁵ Ümit Özdağ, **Menderes Döneminde Ordu Siyaset İlişkisi ve 27 Mayıs İhtilali**, s. 144- 152; Tasarının Meclisteki görüşmeleri sırasında İsmet İnönü'nün yaptığı konuşmada şu sözler dikkati çekiyordu: "(...) Eğer bir idare insan haklarını tanımaz, baskı rejimi kurarsa, o memlekette ihtilal behemehal olur. Böyle bir ihtilal dışımızda bizimle münasebeti olmayanlar tarafından yapılacaktır. Bu yolda devam ederseniz ben de sizi kurtaramam. Şimdi arkadaşlar şartlar tamam olduğu zaman milletler için ihtilal meşru bir haktır. İhtilal meşru bir hak olarak kullanılacaktır (...)". Cem Eroğul, **a.g.e.**, 155

¹⁴⁶ 17 Nisan 1960, **Ulus**; bkz. Ek 5

13 Kasım 1960 tarihli ve Türk Silahlı Kuvvetleri Başkumandanı Orgeneral Cemal Gürsel imzalı bir rapor Demokrat Parti döneminin siyasal ve sosyal hayat içindeki olumsuz hareketlerin bir tablosunu çizmektedir. Eski Türkçe [Osmanlıca] yazılmış ve üç sayfadan oluşan rapor şöyledir. “*Ordunun büyük bir vatanperverlik hissiyle başardığı inkılâbımızın hemen akabinde Komite üyelerinden bazılarının tahripkâr, sapık fikirlere doğru kaydıkları, iktidarı bırakmamak, askeri ve dikta idaresini kurma yolunda çalıştıkları görülmüştür.*

Bunlar hükümeti zayıf düşürüp iktisadi temeli sarsacak hareketler ve beyanlarla umumi efkârı daimi bir endişe içinde bulundurmaya ve bu hava içinde seçimden uzaklaşmaya gayret etmişlerdir. Bu üyeler, Komitenin çok ağır olan ve memleket meselelerini haledecek kanunlar üzerinde çalışmaktan ziyade memleket memleket gezerek ortalığa garip fikirler yaymaya ve bazı teşekküllerle ve hatta ordunun genç ve masum elemanları ve büyük kumandanlarıyla temasa ve bu suretle bazı hareketler hazırlamaya yeltenmişlerdir.

Bu ahval memleketi yeni bir karışıklığa, hatta korktuğumuz kardeş kavgasına götürme gibi feci bir hal almak ve vatanımız için ciddi tehlikeler yaratmak istidadı göstermeğe başlamıştı. Bu zevatı makul yola getirmek için eskiden beri yaptığım gayretler maalesef fayda vermemiş, onlar bildikleri yollarda devamda ısrar ve maruz kalacağımız tehlikeyi görmemezlikten gelmişlerdir. Ordunun vatanperver kumandan ve subayları bu ahvali seziyor ve derin bir ıstırap içinde memleketi ve kendi şereflerini düşünüyordu.

Nihayet memleket için bir felaket mahiyeti alması muhtemel bu hale son vermek üzere Komiteyi feshe karar verdim ve Komite çalışmalarını baltalayan unsurları tasfiye ederek emekliye sevk ederek zaruretini hissettim.

Bütün Silahlı Kuvvetlerin bu vaziyetleri bilmelerini ve temiz bir memleket hissiyle kurulacak demokratik nizamın tesisine intizar etmelerini ve yalnız memleket müdafaası gibi temiz ve mukaddes vazifelerine devam ederek yapılacak propagandalara asla kulak vermemelerini rica ederim.

Emir en küçük birliklere kadar tamin edilecek ve birlik kumandanları subay, astsubay ve erler geniş bir surette aydınlatılacaktır”¹⁴⁷.

Demokrat Parti düzenine resmi bir başka eleştiri ise Eylül 1961 tarihinde *Partiler Arası Müşterek Beyannamenin Yasıada Duruşmalarında Yüksek Adalet Divanı'nın Kararları Tefhiminden Sonra Neşredilecek Kısım*'nda şu şekilde tespit edilmektedir: “[27 Mayıs öncesinde Demokrat Parti] Eşit şartlar altında serbest ve dürüst bir seçimle işbaşına geldikten sonra siyasi rakiplerini bertaraf etme ve iktidarlarını her ne pahasına olursa olsun devam ettirme gayretine kapılan liderlerin elinde, muhalefet yıllarında millete vaat ettiği hürriyet anlayışından ve demokratik nizamdan zamanla adım adım uzaklaşmış, demokratik nizamın teminatını sağlayan basın, üniversite, adalet cihazı ve amme müesseseleri üzerinde ağır baskılara girişmiş, din duygularını siyasi maksatlarla istismar etmiş, medeni varlığımızın temeli olan devrimlerin red ve inkârına yol açmış, partizan tutumuyla vatandaşlar arasında husumet ve nifak yaratan bölücü ve ayırıcı sözde cepheler kurmaktan çekinmemiştir.

Bilhassa 1955'ten sonra plansız, israfçı, enflasyoncu tutumu ve çeşitli suiistimalleriyle memleketin içtimai ve iktisadi düzeninin bozulmasına; yurt dışında iktisadi ve mali itibarımızın sarsılmasına sebep olmuş; milli varlığımızın timsali olan şerefli ordumuza, siyasi emel ve maksatlara vasita etmeye kalkışmış, gerek mevzuat ve gerek tatbikat olarak umumi ve mahalli seçimlerde milli iradenin eşitlik, serbestlik ve emniyet içinde belirmesine gittikçe artan bir şiddetle engel olmuş, devlet radyosunu ve devlet mallarını parti hizmetinde kullanma yolunu tutmuş; sonunda meclis murakabesini dahi fiilen işlemez hale getirmiştir.

Ve nihayet demokratik rejimin vazgeçilmez unsurunu teşkil eden muhalefeti açıkça inkara giden ve demokratik nizamın başlıca vasıtası olan serbest seçim ümidinin tamamen kaybına kadar varan hukuk dışı tutum ve davranışlarıyla gayri meşru bir baskı ve zulüm idaresi haline gelmiş olan bir iktidara karşı; Türk milletinin vicdanından yükselen emre uyararak milletin direnme hakkını kullanan Türk Silahlı Kuvvetlerinin, hiçbir zümre veya siyasi teşekkül lehine olmaksızın gerçekleştirmiş bulunduğu 27 Mayıs ihtilalinin siyasi maksatlarla her ne suretle

¹⁴⁷ **Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Cemal Gürsel Tasnifi**, Kutu No: 4 / 3- 39, Fihrist No: 3280/ 1 (13. 10. 1960) **bkz. Ek 6/ 1, 6/ 2, 6/ 3.**

olursa olsun istismarına müsaade etmeyeceğimizi kesin olarak beyan ve bu ihtilalin yığı ve milli vicdanın mahkum ettiği Demokrat Parti zihniyetini ve onu temsile veya devam ettirmeye teşebbüs mahiyetindeki her türlü davranışı şiddetle red ederiz”¹⁴⁸.

Özellikle 1954 yılından sonra baş gösteren ekonomik krizle yükselen tepki ve eylemlere karşı DP'nin sert tutum takınması ve bunları zor kullanarak sindirmeye çalışması ordu çevrelerinde şüpheler uyandırmakta gecikmedi. DP'nin “...1957 seçimlerinden sonra, demokratik hak ve özgürlükleri gitgide daha çok kısıtlamaya başladığı ve özellikle de artık ana muhalefet partisi durumunda bulunan CHP'ye karşı sert bir şekilde saldırıya geçtiği zaman, ordu rejimi tehlikeye düşmüş saydı...” Ardından DP'nin “Vatan Cephesi”ni oluşturması ve meclisçe “Tahkikat Encümeni”ne muhakeme, hâkim ve savcılık yetkilerini tanınmasıyla güvensizlik doruk noktasına ulaştı ve 27 Mayıs 1960 tarihinde Cumhuriyet tarihinin ilk askeri darbesi gerçekleşti¹⁴⁹.

Türkiye’de çok partili hayata geçildikten sonra iktidara gelen ilk muhalefet partisi olan DP anti-demokratik kanunları kaldırarak, çok partili hayatın esası olan “Demokrasi”yi getirme amacı ile iktidara gelen DP, istemeden de olsa zamanla bu amacından uzaklaşan, siyasi davranışlarda bulunmuştur. DP tarafından gerçekleştirilen ilk siyasi hareket, muhalefete karşı hayata geçirilen, 14 Aralık 1953’te meclisten geçen “İktisap Kanunu” ile CHP'nin mallarına el konulması ve hazineye devredilmesi olmuştur¹⁵⁰. Bu durum karşısında İsmet İnönü, “Bu tasarı anayasaya aykırıdır” diyordu. DP'liler ise bunu kanıtlayacak belgeleri olduğunu ve CHP'nin mallarını haksız yollardan elde ettiğini söylüyorlardı¹⁵¹. Muhalefetin tepkisine rağmen CHP'nin malları hazineye devredilmiştir. Diğer bir gelişme de DP'den ayrılanların kurduğu Millet Partisi idi. Bu parti bütün yurttan teşkilatlanmış ve CHP'den daha etkin muhalefet yapacak kadar güçlenmiştir. DP'liler Millet Partisi

¹⁴⁸ Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Cemal Gürsel Tasnifi, Kutu No: 4 / 3- 5, Fihrist No: 2269/ 1 (05. 09. 1961) Bkz. Ek 7/ 1 ve 7/ 2.

¹⁴⁹ Rıza Arslan, “Laik Türkiye Cumhuriyeti, Ordu ve Burjuva Sınıfı”, Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 10/ 3, Ankara, 2008, s. 36

¹⁵⁰ TBMM Kavanin Mecmuası, c.36, Ankara, 1954, s. 16-17.

¹⁵¹ TBMM Zabıt Ceridesi, c.23, Ankara, 1954, s.130.

hakkında açılan bir soruşturma sonucu, partiyi arabozucu faaliyetlere girişmek ve dini kendi çıkarlarına alet etmekle suçlayarak, kapatma kararı almışlardı¹⁵².

1954 seçimlerinde bu parti Cumhuriyetçi Millet Partisi adıyla teşkilatlanarak, Kırşehir İli'nde seçimleri kazanmış ve parti lideri Osman Bölükbaşı da meclis çalışmalarına Partisinin tek milletvekili olarak katılmıştı. DP bir kanun çıkararak, Kırşehir İli'ni kazaya çevirmişti¹⁵³. 30 Haziran 1954'te Seçim Kanunu'nda yapılan değişiklikle, memurların siyasete girmesini zorlaştıran hükümler konularak muhalefet engellenmiş oluyordu. Aynı kanunla radyonun siyasi partiler tarafından kullanılması yasaklanıyor ama DP, hükümet adına radyoyu kullanmaya devam ediyordu. 1956 yılında "Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri" hakkındaki kanun çıkarılarak muhalefet mensuplarının yurt içindeki seyahatleri zorlaştırılmıştı¹⁵⁴. Böylece seçim dönemleri dışındaki muhaliflerin herhangi bir nedenle toplantı yapmalarına engel olunmaktaydı.

Bu arada muhalefetin yanında yer aldığı gerekçesiyle, basın üzerinde tedbirler de arttırılmıştı. Bir kısım basının zamanla adeta muhalefetin sözcülüğüne soyunması ve iktidara çeşitli suçlamalar yaparak, küçümseyici ifadeler kullanması, 1954 ve 1956 yıllarındaki Basın Kanunu'nun değişikliğini getirmişti¹⁵⁵.

Zamanla basına getirilen yayın yasağı, gazete kapatma ve gazetecileri hapsedme vb. olayların sonucu, iktidar tarafını tutan basın da muhalefet safına geçmişti. Basın ve muhalefetin iktidara karşı ortak bir tavrı da iktidar mensuplarının görevlerini kötüye kullanarak, gayri meşru menfaat edinmeleri konusunda idi. Bunların yanı sıra DP hâkim teminatı ve tarafsız memur anlayışını zedeleyecek uygulamalarda da bulunmaktaydı. Hâkimlerin emeklilikte yaş hadlerinin indirilmesi ve idarecilerin hâkim teminatını zedeleyici müdahaleleri, bağımsız mahkeme esasını ortadan kaldırıyor ve adalete güvenin sarsılmasına neden oluyordu.

Üniversite öğrencileri ve aydınlara iktidarın bakışı ile ilgili olarak da; iktidar üniversite muhtariyetinden söz ediyor ancak üniversiteye karşı tavrı da, basına ve muhalefete takınılından farklı olmuyordu. İlgili kanunun ikinci maddesine göre Milli

¹⁵² Fűrüzan Hüsrev Tökin, **Türkiye'de Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi (1839-1965)**, İstanbul, 1965, s. 87-88.

¹⁵³ **TBMM Kavanin Mecmuası**, c.37, Ankara, 1955, s. 50-51.

¹⁵⁴ **TBMM Kavanin Mecmuası**, a.g.e., c.38-2, Ankara, 1956, s. 11

¹⁵⁵ Turhan Feyzioğlu, **Demokrasi ve Diktatörlüğe Dair**, İstanbul, 1957, s. 132.

Eğitim Bakanı “İlgili üniversite senatosunun görüşünü almak şartıyla üniversite öğretim üyesini işten çıkarabilme” hakkına sahip oluyordu.¹⁵⁶

S. Sami Onar, DP dönemi iktidarında üniversiteler ve öğrencilerinin mevcut düzenden duydukları rahatsızlıkları ve askeri müdahaleye giden süreçte yaşananları kaleme aldığı bir raporunda şöyle özetlemektedir: “...27 Mayıs 1960 ihtilalinin nedenlerini ve hukuki esasını Türk Silahlı Kuvvetleri Başkumandanlığı -Anayasa ön projesini hazırlama komisyonunun tespit ettiği esaslar- adlı beyannamede şu suretle açıklıyordu: Bugün içinde bulunduğumuz durumu adi ve siyasi bir hükümet darbesi saymak mümkün değildir. Siyasi kudret; vatandaşlara, muhalefete, memurlara, basına yapılan tazyik üniversite gençliğine ve üniversitenin 30 ve hatta 40 senelik meslek hayatını idrak etmiş eski hocalarına ve büyük bir istikbal vaat ederek yetişmiş ve yetişmekte olan yeni öğretim üyelerine ve yardımcılarına ve talebelerine karşı harekete geçmiştir. Bir hükümetin meşruiyeti sadece menşesinde, yani iktidara gelişinde değil iktidarda da kendisini bu mevkie getiren anayasaya riayeti ve millet efkârı, ordu, kaza ve ilim müesseseleri gibi müesseselerle işbirliği yaparak hukuk nizamı içinde yaşaması ve devamı ile mümkündür. Hâlbuki hükümet ve siyasi iktidar bir taraftan anayasaya tamamen aykırı kanunlar çıkarmış ve bunlara dayanmak suretiyle anayasayı ihlal etmiştir...”¹⁵⁷”

Hükümetin uygulamalarını protesto etmek amacıyla öğretim üyeleri istifa ederken, öğrenciler de dersleri boykot etmişlerdi. Bu durum; üniversiteyi özgün bilim ortamı olmaktan uzaklaştırmakta ve üniversitenin DP’ye olan hoşnutsuzluğunu arttırmaktaydı. Ordu ise siyasetin dışından olayları izliyor, düşüncelerini dile getirmiyordu. DP’nin orduya gereken önemi vermemesi, ordu içinde ciddi huzursuzluklar yaratmaktaydı. DP’nin ordunun üst düzey yöneticilerini kendilerine itaat edecek pasif kişilerden seçmesi, bütçeden orduya ayrılan payın çok azaltılması ve dolayısıyla ordu mensuplarının ekonomik ve sosyal düzeninin gerilemesi, bu grubu öfkelen-dirmekteydi. Halkın oylarıyla iktidara gelen DP, halkla kaynaşmış ve tek parti dönemindeki devletin vatandaşı pasif bir yığın olarak görme anlayışına son vermiştir. DP’liler, vatandaşla kaynaşıyor, sorunları dinliyor ve halkın alışık

¹⁵⁶ Cem Eroğul, a.g.e., s. 455.

¹⁵⁷ S. Sami Onar, “Benim Anayasalarım”, **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, (Haz. Fatma Ayhan), C. LXIX, Sayı 1-2, İstanbul, 2011, s. 12- 13

olmadığı bu durumla DP'ye oy kazandırıyor. DP iktidarıyla, tek parti döneminde etkin olan memur ve ordu mensupları eski saygınlıklarını yitirmiş kendi deyimleriyle çarıkılıkların milletvekili olmalarını hazmedememişlerdi. Ordu, tek parti geleneğinde olduğu gibi ülke yönetiminde söz sahibi olmak ve CHP'nin mirasını yeniden canlandırmak istiyordu.

DP'nin bu tür siyaseti karşısında muhalefet iktidarı; idarenin partizan olması, iktidar mensupları ile muhalefet mensuplarının eşit muameleye tabi tutulmaması, Meclis ve Devlet Başkanının tarafsızlığını yitirmesi, DP iç bünyesinin demokratik esaslara uymaması ve “Değişmez Genel Başkan” tarafından yönetilmesi, laiklik esasına uyulmayarak, dinin siyasete alet edilmesi, ülkenin maddi sıkıntısının çok artması vb. iddialarla, suçluyordu¹⁵⁸.

DP'de muhalefetin sertleşmesine karşılık veriyor ve olay Menderes-İnönü mücadelesine dönüşüyordu. Muhalefet partilerinin tek başlarına iktidara karşı koymaları pek mümkün değildi. 1954'te çıkarılan Seçim Kanunu ile¹⁵⁹ muhalefet partilerinin “seçim koalisyonu” ile seçime girmeleri engelleniyordu. 16 Ekim 1958'de Türkiye Köylü Partisi ile Cumhuriyetçi Milliyet Partisi birleşiyordu.¹⁶⁰ Onu takiben 1958'de Hürriyet Partisi, Cumhuriyet Halk Partisi'ne katılıyordu.¹⁶¹ Muhalefet böylece birleşme ve ittifaklarla gücünü arttırmaya başlamıştı. Bu doğrultuda 12–15 Ocak 1959 tarihleri arasında CHP'nin 14. Kurultayı yapılmıştı. Kurultay sonunda muhalefetin; “İlk Hedef Beyannamesi” olarak adlandırdığı ve amaçlarını dile getirdiği bildiri on maddeden oluşuyordu. Bunlar arasında Anayasa Mahkemesi'nin kurulması, Yüksek Yargıçlar Kurulu'nun kurulması, basın özgürlüğü gibi maddelerde yer almaktaydı.¹⁶²

DP yöneticileri muhalefetin “Güç Birliği” hareketine, “Vatan Cephesi Ocakları”nı kurarak cevap vermişti¹⁶³. Menderes'le muhalefet liderleri arasında karşılıklı söz düellosu hat safhaya gelmişti. Menderes'in muhalefeti ve basını itham eden sert sözlerine karşılık, İnönü Başbakan'a cevabını yurt içi gezilerinde vermekte

¹⁵⁸ Talat Köseoğlu, **Demokraside Davalarımız**, İstanbul, 1962, s. 259-261.

¹⁵⁹ **TBMM Kavanin Mecmuası**, c.36, Ankara, 1954.

¹⁶⁰ **Cumhuriyet**, 17 Ekim 1958

¹⁶¹ Cihat Baban, **Politika Galerisi, Büstler, Portreler**, İstanbul, 1970, s. 369-372.

¹⁶² **Cumhuriyet**, 15 Ocak 1958

¹⁶³ **Cumhuriyet**, 4 Aralık 1958

idi. Artık ortam adeta bir seçim havasına bürünmüştü. Bu cepheleşmede vatandaşlar arasında da etkin bir şekilde yerleştirilmeye çalışılıyordu.

1959 başlarında çekişmeye bir süre ara verilmesi gerekmişti. Çünkü Kıbrıs'ın bağımsızlığı konusunda bir anlaşma imzalamak için İngiltere'ye giden Menderes'in içinde bulunduğu uçak, 17 Şubat 1959'da Londra'nın 25 mil güneyindeki Getwich Havaalanı'na düşmüş, 16 kişinin öldüğü kazada Menderes hafif yaralanmış ve haber ülkede büyük bir coşkuyla karşılanmıştı¹⁶⁴. Heyecan dağıldıktan sonra mücadele kaldığı yerden devam etmişti. Bundan sonra yurdun çeşitli yerlerinde yaşanan olaylar ihtilal sürecini başlatan ve hazırlayan olaylar olmuştur.

B. Uşak Olayları

CHP'liler 29 Nisan 1959'da İsmet İnönü başkanlığında 46 milletvekili, partililer ve 46 gazeteciden oluşan bir kabile ile Uşak'a hareket etmişlerdi¹⁶⁵. CHP başkanının Uşak'a hareket etmeden önce Ankara Garı'na gelmesiyle başlayan olaylar Demokrat Parti iktidarı için sonun başlangıcına neden olan bir dizi karışıklığın da habercisi oldu¹⁶⁶. İnönü Uşak'ta büyük bir kalabalık tarafından karşılanmış fakat CHP'li ve DP'liler arasında olaylar çıkmış ve İnönü Uşak'tan ayrılmak zorunda kalmıştı¹⁶⁷. Yaşanan bu gelişmeler kamuoyunda büyük bir şaşkınlık yarattı. Ünlü edebiyatçı İsmet İnönü'nün Uşak'ta karşılaştığı bu durumu dizelere dökerek tepkisini gösterdi.

Kafana Çal Taşını

Türk'sen, insansan eğer saygıyla sevgiyle bak,

Umut bütün gündelik kaygıyı, hırsı, filan,

Önüne istilacı bir orduyu katarak,

Kurtardığı yerlerden geçiyor bir kahraman.

* * *

Dünkü karargahıdır bugün geçtiği Uşak,

¹⁶⁴ **Cumhuriyet**, 9 Mart 1959

¹⁶⁵ Feroz Ahmed, **Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)**, a.g.e., s.194.

¹⁶⁶ **Cumhuriyet**, 30 Nisan 1959; **bkz.Ek 8**

¹⁶⁷ **Cumhuriyet**, 1 Mayıs 1959

Bütün şehir ayağa kalkıp selamlamalı
Ayağına düşmeli saygılar halı halı
Başına taş atan kim? Hangi utanmaz uşak?

* * *

Ey hırsızın uşağı, eğer varsa utanman,
Kırılması eline al budala taşını
O iki damla kandan doğuyor bir yeni tan,
Kamaşan gözlerinle kafana çal taşını¹⁶⁸

B. K. ÇAĞLAR

Daha sonra CHP'liler Manisa'ya gitmişler, İönü burada Uşak olayları ile ilgili konuşmuş, sözlerini “*vatandaşımızın hizmeti uğruna seve seve can vermeye hayatımızın yüksek şerefi ve son mükâfatı saymaktayız*” diyerek bitirmiş ve iktidarı suçlamıştır. Buradan İzmir'e geçmiş ancak, İzmir Valisi CHP'lilere İçişleri Bakanlığı talimatıyla Kongrelerinin yasaklandığını bildirmişti. Bu olay 3 Mayıs 1959'da gazetelerde beyaz sütunlarla protesto edilmiştir¹⁶⁹. Uşak olaylarında muhalefet ilk kez resmi bir engelle karşılaşmıştı.

C. Kayseri Olayları

İsmet İönü'nün olaylı gezilerinden biri olan Kayseri olaylarının meydana gelmesinin nedeni Kayseri'nin Yeşilhisar ilçesinin Tarım Kredi Kooperatifinde yapılan seçimleri CHP'li adayların kazanması oldu. CHP'li ilçe başkanı ile DP'li belediye başkanının arasındaki tartışma o kadar büyüdü ki, silahlı bir kavgaya dönüştü ve olay mahkemeye intikal etti. CHP yönetimi, Yeşilhisar olaylarını bizzat yerinde tetkik etmek için Kayseri'ye gitme kararı aldı. Bu tarihlerde -3 Nisan'da Kayseri'de- CHP il kongresi düzenleneceği için İönü burada da bir konuşma yapmayı planlıyordu. İönü 2 Nisan'da yola çıktı. Ancak olayın gerginliği kente hala sürüyordu. Kayseri valisi Cumhuriyet Halk Partililerin kente girmesinin güvenlik açısından uygun olmayacağını bildirdi ise de heyet Kayseri'ye gitmek için yola çıktı.

¹⁶⁸ Sadi Kocaş, *Atatürk'ten 12 Mart'a- Anılar- C. 1*, İstanbul, 1977, s. 429

¹⁶⁹ *Cumhuriyet*, 3 Mayıs 1959

Kayseri'ye 32 km. kalmışken Himmetdede İstasyonu'na gelindiğinde İsmet İnönü'nün treni durdurularak kentlin ileri gelen mülki amirleri İnönü'yle görüşmek istediler. Kayseri vali yardımcısı yanına il jandarma komutanını alarak İnönü'nün bulunduğu istasyona gittiler. İnönü'ye Kayseri'deki durumu anlattılar ve geri dönmesini istediler. İnönü bu teklifi reddetti ve şehre gireceğini bildirdi¹⁷⁰. Olaylar ordu ve Cumhurbaşkanı Celal Bayar tarafından büyük bir kaygıyla izlenmişti. Olayların sonucunda subaylar arasında istifalar başladı. İstifaların ilginç bir gerekçesi de vardı. Himmetdede İstasyonu'nda İnönü'yle görüşmeye gelen subaylar İnönü'ye büyük saygı göstermişler, bir üsteğmen İnönü'nün elini öpmüş ve diğer subaylar da bunu takip etmişlerdir.

Bu sırada operasyonu düzenleyen milli emniyet müfettişi askeri birliğin komutanına güvenmeyerek yeni bir komutan görevlendirilmesini istemiştir. Askerlerin İnönü'ye gösterdikleri ilginin de etkisiyle CHP kafilesi Kayseri'ye girebilmişlerdir. Binbaşı Selahattin Çetiner ve Binbaşı Osman Özkoçak İnönü'nün elini öptüğü gerekçeyle görevden alındılar. Bu olaya karşı ordudan gelen tepkilerin ardı arkası kesilmedi ve Albay Kamil Savaş'la, Albay Kemal Eker de ordudan istifa ettiklerini bildirdiler. Subaylar hem İnönü'nün yanında olduklarını gösteriyorlar ve hem de iktidara karşı duydukları tepkiyi somutlaştırıyorlardı. İnönü'nün kente sokulmamasına ilişkin emri Cemal Gürsel vermemiştir. Celal Bayar, Gürsel'in böyle bir emir vermeyeceğini bildiği için ondan habersiz İkinci Ordu Kumandanı Suat Kuyuş'ı Çankaya'ya çağırılmış ve Demokrat Parti erkanına yakınlığı bilinen bu generale talimatını vermişti. İnönü'nün Kayseri'den sonra Yeşilhisar'a da sokulmamasına dair emir Celal Bayar'ın bizzat kendisi tarafından verilmişti. O halde ordudan istifalar sadece Menderes'e karşı değil, bilhassa Bayar'a karşı gerçekleşiyordu. Subayların tutumu Bayar ve Menderes'in orduya güvenmemek hususundaki şüphelerini doğruluyordu. Adliyeye de güvenmiyorlardı. Çünkü her hakim onlardan gelen talimata uymuyor, mahkum edilmesini istedikleri kimselerin beraat ettikleri de oluyordu. Muhalefeti sindirmek için ellerinde geriye kalan tek güç olan Meclis'i kullanacak olan iktidar, mecliste bir tahkikat komisyonu kurularak; bu komisyonu mahkemelerin örfi idareye gerek kalmadan partileri, gazeteleri kapatıp,

¹⁷⁰ Tefvik Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi**, Ankara, 2000, s. 80; **bkz. Ek 9**

tevkif edebilecekleri bir yetkiyle donattı. Bu durum “bir gün gelecek, ordunun müdahale gerekecek” düşüncesini taşıyan subayların görüşünü doğruluyordu¹⁷¹.

D. Topkapı Olayları

CHP Lideri İzmir sonrasında İstanbul’a gitmiş ve burada da bir takım olumsuz olaylar yaşanmıştı¹⁷². Bu olaylar ile iktidar ve muhalefet arasındaki gerginlik sokağa ve şehirlere de yayılmış oluyordu. CHP’liler gezi olaylarını meclise taşımış Başbakan ve İçişleri Bakanı hakkında tahkikat önergesi vermişti. Fakat çoğunluk DP’li olduğu için önerge reddedilmiş bunun üzerine CHP milletvekilleri meclisi terk etmiş, basın davaları artmıştı¹⁷³. İktidar ile muhalefet arasında geçen olayların yayınlanması yasaklanmıştı¹⁷⁴.

E. Çanakkale Olayları

Eylül 1959’da CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek ve bazı milletvekilleri Vatan Cephesi propagandalarına karşılık olarak, Erzurum bölgesinde bir geziye çıkmışlardı. Çanakkale’de Gülek ve arkadaşlarına saldırı olmuş, bunun üzerine CHP’liler bir soruşturma heyeti oluşturup bölgeye göndermiş fakat Hükümet buna kalkışıldığı takdirde bütün sorumluluğun CHP’lilere ait olacağını bildirerek üzerinden bütün sorumluluğu atmış bölgeye giden soruşturma heyetine saldırı gerçekleşmiş ve heyet gezisini yarıda kesip İstanbul’a dönmüştür. Bu olayla gerginlik hat safhaya ulaşmıştır¹⁷⁵.

F. İktidar Muhalefet Mücadelesi

1 Kasım 1959’da Cumhurbaşkanı Celal Bayar’ın konuşmasıyla meclis açılmıştı. Muhalefet iktidara genel seçim yapmayı önermiş, Menderes önce bu teklifi kabul etmiş sonra da vazgeçmiştir.¹⁷⁶ Diğer bir görüşe göre Menderes’in seçime gitmek gibi bir niyeti hiç olmamıştı. Kanunen seçimler 1961 yılı sonunda yapılacaktı ve iktidarın planı da bu yöndeydi.

¹⁷¹ Tevfik Çavdar, **Türkiye’nin Demokrasi Tarihi**, s. 80; İpekçi- Coşar, s. 133- 135

¹⁷² Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam**, C.3, İstanbul, 1968, s.384.

¹⁷³ **Cumhuriyet**, 4 Kasım 1958.

¹⁷⁴ **TBMM Kavanin Mecmuası**, c.38-2, Ankara, 1956.

¹⁷⁵ Aydemir, s. 308.

¹⁷⁶ a.g.e., s. 308.

1960 yılı Ocak ayında İnönü, muhalefetini arttırarak Bursa’da bir konuşma yapıyor ve Menderes’te İnönü’yü ihtilali hazırlamakla suçluyor ve radyo konuşmasında seçimler için karar verilmediğini açıklıyordu. İnönü Şubat ayında Konya’ya gitmiş kendisini karşılayanlarla polis arasında çatışma çıkmıştı. Polis ve Jandarma kuvvet kullanmıştı¹⁷⁷. DP’lilerin “seçimler için propaganda süresini kısaltan” teklifi DP milletvekillerinin çoğunluğu tarafından kabul edilmişti¹⁷⁸. Muhalefetin azmi kırılmamış ardından CHP, meclise yolsuzluk iddiaları ve bazı bakan ve milletvekillerinin suiistimalleriyle ilgili on bir soru önergesi getirmeyi başarmıştı¹⁷⁹. Ancak önergeden 9’u reddedilmiş birisi kabul edilmişti. Ancak radyonun yayınıyla ilgili sorumlu tutulan kişi de vefat ettiğinden birisi de geri alınmıştı.¹⁸⁰ Bu arada Meclis’te şiddetli kavgalar yaşanmış CHP’li milletvekilleri ihtar ve uzaklaştırma cezası almıştı. 2 Nisan’da İnönü, İl Kongresine katılmak için Kayseri’ye gitmiş, şehre girişi olaylı olmuştur.¹⁸¹ İnönü geceyi şehirde geçirmiş ve ertesi gün Yeşilhisar’a giderken olaylar yaşanmış, İnönü polis ve jandarma refakatinde Ankara’ya dönmüştür¹⁸². Kayseri olayları ilk kez, iktidarla muhalefeti doğrudan doğruya karşı karşıya getirmesi nedeniyle de önemlidir. İktidar sayı üstünlüğünü kullanarak Meclis içi denetime izin vermiyor, Muhalefette meclis içinde yapamadığı eleştiriyi halkın desteğini alarak DP’yi seçim yoluyla iktidardan uzaklaştırmak istiyordu.

G. Tahkikat Komisyonunun Kurulması

CHP, Kayseri ve Yeşilhisar Olaylarını Meclis’e götürmeye hazırlanırken, DP’de Meclis Tahkikat Komisyonu’nu kurmuş, CHP’nin seçim dışı yollarla iktidara gelmek için bazı kanun dışı faaliyetlerde bulunduğunu iddia etmişlerdir. Bu konuların soruşturulması içinde on beş kişilik bir tahkikat komisyonu kurulması teklif edilmişti. CHP’de bir soruşturma önergesi vererek 21 ayrı konu hakkında Başbakan Menderes hakkında Meclis soruşturması açılmasını istemişti.¹⁸³ Birçok madde içerisinde en dikkat çeken “Başbakan Menderes’in devletin anayasası ile

¹⁷⁷ **Cumhuriyet**, 8 Şubat 1960; **bkz. Ek 10**

¹⁷⁸ **Ulus**, 13 Şubat 1960.

¹⁷⁹ **Ulus**, 15 Şubat 1960

¹⁸⁰ **Ulus**, 19 Şubat 1960.

¹⁸¹ Aydemir, s. 395.

¹⁸² **Cumhuriyet**, 4 Nisan 1960.

¹⁸³ **Cumhuriyet**, 17 Nisan 1960

müesses normal cihazlarının salahiyetlerine tecavüz ve bunların iptal suretiyle, fiili bir dikta rejimi kurmaya teşebbüs etmesi” nedeniyle Yüce Divan’a sevki istenmesiydi.¹⁸⁴ Ancak bu önerge dikkate alınmamıştı. 18 Nisan 1960’da DP’nin önergesi mecliste kabul edildi¹⁸⁵. On beş kişiden oluşan Meclis Tahkikat Komisyonu işe hemen başlayarak üç ayrı yasak kararı almıştı. Buna göre; parti kongreleri, toplantıları bütün siyasi faaliyetleri, yeni teşkilat kurmaları, komisyonun faaliyetleri ile ilgili bütün yayınlar ve TBMM’nin soruşturma önergesi ile ilgili görüşmelerin yayınlanması yasaklanmıştı. Yasağa ilişkin 3. numaralı tebliğ Cumhuriyet Halk Partisi ile bir kısım basının faaliyetlerini tahkike memur Türkiye Büyük Millet Meclisi Tahkikat Encümeninin 3 numaralı tebliğidir başlığını taşıyor ve şu kararı alıyordu: *“Tahkikatın selamete cereyanını temin maksadı ile tahkikata mevzu teşkil eden maddelerle tahkikat encümeninin vazife salahiyetlerini ve bilumum karar, tedbir ve faaliyetlerine müteallik her türlü haber, havadis, beyan, tebliğ, mütalaa, vesika, resim ve yazuların ve (Türkiye Büyük Millet Meclisi zabıt cerideleri hariç) bu takdirle alakalı Türkiye Büyük Millet Meclisi müzakerelerinin her türlü vasıtalarla neşri yasak edilmiştir”*¹⁸⁶.

İnönü bunun üzerine böyle bir kararın hukuk sistemine aykırı olduğunu, Meclis Tahkikat Komisyonu adı altında bir baskı rejimi kurulmak istendiğini, bu baskı idaresine milletin karşı koyacağını ve başarılı olamayacaklarını söylemişti¹⁸⁷. DP’liler asıl amaçlarının cumhuriyeti ve demokrasiyi korumak ve milli birliği sağlamak olduğunu asıl dikte ve baskı rejiminin tek parti döneminde yaşandığını, ihtilalin asıl muhalefetin bir temennisi olduğunu ve milletin tek temsilcisi olan meclisin bu soruşturma aracılığıyla gerçekleri ortaya çıkaracağını belirtmişlerdi¹⁸⁸.

Meclis Tahkikat Komisyonu’nun yetki ve görevlerini tanımlayan tasarı Meclis’te kabul edilmişti. Kanun teklifindeki yetki, ceza ve usul hükümleri şu şekilde idi; encümler, savcı, hakim ve askeri hakimlerin yetkilerine sahip olacaklar, gazete toplatmak ve kapatmak yetkisine sahip olacaklar, her türlü eşyaya ve evraka el koyabilecekler, Tahkikat Komisyonu’nun tedbirlerine muhalefet, 1 seneden 3 seneye

¹⁸⁴ **Ulus**, 17 Nisan 1960

¹⁸⁵ **TBMM Zabıt Ceridesi**, c.13, Ankara, 1960, s. 212–213.

¹⁸⁶ **Cumhuriyet**, 19 Nisan 1960;

¹⁸⁷ **TBMM Zabıt Ceridesi**, c.13,. s. 194-196.

¹⁸⁸ **TBMM Zabıt Ceridesi**, c.13,. s. 207–212.

kadar hapisle cezalandırılacak, soruşturma ile ilgili olayları açıklayanlar 6 aydan 1 seneye kadar hapisle cezalandırılacaklar, soruşturma sırasında yalan yere yemin edenlere, Ceza Kanunundaki cezaların iki katı verilecek, komisyonların kararlarına itiraz edilmeyecek, komisyonlarca yapılan soruşturma, ilk soruşturma şeklinde olacaktır¹⁸⁹. İsmet İnönü Meclis'in kararını sert bir dille eleştirdiği için 12 oturum meclisten uzaklaştırma cezası almış, DP'liler ise suçlu olmayanların böyle bir soruşturmadan endişelenmelerine gerek olmadığını belirtmişlerdi. Yapılan meclis görüşmelerinde iktidar ve muhalefet arasındaki son bağlar da kopmuştu.

H. 28 Nisan Olayları

Alınan sert tedbirleri ve kararları protesto etmek amacıyla, 28 Nisan 1960 günü İstanbul Üniversitesi öğrencileri bir gösteri yapmaya karar vermişlerdi. Binlerce öğrenci sokağa dökülmüş ve polis ile öğrenciler arasında şiddet olayları yaşanmıştı. Rektör yaralanmış, bu da öğrenciler üzerinde büyük bir tepki yaratmıştı.¹⁹⁰ Olaylar sonucu iki öğrenci hayatını kaybetmiş, 15 öğrenci ve 15 polis yaralanmıştı. Ertesi gün 29 Nisan 1960'da Ankara'da buna benzer olaylar yaşanmış ve polisin müdahalesinin yetersiz kalması üzerine Ankara ve İstanbul'da sıkıyönetim ilan edilmişti.¹⁹¹

30 Nisan'da İstanbul ve Ankara'da üniversite ve yüksek okullar birer ay süreyle kapatılmıştı. Yayın yasağına uymadığı gerekçesiyle Cumhuriyet gazetesi 10 gün, 4 Mayıs'ta Yeni Sabah 10 gün, 8 Mayıs'ta Milliyet 15 gün, Zafer 1 Hafta, 18 Mayıs'ta Akşam 20 gün süreyle kapatılmıştı.¹⁹²

3 Mayıs 1960'da izne ayrılan K.K.K. Cemal Gürsel, Milli Savunma Bakanı'na ülkede yaşanan olaylarla ilgili olarak bir mektup göndermişti.¹⁹³ Bu mektupta Gürsel, ülkedeki durumun düzeltilmesine ilişkin bazı tavsiyelerde bulunuyordu. Gürsel'in tavsiyeleri de muhalefetin dile getirdiği konulardan ibaretti.¹⁹⁴

¹⁸⁹ **TBMM Kavanin Mecmuası**, c.42., Ankara, 1960, s. 728-729.

¹⁹⁰ Ali Fuat Başgil, **27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri**, İstanbul, 1966, s. 125-126.

¹⁹¹ **TBMM Zabıt Ceridesi**, c.13., Ankara, 1960, s. 915.

¹⁹² Ahmet Emin Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim (1945-1970)**, c.4., İstanbul, 1971, s. 356.

¹⁹³ Şevket Süreyya Aydemir, a.g.e., c.3, s. 435-437.

¹⁹⁴ Şevket Süreyya Aydemir, **Menderesin Dramı**, İstanbul, 1993, s. 324; Ahmad, a.g.e., s. 213.

I. 555 K Olayı

Ankara'da Mayıs'ın beşinde saat beşte Kızılay'da bir gösteri yapılacaktı. Olaydan polis de haberdar edilmişti. Kalabalığın içine girmek isteyen Menderes, istifaya çağırılmış ve öfkeli kalabalıktan güçlkle uzaklaştırılmıştı. 2-4 Mayıs tarihleri arasında İstanbul'da NATO Dışışleri Bakanları Toplantısı yapılmaktaydı. Normalde Türkiye için büyük bir fırsat olabilecek bu toplantı yaşanan olaylar sebebi ile batılı gazeteci grubu önünde olumsuz bir etki yaratmıştı. Aynı gün 100 avukat da sessiz bir yürüyüş yapmıştı. Bu olaylar iktidara karşı korkusuzca sergilenen tavrı göstermekteydi¹⁹⁵.

J. Menderes'in Ege Gezisi

Meclis 11 Mayıs'ta gerekçesiz olarak tatil edilmiş ve Menderes Ege bölgesinde bir geziye çıkmıştı. Önce Çanakkale'ye giden Menderes daha sonra da İzmir'e geçmiş ve burada büyük sevgiyle karşılanmıştı. Menderes Ankara ve İstanbul'daki olaylarda gençlerin masum olduğunu, asıl suçluların bazı politikacılar olduğunu söyleyerek, bazı çevrelerin uzun süredir ihtilal dedikodusu ile çalkalandığını, ancak böyle bir şey olmayacağını ve en kısa zamanda seçimlerin yapılacağını müjdelemişti. Bu olaylara karşı ordudan bir tepki gelmişti ve ihtilal seyrine artık girilmekteydi¹⁹⁶.

K. Ordudan Gelen İlk Tepki

20 Mayıs 1960'ta Hindistan Başbakanı Nehru'yu havaalanında karşılayan Menderes, dönüşte şehrin en kalabalık yerinden geçerken yuhalanmıştı.¹⁹⁷ 21 Mayıs'ta çok önemli bir ihtar bu sefer ordu saflarından geldi. Harp Okulu öğrencileri, bazı general ve yüksek rütbeli subaylar eşliğinde orduevine kadar bir yürüyüş yapmışlar ve olay çıkarmadan dönmüşlerdi. Harp okulu yürüyüşü ordunun da olaylar karşısında ilk kez tarafsızlığın bozduğunu göstermiş oldu. Ertesi gün DP Genel İ dare Kurulu toplanmış, Milletvekillerinin Başbakan'ın sözlerine karşı çıkmaları üzerine de Menderes, Genel İ dare Kurulu'nun son toplantısını da terk

¹⁹⁵ Örsan Öymen, **Bir İhtilal Daha Var (1908- 1980)**, İstanbul, 1987, s. 215

¹⁹⁶ Eroğul, a.g.e., s. 160- 161

¹⁹⁷ **Cumhuriyet**, 21 Mayıs 1960

etmişti. Bu tavrıyla partiyle olan bağlarını tamamıyla koparmış ve Yunanistan seyahatini erteleyerek, Eskişehir'e gitmek üzere yola çıkmıştı.¹⁹⁸

L. Menderes'in Eskişehir Gezisi ve DP'nin Sonu

Menderes 25 Mayıs 1960'da Eskişehir'e gitmiş, Hava Subayları'nın kendisine karşı ilk tepkisiyle karşılaşmıştır. 25 Mayıs günü isyan fiilen başlamış oluyordu.¹⁹⁹ Bu olayların ardından Menderes Eskişehir'de bir konuşma yapmış Tahkikat Komisyonu'nun görevini tamamladığını ve raporunu Meclis'e vereceğini ve genel seçimlere gidileceğini müjdelemek istemiş, ancak buna fırsat verilmemişti.²⁰⁰ Menderes Başbakan sıfatıyla son konuşmasını burada yapmıştır. Bu konuşmadan kısa bir süre sonra ihtilal yapılacak ve on yıllık DP iktidarına son verilecektir.

¹⁹⁸ **Cumhuriyet**, 25 Mayıs 1960

¹⁹⁹ Tefik Çavdar, "Demokratik Parti", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Ankara, 1986, c. 8, s. 270.

²⁰⁰ Feroz Ahmad, **a.g.e.**, s. 211; Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam**, **a.g.e.**, s. 443.

3. MÜDAHALE SÜRECİ VE YAKIN SONUÇLARI

A. Müdahale Öncesi Gizli Örgütlenmeler

Ordunun DP iktidarına karşı tutumunda önemli bir yeri olan bu gelişmeler, orduda ilk örgütlenme girişimlerini de beraberinde getirdi. Bu duruma ilişkin kesin bir tarih verilememesine karşılık, mevcut olan anı ve açıklamalar 27 Mayıs askeri müdahalesini gerçekleştiren örgütlenmenin 1950'lerin hemen başında olduğuna işaret etmektedir. 1951 tarihinde Kur. Yarbay Faruk Ateşdağlı bu girişim sürecinin ilk örneğidir. 1952 yılında henüz Harp Okulu öğrencisiyken Muzaffer Özdağ ve içlerinde Dündar Seyhan, Suphi Gürsoytrak, Orhan Kabibay, Osman Köksal, Talat Aydemir, Sadi Kocaş, Alparslan Türkeş, Numan Esin, İrfan Solmazer gibi arkadaşları tarafından kurulan uzun vadede sivil iktidarı ele geçirmeyi amaçlayan bir başka örgütte, 27 Mayıs 1960 müdahalesinin çekirdek kadrosunu oluşturmuştu²⁰¹. Burada dikkati çeken en önemli ayrıntı ordu içinde gizli örgütlenmelerin 1954 seçimleriyle beraber tekrar canlandığıdır. Ordu içinde oluşan gizli örgütlerin başında Tuzla Uçaksavar Okulu içindeki oluşum gelmektedir. A. İpekçi ve Ö. Sami Coşar bu oluşum hakkında subayları tahrik eden gelişmeler içinde seçimleri takip eden günlerde anti-demokratik tavrın ve ekonomik hoşnutsuzluğun hiç azalmadan sürmesini göstermektedir. *“Seçimleri takip eden günlerdeki icraat basına ve muhalefete karşıydı. DP idarecileri demokrasinin en seçkin vasfı olan murakabeyi işlemez hale getiriyordu. Tenkide tahammülü kalmayan DP hükümeti Basın Kanununu ağırlaştırıyor, muhalefet gazetesi yazı işleri müdürü ile birlikte ihtiyar gazeteci Hüseyin Cahit'in hapse tıklmasında beis görülüyordu. Halk partisi devrinde muhalefete radyoda tanınan konuşma hakkı kaldırılıyor, DP'ye oy vermeyen Kırşehir cezalandırılıp kaza yapılıyor, görülen lüzum üzerine emekliye sevk makinesi işlemeye devam ediyordu. Her mahallede milyoner yaratan enflasyon politikası mahallenin geri kalan dar ve sabit gelirli sakinlerini gittikçe fakirleştiriyor, hayat pahalılığı artıyor, vatandaşlar arasında uçurum gittikçe derinleşiyordu. Daha ilk gününden kendini belli eden partizanlık ise alabildiğine yürüyordu. Rüşvet ve*

²⁰¹ Numan Esin, a.g.e., s. 95-97; Gül Tuba Dağcı, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Ordu Siyaset İlişkisi 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi**, İstanbul, 2006, s. 53. Ümit Özdağ DP iktidarında yedi ayrı gizli örgütlenme ve ayrıca bunların aralarında oluşturdukları iki de birleşik örgüt tespit etmektedir. Ümit Özdağ, Ümit Özdağ, **Menderes Döneminde Ordu Siyaset İlişkisi ve 27 Mayıs İhtilali**, a.g.e., s. 75

suiistimal hikâyeleri ise ağızdan ağza fısıldanmaktan çıkmış aleniyete dökülmüştü. Hani haksızlıklara paydos? Hani yolsuzluklara, rüşvetlere, iltimaslara paydos? Hani avantadan kazanılan servetlere paydos? Hani milli şef sistemine paydos?

Demokrat Parti'ye bütün inançları ile bağlanan ve Halk Partisi'nin 1950 seçimlerinde girişmesi muhtemel tertiplere müdahale maksadıyla kurulan kurmay subaylar teşkilatının eski mensupları, belki bu sualleri kendi kendilerine sorup duruyorlardı. Fakat onların artık bir teşkilatı yoktu. 1950 seçimleri tamamen dürüst cereyan edince faaliyetlerin manası kalmamış dağılmışlardı. Ama yurdun dört yanında bu sualleri birbirine soranlar arasında subaylar çoktu. Özellikle subaylar çok rahatsızdı. Zira ordunun itibarı temelinden sarsılmıştı. Artık Toprak Mahsullerinde bir memurluk şerefli vazifeye tercih edilir hale gelmişti. Artan hayat pahalılığı karşısında subaylar geçinemez hale gelip, sivil hayata atılmak zorunda kalıyor ve ordudan istifalar artıyordu. DP ordunun hiçbir meselesine ilgi göstermiyordu. 1954'ten sonra Menderes'in "ben istesem orduyu yedek subaylarla idare ederim" dediği söyleniyor ve bu söylentiler Türk Silahlı Kuvvetlerinde büyük tepkilere neden oluyordu. Maddi ve manevi eziklik içinde bulunan genç subaylar suçu biraz da üst makamlardaki generallerde buluyorlardı. Onlara göre generallerin çoğu kendi postunu düşünüyor, hiç biri çıkıp da DP ileri gelenlerine ikaz da bulunmuyor, meselelerin çözümünü isteyecek cesareti gösteremiyordu.

· Alparslan Türkeş anılarında darbe fikrinin köklerinin çok daha gerilere gittiğini ve hatta bu fikrin 1941'lere kadar uzandığını açıklar ve şöyle devam eder: "Yıl 1942- 1943. Çorlu'da bşir grup subay bir araya gelir ve İsmet İnönü idaresini devirmek için aralarında yemin edip, birbirlerine şeref sözü verirler" diyerek ilk gizli örgütlenmenin CHP'yi devirmek için kurulduğuna işaret eder. Kur. Bnb. Sadi Kocaş anılarında da bu konuya ilişkin şunları söylemektedir: "1943 tarihinde örgütlenme çalışmaları başladı. Çok partili demokrasinin kabul edilmesi ve kıyasıya bir seçim mücadelesinin başlaması, istenen konuların demokratik yollardan ele alınacağı hakkında herkeste doğan ümitler bu örgütte çalışanları da etkilemiş ve istediklerinin yasal yollarla yapılacağına inanarak çalışmalarına son vermişlerdir". 1946 seçimlerinde yapılan seçimlerde yaşanan usulsüzlükler ordu içinde büyük bir tepkiyle karşılanmış, seçimlerden sonra sık sık bir araya gelen subaylar 1950 seçimlerinde de aynı şeyin yaşanması halinde CHP'ye müdahale etmenin gerektiği üzerinde hem fikir olmuşlardı. Bu örgütlenmeler CHP iktidarına karşı duyulan rahatsızlık ve çok partili hayata bir an önce geçmek arzusunun birer sonucuydu. Demokrat Parti'nin 1950 tarihinde iktidara gelmesi ordu içinde büyük bir heyecan ve memnuniyetle karşılanmış; ilk gizli örgütler de yeni siyasal düzen karşısında amaçlarına ulaşmışlardı. Çok partili demokrasinin kabul edilmesi ve kıyasıya bir seçim mücadelesinin başlaması, düzeltilmesi istenen konuların demokratik yollardan ele alınacağı hakkında herkeste doğan ümitler bu gizli örgütte çalışanları da etkilemiş ve istediklerinin yasal yollarla yapılacağına inanarak çalışmalarına kendi kendilerine son vermişlerdi. Geniş bilgi için bkz. Gül Tuba Dağcı, a.g.e., 51- 52; Sadi Kocaş, **Atatürk'ten 12 Mart'a- Anılar- C. 1**, İstanbul, 1977, s. 158

(...) 1954 yılının Kasım ayı. Tuzla'daki Uçaksavar okulunun bir odasında memleketin bir çok köşesinde olduğu gibi iki subay bütün bu dertleri ortaya döktü. Tok sesli esmer bir yüzbaşı ayağa fırladı.

-Neden biz akıntıya kürek çekelim Orhan? diyor. Konuşmayı bırakalım işi fiiliyata dökelim. Mücadele edelim. Cemiyet iki kişiden doğar. Birleşelim, teşkilat kuralım. Mücadele edelim (...)

Silahlarını çıkarıp yemin ediyorlar. İşte Yüzbaşı Dünder Seyhan ile Yüzbaşı Orhan Kabibay o gece Uçaksavar okulundaki odalarında aldıkları kararı derhal tatbika başlıyorlar. Kendileri gibi düşündüğünü bildiklerine açılıyorlar: Kur. Yrb. Turan Okran, Kur. Yrb. Süreyya Yüksel, Kur. Yrb. Nejat Kumuşoğlu, Bnb. Galip Yiğitgüden, Bnb. Necati Ünsalan²⁰².

1954 yılında Tuzla Uçaksavar Okulu'nda kurulan gizli örgüt içinde yer alan genç subay Yzb. Dünder Seyhan anılarında bu konuya ilişkin liderlik olgusuna değinerek şunları söylemektedir: "1954 sonbaharının bir Pazar gecesinde Uçaksavar okulunun nöbetçi amiri idim. Okulda her nöbetçi kalışında Kabibay, evi okul lojmanlarında olduğu için akşam yemeğini benimle yedi. Sohbet eder dertleşir, geç vakitlere kadar otururduk. (...) Evet, ikimizde artık ihtilalden başka bir çare göremiyorduk. (...) O gece ilk defa Kabibay'la ihtilal konuştuk. İkimizde akıbetimizi biliyorduk. Fakat Türkiye için yapacak başka bir şeyimiz kalmamıştı. Birleşelim, teşkilat kuralım dedim. Kabibay ayağa kalktı. Elimi tuttu, sarıldık. Kurulmuş bir cemiyet, vevki iki kişiden tereküp etsin, bir başı olması lazımdı. Kabibay'a:

—Kurulan bu cemiyetin başkanı sen olmalısın dedim. Düşündü.

—Hayır, sen olacaksın dedi"²⁰³.

Dünder Seyhan bu gizli örgütün liderliğini üstlendi. Bir yıl sonra Harp Akademisi'nde öğrenimine başlayan Dünder Seyhan, Bnb. Faruk Güventürk ve yine Orhan Kabibay'ın da içinde bulunduğu subayları da bu örgüt içinde yer vererek; Harp Akademisi Gizli Örgütünü kurdu. 1955 yılının Ekim ayında Harp akademisinin birinci sınıfında buluşan başta Dünder Seyhan olmak üzere Kurmay adayları arasında ihtilal fikri olgunlaşmaya başladı. Bu gizli örgütte çok önemli bir başka isim de

²⁰² Abdi İpekçi- Ömer Sami Coşar, **İhtilalin İcyüzü**, C. 1., İstanbul, 1965, s. 26- 28

²⁰³ Dünder Seyhan, a.g.e., s. 43- 44

Binbaşı Faruk Güventürk'tü. Dünder Seyhan ve Faruk Güventürk kuracakları teşkilatı genişletmek için çalışmalara başladı. Suphi Gürsoytrak ve Binbaşı Nuri Hazer ile Yüzbaşı Kemal Güner de bu gizli örgüte katıldı. Birinci sınıfın ikinci kısmında okuyan Binbaşı Şükrü İlkin, Yüzbaşı Mükerrer Erensü, Binbaşı Necati Ünsalan da örgütte yerlerini aldı. Ayrıca bu gizli örgüt akademide öğretmenlik yapan Albaylara da yanaştı. O sırada Yıldız'da öğretmenlik eden subaylar arasında 1946-1950 devrinde kurulmuş teşkilatta bulunan Faruk Ateşdağlı ve Albay Naci Asutay da vardı. Böylece 1956 yılında Yıldız'daki Harp Akademisinde şu subaylardan oluşan bir grup esaslı bir teşkilatın temellerini atmış bulunuyordu:

Kurmay Albaylar: Faruk Ateşdağlı, Naci Asutay

Yarbaylar: Faruk Güventürk, Nuri Hazer, Necmi Bek, Rıza Akaydın.

Binbaşılar: Dünder Seyhan, Şükrü İlkin, Necati Ünsalan, Rauf Gökçe

Yüzbaşılar: Suphi Gürsoytrak, Orhan Erkanlı, Kemal Güner, Mükerrer Erensü.

Bu subaylar 1955 yılının son aylarından itibaren düzenli şekilde toplantılar yapmaya başladılar. Bir akşam Dünder Seyhan'ın Bostancı'daki evinde iseler, ertesi akşam Orhan Erkanlı'nın Levent'teki evinde buluşuyorlardı. Sonra Şükrü İlkin'in Salacak'taki, Necati Ünsalan'ın Üsküdar'daki evinde toplandıkları zamanlar da oluyordu. Gürsoytrak ve Güventürk'ün evleri Yıldızda, Akademinin yakınında bulunduğu için, bu subayların evleri güvenli bulunmadığından kullanılmıyordu.

İlk hedef orduda bir ıslahatın gerçekleştirilmesiydi. Orduda suiistimler ve liyakatsizlik de hayli çoğalmıştı. Buna son vermek için gerekli tedbirlerin alınması yönünde tartışmalar yapılıyordu. Kilit mevkilere inandıkları arkadaşlarını getirerek yapılacak tayinleri kontrol altına almanın uygun olduğunu düşünüyorlardı. 1956 yılında Akademide filizlenmeğe başlayan bu teşkilatın gayesi orduda bir ıslahatı gerçekleştirmek ve gelecekteki gelişmeler karşısında herhangi bir müdahaleye hazır vaziyette beklemekten ibaretti. 1955 yılında örgütün liderliğini Dünder Seyhan

üstlenmişken; 1956 yılında bu gizli örgütün lideri Faruk Güventürk oldu. Dünder Seyhan ise genel sekreter olarak bu gizli örgütte görevini sürdürmeye devam etti²⁰⁴.

1956 tarihinde oluşan bir başka gizli örgüt ise Sadi Kocaş'ın liderliğinde çalışmaya başladı. Ankara Genelkurmay Başkanlığı'nda çalışan Kur. Bnb. Sadi Kocaş, Alb. Kenan Esengin, Baha Karatay ve Faruk Ateşdağlı örgütün çekirdek kadrosunu oluşturuyordu. Belirlenen ilk prensiplere göre; örgütte yer alan subaylar birbirlerinin adlarını hiç kimseye haber vermeyecekler, kağıt üzerine bir şey yazılmayacak, tespit edilecek kişilerle sadece bir kişi görüşecek, hiçbir siyasi parti ya da politikacıyla temas edilmeyecekti. Örgüt kan dökmek yada ülke yönetimine el koymağı da prensipleri içinde yer vermedi. Örgütlenme içi bir büyük liderin varlığına duyulan ihtiyaç da dile getiriliyordu.

Örgüt ilk iş olarak Erkan Şubesi Müdürünü elde etmek ya da örgütten birini bu göreve getirmenin daha doğru olacağı üzerinde karara varıldı. Hatta Karatay'ın bu göreve tayini için çalışılmasının uygun olacağı kanaati gelişti. Kenan Esengin'e Cavit Çevik ve Cemal Tural'la konuşma görevi verildi. Her ikisi de Ankara'da Generaldi. Orduda iyi tanınan kimselerdi. Cavit Çevik'le konuşulduğunda; Çevik, bu kuşağa güvenim yok diyerek örgüte ilgi göstermemişti. Cemal Tural ise *"Bu davaya inanıyorum. Bir er olarak bile çalışırım. Ama tam tanımadığım bir kadronun lideri olamam"* demişti. Bu yüzden her iki general de bu örgüte katılma taleplerini ret etmiş oldu²⁰⁵.

1960 Askeri Müdahalesi öncesinde oluşan gizli örgütlerin liderleri arasında Talat Aydemir'in de önemli bir yeri vardır. Aydemir'in liderliğini yaptığı gizli örgütün en belirgin özelliği diğer gizli örgütlerle olan ilişkisi ve hatta birleşmesi olmuştur. 1957 tarihinde İstanbul Yüksek Kumanda Akademisi'ne giren Aydemir, aynı yıl içinde Binbaşı Dünder Seyhan'la ilişki kurmuş; başta Rafet Aksoyoğlu olmak üzere Orhan Kabibay, Ahmet Yıldız ve diğer subaylar Aydemir'in gizli

²⁰⁴ Abdi İpekçi- Ömer Sami Coşar, **İhtilalin İcyüzü**, C. 1., İstanbul, 1965, s. 30- 33. 1956 yılında yapılan bir toplantıda bu gizli örgüte Atatürkçüler Cemiyeti adı verildi. Örgütün üzerinde durduğu en önemli özellik gizliliğin sağlanması, örgüte yeni alınacakların 14 kişilik çekirdek kadrodan en fazla iki kişiyi tanması idi. Bu gizli örgüt aynı zamanda hücre örgütlenmesine büyük önem veriyordu. Çekirdek ekip üyeleri kendilerine bağlı olarak hücreler oluşturmaya başladı. Dünder Seyhan, a.g.e., s. 50- 52; Ümit Özdağ, a.g.e., s. 75- 77

²⁰⁵ Sadi Kocaş, **Atatürk'ten 12 Mart'a- Anılar-** C. 1, İstanbul, 1977, s. 349

örgütüne eklenme kararı almışlardır²⁰⁶. Talat Aydemir'in liderliğinde kurulan gizli örgütün bir başka özelliği ise Albay rütbesinden yüksek hiçbir subayın bu oluşum içinde yer almasına izin verilmemesidir.

Gizli örgüte katılacak subayların sahip olduğu nitelikler ise dönemin subaylarının anı veya hatıralarının satır aralarında vatanperver, fedakar, cesur, Atatürkçü olarak belirlemektedir. D. Seyhan anılarında bu konuya ilişkin şu cümleleri paylaşır: “...*Genç subaylarımın Türklük sevgisi, vatan sevgisi, Atatürkçülüğe ve millete olan sevgileri alev alev parıldar, o hallerini gördükçe, bir kumandan olarak evlatlarımdan çok onları bağrıma basasım, ruhi haşmetleri karşısında kendimi onlara dağıtasım gelirdi...*”²⁰⁷

Aydemir'in başını çektiği bu gizli örgüte mensup subaylar, ordu içinde önemli mevkileri ele geçirmek için uğraşacaklardı. Bu mevkiler içinde özellikle Kara Kuvvetleri Komutanlığı Personel Başkanlığı ve Erkan şubesi ilk sırayı alıyordu²⁰⁸.

Aydemir'in örgütü diğer gizli örgütlerin bileşiminde oluşmuş ve kuruluşunda da hiç kimsenin haberi olmadan başka örgüte girilemeyeceği prensibi kabul edilmiştir. Örgüt'ün benimsediği fikir ve görüşler dışında herhangi bir görüş beyan etmek de yasaklanmıştır. Örgütün gizliliğine verilen önem “*girdiğim teşkilatın gizliliğine riayet edeceğime*” şeklinde yemin metninin ilk maddesinde vurgulanıyordu. Teşkilata giren subayların arkadaşlarını “*en aziz bildiklerinden üstün tutarak seveceklerine*” ilişkin bir başka maddede sıralanmıştı. Sözü edilen gizli örgüte katılan subaylar aynı zamanda teşkilatın vereceği emirlere kayıtsız şartsız

²⁰⁶ Ümit Özdağ, **Menderes Döneminde Ordu Siyaset İlişkisi ve 27 Mayıs İhtilali**, a.g.e., s. 208

²⁰⁷ Dündar Seyhan, a.g.e., s. 60

²⁰⁸ Örneğin Sadi Kocaş, Kenan Esengin, Baha Vefa Karatay grubu Erkan dairesini ele geçirmek için 1957 yılında epeyce uğraşmışlardır. Ancak gizli örgüte mensup herhangi bir isim bu göreve atanamamıştır. Aydemir'in başını çektiği gizli örgütlenmenin, ordu içinde önemli mevkileri ele geçirmek için uğraştıkları diğer yerler arasında Başbakanlık, Cumhurbaşkanlığı, Cumhurbaşkanlığı Emir Subaylıkları, Özel Kalem Müdürlükleri, Genel Sekreterlikler, Milli Savunma Bakanlığı, Genelkurmay Başkanlığı, Kara Kuvvetleri Komutanlığı, Muhafız Alay Komutanlığı, Harp Okulu Kurmay Başkanlığı, Sınıf Okulları Kurmay Başkanlıkları, Genelkurmay ve Kara Kuvvetleri Komutanlığı Genel Karargâh Şubeleri, Planlama Şubeleri, Zırhlı Tugay Başkanlıkları, Ordu, Kolordu, Tümen, Tugay, Karargah, III. Şube Müdürlüğü, Kurmay Başkanlıkları, Yedek Subay Okulu Kurmay Başkanlıkları da vardır. Geniş bilgi için bkz. İpekçi- Coşar, **a.g.e.**, s. 51- 52; Dündar Seyhan, **a.g.e.**, 52- 60.

katılacaklarını da beyan ettikleri gibi *örgütü ihbar eden subayların ölümle cezalandırılacağı* da prensipler arasında belirtilmiştir²⁰⁹.

1950'lerin ortasında askeri müdahale amaçlı ortaya çıkan bu türden gizli örgütlenmelerin en önemli özelliği genç subayların liderlik olgusu üzerinde görünür bir tartışma ya da sorun yaşamadan kendi içlerinden bir subayı çıkarmış olmalarıdır. Ayrıca belirtilmesi gereken en belirgin özelliklerden biri de gizli örgütlerin genç subaylar tarafından oluşturulmuş olması ve gerekmedikçe yüksek rütbeli generalleri bu oluşuma dahil etmeme eğilimlerinin ağır basmasıdır. Döneme ilişkin yazılmış yazı, anı ve hatıralar bu tespitlere olanak vermektedir. Döneme ilişkin veriler aynı zamanda bu gizli örgütlerin bazılarında liderlik olgusunun birkaç kişi tarafından paylaşılması şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Muzaffer Özdağ ve Numan Esin'in 1952'de birlikte kurdukları ilk gizli örgütlerden biri olan grubun adı Özdağ- Esin grubu, Dünder Seyhan tarafından kurulan ve ardından Orhan Kabibay'ın da katılımıyla oluşan bir başka gizli örgüt de diğer eser ya da hatıralarda Dünder- Kabibay örgütü; ya da Sadi Kocaş tarafından kurulup ardından Faruk Ateşdağlı ve arkadaşlarının da eklenmesiyle büyüyen bir başka örgüt de Kocaş- Ateşdağlı örgütü olarak ifade edilmektedir. Burada dikkat edilmesi gereken örgütler içindeki liderlik olgusunun farklı kişi ya da gruplarca farklı liderlerin isimleriyle anılmasıdır.

1957 tarihinde Talat Aydemir, Sezai Okan ve Adnan Çelikoğlu Yüksek Kumanda Akademisi'nde görev yapıyorlardı. Talat Aydemir ve arkadaşları bu sırada Osman Köksal ile tanışma imkânını yakaladı. Aydemir, Osman Köksal'a liderliğini yaptığı örgüt hakkında bilgi verdi. Talat Aydemir aynı zamanda Dünder Seyhan'la da iletişime geçmiş, gizli örgütleri hakkında bilgi verdiğinde, D. Seyhan kendilerinden başka bir gizli örgütten daha haberdar olduğunda büyük şaşkınlık yaşadı. Hatta Dünder Seyhan, T. Aydemir'in kendisine açılmasına rağmen, o kendi gizli örgütleri hakkında her hangi bir açık vermedi. D. Seyhan Aydemir'le olan konuşmasını Orhan Kabibay'a anlattı ve Aydemir'in gizli örgütü içinde kendilerini de görme istediğini aktardı. Seyhan ve Kabibay'ın Talat Aydemir'in grubuna girmek

²⁰⁹ Örgüt yüksek rütbeli generalleri oluşumuna dahil etmemiş ve etmemeye de özen göstermiş olmasına rağmen; başta generaller olmak üzere yüksek rütbeli subayların örgüt fikir ve görüşlerinden haberdar edilmesi için gerekli tedbirleri de almıştır. Siyasal partilerle herhangi bir ilişkide bulunması da yasaklanmıştır. Örgüte katılan subayların haber vermeleri koşuluyla oluşumdan ayrılmaları söz konusu olabileceği gibi; örgütü ihbar eden subayların da ölümle cezalandırılacağı belirlenen prensipler arasında yer almıştır. Dünder Seyhan, a.g.e., s. 59

istemeleriyle, ülkenin dirlik ve düzenliğinin gizli örgüt içinde liderlik olgusuna tercih edilmesinin en başat örneklerinden birini oluşturmaktadır. Burada Osman Köksal'ın Albay rütbesinden yukarı olan subayların örgüte alınmama kararına itiraz etti. Köksal'ın bu kararı itiraz etmekteki amacı; Silahlı Kuvvetler içinde ast- üst düzenini ve disiplinini bozmasına neden olacağı idi. Örgütün amacına ulaşması halinde yapılacak bir askeri müdahalede örgütün zaten bir generali lider yapacağına da dikkat çekti.²¹⁰

Talat Aydemir'in Köksal'la olan bu görüşmesinden sonra Albay rütbesinden yukarı olanların da örgüte kabul edilmesi yolundaki telkinine uyararak görüştüğü ilk isim Kurmay Albay Faruk Ateşdağlı olmuştur. Bu görüşme sonucunda Ateşdağlı diğer örgütlerle Aydemir'in örgütünün birleşmesi yolunda bir teklif yapmıştır. Aydemir bu teklifi değerlendirirken örgütteki arkadaşlarına danışmış ve alınan karar neticesinde örgüt üyelerinin bu birleşmeye sıcak bakmadığı anlaşılmışsa da uzun görüşmeler sonucunda Aydemir, Köksal, Ermutlu ekiplerinin birleşmesi konusunda anlaşmaya varılmıştır. Orhan Kabibay ve Dündar Seyhan da bu konu da bilgilendirilmiştir. 1957'de birleşen iki örgütün aldığı ilk ve en önemli kararı örgüte mensup subay sayısının 25 üyeye sınırlandırılmıştır. Yeni örgütlenmede üyeler hücre örgütlenmesi şeklinde çalışmaya başlamıştır. Birleşen örgütlerin liderliğine ise Faruk Güventürk getirilmiştir. Talat Aydemir ise liderliğini Güventürk'e bıraktığı için Genel Sekreter olmuştur. Aksoylu, Seyhan da üye olarak görevlerini sürdürmüşlerdir. Örgüt çalışmalarını Ankara'da yürütürken Türk Silahlı Kuvvetleri'nin üst düzey kilit görevlerinde yer almaya önem vermişlerdir. Örgüt kendi içinde hükümete karşı alınacak tedbirler konusunda fikir ayrılığı da yaşamaktadır. Orhan Kabibay ve arkadaşları hükümetin devrilmesi ve iktidara el konularak gerekli reformlara girişilmesini isterken; Çelikoğlu ve arkadaşları ise siyasal yönetim tecrübesinin yetersizliği dolayısıyla Türk Silahlı Kuvvetleri ile ardından da siyasal yönetimin ıslahına girişilmesinden yana bir amaç izliyordu²¹¹.

1957 sonbaharına girerken Harp Akademisinden mezun olan ve Kumanda Akademisindeki kursları bitiren teşkilat üyeleri birbirlerinden çok da uzak olmayan

²¹⁰ Uğur Mumcu, **İnkılap Mektupları**, Ankara, 1999, s. 21- 22

²¹¹ Ümit Özdağ, **Menderes Döneminde Ordu Siyaset İlişkisi ve 27 Mayıs İhtilali**, a.g.e., 80- 81; Talat Aydemir, **Talat Aydemir'in Hatıraları**, İstanbul, 1968, s. 38- 39. Sami Coşar- Abdi İpekçi, a.g.e., s. 46- 51

yerlere tayin edildiler. Bu beklenen gelişme sonucunda dahi gizli örgütlenmeler tayin olunan yerlerde devam ettirildi. Faruk Güventürk İstanbul'da 66. Tümen Alay Kumandanı muavini olarak görevlendirilirken; Suphi Gürsoytrak İstanbul'da 3. Kolordu'da; Dündar Seyhan Davutpaşa'da Zırhlı Tugay'da; Dündar Erkanlı Davutpaşa'da Zırhlı Tugay'da, Şükrü İkinci, Lüleburgaz'daki Tümeninde, Necati Ünsalan, Ankara'da Topçu Tugayında, Sezai Okan Mamak'ta Zırhlı Tabur Kumandanı, Adnan Çelikoğlu kıtaya çıkmış fakat hemen sonra Milli Savunma Bakanı emir subayı olmuştu. Talat Aydemir'de Elazığ'da 10. Tümen Topçu Tabur Kumandanı, Faruk Ateşdağlı, Elazığ'da Topçu Kumandanı, Necmi Bek Ankara'da kıtada, Fahrettin Ermutlu, Ankara'da Genel Kurmay'da, Ahmet Yıldız Ankara Genel Kurmay'da, Necdet Uruğ Sarıkamış'ta, Rauf Gökçe İstanbul'da, Halil Kayılı İstanbul'da Ömerli mevkiinde kıtada, İhsan Erkan Gelibolu'da kıtada, Rıza Akaydın Akpınar'da kıtada, Rafet Aksoğlu, 33. Tümen Topçu Tabur Kumandanı ve Necati Asutay Harp Akademisinde öğretmen olarak yeni görevlerine başladılar. Bu şekilde dağılan teşkilat üyeleri yeni birlik ve görevlerinde kendileri ile aynı fikirleri taşıyan bazı subaylar tanıdı, onlarla temas kurdu ve bu suretle teşkilata yeni katılmaların gerçekleşmesini sağladılar. Bunlardan biri zaten bir gizli örgüt liderliğini sürdüren Alparslan Türkeş'ti. Türkeş o sıralarda Elazığ'da Topçu Tabur Kumandanı idi. Kendisini orada Talat Aydemir ile Faruk Ateşdağlı tanımışlar, çok beğenmişler ve aralarına almışlardır. Ankara'da da Fikret Kuytak, Ekrem Acuner, Turan Yavşan ve havacı Halim Menteş örgüte kazandırılan üyeler arasındaydı. Özellikle içlerinde Halim Menteş bu katılmalarda çok daha büyük rol oynadı. Halim Menteş havacı subaylardan oluşan bir hücre kuracak ve 27 Mayıs arifesindeki hazırlıklarda bu hücreye dâhil subaylar önemli roller oynayacaklardı²¹².

1957 yılının Ağustosunda çıkan tayinler teşkilat üyelerini yurdun çeşitli yerlerinde yeni görevlerine dağıtmış olsa da gizli örgütlenmelerde yer alan subaylar

²¹² Sami Coşar- Abdi İpekçi, a.g.e., s. 54- 55; Dündar Seyhan, Halim Menteş ile olan karşılaşmalarına ilişkin şu satırları paylaşmaktadır: "...Halim Menteş'le tanışmam 1957 Eylül'ünde Ankara'da bulunduğum zamana rastlar. Menteş ihtilalin hazırlanmasında ve ihtilal sonrası dönemin belli hedeflere ulaşmasında başrolü oynayanlar arasındadır. O zaman varlığı Atatürk'ün ideolojisiyle yoğrulmuş, yalnız ve yalnız ileri Türkiye'nin ümidi ile yaşayabilen, kafası da ruhu da, kendisi de kopkoyu bir Türkiye'ci olan genç bir Kurmay Binbaşydı. Kurduğumuz teşkilatın bir kolunu Hava kuvvetleri derinliğine uzatmak sorumluluğuna inanarak ve severek sırtına yüklenivermişti. 1964 yılında uğradığı bir trafik kazasında memleket üstün karakterli bir evladını kaybetmiştir. Birbirimizle hayatımız boyunca arkadaş olarak kenetlenmiş gibiydik". Dündar Seyhan, a.g.e., s. 61

aralarındaki irtibatı muhafaza etmeyi sürdürüyorlardı. 1957 yılı genel seçimlere ilişkin yürütülen siyasal parti kampanyaları çok sert başladı. İş siyasal rekabetten çıkmış adeta siyasal bir husumete dönüşmüştü. Seçimlerden birkaç ay önce İstanbul'da toplanan ordu içindeki gizli örgüte mensup subaylar bu havanın müdahaleyi gerektirecek yeter bir sebep teşkil ettiğini düşünüyorlardı. Elazığ'daki topçu tümeninde bulunan Faruk Ateşdağlı ile Talat Aydemir'in bu konudaki kanaatleri kesindi. Ankara ve İstanbul'daki arkadaşlarıyla temasa geçecekler, durumu anlatacaklar ve seçimlerden önce iktidara el koyacaklardı. Ateşdağlı ve Aydemir on günlük izin aldılar ve hemen Ankara'ya geldiler. Önce Osman Köksal'ı buldular. Düşüncelerini açıkladılar. Köksal ise beklenmedik bir mütereddit bir tavır sergiledi. Köksal, *“Ben bir ihtilal için gereken vasıtanın henüz doğmuş olduğuna kani değilim. Gerçi seçimler sırasında hadiseler çıkabilir. Ama hadise çıkmadan yapılacak bir müdahale haklı karşılanmayacaktır. Bekleyelim. Hakikaten tehlikeli gelişmeler olursa o zaman harekete geçeriz”* dedi.

Aydemir ve Ateşdağlı ardından Sezai Okan'a başvurdu. S. Okan Mamak'ta zırhlı Tabur kumandanıydı. Okan, *“Her şeyden evvel böyle bir müdahaleyi şimdi yapabilecek kuvvete sahip olup olmadığımızı hesaplamayız”* diyerek çekingen bir tavır sergiledi.

Aydemir ve Ateşdağlı'ya “olur” cevabını Necati Ünsalan ve Dündar Seyhan verdi. Ancak subayların çoğu müdahaleyi başarabilmek için gereken maddi ve manevi unsurların mevcut olmadığını biliyorlardı. Çoğunluk müdahalenin henüz erken olduğu konusunda birleşti. Ancak şu kararda iyice belirginleşti. *“Seçimler sırasında veya akabinde cereyan edecek olaylar ihtilali meşru kılacak mahiyette olabilir. Bunun için hazırlıklarımız artıralım. Fırsat belirir belirmez iktidara el koyabilecek hale gelelim.”*

Yine bu görüşmeler esnasında ortaya atılan bir diğer önemli soru da *“acaba tüm bu teşebbüs düşüncelerine İnönü ne der?”* oldu. Gizli örgüte mensup subayların en önemli sorunlarından biri de *“aralarında bir ihtilale liderlik edebilecek başın olmaması”* idi. Zaman zaman bazı generallerin üzerinde durmuşlar fakat hiçbirleriyle temas kurup açılmamışlardı. İnönü'ye ise sadece danışacaklardı. Ancak İnönü bu türden teşebbüsleri tasvip etmediğinden Güventürk ve Gürsoytrak'la görüşmeyi red

etti ve ordunun bir müdahalede bulunmaması gerektiğini, CHP'nin seçimleri mutlaka kazanacağını söyledi. İ önü'den umulan destek bulunamadığından teşkilat yine lidersiz ve mütereddit kalmıştı²¹³.

CHP, 1957 seçimleri arifesinde iktidara karşı yoğun bir kampanya başlattı ve halk arasında güç kazanmaya başladı. Bu arada muhalif partilerinden özellikle CHP ve CMP kongreleri polis müdahalesiyle karşılaştı. Örneğin CHP'nin Beyazıt'taki Malatya ocağı yıllık kongresi 22 Nisan 1956 tarihinde yapılmış ve toplantıya omuzlar üzerinde getirilen CHP genel sekreteri Kasım Gülek 24 dakika süren ve zaman zaman sivil bir polisin müdahalesine uğrayan bir konuşma yapmıştı. Hükümet Komiseri Hüseyin Çelebi kongrenin yapıldığı süre içinde zaman zaman müdahalelerde bulunmuş, bu durum CHP içinde büyük tepkilere yol açmıştı²¹⁴. 1956 yılının ortalarında gelindiğinde siyasal üslup da değişti. Andan Menderes Zonguldak'a yaptığı bir gezide muhalefete karşı sert bir dil kullandı. Yaptığı konuşmasında “*Mitinglerde yaratılan rejim buhranının tedavi edilmesi gerektiğini*” belirtti²¹⁵. Menderes Karabük'te yaptığı konuşmada ise “*Memleketin her tarafı bir şantiye iken, ihtirasın, hasedin dili durmuyor*” diyerek başladığı konuşmasına “*Yetmez mi şeamet tellallığı*” diyerek son veriyordu²¹⁶. DP lideri Adnan Menderes seçimlerden kısa bir süre önce Kütahya'ya Tunçbilek Santrali'nin açılışına gitti. Menderes'le birlikte Celal Bayar, DP'li 200 milletvekili de Tunçbilek Santrali'nin açılışında hazır bulundu. Menderes buradaki açılış konuşmasında halka seslenirken seçimlerin 1958 yılında olacağını düşünüyor ve ülkede “suni bir ihtilal havasının

²¹³ Sami Coşar- Abdi İpekçi, a.g.e., s. 57- 63; Dündar Seyhan, s. 64; İnönü'nün ve generallerin bu gizli örgütlere karşı ilgi göstermemesi; Demokrat Parti içinde Menderes ve yönetime muhalif olduklarından kuşkulandıkları Demokrat Parti üyeleriyle iletişime geçtiler. Faruk Güventürk büyük bir strateji hatası yaparak Milli Savunma Bakanı Şemsi Ergin ile görüştü. Gizli örgütleri hakkında bilgi vermekle kalmadı aynı zamanda iktidara karşı besledikleri muhalif tutumu dile getirdi ve bir müdahalenin sinyallerini verdi. Hatta daha da ileri gitti ve Ergin'e müdahalede liderlik teklifinde bulundu. Bu görüşme kabine içinden ve daha da önemlisi DP'ye muhalif sandıkları bir bakanla yapılmıştı. Ergin bu teklifi hemen geri çevirdi ve mevcut siyasal iktidara karşı örgütlenen gizli örgütlerin bir müdahaleye yol açacağını tahmin ederek ilerde 9 Subay olayı ile Güventürk'ün tutuklanmasını sağladı. Ümit Özdağ, Ümit Özdağ, **Menderes Döneminde Ordu Siyaset İlişkisi ve 27 Mayıs İhtilali**, a.g.e., 89-93

²¹⁴ 23 Nisan 1956, **Hürriyet**; 30 Nisan 1956, **Hürriyet**. Bazen DP'lilerin de diğer muhalefet partisi mensuplarının mitinglerini engelleme yoluna gittikleri oluyordu Bergama'da DP'liler Hürriyet Partisi'nin toplantısını bando ve mızıkayla bozdular.

²¹⁵ 31 Mart 1956, **Hürriyet**.

²¹⁶ 2 Nisan 1956, **Hürriyet**.

estirildiğini” belirtiyordu. Ancak yaptığı konuşma sırasında söylediği “*ben sıradan bir başvekil değilim*” sözü dönemin basının da alay konusu olmaktan kurtulamadı²¹⁷.

Ancak Demokrat Parti'nin muhalefete yönelik sert tutum ve davranışlar içine girmesi partinin oy kaybına uğramasına neden oldu. Aslında muhalefete karşı girişilen sert tutumun yanı sıra DP içinde ve özellikler parti ilçe teşkilatlarında huzursuzluklar da söz konusuydu. 1956 Nisan'ın ortalarında DP'lilerin dertleşme toplantıları adı verdikleri toplantılardan biri Beyoğlu ilçe merkezinde yapılmış; bu toplantı sırasında halkın sosyal sıkıntılar içinde olmasından kaynaklanan bir çok şikâyet ve olay gündemi meşgul etmeye başlamıştı. Muhalefet partileri tarafından bu toplantı için kaynayan bir kazanın kapağından sızan dumana benzetilmiştir. Bu konuda siyasal parti liderleri veya üyelerinin pek çoğu tarafından toplantının DP içindeki huzursuzluğun ve anlaşmazlığın ufak bir örneği olarak yorumlanmıştır²¹⁸. DP içinde yaşanan huzursuzluk daha sonraki zamanlarda muhalif parti liderleri tarafından halka yönelik mitinglerde sık sık dile getirilecektir. Örneğin 20 Mayıs 1956 tarihinde CMP'nin Konya mitinginde O. Bölükbaşı “DP yanan mum gibi eriyor” diyecektir²¹⁹. Bu tür tartışmalar sürerken Dış İşleri Bakanı Fuat Köprülü'nün oğlu Orhan Köprülü'nün Demokrat Parti İstanbul İl Başkanlığından istifa etmesi DP içinde oluşan huzursuzluğu adeta doğrular niteliktedir. 15 Mayıs 1956 tarihinde Hürriyet gazetesinin ilk sayfasında verilen haber, il başkanlığına dört günden beri kimsenin başkan atanmadığına ilişkindir²²⁰. Yaklaşık bir ay kadar sonra da Fuat Köprülü istifasını verecek ve yerine Dış İşleri Bakanlığına Ethem Menderes atanacaktır²²¹. Gerçi siyasal hayat içinde sadece iktidar ve muhalefet arasında süren gerginlik söz konusu değildi. Aynı zamanda muhalefet de kendi arasında büyük tartışmalar yaşıyordu. İktidar bizimdir diyen CMP ile Hür partisi liderleri CHP'ye karşı da sert bir muhalefet sergilemekten geri durmuyorlardı²²². CHP ise 23 Mayıs 1956 tarihi itibarıyla parti olağan kongresini yapmış; İsmet İnönü 1020 oy alarak tekrar CHP genel başkanlığına seçilmişti. İsmet İnönü kongrede yaptığı ilk

²¹⁷ 7 Nisan 1956, **Hürriyet**.

²¹⁸ 19 Nisan 1956, **Hürriyet**.

²¹⁹ 21 Mayıs, **Hürriyet**.

²²⁰ 15 Mayıs 1956, **Hürriyet**.

²²¹ 21 Haziran 1956, **Hürriyet**.

²²² 17 Ekim 1956, **Hürriyet**.

konuşmada iktidara yüklenirken; genel seçimler sonrasında CHP'nin iktidar partisi olması halinde Basın Kanunu'nu değiştireceği vaadinde bulundu²²³.

Demokrat Parti ise İsmet İnönü'nün bu konuşmasından kısa bir süre önce basının seçimler öncesinde Türkiye'deki siyasal atmosferi olumsuz etkilediğine kanaat getirerek; basın hürriyetini sınırlandıracak bazı kararlar almak için hazırlıklara başlamıştı. Meclis, seçim kanununa yeni hükümlerin konulması için hazırlıklara girerken; gazetecilere olayları yakından takip etmek için tanınan Meclis gazinosuna girme izni kaldırılmıştı²²⁴. İsmet İnönü'nün 1956 Mayıs'ında parti olağan kongresinde yaptığı konuşmadan yaklaşık bir hafta sonra; DP Mayıs ayının başından beri basına sınır ve tahdit uygulama politikasında çok önemli bir karar almak için toplantı yapmaya karar verdi. Dönemin basını "Demokrat Parti Grubu bugün çetin bir imtihan geçirecek" başlığıyla verdiği haberlerde DP Meclis Grubunun yılın en önemli toplantılardan birini yapacağını bildirdi. "*Grupta görüşülecek mevzular matbuat için düşünülen yeni tahditlerle muhalefetin toplantılarını sınırlamak üzere hazırlanan yeni İ çitimaat-ı Umumiye lahiyası*" idi²²⁵. DP iktidarını basına ve muhalefete uyguladığı baskı ile pekiştirmek yollarını ararken muhalefet partilerinin önde gelen parti yöneticilerini çeşitli nedenlerle tevkif etmekten çekinmiyordu. Zaman zaman iktidarın muhalefet üstündeki baskısı o kadar artıyordu ki, CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek Rize çarşısı'nda el sıkışmak suretiyle gösteri yürüyüşü yaptığı gerekçesiyle Emniyet Müdürlüğü'ne götürüldü. Ardından adliyeye getirilen Gülek hakkında 6 ay ile 2 yıl hapis cezası istendi ve yargılanmaktan kurtulamadı²²⁶.

Cumhuriyetçi Millet Partisi genel başkanı Osman Bölükbaşı'nın tutuklanması ve ayrıca CHP genel sekreteri Kasım Gülek'in gözaltına alınması kamuoyunda büyük tepkiler yarattı²²⁷. Büyük olaylarla geçen seçim kampanyasının ardından 27

²²³ 24 Mayıs 1956, **Hürriyet**.

²²⁴ 3 Mayıs 1956, **Hürriyet**.

²²⁵ 29 Mayıs 1956, **Hürriyet**.

²²⁶ 2 Ağustos 1956, **Hürriyet**.

²²⁷ "Suizanni çeken beyanatından CHP Genel Sekreteri'nin 4 ay nezaret altında kalacağı ve bir yıllık hapis yatacağına ilişkin karar 14 Haziran 1956 tarihinde verildi. 1955 Ağustosunda başlayan Kasım Gülek'in duruşması 183 gün sürdü ve mahkeme bir yıllık hapis cezası verdi". **15 Haziran 1956, Hürriyet; bkz. Ek 11.** Gerçi Gülek sonraki mahkemelerde yargılanması sonucunda bu cezalarından beraat edecektir. Olay hakkında yapılan yargılamada Kasım Gülek'in Belediye Başkanının elini sıkması; ardından meraklı kalabalığın ve kasaba pazarından 20- 30 kişinin Kasım Gülek'in arkasından yürüyerek ihtar üzerine dağılmaları, Gülekin beraat etmesine yeterli gerekçeler olarak dönemin Türk basınında yer almıştır. 8 Eylül 1956, **Hürriyet; bkz. Ek 12.**

Ekim 1957 seçimlerinden oy kaybına uğrasa da Demokrat Parti lider çıkmayı başardı. Demokrat Partinin Türk siyasal hayatında katıldığı son genel seçimler olan Ekim 1957 seçimleri sonrasında gergin ortam bir türlü sakinleşmedi. Adeta uyarı niteliğindeki bu oy kaybı iktidar partisinin politikasını daha da sertleştirirken, öte yandan muhalefet seçimler sonrası milletvekili sayısı ile birlikte gücünü de arttırmaya başladı²²⁸.

Tüm bu gelişmeler olurken 1957 yılı Ekim ayında yapılan genel seçimler ve sonuçları Türk Silahlı Kuvvetlerinde yeni kararlar almaya sevk etti. 1957 seçimlerine gitmeden önce seçim kanunu üzerinde her türlü değişiklikler yapılmış ve seçimler de umulduğu şekilde gerçekleşmişti. Hatta bazı Demokrat Partililer inkâra bile lüzum görmeden “1946’nın karşılığını yaptık” şeklinde beyanat da verebiliyorlardı. Buna rağmen 1950’de % 53,5; 1954’de % 56,6 olan D.P. oyları ancak % 47,3 olabilmişti. Ama yine 419 milletvekili çıkararak ezici bir çoğunlukla Meclis’e gelmişlerdi. CHP % 40,6 oyla ancak 173 milletvekili çıkarabilmişti. S. Kocaş anılarında, ordu içinde etkili ve süreklilik gösteren bir örgüt kurulamadığı için bu sonucu ve yapılan hileleri bir oldu-bitti şeklinde kabul ettiklerini söyler. Bu arada 1957 genel seçimleri sonrasında üç kuvvet komutanı; Nurettin Aknoz, Sadık Altıcan ve Fevzi Uçaner’de Demokrat Parti’den Milletvekili olmuşlardı. Aynı teklif Cemal Gürsel’de yapılmış ancak Gürsel Milletvekili teklifini ret etmişti. 1957 Kasım ayının ilk günleri ordu içindeki bir takım subay ve grupları için şok içinde geçti. Türk Silahlı Kuvvetleri için bu seçim sonucunda müdahale olanağı kalmamıştı. Ancak ordu içinde örgütsel oluşumlara hız verilerek gerekli tedbirlerin alınmasına çaba harcanılacaktı²²⁹.

Kısaca Demokrat Parti döneminde ordu içinde ilk örgütlenme girişimlerinde liderliği Kurmay Yarbay Faruk Ateşdağlı 1951 yılında üstlendi, 1952 yılında da Muzaffer Özdağ liderliğinde bir başka örgüt aktif bir çalışma içine girdi. 27 Mayıs askeri müdahalesinin gerçekleşmesinde çekirdek kadroyu oluşturacak olan örgütün liderliğini ise Yüzbaşı Orhan Kabıbay ve Yüzbaşı Dündar Seyhan’ın Tuzla Uçaksavar Okulunda görevliyken üstlendiler. 1955 tarihinde Dündar Seyhan ile Faruk Güventürk’ün liderliğinde Harp Akademileri örgütü de gizli faaliyetlerine başladı. 1957 tarihinde Üsteğmen Muzaffer Özdağ ve Üsteğmen Numan Esin de

²²⁸ Mustafa Albayrak, a.g.e., s. 294 vd.

²²⁹ Sadi Kocaş, a.g.e., s. 379- 380

ülkenin mevcut siyasal düzeninin bir ihtilal gerektirdiğine dair kanaatleri sonucunda yeni bir gizli örgüt kurarak faaliyete giriştiler. Ankara’da 1959 tarihinde Atatürk ilke ve inkılaplarının korunmasına ilişkin bir şeyler yapmak gereği duyan Binbaşı Talat Aydemir liderliğindeki, Kurmay Yarbay Osman Köksal, Kurmay Binbaşı Sezai Okan ve Kurmay Binbaşı Adnan Çelikoğlu’nun da içinde bulunduğu grup ise müdahale sürecinde gizli faaliyetlerini yürüttü. Binbaşı Sadi Kocaş liderliğinde oluşan bir başka gizli örgütte de Albay Kenan Esengin ve yakın subay arkadaşları yer aldı. Ancak tüm bu gizli örgütleri bir araya toplama kararı alan Talat Aydemir, başında bulunduğu Yüksek Kumanda Akademisi örgütüne diğer gizli örgütleri de katarak yeni bir birleşik örgüt kuracak ve bu örgütün liderliğini üstlenecektir. 1957 seçimlerinden de büyük bir zaferle çıkan DP karşısında birleşik gizli örgüt 1958 tarihinden itibaren artık ihtilal yapma planları için zaman kollamaya başlayacaklardır²³⁰.

B. Müdahale Öncesi Lider Arayışları

9 Subay olayından sonra Genelkurmay Başkanvekilliğine getirilen Orgeneral Fevzi Mengüç’ün ilk işi adı geçen subayların tümünü Ankara ve İstanbul’dan dağıtmak oldu. Kocaş’ın liderliğinde örgütün yeniden toparlanma sürecinde aldığı en önemli karar ise yüksek rütbeli generallerin de bu oluşumlara dahil edilmesiydi. Kocaş bu kararı uygulamak için ilk teklifi, o sıralarda Üçüncü Ordu Kumandanı olan ve Kara Kuvvetleri Kumandanlığı’na getirileceği söylenen Orgeneral Necati Tacan’a götürmeye karar verdi. Kocaş Tacan’ı, İstanbul’da Kolordu Komutanı olduğu zaman tanımıştı. Kocaş ise Temsil Bürosu Müdürüydü. Kocaş, Tacan’ı çok çalışkan, bilgili, vatansever, dürüst, mert ve soğukkanlı olarak tanımlamaktadır. Bu niteliklerini bildiği Tacan’la konuşmasının da bu yüzden rahat olduğunu eklemektedir.

Kocaş anılarında Kara Kuvvetleri Komutanı Necati Tacan’la yaptığı görüşmeye ilişkin verdiği bilgilere göre; Orgeneral Necati Tacan’la istediği konuşmayı Haziran 1958 yılı içinde yapmıştır. Kocaş, Tacan’la aralarında geçen diyalogu şöyle anlatmaktadır:

²³⁰Dündar Seyhan, s. 61; Sami Coşar- Abdi İpekçi, 57- 63; Ümit Özdağ, **Menderes Döneminde Ordu Siyaset İlişkisi ve 27 Mayıs İhtilali**, a.g.e, s. 75- 97

“-Sizinle birkaç ay evvel seçimler yapılmadan konuşabilmeyi çok istedik. Fakat mümkün olmadı. Seçim korktuğumuz gibi geçti. Seçimden sonra hemen görüşmek de bir yarar var mı yok mu diye düşünürken Dokuz Subay Olayı ile karşılaştık. Bugüne kadar beklememizin nedeni bu oldu. Bütün arkadaşlarımızın size karşı büyük bir güvenleri var. Hepimiz sizi yıllardır tanıyoruz. Bu yüzden çok açık konuşacağım. 1943’lerden başlayarak 1954 seçimlerinden önce oluşan ordu içindeki gizli oluşumları anlattım. Büyük bir dikkatle beni dinliyor, hiç konuşmuyordu. Yüzündeki insana güven veren o mert havayı ve bakışlarını şu anda bile hatırlıyorum. Durum bu sayın Orgeneralim, seçim korktuğumuz gibi geçti. Şu anda yapacak bir şey yok. Fakat her gün umulmadık olaylar olabilir, kan gövdeyi götürebilir. Biz hazır bulunmakta yarar görüyoruz. Eğer endişemizde haklı isek ve yine örgütlenmez ve hazır bulunmazsak kaybımız büyük olacaktır. Arkadaşlarla uzun boylu görüştük. Durumu size anlatmaya karar verdik. Çözüm yolunu siz gösterin. Ne emredersiniz onu yapalım.”

Tacan ise Kocaş’ın bu sözlerine, söylediklerinizin tümüne katılıyorum diye cevap verdi ve şunları ekledi:

“-Haklısınız. Seçimden evvel tutulan yol ne yapmak istediklerini gösteriyordu. Bir müdahale olanağının olup olmadığını çok düşündüm. Bu teklifi o zaman yapsaydınız başka türlü düşünürdüm. Ama kimlere güvenebileceğime karar veremedim. Bu yüzden göz göre göre bu çetenin oyunlarına seyirci kaldık. Bugün şartlar biraz değişik. Şu anda herkes birbirinden şüphe ediyor. En ufak bir hata bu işe adı karışanların hepsini mahveder. Herkesin başını derde sokmaya hakkımız yok. Üstelik kısa zamanda müdahale edilmeyi zorunlu kılacak bir olay olacağını da sanmıyorum. Bir süre beklemekte ve olayları izlemekte yarar görüyorum.”

Orgeneral Necati Tacan, gizli örgütlenmenin liderliğini nazik bir şekilde reddetti. Kocaş görüşme esnasında “örgütlü bir şekilde” şartların uygun olmasını bekleyeceklerini ekledi ve bir başka önemli konu hakkında Tacan’dan yardım istedi. Kocaş en azından Kurmay Şube Müdürlüğüne örgüt üyesi bir arkadaşının tayinini istedi. Ancak Tacan hiçbir şekilde bu tür bir gizli örgütlenmenin içinde olmak yada yardım etmek konusunda olumlu bir tavır sergilemedi ve Kocaş’ın bu isteğini de geri çevirdi. Görüşme esnasında asıl dikkati çeken nokta bu örgütlenmenin liderliğine

ilişkin üst düzey bir komutan olarak Madanoğlu'ndan yardım alınabileceği önerisi getirmesi oldu. Tacan bu görüşmeden yaklaşık bir ay kadar sonra kalp krizi geçirerek öldü. Sadi Kocaş, Necati Tacan'la temasa geçtiği sırada kendi grubundan Suphi Karaman'a o zaman Üçüncü ordu Kumandanlığına getirilmiş olan Gürsel'i etüd etme yoluna gitti ve müspet bir cevap aldı²³¹.

Kocaş, Tacan'ın işaret ettiği Madanoğlu yerine diğer görüşmeyi C. Gürsel'le yapma yoluna gitti. Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Rüşdü Erdelhun, Genelkurmay Başkanlığı'na atanırken; Orgeneral Rüşdü Erdelhun'dan boşalan Kara Kuvvetleri Komutanlığı'na Cemal Gürsel atanmıştı. Cemal Gürsel "*Cemal Ağa*" lakabıyla ordu içinde sevilen Türk Silahlı Kuvvetleri içinde mevcut düzene karşı oluşan hoşnutsuzluğu paylaşan biri olduğu biliniyordu.

Cemal Gürsel, gerek özel hayatında ve gerekse Türk Silahlı Kuvvetleri'nde sevilen biriydi. Küçüklerine karşı beslediği sınırsız sevgi, ilgi şefkat ve onları yetiştirmek, örnek olmak, yol göstermek alışkanlıklarının yanı sıra sınırsız aynı zamanda müsamahasız, enerjik ve çok otoriter bir hoca ve bir komutandı. Büyüklerine karşı gerekli kişisel ve askeri terbiye kuralları dışında hiç sarsılmayan bir vakar sembolü olarak ad bırakmıştı²³².

Orgeneral Cemal Gürsel sert, dik başlı, direneci ve hele hele hükümete karşı ihtilal tarafı bir Kumandan değildi. Bir asker ailesindendi. Askerlik hayatı normal şekiller içinde geçti. Rütbe yükselişleri normal yollarla ilerledi. Nihayet Orgeneralliğe kadar yükseldi. 1958'de Kara Kuvvetleri komutanlığına getirilmeden önce Erzurum'da Ordu komutanıydı. Emeklilik günlerinin yaklaşması, ihtirasa sahip biri olmaması profilinin diğer özellikleriydi²³³.

²³¹ Sadi Kocaş, a.g.e., 401- 406; Sami Coşar- Abdi İpekçi, a.g.e., 104.

²³² Sadi Kocaş, s. 418

²³³ *Cemal Gürsel Paşa'yı diğerlerinden ayıran belirli bir ihtirası yoktu. İzmir'in Karşıyaka semtinde bahçeli küçük bir ev edinmişti. Emeklilik günleri için gayesi ancak bu küçük evin küçük bahçesine kadar erişiyordu. Bahçesinde güllerle uğraşacaktı. Akşam üzerleri diğer vakti boş, komşular veya emekli mahalle arkadaşlarıyla biraz briç oynayacaktı. Önemsiz bir akşamcılık alışkanlığı da vardı. Kendi dozunda birkaç kadeh bir şeyler alacak, sonra odasına çekilecekti. Evliydi. Eşiyle evlendiği günü gösteren fotoğraf, bütün sıradan genç subaylarınki gibiydi. Özel hayatında da bekar Yüzbaşılık günlerinin her an bir başka yere hareket emri beklenen sadeliği içindeydi. Sanki her an bir emir gelecekti. Bu sadeliğini bütün askerlik hayatı boyunca devam ettirdiği, hatta Generalken bile kaldığı evde icabında bir misafiri ağırlayacak, yedek birkaç tabağı, birkaç çatal bıçağı bulunmadığı bilinir. Zaten ömrünü daha çok bir bekârlık alışkanlığı içinde geçirdiği söylenir. Cemal Gürsel bu basitliği ve sadeliği kendisine bir prensibe bağladı. Maddiyata asla kıymet vermezdi. Konuşabildiği aydın*

Orhan Erkanlı anılarında, Cemal Gürsel'in ihtilalin lideri olmasına ilişkin şunları yazmaktadır: “İhtilal lideri anadan doğma liderdir; buhranlar, olaylar içinden çıkar; etrafına karakteri, bilgisi ve cesareti, siyasi fikirleriyle kendisini daha ilk safhalarda kabul ettirir. Gürsel bütün bu vasıflardan yoksundu. Omzunda kalabalık yıldızlar, gönlünde iyi niyetler taşıyordu; zaten bu nedenlerle bir sabah evinden alınıp, devletin ve ihtilalin başına oturtulmuştu. İhtilali de, memleketin gerçeklerini de, arkadaşlarını da anlamadan gelip geçti.”²³⁴”

Alparslan Türkeş anılarında Cemal Gürsel için şunları söylemiştir: “*Gürsel Paşa zayıf bir kişilik ortaya koyuyordu. Liderlik de yapamadı; lider göründü ama gerçek bir lider değildi. Bir otoritesi de yoktu. Ben onun yanında bulunduğum zaman, ona otorite kazandırdım. O mücadeleyi ben yapıyordum. Fakat kendisi çok zayıftı ve güç karşısında teslim oluyordu. Yanından en son çıkanın dediğine tabi oluyordu*”. MBK üyesi Mustafa Kaplan da Cemal Gürsel hakkındaki görüşünü şöyle ifade ediyordu: “*İhtilali ruh ve yapı olarak derinliğini anlamış ve bunu gerçekleştirecek azimle yürüyecek bir lidere sahip değildik*”. Dündar Seyhan ise anılarında Cemal Gürsel için şu satırlara yer vermiştir: “*27 Mayıs sabahı kendisi büyük kumandan olarak aranmış, getirilerek ihtilal hareketinin lideri ilan edilmişti. Osmanlı tarihinde Tanzimat’tan evvelki padişahlara dahi verilmemiş sonsuz yetkilerle devletin başına getirildi. Bir hamlede Türkiye’nin kuvvetli adamı olmuştu. Bu sonsuz yetkileri kendisine veren mevkilerin elde edilmişinde de alın terinin tek damlası yoktu. Ona bu mevkileri veren Milli Birlik Komitesi idi. Bu durum istikbal için ümit vermiyordu. 38 kişiden meydana gelmiş MBK başında otoriter, disiplin saplayıcı, Türkiye sorunlarını derinliğine kavramış, devlet idaresinin özelliklerinden bilgi sahibi, aşırı hareketleri gerektiğinde hizalamaya muktedir bir lider vardır demeye kimsenin dili varmıyordu. Komitenin başında iyi bir adam vardı. İyidir, şefkatlidir, babacandır, ağadır diyorlardı ama onu lider olarak pek kabul eden yoktu.*”²³⁵

Liderlik açısından iyi bir profil çizmediği anlaşılan Gürsel, görevinde çalışkan, bilgili, boş zamanlarında dinden felsefeye kadar mesleği dışında da çok

insanları dinlemeyi, bu söylenenlerden bir şeyler bellemeyi bilirdi. Normal geçen askerlik hayatı içinde 27 Mayıs’tan önce hiçbir büyük olay yoktu. Aydemir, **İhtilalin Mantığı**, İstanbul, 1976, s. 322

²³⁴ Orhan Erkanlı, **Anılar, Sorunlar, Sorumlular**, İstanbul, 1972, s. 142- 143

²³⁵ Kamil Karavelioğlu, **Bir Devrim İki Darbe (27 Mayıs, 12 Mart, 12 Eylül)**, İstanbul, 2007, s. 104

okuyan bir aydın, tecrübeli bir komutandı. Dinlenme zamanlarının bir kısmını çok sevdiği çevresi içinde dostluklarına güvendiği ve sevdiği kişilerle briç oynayarak geçiren alçak gönüllü bir insandı. Çok otoriter, ciddi, bilgili bir komutan olan ordu müfettişi Kazım Orbay'ın da Cemal Gürsel'i çok sevdiği biliniyordu. Kazım Orbay gibi Cemal Gürsel de gerek I. Dünya Savaşı ve gerekse Kurtuluş Savaşı'na katılmış, yaşlı bir generaldi. Siyasal her hangi bir oluşumda hiç yer almamış, kendisini Türk Silahlı Kuvvetlerine adanmış biri idi. Genç subaylardan farklı olarak ihtilalci bir yapıdan çok, ordu içinde görevini en iyi şekilde yerine getirmek için uğraşan bir profil çiziyordu. İhtilalci bir karaktere sahip olmaması, Kocaş ve ekibi'nin Cemal Gürsel'e liderlik teklifinde bulunmalarına engel olmadı²³⁶.

Kocaş aradığı fırsatı, Cemal Gürsel'in tercümanlığını yapmak için görevlendirildiğinde yakaladı. Kocaş Kara Kuvvetleri Komutanlığı'nda Neşriyat Şube Müdürlüğü'ne atanmıştı. 2 Şubat 1959'da Almanya'da düzenlenen Kış Pentomik Tümen manevralarına katılacak olan Cemal Gürsel'in yanına tercüman olarak görevlendirilen S. Kocaş bu gezide Gürsel'e açılma fırsatı buldu. 30 Ocak 1959 tarihinde Cemal Gürsel, Eğitim Dairesi Başkanı Mehmet Mete, Sadi Kocaş ve Gürsel'in emir subayı olmak üzere uçakla Almanya'ya gittiler. Kocaş Almanya'da Cemal Gürsel'i daha yakından tanıma fırsatı yakalamıştı ve ardından Almanya dönüşünde yolda, Türk Silahlı Kuvvetleri içinde var olan huzursuzluğu, genç subayların, üst düzey komutanların mevcut iktidara karşı olan tavır ve siyasal düzen karşısındaki tutumlardan duyduğu endişeyi aktararak sözlerine başladı. Gürsel paşa dikkatle dinliyordu. Kocaş, ülkenin genel durumu ve lideri olduğu gizli örgütün o güne kadarki faaliyetlerini anlattı. Dokuz Subay olayını, ondan sonra doğan ürkekliği, ama bu olayın bile iktidara ders olmadığını, 15 yıldan beri ülkede hakim olan havayı, birçok teşebbüslere daima hayır cevabını verdiğini, prensip olarak askerinin sivil yönetime müdahalesinin doğru olmadığını ancak durum böyle devam ederse olayların kendilerini aşacağını, eğer buna hazır olunmazsa baskıya uğrayacaklarını, hazır bulunmakta ve tedbirli olmakta zorunlu nedenlerin bulduklarını anlatarak; konuşmayı “- *Böyle bir hazırlığın başı olmanızı, ne yapacağımıza, nasıl yapacağımıza beraberce karar vermemizi teklif ediyoruz size*” diyerek konuşmasını tamamladı.

²³⁶ Sadi Kocaş, a.g.e., s. 419

Cemal Gürsel ise Kocaş'a hak vermekle birlikte sorusuna cevap teşkil edecek bir başka soruyla karşılık vermeyi tercih etti. Gürsel, *“tarihte askeri müdahalelerin olumlu sonuç verdiği örnekleri var mı?, bu hiç iyi bir yol değildir zorunlu hale gelmedikçe”* dedi. Bu soru aslında Gürsel'in teklif karşısında ne evet, ne de hayır dediğine işaret etmektedir. Ancak konuşmanın geri kalan kısmı Gürsel'in liderlik teklifine sıcak baktığına ilişkin ipuçları sunmaktadır. Gürsel, Kocaş'a *“- Örgütlü ve hazır olun. Fakat sakın onlar meşruiyetlerini açıkça kaybetmeden bir müdahalede bulunmayın”* dedi. Belki de bu yüzden Kocaş anılarında Gürsel Paşa'yla anlaştıklarını söylemektedir. Zaten görüşme de Cemal Gürsel'in *“benden habersiz hiçbir iş yapmayacağınıza ve özellikle bir harekâta geçmeyeceğinize söz verin”* şeklindeki ikazıyla bitmiştir. Açık bir liderlik olgusu olmasa da Cemal Gürsel Paşa örgüte girmiştir. Kocaş anılarında Cemal Gürsel'in örgüt içinde Faik Bey olarak bilinecek bir kod adı üzerinde de anlaştıklarını ifade etmektedir²³⁷.

Cemal Gürsel'in Kocaş'ın gizli örgütünden haberdar olması ve ayrıca olası bir liderlik görevine yeşil ışık yakması açısından bu görüşme önemli bir adımı ifade etmektedir. Gizli örgütün Dokuz Subay Olayından sonra çalışmalarındaki tereddüt devrinin de sona erdiğinin bir ifadesi olarak da önemlidir. Cemal Gürsel aynı zamanda Türk Silahlı Kuvvetlerinin önemli mevkilerine gizli örgütün üzerinde anlaştığı isimleri getirme gayreti, Cemal Gürsel'in bu oluşuma destek vermesinin de bir kanıtıdır. Bir başka deyişle Cemal Gürsel tüm karar ve eylemleriyle Kocaş'ın haberdar ettiği bu gizli örgütlenmeler içinde yer almıştır. Bu durum aynı zamanda Türk Silahlı Kuvvetleri içinde oluşan gizli örgütlenmelerin ilk yüksek kademedeki liderini de belirlemiştir. İlk general lider Cemal Gürsel olmuştur²³⁸.

²³⁷ Konuşmanın ayrıntılarında Gürsel Paşa, aylardır genç subaylardan mektuplar aldığını da söyledi. Mektuplarda bir çok subayın yönetime el koymanın zamanı geldiğini, hatta geçtiğini yazdıklarını da ekledi. Hatta bir havacı subay da “Emredin bu adamları bir uçuş sırasında uçağımınla denize gömeyim” şeklinde yazdığı mektubu bile paylaştı. Sadi Kocaş, s. 447- 456

²³⁸ Sezai Okan ve Talat Aydemir'in liderliğini üstlendiği gizli örgüte mensup Osman Köksal Erkan Şubesi Müdürlüğüne atanarak, Cemal Gürsel'in gizli örgüte, örgüt içinden gelen bir subayın ordu içinde önemli bir göreve getirmesiyle, büyük bir katkıda bulunmuştur. Kara Kuvvetleri Komutanı Cemal Gürsel'in Almanya'dan döndükten sonra attığı ilk tayin imzası, Osman Köksal'ın Erkan Şubesi Müdürlüğüne getirilmesi oldu. Kocaş ve Köksal bundan sonra Türk Silahlı Kuvvetleri'nin yüksek kumandasına atamaları bizzat kendileri belirle hale gelmiştir. Örgütle ilişkili subayların gerek İstanbul ve gerekse Ankara'ya atanmaları sağlanmış; Gürsel'le Kocaş'ın Almanya'da anlaştıkları gibi ordunun hazır bulunmak ve tedbirli olmak konusunda gerekli adımlar atılmıştır. 1959 yılının ilk aylarında sadece Ankara'ya 35 subayın ataması yapılmıştır. Osman Köksal'ın Cumhurbaşkanlığı Muhafız Alayı Komutanlığı'na getirilmesiyle gizli örgüt büyük bir başarı elde etmiş; Türk Silahlı Kuvvetleri'nin

1959 yılının sonlarında ordu içindeki gizli örgütlenmenin kilit ismi S. Kocaş Londra Ateşemiliterliği'ne tayin olundu. Bu durum gizli örgütlenmenin lider arayışına girmesine sebep olurken; birkaç ay öncesinde Osman Köksal'ın da Cumhurbaşkanlığı Muhafız Alayı'na tayin olması örgüt içinde liderlik konusunda yeni arayışları da beraberinde getirdi. 1959'un Eylül ayında müdahalenin esas aktörleri olan bir grup subay toplandı. Toplanma yeri Ankara Gençlik Parkı'ydı. Toplantıya Köksal, Kabibay, Türkeş, Kocaş ve Aksoyoğlu gibi örgüt mensupları katıldı. Kocaş'ın Londra'ya tayin olması, Kocaş'ın Cemal Paşa'yla olan irtibatının bundan sonra Suphi Karaman'ın üstlenmesine neden oldu. Ankara Gençlik Parkı'nda yapılan İkinci Birleşik Örgüt adıyla toplanan bu grup aynı zamanda, Kocaş ve Köksal'ın yeni tayinleri sonrasında kendi içinde bir lideri de belirgin bir şekilde olmasa da ortaya çıkardı. Yeni lider Alparslan Türkeş'ti. Burada önemle belirtilmesi gereken asıl konu, Cemal Gürsel'in olası bir liderlik pozisyonunun ön plana çıkarılmaması olmuştur. Cemal Gürsel'in gizli oluşumlara mesafeli duruşu onun müdahale öncesinde liderlik olgusunu hak etmediği görüşü hâkimdir. Osman Köksal, Sezai Okan ve Suphi Karaman'ın Ankara Gençlik Parkı'nda yapılan İkinci Birleşik Örgüt adlı toplantıdan önce yaptıkları görüşmede bile, şartların olgunlaştığında müdahale etmek gerekliliğine ilişkin verdikleri kararı gizli tutumları ve hatta Cemal Gürsel Paşa'yla bile paylaşmama kararları, Gürsel Paşa'nın lider olarak müdahale sürecinde yer bulamadığını kanıtlar niteliktedir. Müdahale sonrasında ise Cemal Paşa'nın lider olması tamamıyla ordu içindeki emir- komuta hiyerarşisinin zorunlu bir sonucu olmalıdır²³⁹.

1959'un son günlerinde siyasi gerginlik artarken çalışmasını artırıp toplantılarını sıklaştıran teşkilat, karargah olarak bekar bir subayın Mustafa Kaplan'ın Anıttepe'deki evini seçti. 1959'un son gecelerinden birinde yine Mustafa

gerçekleştirmeyi planladığı müdahalede, müdahalenin sorunsuz bir şekilde gerçekleştirilebilmesi temin edilmiştir. Sami Coşar- Abdi İpekçi, a.g.e., s. 108-109; Uğur Mumcu, a.g.e., s. 45- 54.

²³⁹ Ümit Özdağ, **Menderes Döneminde Ordu Siyaset İlişkisi ve 27 Mayıs İhtilali**, a.g.e, s. 128- 130; Dündar Seyhan Türkeş'in Gaziosmanpaşa'daki evinde yapılan toplantıda geçen görüşmeyi liderlik boyutuna ilişkin kısmı hakkında şu bilgileri vermektedir: “*En kıdemli olan başkanlığı deruhte emeli ve tez elden bir görev taksimi ile ihtilalin gerçekleşmesi için hemen aksiyon içerisine girilmeliydi. O gün toplantıya iştirak etmemiş fakat teşkilatta bulunan Osman Köksal –Kore kıdemi yüzünden- içimizdeki en kıdemli subaydı. Ancak Muhafız Alay Kumandanı olması sebebiyle bir gizlilik tedbiri düşüncesiyle toplantılara katılmaması uygun görülmüştü. Ondan sonraki kıdemli Türkeş'ti. O halde Köksal fahri başkanlık mevkiinde bulunmalı ve Türkeş filen başa geçmeliydi. Bu teklif o gün hiçbir itiraza uğramamıştır. Herkes artık bir an evvel gayeye ulaşmanın pratik taraflarını arar olmuştur. Kimsenin ayrıntılarla uğraşacak gücü kalmamıştı*”. Dündar Seyhan, a.g.e., s. 73.

Kaplan'ın evinde bir araya gelen teşkilat üyeleri arasında Sezai Okan, Alparaslan Türkeş, Suphi Karaman, Orhan Kabibay, Rifat Baykal, Mustafa Kaplan, Rafet Aksoyoğlu, Vehbi Ersü ve İstanbul'dan gelen Orhan Erkanlı vardı. Hepsinin birleştikleri ortak karar kesin bir hareketin gerçekleşmesi idi. DP iktidarı 1960 yılı içinde seçim yapmazsa veya dürüst yapmazsa ise hükümet darbesi gerçekleştirilecekti. Hükümet darbesi yapıldıktan sonra ise;

1- Askeri bir idare kurmak

2- İktidarı Halk Partisi'ne devretmek

3- Geçici bir meclis kurup idareyi yeni seçimler yapılincaya kadar bu meclise bırakmak konusunda bir karara varıldı.

Ordu siyasete karışmayan bir bütün olarak iktidarı bir parti lehine yapmamalı, işe tarafsız bir hakem hüviyetiyle müdahale edip kararı millete bırakmalıydı. Ancak Alparaslan Türkeş idarenin derhal sivillere bırakılmasından doğabilecek mahzurları ileri sürmüş ve bazıları da onu desteklemişti. Türkeş'e göre ihtilal yapılmış bir ortamda alelacele kurulacak sivil bir idare gereken huzur ve sükûnu sağlamakta başarılı olamazdı ve bu yüzden çıkabilecek karışıklıkları önlemek için ordunun idareyi elinden bırakmaması gerekirdi. O gün alınan karar sadece ihtilal konusunda idi. Artık müdahale gerekeceğine ilişkin herkes mutabakata varmış ve bununla ilgili harekât planlarının Kabibay, Türkeş ve Okan tarafından hazırlanmasına karar verilmişti.

Gizli oluşum içinde liderlik konusunda asıl sonucun ihtilal sonrasına bırakıldığı tespit edilmekte ise de, Kaplan'ın evindeki görüşmeden birkaç hafta sonra Sami Küçük'ün de örgüte girmesiyle tekrar ortaya atıldı. Albay Küçük birkaç yabancı dil bilen kültürlü bir kurmaydı. Son olarak Madrid'de ateşemiliterlikte bulunmuş ve 1960 yılının başından itibaren Genelkurmay'daki CENTO şubesinde yeni göreve başladı. Orhan Kabibay Sami Küçük'ün de örgüte girmesine ön ayak oldu. Ancak bu sırada Alparaslan Türkeş'ten büyük bir tepki geldi. Türkeş, daha zamanı olmadığını, teşkilatı fazla yaymanın zararlar oluşturabileceğini söyledi. Asıl gerçek Türkeş'in liderliğini kaybetmek istememesinden kaynaklanıyordu. Sami Küçük ile Türkeş Harp Okulu'nda sınıf arkadaşıydı ve aralarında arkadaşlıkları zamanından beri sürüp giden bir büyük rekabet vardı. Sami Küçük, Türkeş'in tavsiye

ettiklerini askeri diktatörlük olarak nitelendiriyor ve hatta böyle bir teşebbüsün içinde olmayacağını söylüyordu. Bu durum 27 Mayıs'tan sonra kurulan Milli Birlik Komitesi içinde de sürece ve sonra bölünmeye neden olacaktır²⁴⁰.

Numan Esin anılarında Türkeş'in örgüt içinde fikirlerinin yarattığı ayrılıklara rağmen gücüne ilişkin tespitlerinde şu ayrıntılara yer vermektedir: "...Türkeş ihtilal fikrini bana açtığında bu konuyu Muzaffer Özdağ'la tartışmışızdır. Muzaffer Türkeş'le tartıştıktan sonra onun ihtilalde önemli görev almasına karşı çıktı. Türkeş 1944 olaylarında adı söylentilere karışmış adam. İhtilalde önde gelen bir adam olarak görünürse bunun bir takım olumsuz sonuçları olur. Muzaffer Türkeş'i liderlik vasfı olmayan sıradan bir subay olarak görüyordu. Bana şunu söyledi: *Benim liderim sensin dedi, kendimizin dışında niye bir lider arayalım?* Tanıdığımız subaylar arasında en yüksek rütbelisi Türkeş'ti. Hocamız olduğu için de ona güveniyorduk. Onun dışında da pek insan tanımıyorduk. Ben yüzbaşydım. Yüzbaşının ihtilal lideri olması mümkün değildi. Yine de şu olabilirdi; önündeki daha büyük rütbeli subaylarla işbirliği içinde olarak liderliğe adım adım gitmek. İhtilalin liderleri arasında bulunmak ve zaman içinde ihtilalin liderliğinde yükselmek. Ancak ihtilale giden süreçte ihtilal komitesi içinde daha ihtilal olmadan fikir ayrılıkları başlamıştı"²⁴¹.

Sami Küçük anılarında örgüte girişi ve Alparslan Türkeş'le yaşadıkları fikir ayrılıklarına ilişkin şu bilgileri vermektedir. "Orhan Kabıbay bana, kendisinin bir örgüt içinde olduğunu, buna katılıp katılmayacağını sordu. Hiçbir ayrıntılı bilgi istemeden ben buna varım dedim. Akşam çalışma saatinden sonra Maltepe'de Kurmay Binbaşı Mustafa Kaplan'ın eve gittik. Tanıdıklarımın Sezai Okan, Albay Alparslan Türkeş, Suphi Karaman, Kurmay Yarbay Refet Aksoyoğlu ve Personel Yüzbaşı Rıfat Baykal vardı. Sohbet sırasında iki soru sordum. Birinci sorum şöyleydi. Seçimle gelen bu iktidarın, iktidarını devam ettirmek için parti diktası dahil bütün anti-demokratik tedbirlere başvurma temayülünde olduğu ortaya çıkıyor. Seçimle bu iktidarın gitmesi zor. O halde bu iş orduya düşüyor. Buraya kadar aynı fikirde olduğumuz aşikâr; yoksa burada olmazdık. Harekâtımız başarıyla sonuçlanınca nasıl bir düzen getirmek istiyoruz? Bir askeri idare mi, yoksa

²⁴⁰ Sami Coşar- Abdi İpekçi, a.g.e., 123- 130

²⁴¹ Numan Esin, a.g.e.,s. 98 ve 99

demokrasi mi? Bana ilk cevabı Türkeş verdi. Pek tabî ki bir askeri idare kuracak ve yolumuza devam edeceğiz, dedi. Bunun üzerine buradaki bütün arkadaşlar böyle düşünüyorsa şu andan tezi yok ben aranızdan ayrılacağım. Ben burada hiç bulunmadım, sizlerle hiç görüşmedim deyince Sezai Okan ayağa kalkarak Türkeş'e hitaben Askere idare nereden çıktı? Bugüne kadar böyle bir konu konuşulmadı. Bugüne kadar demokrasi dışında bir tartışmamız olmadı. Bunu nereden çıkardın? dedi. Bunun üzerine Türkeş sonraki günlerde birçok kez gördüğümüz tevil yoluna saptı. Kendisinin yanlış anlaşıldığını, ihtilalden sonraki ilk günler için böyle bir idareye zaruret olduğunu anlatmak istediğini, kendisinin de demokrasi taraftarı olduğunu söyledi. Takiye yaptığı çok açıktı. Benim bu harekât kimin liderliğinde yapılacak soruma gerek kalmadan toplantıya son verildi. Ertesi gün Sezai Okan'la yaptığımız konuşmada Türkeş'in tehlikeli bir yolda olduğunu, bu zihniyette bulunan biriyle yola devamın doğru olmayacağını, onu tecrit etmenin tek yolunun evlerde yapılan bu toplantılara son verilmesi, haberleşme ve fikir teatilerinin ikişerli olarak koridor sohbetleriyle devamı kararını aldık. Kararı Türkeş ve ona pek yakın olan Rıfat Baykal gibiler hariç, diğer gizli örgüt üyelerine duyurduk ve gerekli zamanlarda yapılan ev toplantılarının hiçbirine Türkeş davet edilmedi. Onun yaptığı toplantı tekliflerini, takip edildiğimiz haberini aldık diyerek atlattık. Bu nedenle şimdilik ev toplantıları yapmayacağız diyerek atlattık. Bu Türkeş'i tecrit hali 27 Mayıs'tan bir hafta öncesine kadar sürdü²⁴².

1960 yılı Mart ayı sonunda Ankara'da teşkilat her haliyle hazırken İstanbul'da ihmale uğramış, bu nedenle Üçüncü Tabur Tugay Kumandanı Orhan Erkanlı bu ildeki teşkilatlanmayı sağlaması için gerekenleri yapması istenmişti. Mart sonunda Kabibay Yıldız'daki Yüksek Kumanda Akademisi'ne kursa gönderiliyor ve Erkanlı ile işbirliği yaparak İstanbul'daki teşkilatı kurmak, bir yandan da İstanbul'la Ankara arasında irtibatı sağlamak üzere hareket ediyordu. Eski teşkilattan Suphi Gürsoytrak Harp Akademisi'nde öğretmendi. Hava Harp Akademisi öğretmenlerinden Mucip Ataklı, Haydar Tunçkanat da bu teşkilatlanmaya dâhil edilebilirdi. Ayrıca Ankara'da oluşan gizli örgütün lideri Alparslan Türkeş'in de mutlaka teşkilata dahil edilmesini istediği isimler de vardı. İlki 61. Tümede Topçu Tabur Kumandanı Binbaşı Mehmet Özgüneş, Harp Akademisinde okuyan Muzaffer

²⁴² Sami Küçük, **Rumeli'den 27 Mayıs'a**, İstanbul, 2008, s. 79

Özdağ, Numan Esin bu isimler arasındaydı. Özdağ ve Esin Alparaslan Türkeş'in Harp Okulundan talebesiydiler. Kabibay İstanbul'da Orhan Erkanlı ile birlikte faaliyete girişecek ve ilk adımda bu listedeki isimlerle temas edecek, onların hücre teşkilatına göre arkadaşlarını seçmelerini sağlayıp İstanbul ekibini hazırlamış olacaktı.

Kabibay İstanbul'da havayı gayet müsait buldu. Daha evvel Türkeş'ten talimat almış bulunan Muzaffer Özdağ, Kabibay'ı Yüksek Kumanda Akademisi'nde gelip görmüş izahat vermişti. Harp Akademisi beş yıl önceki faaliyetlerine yine beşiklik ediyordu. Akademideki genç subayların kurdukları gruplarda Muzaffer Özdağ'dan başka Kamil Karadevelioğlu da vardı. Ayrıca Türkeş'in güvendiği isimlerden olan Jandarma Yüzbaşı Ahmet Er ile de temasa geçilmişti. Harp Akademisi'ndeki Emanullah Çelebi de Mucip Ataklı'nın hücresine dahil bulunuyordu. Kabibay hemen hemen her akşam Orhan Erkanlı'nın Levent'teki evine gidiyor, orada hazırlıkları gözden geçiriyor, bir yandan da Ankara'yla irtibatını sıcak tutuyordu. Ekipler arasındaki faaliyetleri kontrol etmek üzere arada sırada Ankara'dan Sezai Okan ve Muzaffer Yurdakul icat edilen bir takım görevlerle İstanbul'a yollanıyordu. Artık dallanmaya, budaklanmaya başlayan teşkilat süratle gelişmekteydi²⁴³.

Fakat Nisan ayında başlayacak siyasi gelişmenin hızı bu sürati dahi gölgede bırakacak ve ülke içinde ihtilali olgunlaştıran ortama doğru sürüklenecekti. Bu sürükleniş Yeşilhisar olaylarıyla başladı. Yeşilhisar'da gelişen olaylar 1960 yılına girildiğinden beri her geçen gün biraz daha elektriklenen havada bir dinamit gibi patlayacak ve yangına körükle giden Menderes hükümetinin davranışları sonucunda önüne geçilemez bir hal alacaktı. Siyasal tartışmalar Meclis'ten sokağa taşmış, CHP yandaşlarıyla DP yandaşları arasında her geçen gün artan gerginlik kanlı olayların yaşanmasına neden olmuştu. Çatışmalar sırasında polis güç kullanarak halka göz yaşartan bomba atarken aynı zamanda gerektiğinde silahla ateş de açabilmiştir. Onlarca DP ve CHP'li vatandaş tutuklanmış ve durum kamuoyunda büyük bir infiale sebep olmuştur²⁴⁴.

²⁴³ Sami Coşar- Abdi İpekçi, a.g.e., s. 130- 132

²⁴⁴ Cumhuriyet, 25 Mart 1960

Şevket Süreyya Aydemir'in "Yollar Kesiliyor" başlığı altında verdiği bilgiler Yeşilhisar olayının sadece bir "sonun başlangıcı" olduğunu ortaya koymakla kalmıyor; aynı zamanda Türk Silahlı Kuvvetleri içinde müdahale yanlısı örgütün yeni bir lider arayışına da sebep olacak bir takım sonuçları da beraberinde getiriyordu.

İnönü'nün Kayseri gezisi sırasında trenini Kayseri sınırında durdurmak isteyen Vali'yi dinlemeyerek şehre girmesi ve ardından Yeşilhisar'a giden yolun askeri birlikler tarafından kesilerek İnönü'nün Yeşilhisar'a sokulmak istememesiyle başlayan olaylarda görev alan iki binbaşı ve bir albay, Bayar ve Menderes tarafından derhal tevkif ettirilmiş fakat Gürsel bu kanunsuz işleme itiraz eden subayların tahliyesine teşebbüs etmişti. Bunun üzerine Kara Kuvvetleri Kumandanı o sırlarda Edremit'teki Tugay'da çıkan bir hadiseyi yerinde tahkik etmek bahanesiyle Ankara'dan uzaklaştırılıyor, yerine vekâleten getirilen DP yanlısı Orgeneral Suat Kuyaş tahliye talebini reddediyordu. Olay Gürsel'i son derece üzmüş, ordudan ayrılmaya karar vermişti. Cemal Gürsel izin alarak bir süre ayrılmaya karar verdi ise de DP bunun ordu içinde dedikodulara ve hatta tehlikeli tepkilere yol açacağı endişesiyle bir süre izin dilekçesi bekletildiyse de 3 Mayıs'ta izni onaylandı. Cemal Gürsel ordudan fiilen ayrıldığı için Türk Silahlı Kuvvetleri İçinde müdahale yanlısı teşkilat liderini kaybetti²⁴⁵.

Müdahaleye çok az bir süre önce gizli örgütün lidersiz kalması ordu içinde psikolojik bir yıkıma neden oldu ve örgüt general rütbesindeki önemli bir subayını kaybetmekle nasıl bir yol haritası çizeceğine ilişkin ayrıntılı çalışmalar yapmaya başladı. Özellikle bir generalin liderliği ordu içindeki diğer birliklerin müdahale sürecinde birlikte hareket edilmesi açısından büyük önem taşıyor, hareketin başarıya ulaşmasındaki en başat unsurun bir generalin liderliği olduğuna inanılıyordu. Bu yüzden hareketin amacına ulaşması için Cemal Gürsel Paşa'dan boşalan liderlik koltuğuna yeni bir general bulunması için hemen gizli görüşmelere başlandı. Dündar Seyhan'ın anılarında isimlerine işaret ettiği Sami Küçük, Alparslan Türkeş, Orhan Kabibay, Muzaffer Yurdakuler, Ertuğrul Ataklı, Sezai Okan gibi kilit subaylar birkaç general üzerinde anlaştılar. İlk teklif İstanbul Örf-i İdare Komutanı Orgeneral Fahri

²⁴⁵ Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam**, a.g.e., s. 386- 390; Sami Coşar- Abdi İpekçi, a.g.e., s. 133- 134 ve 149- 150.

Özdilek'e götürmeye karar verdiler. Özdilek, Cemal Gürsel'den boşalan liderlik boşluğunu kendisiyle doldurmak isteyen subaylara *"ihtilalin tehlikeli bir yol olduğunu, şimdilik buna lüzum bulunmadığını, zaten bu gidişle Menderes Hükümeti'nin uzun müddet iktidarda kalamayacağını ve hatta bunu kendisine bizzat Ethem Menderes'in ifade ettiğini"* belirterek teklifi reddetti. Dahası Özdilek Paşa, kendisine müdahalede liderlik teklifi yapan Yurdakuler Paşa'yı tutuklattı²⁴⁶.

Numan Esin anılarında bu konu hakkında ayrıntılı bilgiler verdikten sonra şöyle devam etmektedir: "...İhtilal Cemal Paşa'nın uzaklaştırılması nedeniyle başsız kalınca baş aradık. Muzaffer Yurdakuler aracılığıyla Fahri Özdilek'e teklif ettik. Kurmay Albay Yurdakuler, daha önce Fahri Paşa'yla çeşitli karargâhlarda bir arada bulunduğu için kendisiyle yakınlığı vardı. İstanbul'a geldi. Kabibay ve ben kendisini Karaköy'de karşıladık. Ciple I. Ordu karargâhına geldik. Yurdakuler Fahri Paşa'yla randevusuna gitti. Biz merakla bekledik. Bir saat sonra çıktı ve yanımıza aldık. Orhan Erkanlı'nın Levent'teki evine gittik. Konuşmayı anlattı. Fahri Paşa'ya açıkça demişki; Biz ordunun içinde gizli bir örgüt ihtilal kuvvetiyiz. Cemal Paşa'ya bağlıyız. Fakat kendisi Kara Kuvvetleri Kumandanlığı'ndan alındı. Ordu büyüğü olarak size güveniyoruz, inanıyoruz, geçin başımıza. Bu şekilde bir ihtilal liderliği teklif etmiş. Fahri Paşa ise şunları söylemiş: Türkiye'yi bu şekilde bir ihtilale götürmekte fayda yoktur. Yarın siz ittihatçı subaylar gibi birbirinize düşersiniz. Memlekette aranızdaki bölünmeden dolayı zarar görür. Milli Savunma Bakanı'yla temastayım. Milli Savunma Bakanı yakında bir hükümet değişikliğinden bahsediyor. Demokrat Parti içinde hükümete büyük bir muhalefet var. Hükümetin Yaylacılar grubu denilebilecek grubun kontrolüne geçmesi ihtimali var. Tansiyon düşüp, memleket şu andaki şiddet politikasından uzaklaşarak daha ılımlı bir yönetime kavuşacak. Sabırlı olun. Politikacılar bu işi kendi içlerinde halledecekler, biz asker olarak müdahale etmeyelim. Bu sözleri dinleyince Muzaffer Yurdakuler, Fahri Paşa'yı ikna edeceğine sanki Fahri Paşa Muzaffer Bey'i etkilemiş gibi geldi bize. Kısacası Fahri Paşa'dan böyle bir ret cevabı aldık. Fahri Paşa bize ihtilal olduktan sonra katıldı.²⁴⁷,

²⁴⁶ Sıtkı Ulay, a.g.e., s.71- 72; Sami Coşar- Abdi İpekçi, a.g.e., 155- 162

²⁴⁷ Numan Esin, a.g.e., s. 102

Örgüt liderlik teklifini bir başka subaya yapmaya karar verdi. Sırada Madanoğlu Paşa vardı. Birkaç yıl önce Orgeneral Necati Tacan'ın işaret ettiği Madanoğlu Cemal Gürsel Paşa tarafından da tavsiye edilmişti. 14 Mayıs 1960'da Kababay ve Acuner, Madanoğlu Paşa'yla görüşme fırsatı yakaladı. Madanoğlu kısa bir tereddüt devresinden sonra kendisine yapılan liderlik teklifini kabul etti.

Tam bu sırada beklenmeyen bir şey oldu ve Türkeş yeni lider arayışları içinde farklı bir formül uygulanmasını istemediği için teşkilatla olan ilgisi bir süreliğine kesildi. Cemal Gürsel İzmir'e gittikten sonra Türkeş onunla temas imkanı peşine düştü. Fikrini arkadaşlarıyla paylaştığında, arkadaşları bunun çok tehlikeli bir teşebbüs olduğunu anlattılarsa da Türkeş fikrinden vazgeçmedi. Suphi Karaman'ın Cemal Gürsel'le olan irtibatın tamamen kesilmesinden yana olması ve bunu Türkeş'e kabul ettirmek istemesinin haklı gerekçeleri vardı. Çünkü Cemal Gürsel devamlı takibat altındaydı, kendisiyle temas edenler hemen tespit ediliyordu. Şüpheli subayların ev ve bakanlıktaki telefonları dinleniyordu. Türkeş tüm bunlara rağmen kendisini ve örgütü riske atarak, İzmir'e gitti ve Gürsel'le görüştü. Türkeş bu şekilde deşifre oldu ve diğer örgüt üyeleri kendileri ve teşkilatın ele geçmesine neden olacak bir davranıştan çekindikleri için ihtilal gününe kadar Türkeş'le olan tüm ilişkilerini kesti²⁴⁸.

Sami Küçük anılarında, Cemal Gürsel'in İzmir'e gittikten sonra kendilerine liderlik yapacak bir Orgeneral aramak zorunda kaldıklarını belirtir. Zira gizli örgütün hücrelerine bağlı subayların birçoğu işe başlamak için başlarında bir Orgeneral görmek istediğini de ekleyerek şöyle devam eder: “Biz Cemal Gürsel'in mecburi izinle İzmir'e gittiğini sanıyorduk. Bu nedenle de Cemal Gürsel'in güvenlik güçlerince her hareketinin kontrol altında tutulacağını dolayısıyla da örgüt üyelerinden hiç kimsenin İzmir'e giden Cemal Paşa'yı ziyaret etmemesini karara bağlamıştık. Sezai Okan Türkeş'e bu kararı hatırlatarak Cemal Gürsel'den uzak durmasını söyledi. Türkeş toplantı için İzmir'e gitti ve birkaç gün sonra da şehir telefonuyla Genelkurmay'dan Sezai Okan'ı arayarak “Sezai, Cemal Paşa'yı ziyaret ettim. Hepinize çok selamı var ve her birinizin gözlerinden öpüyor” demiş. Bu konuşma üzerine Sezai ne yapacağını şaşırılmış durumda bizim odaya geldi. Bu adam

²⁴⁸ Dündar Seyhan, a.g.e., s. 76; Sıtkı Ulay, a.g.e., s. 71- 72; Sami Coşar- Abdi İpekçi, a.g.e., 155- 162

deli mi nedir? Kendisine yapma denen şeyi yapıyor ve yaptığını da dinlenebilir şehir telefonuyla resmi daireye haber veriyor. Müşkül durumda kalmamak için bu arkadaşla görüşmeleri keselim. Koridor rastlaşmaları bile kısa konuşmalar şeklinde herkes içinde olmalı dedi. Gizliliğe önem vermeyen Türkeş'i tecrit etmiş ve kendisinden uzaklaşmıştık”²⁴⁹.

Müdahale sürecinde Türk Silahlı Kuvvetleri içindeki gizli örgütlerin liderlik olgusuna ilişkin en belirgin ayrıntı, örgütün genç subaylar tarafından kurulması ancak ardından kendilerinin dışında bir generalin liderliğine ihtiyaç duyulması olmuştur. Ordunun hiyerarşik yapısı gereği emir komuta zincirinde bir generale ihtiyaç duyulması, generallere götürülen teklifler karşısında sergilenen tutum ve davranışlar da bir başka ayrıntıdır. Atanmışlar ve Seçilmişler ayırımında, atanmışlar gurubu içinde yer alan üst düzey generaller gizli teşkilatlara karşı mütereddit tavırlar sergilemişler, sahip oldukları muhafazakâr veya ihtilalci karaktere göre kararları şekillenmiştir.

Lider eyleme yön veren, itici ve sürükleyici bir güç olmasına rağmen 27 Mayıs müdahalesini hazırlayan ve yön verenler ordu içinde teşkilatlanmış genç subaylar olmuştur.

Lider toplumun ifade edemediğini ama toplumun beklediğini kucagında taşıyan ve halka sunandır. Liderin çevresi ise ihtilal ve inkılâpların getirdiklerini dile getiren aktif kadrodur. Fikir ve harekette birlik liderde başlar ve liderde devam eder. Grup içinde liderin sivrilmesi şarttır. Lider teşebbüsü elinde toplayabilmelidir. 27 Mayıs müdahalesi ve sonrasında bu sivrilmiş pek görülmez. Gerçi bir Birlik Komitesi kurulacaktır ancak Orgeneral Cemal Gürsel İzmir'deki evinden Ankara'ya davet olunur, bu komitenin başı olarak yer alır. Aynı zamanda Başvekil ve Devlet başkanı olarak da atanır. Halbuki ihtilali, müdahaleyi hazırlayan genç subayların şöhretleri sürdürür. Ş. S. Aydemir'in ifadesiyle 27 Mayıs ihtilalcileri “*bir kumandan bulmuş fakat lider bulamamıştır*”. Cemal Gürsel –rütbe ve kumanda zincirinden gelen otoritesi itibariyle- üst'lük yetkisine sahipti ancak üstün değildi. 27 Mayıs ihtilalinde zirvede boşluk dorukta otorite yoksunluğunun olması Komitenin kısa zamanda parçalanmasının da temel nedeni olacaktır. Bu yüzden tarihi bir çıkışın, şekillenmenin

²⁴⁹ Sami Küçük, a.g.e., s. 86

en önemli şartlarından olan ihtilal öncesi lider 27 Mayıs hareketinde beliremedi²⁵⁰. Müdahale sonrasında beliren durum ise liderlik olgusunu tam anlamıyla karşılamaya yetmiyordu.

C. Müdahale ve Tutuklamalar

1959- 1960 yılları iktidar ve muhalefetin arasındaki mücadelenin had safhaya ulaştığı bir yılı ifade eder. DP, CHP ve muhalif basının faaliyetlerini araştırmak ve kontrol altına almak için kurduğu Tahkikat Komisyonu İsmet İnönü için bir büyük demokrasi sorunu olmuştur. On senelik muhalefette kalmış olan CHP, 1960 yılında iktidara karşı en sert eleştirilerini sergilemiştir. Aynı zamanda İnönü'nün 27 Mayıs müdahalesini gerçekleştirecek olan örgütle temaslarının olduğuna ilişkin bazı işaretler de vardır. Türkeş'e göre darbe örgütünün Ankara grubuyla İnönü'nün temasları söz konusudur. Örgüt mensupları İnönü'nün evine gelmekte ve damadı Metin Toker ve Genel Sekreter İsmail Rüştü Aksal ile görüşmektedirler. İhtilal öncesi dönemde ordu içinde İsmet Paşa önemli bir faktördür. Ordu içinde M. Toker'in dergisi olan Akis elden ele dolaşmaktadır. Ordu iktidarın faaliyetlerini eleştirel bir dille yayın politikası izleyen Akis'ten öğrenmektedir²⁵¹.

“Parlamentar yönetimin bozulması sonucunda gerçekleşen 27 Mayıs Müdahalesi”²⁵²,ni hazırlayan bir takım şartların 1959 yılında olgunlaştığı söylenebilir. Yeşilhisar, Uşak, Kayseri olaylarıyla artan DP- CHP arasındaki gerginlik Menderes'in Ege gezisinden sonra müdahalenin yapılması için gerekli sebepleri de beraberinde getirmiştir. 27 Mayıs Askeri müdahalesinin planına göre önce PTT Ankara Radyosu ve Örfi İdare Komutanlığı'nın ele geçirilmesiyle başlayan süreç Cumhurbaşkanlığı Köşkü'nün ve ardından Eskişehir'de bulunan Menderes ve DP yöneticilerinin tutuklanmasıyla sona erecektir.

Bir yıl kadar önce Çankaya Muhafız Alay Komutanlığı'na atanan Osman Köksal'ın Köşk'te bulunması, müdahalenin gerçekleşmesi sürecinde yaşanabilecek bir aksilik karşısında en önemli sigorta şeklinde düşünülmüştür. Muhafız Jandarma Taburu da teşkilat üyelerine karşı koymayacak şekilde düzenlenmiştir. Sami Küçük, General Burhanettin Uluç, Yarbay İsmet Özbudak, Yarbay Kemal Tüfenkçioğlu,

²⁵⁰ Ş. S. Aydemir, **İkinci Adam**, a.g.e., s. 317- 321

²⁵¹ Mükerrrem Sarol, **Bilinmeyen Menderes**, C.II, İstanbul, 1993, s. 994

²⁵² William Hale, a.g.e., s. 110

Binbaşı Abdullah Tardu, Albay Selim Işner, Yarbay Cevdet, Teğmen Özdemir Çakmaklı ve iki teğmenin de hazır bulunduğu bir subay grubu Çankaya'ya gitmiş ve Celal Bayar'ı tutuklamışlardır²⁵³.

27 Mayıs günü Köşk harekâtına ilişkin Sami Küçük anılarında şunları anlatmaktadır: “Köşk, Ankara Garnizonu’nda en güçlü birlik olan Muhafız Alayı tarafından korunmaktaydı. Her ne kadar Alay Komutanı Kurmay Albay Osman Köksal bizimle birlikte ve örgüt üyesi olsa da bize bildirdiğine göre emir subayı ve tank bölük komutanları dışında kimseye fikirlerini açamamıştı. Bu bakımdan bir çatışmaya meydan vermeden Cumhurbaşkanını Köşk’ten indirmeliydik. Köşk’e hareket ettim. Köşk’ün giriş yoluna varmadan cipten indim. Yolun Köşk tarafındaki kısmında, namluları Ankara istikametine dönük bir bölük kadar askerin mevzilenmiş olduğunu gördüm. Celal Bayar’ı alabilmek için köşkün bu cephesindeki Muhafız Alayı birliklerini etkisiz hale getirmek gerekiyordu. Köşk bahçesinde köşke doğru yürürken, Cumhurbaşkanlığı yaverlerinin kaldıkları bina önüne gelince Osman Köksal’la karşılaştım. Birbirimizi öperek kutladık ve ben ayrılıp Köşk’e doğru yürüdüm. Elimde Thompson makineli tabanca olduğu halde Köşk merdivenlerini tırmanarak tankın namlusu altından Köşk’e girdim. Kapıdan 15- 20 m. uzakta, 8- 10 süvari eri arasında gözlüksüz sivil birinin, Tuğgeneral Burhanettin Uluç ile tartıştığını gördüm. Yanlarına gelince bunun Celal Bayar olduğunu anladım ve derhal müdahale ederek burası tartışma yeri değil, Generalim siz sağına geçin dedim. Ben de solundan Celal Bayar’ın kollarından tutarak merdivenlere doğru yürümeye başladık. Celal Bayar takım elbise ve kravatlıydı. Merdivenlerden inerek orada beklemekte olan Muhafız Alay Komutanı’nın Station Wagon arabasına yöneldik. Uluç Paşa’yı önce bindirerek, arka koltukta en uca, sonra Celal Bayar’ı onun yanına oturttum. Tam yola koyulmak üzereyken Başyaver Jandarma Albay Mustafa Tayyar da otomobile binmek istedi ama arabaya alınmadı. Celal Bayar yol boyunca çok endişeliydi, onu Harp Okulu’na götürerek Sıtkı Paşa’ya teslim ettim”²⁵⁴.

Köşk harekâtı gibi Ankara’daki diğer hareketler de hiç kimsenin burnu kanamadan ve beklenenden çok kısa bir süre içinde son buldu. Zırhlı Birlikler Komutanı Tuğgeneral Yusuf Demirdağ, Bahçelievler’deki evinden alınarak Harp Okulu’na getirildi. Genelkurmay Başkanı Orgeneral Rüşti Erdelhun, evinden

²⁵³ Ş. Süreyya Aydemir, **Menderes’in Dramı**, a.g.e., s. 424- 426

²⁵⁴ Sami Küçük, **a.g.e.**, s. 100

alınarak Harp Okulu'na getirildi. Sıkıyönetim Komutanı Korgeneral Namık Argüç ile Kara Kuvvetleri Komutan Vekili Orgeneral Suat Kuyaş, Sıkı Yönetim Mahkeme Başkanı ve diğer generaller Yüzbaşı İrfan Solmazer tarafından Orduvinden alınarak Harp Okuluna getirildiler. Eşi de DP'den milletvekili seçilen Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Tekin Arıburun, Cemal Madanoğlu'nun karşısına geçerek ben bu harekatı tasvip etmiyorum deyince Madanoğlu orada bulunan Harp Okulu öğrencilerine; bunu da alın Harp Okulu'na götürün emrini vermiş ve Arıburun da bir anda kendini Harp Okulu'nda bulmuş ve askerlik hayatı da bu suretle sona ermiştir²⁵⁵.

Menderes, Kütahya'dayken Kütahya vali muavini Eskişehir Hava Üs Kumandanlığından gelen tebliği okumaya başladı. “Ankara’da sabık Cumhurbaşkanı Bayar ve DP erkânı tevkif edildiler. Sabık Başbakan Menderes kaçmıştır. Nerede ve her kim tarafından görülürse askeri kuvvetlerimiz gelinceye kadar zor kullanılarak tevkif edilecektir.”²⁵⁶ Menderes bunu duyar duymaz derhal telefona sarılmış, Bolu, Bursa, Balıkesir, Konya, Denizli, Burdur, Isparta, Aydın valileriyle görüşmek istedi. Ancak Askeri kuvvetlerin kesin emri gereği şehirlerarası hiçbir mükâlemeye izin verilmeyeceği hatırlatılıyor. Albay Muhsin Batur Menderes’le görüşüp onu Eskişehir’e ardından da Ankara’ya götürdü. Böylelikle Menderes tevkif edildi ve on yıllık iktidar rüyası sona erdi²⁵⁷. 28 Mayıs 1960 tarihli Milliyet gazetesinde çizilen ve gazetenin ilk sayfasından verilen bir karikatür çok manalı ve siyasal atmosferin ne durumda olduğunu açık bir şekilde ortaya koyar nitelikteydi. M. Kemal Atatürk’ün devrimlerinin bir simgesi olarak algılanan kalpaklı resmi, uyurken çizilmiş ve altına “Atatürk artık rahatça uyuyabilirim” şeklinde bir açıklama yazılmıştı²⁵⁸.

27 Mayıs askeri müdahalesi sabaha karşı saat 3’te yapıldı ve ertesi gün çıkan gazetelerde “*memleketin bugünkü buhranına ve kardeş kavgasına mani olmak üzere kahraman Türk ordusunun bütün ülkede dün gece sabaha karşı idareyi ele aldığına*” ilişkin haberler yayınlanmaya başladı. Haberlerin ayrıntılarında “*maksadın tarafsız*

²⁵⁵ Sami Küçük, **a.g.e.**, s. 100- 101

²⁵⁶ Adnan Menderes’in yakalanmasına ilişkin dönemin basınında çıkan haberler de şu şekildeydi: “... Otomobille Kütahya’ya kaçan sabık Başvekil kendisini yakalayan Garnizon kumandanı Albay’a yani beni tevkif mi ediyorsunuz? Diye sormuştu. Sabık Başvekil olmadan bir gece evvel yaptığı konuşmada Profesörlere cübbeli kuklalar diyen Menderes Kütahya’dan Eskişehir’e götürüldüğü uçakta bir gaz tenekesi üzerinde oturuyor ve durmadan sigara içiyordu...”. **29 Mayıs 1960, Milliyet.**

²⁵⁷ Sami Coşar- Abdi İpekçi, **a.g.e.**, s. 227- 228

²⁵⁸ 28 Mayıs 1960, **Milliyet.**

bir idarenin nezaret ve mürakebesi altında sîratle yeni seçimlere gitmek ve bu adil seçimler neticesinde hangi taraf kazanırsa idareyi onun ellerine devretmek²⁵⁹” yer alıyordu. 28 Mayıs 1960 tarihli Milliyet gazetesi, “İdare Ordu’da” başlıklı bir haberinde ilk tebliğ, hareketin maksadı, silahlı kuvvetlerin sergileyeceği tutumları ayrıntılı bir şekilde gazete sütunlarında paylaşıyordu. İlk tebliğde şunlar bildiriliyordu: “Büyük Türk Milleti: Bütün Türkiye’de Silahlı Kuvvetlerimiz 27 Mayıs saat 3’ten itibaren idareyi ele almıştır. Bütün vatandaşlarımızın ve emniyet kuvvetlerimizin silahlı kuvvetlerle yakın işbirliği sayesinde bu harekât hiçbir can kaybı olmadan başarılmıştır. İstanbul’da ikinci bir tebliğe kadar Silahlı Kuvvetler mensupları hariç sokağa çıkma yasağı konulmuştur. Vatandaşlarımızın Silahlı Kuvvetlerin vazifelerini kolaylaşturmalarını ve bütün milletçe ümit edilen demokratik rejimin en kısa zaman içinde tesisine yardımcı olmalarını rica ederiz”. Harekatın maksadı ise şu satırlarla okuyucuya verildi: “Büyük Türk Milleti: 27 Mayıs gününden itibaren Silahlı Kuvvetleri en kısa zamanda milleti seçime götürecektir bir Kurucu Meclis kurmak maksadıyla muvakkat idareye el koymuş bulunmaktadır. Silahlı Kuvvetler milletin ve ecnebi dost ve misafirlerin hepsinin emniyetini tekeffül etmiş bulunmaktadır. Müteakip tebliğe kadar askeri şahıslar hariç kimsenin sokağa çıkmaması, bir karışıklığa meydan verilmemesi bakımından önemle rica olunur. Şahsiyetli ve mevkii ne olursa olsun Türkiye Cumhuriyeti hudutları içindeki herkes kanunun teminatı altındadır. Binaenaleyh bugüne kadar mühim mesul mevkileri işgal edenlerin derhal Türk Silahlı Kuvvetlerine teslim olmalarını sığınmalarını rica ediyoruz. [Silahlı Kuvvetler]”²⁶⁰.

Müdahalenin hemen ardından yeni anayasa hazırlanana kadar siyasi faaliyetlerin durdurulduğu kamuoyuna açıklanırken; hapisteki gazeteciler, subaylar ve talebeler tahliye oluyor, kapatılan gazeteler açılıyordu. Aynı zamanda Rektör S. Sami Onar’ın başkanlığında İlim ve Hukuk Heyeti kurularak yeni bir anayasa hazırlama süreci başlatılıyordu²⁶¹. Tarihler 1 Haziran’ı gösterdiğinde Askeri Kuvvetler müdahalenin haklılığına ilişkin savundukları söylemi, Adnan Menderes’in söylediği bir sözle fırsata çevirmeye çalıştı. Adnan Menderes’in Org. Cemal Gürsel’e

²⁵⁹ 28 Mayıs 1960, **Cumhuriyet**

²⁶⁰ 28 Mayıs 1960, **Milliyet**; bkz. **Ek 13**

²⁶¹ **28 Mayıs 1960, Milliyet**; Selami Akpınar ve Şahap Balcıoğlu gibi gazeteciler müdahaleden birkaç gün sonra tahliye olundular. **29 Mayıs 1960, Milliyet**; bkz. **Ek 14**

gönderdiği mesajda “*beni kurtardınız*” dedikten sonra söyleyecek hiçbir sözünün bulunmadığını belirtmesi ve ardından DP’nin toplumun huzurunu bozmak için planlı faaliyetler içinde olduğu ve hatta bazı kimselere silah dağıttığı şeklindeki haberler basını meşgul ediyordu. Org. Cemal Gürsel bunun üzerine eski devlet ve hükümet erkânının durumlarının derhal kurulacak bir tahkikat komisyonu tarafından ele alınacağını bildirdi²⁶². İhtilalin hemen ardından dönemin basınında çıkan bu türden haberler hayli düşündürücüdür. Eski iktidarın [Demokrat Parti’nin] bazı kimselere silah dağıttığı yolundaki haberler ya da Adnan Menderes’in Org. Cemal Gürsel’e *beni kurtardınız* şeklindeki demeci, müdahale sonrası toplumda meydana gelebilecek olası bir tansiyon yükselmesinin önüne geçmek için basının birer girişimi olarak görülebilir.

27 Mayıs sabahı ordunun idareyi ele aldığını duyan halk sokaklara döküldü, bayram yaptı ve ihtilali canı gönülden onayladı. Tüm ülkede hiçbir direniş olmadı²⁶³. Çetin Altan 27 Mayıs askeri müdahalesinin gerçekleştirildiği günü “*şanlı gün*” olarak tanımlıyordu. Milliyet gazetesindeki köşesinde şu satırları paylaşıyordu: “... *Silahlı kuvvetlerimizin medeni bir şekilde devlet idaresine el koymaları ve memleketi karanlık bir akıbetten kurtarmaları tarihimizin büyüklüğüne yakışan mutlu bir hareket olarak milletimize hür ve insan haklarına uygun yeni ufuklar açmaktadır...*”²⁶⁴,

13 Haziran 1960 tarihinde de İstanbul Üniversitesi muhteşem bir mitingle tekrar açıldı. Açılış sırasında eski iktidara karşı sloganlar atılırken Adnan Menderes’e karşı beliren tepki sonucunda eski Başbakanın asılmasına ilişkin temsili bir kukla Üniversitenin önünde öğrenciler içinde dolaştırıldı. Dönemin foto muhabiri İhan Demirel’in yakaladığı aşağıdaki fotoğraf Beyazıt’ta Üniversite gençliğinin ihtilal coşkusunu yansıtmaya bakımından da ayrıca önemlidir. Üniversite rektörünün bir daha böyle bir acı yaşamamanızı dilerim sözleriyle bitirdiği konuşması da öğrenciler arasında büyük bir coşku da yaratmıştır²⁶⁵.

²⁶² 1 Haziran 1960, Milliyet; bkz. Ek 15

²⁶³ İsmet İnönü askeri müdahaleden sonra halkın intikamdan sakınmalarını söyleyerek gerginleşen siyasal ortamı yumuşatmaya çalışıyordu. 29 Mayıs 1960, Milliyet; bkz. Ek 16

²⁶⁴ 27 Mayıs 1960, Milliyet

²⁶⁵ 14 Haziran 1960, Milliyet

Ülkede askeri müdahale sonrası yeni dönem mitingler düzenlenerek kutlanırken; 21 Haziran 1960 tarihinde Milli Birlik Komitesi Büyük Millet Meclisi binasında “teşrii görevine” başlamıştır. MBK bu tarihe kadar çeşitli toplantılar yaparak, yeni siyasal düzen için gerekli tedbirleri almıştır. Bakanlar kurulunca alınan ilk kararlar arasında dikkati çeken en önemli husus “din istismarına” izin verilmeyeceği, basına tahdit uygulanmayacağı olmuştur²⁶⁶.

27 Mayıs Askeri Müdahalesi’nden sonraki ilk 19 Mayıs kutlamaları bir ay kadar ertelenmişti. Devlet Başkanı Cemal Gürsel bu kutlamalar kapsamında Ankara’da gençliğe hitap ederken “*hedefimiz memlekette tam bir hürriyet havası içinde ahlaki temellere dayanan bir idareyi yerleştirmektir*” diyerek eski iktidar düzenine gönderme yaparak üstü kapalı bir eleştiri getirmekten kendini alamıyor; yurdun her yerinde yapılan ve hürriyet havası içinde geçtiği vurgulanan törenlerin muhteşem olduğu gazetelerin sütunlarını süslüyordu²⁶⁷. Asıl dikkat çeken gelişme radyolardan ezanın kaldırılması oldu. Kuran’ın Cuma günü okutulması, mevlid ve dini ayinin Türkçe ve Arapça yayınlanması da Askeri Müdahaleden hemen sonra yeni düzenin aktörlerinin başlıca icraatı olarak belirdi. Radyoda yayının yüzde yetmişini müziğin teşkil etmesi ve öğleden sonra da yayınların kesilmemesi sağlandı²⁶⁸. Cemal Gürsel’in devlet başkanı olarak İslam Enstitüsü ve İmam Hatip okullarını ziyaret etmesi, ezan ve Kuran’ın Türkçe okunmasına ilişkin açıklamaları eski düzene ait sosyo-politik havayı değiştirmeye yönelik girişimler olarak belirdi²⁶⁹. Böylece eski iktidarın geçmişteki politikalarının izlerini silmek için kıyasıya bir gayret gösteriliyordu.

Tüm bunlar olurken Demokrat Partili vatandaşlardan da karşı bir hareket gelmiyordu. Mümtaz Soysal, Numan Esin’in anılarından aktardığı şekliyle “halk ihtilale karşı bir tepki göstermedi. Çünkü Adnan Menderes kendisini destekleyen sınıfları da kaybetmişti. Söz fazla ayağa düştü ve partiye çapulcular egemen oldu. Partinin bucak örgütleri en üst kademeleri yönetir hale gelmişti”. Ama tepkisizliğin asıl nedeni ihtilalden üç yıl önce yapılmış bir genel seçimin o yıla özgü koşullarla Meclise getirdiği üçte iki çoğunluğu “ulus” saymak ve buna dayalı bir ulusal

²⁶⁶ 21 Haziran 1960, **Cumhuriyet**

²⁶⁷ 27 Haziran 1960, **Milliyet**; **bkz. Ek 17**

²⁶⁸ 24 Temmuz, **Milliyet**; **bkz. Ek 18**

²⁶⁹ 6 Temmuz 1960, **Cumhuriyet**

egemenlik saplantısıyla kendilerini her şeyi, hatta Cumhuriyet ilkelerine ters işleri bile yapmaya muktedir saymak oldu. Bu; kimsenin hoşuna gitmeyecekti ve 1961 Anayasası'na yol açan temel neden de bu olacaktır²⁷⁰.

D. Milli Birlik Komitesi

27 Mayıs askeri müdahalesini yapan subaylar, iktidarı Milli Birlik Komitesi aracılığıyla kullandılar. Ancak liderlik sorununun aşılammış olmasından dolayı komitenin kendi içinde bir eşgüdüm sağlayamadığı da açıkça belirgin bir haldedir. Müdahale yapılırken bir general'in liderliğinde değil Albay Alparslan Türkeş'in başını çektiği subaylar grubunun çabasıyla gerçekleşti. General Cemal Gürsel'in İzmir'den Ankara'ya çağrılmasıyla ihtilali gerçekleştiren subaylar grubuyla general Cemal Gürsel arasında yaşanacak emir- komuta zincirine bağlı bir hiyerarşi sorunu MBK'yı uğraştıracak bir sorunun ilk işaretlerini verdi. Alt rütbeli subaylar ihtilalin gerçek kahramanları olarak kendilerini görmesi ve MBK'nın yapılanmasında aktif rol almak istemeleriyle, bundan doğacak herhangi bir otorite sorununa meydan vermek istemeyen generallerin liderlik olgusu üzerindeki çatışmaları sonrasında askeri müdahalede rol oynayan subayların tasfiye edilmesine ilişkin bir çözüm arayışı da Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından yakından takip ediliyordu. 27 Mayıs sabahı Madanoğlu'nun bütün arzusu el konan idarenin bir an evvel sivillere devredilmesi, subay olarak hiçbir görev almadan en kısa zamanda orduya dönmenin sağlanmasıydı. Madanoğlu- Gürsel el konan idarenin bir an önce sivil iktidara devrini isteyecektir²⁷¹.

27 Mayıs 1960 günü öğleye doğru Orgeneral Cemal Gürsel İzmir'den Ankara'ya gelerek hareketin liderliğini üstlendi. İhtilalin sevk ve idaresini üstlenmiş bulunan Ankara'daki general ve subaylar Cemal Gürsel'i beklemek üzere Genelkurmay Şüra Salonu'nda toplandı. Salonda ayrıca harekate katılarak birliklere komuta eden subaylar da vardı. Cemal Gürsel havaalanından doğrudan Şüra salonuna gelip, harekate katılan subayları tek tek tebrik etti. Bundan sonra yaşananlar dönemin 27 Mayıs harekâtına katılan bir subayın anılarında şöyle anlatılmaktadır: “Şüra

²⁷⁰ Bunda ordunun gerçekten halk nezdinde olağanüstü bir yeri olduğunu kanıtlar niteliktedir. Ordunun yaptığı her şey doğrudur görüşü egemendir. Ayrıca karşı çıkma eğilimi olsa bile bunu gerçekleştirebilecek organizmaların olmamasıdır. Sendikalar, siyasi partiler zayıftır ve silahlı başka bir güç de yoktur. **28 Mayıs 2006, Cumhuriyet** (Mümtaz Soysal'ın “Açı” adlı köşesi)

²⁷¹ Sami Coşar- Abdi İpekçi, a.g.e., s. 250

salonunda harekâtla ilgili bilgiler teati edildi. Daha sonra Cemal Paşa harekâtın sevk ve idaresini üstlenen örgüt üyelerinin hiç de beklemedikleri bir şekilde “Arkadaşlar harekât kansız ve kısa sürede tamamlanmıştır. Teşekkür ederim. Şimdi herkes işinin başına dönsün demez mi? Belki de Cemal Paşa ihtilalin yarattığı durumu henüz anlayamamıştır. Biz birbirimize bakarken örgüt üyesi Kurmay Yarbay Sezai Okan yerinden doğrularak “Paşam bugün Türkiye’de ihtilal oldu. Cumhurbaşkanı, Başbakan, Meclis Başkanı, Sıkıyönetim Komutanı ve iktidarın hemen hemen bütün üyeleri Harp Okulu’nda gözaltında. Ülkedeki bu iktidar boşluğunu siz ve örgüt üyeleri geçici bir süre için doldurmak zorunda” diyerek yerine oturdu. Bunun üzerine Cemal Paşa, örgüt üyeleri dışındaki subayları görevleri başına gönderdi. Memurlara maaşlarının zamanında ödenmesi ihtilalin başarısı ve halk tarafından kabulü için ön şarttı. Bakanlar olmadığına göre bu kritik dönem için müsteşarların bakan yetkisiyle görev yapmaları karara bağlandı. Başbakanlık Müsteşarı da Harp Okulu’nda olduğu için Başbakanlık Müsteşarlığı’na Kurmay Albay Alparslan Türkeş talip oldu. Cemal Gürsel artık Cumhurbaşkanı, Başbakan ve Genelkurmay Başkanı olarak görev yapacaktı”²⁷².

27 Mayıs Askeri müdahalesinden sonra Milli Birlik üyelerinin isimleri kamuoyuna açıklanmıştı. Sıkıyönetim ilan edilerek, siyasi faaliyetlerin yasaklanması yoluna gidilmiş ve çok daha önemlisi DP ileri gelenleri başta olmak üzere ülkenin pek çok yerinde müdahalenin bir uzantısı olarak tevkifler yoğunlaşmıştı. İstanbul’un önemli devlet erkânına mensup pek çok kişi başta Vali Yetkiner, Belediye Başkanı Aygün, Emniyet Müdürü Oktay, Merkez Komutanı Binatlı ve çok sayıda emniyet amiri tutuklanarak 27 Mayıs 1960’da Örfi İdare Mahkemelerinin çalıştığı ve binlerce öğrencinin hapsedildiği Davutpaşa Kışlası’na sevk edildiler. Ankara’da da tutuklananlar arasında başta Cumhurbaşkanı Bayar, Genelkurmay Başkanı Erdelhun, Örfi İdare Komutanı Argüç, Kuvvet Komutanları ve vekiller de vardı²⁷³.

27 Mayıs müdahalesini gerçekleştiren subaylar MBK’nin oluşumundan önce tek amaçlarının siyasal düzeni değiştirmek olduğu için müdahale sonrasına bırakılan liderlik olgusu ve oluşumun faaliyetlerine ilişkin planlar, subaylar ve generaller arasında görüş ayrılıklarını da beraberinde getirdi. Üstelik subayların büyük bir kısmı da müdahale sonrasında ordunun görevini yerine getirdiğini ve iktidarın hemen

²⁷² Sami Küçük, a.g.e., s. 104

²⁷³ Orhan Erkanlı, a.g.e., s. 79

siyasal yaşamın aktörlerine bırakılmasından yana bir tavır sergiliyorlardı. Kaldı ki, sadece MBK içinde subaylarla generaller arasında değil aynı zamanda ihtilali gerçekleştiren subaylar arasında müdahale sonrasındaki planda da fikir ayrılıklarına yol açtı. Bu durum subayların Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan süreçte aldıkları eğitimde kışlanın siyasal düzenin dışında tutulması prensibi, subayların siyasette aktif bir şekilde rol almalarında engel teşkil ettiği yönündeki eleştirilerle açıklanmaya çalışıldı²⁷⁴.

MBK'nin oluşumunda 38 subay yer aldı. Subayların bir kısmı ülkeyi askeri rejimle yönetmeyi isterken bir diğer kısmı ise hukuki ve siyasi düzenlemelerin hemen sonrasında seçimlere gidilmesini ve yeni siyasal düzenin oluşturulmasından sonra, ordunun siyaset arenasından çekilmesini istiyordu. MBK içinde yer alan subaylardan en yaşlısı general olan Cemal Gürsel 65, en genç subayı ise 27 yaşındaki Muzaffer Özdağ idi. 32 karacı subay, 3 havacı subay, 2 denizci ve 1 jandarma subayından oluşuyordu²⁷⁵.

Askeri müdahaleden birkaç gün sonra yeni hükümet kuruldu. Hükümet devlet başkanı ve Başbakan Org. Cemal Gürsel'di. Başbakan müsteşarı ise Alparslan Türkeş oldu. Başbakan Yardımcısı ve Milli Savunma Bakanı Org. Fahri Özdilek, İçişleri Bakanı Tümgeneral Muharrem İhsan Kızıloğlu, Dış İşleri Bakanı Selim Sarper, Adliye Bakanı Abdullah Gözübüyük, Ulaştırma Bakanı Tuğgeneral Sıtkı Ulay, Basın Yayın ve Turizm Bakanı Zühtü Tarhan ve kamuoyunun yakından tanıdığı birkaç isimle birlikte hükümet üyeleri de belirlenmiş oldu²⁷⁶.

27 Mayıs askeri müdahalesini yapan subaylar iktidarı Milli Birlik Komitesi aracılığıyla kullanırlarken basın ve yayın organlarına sıkça başvurular. Özellikle MBK, 28 numaralı bildiriyle vatandaşların başvuracakları makamlar tek tek sıralanmış, yurttaki bütün idare amirleri, kaymakam ve nahiye müdürlerinin mahalli askeri komutanlıkların emrinde olduğuna ilişkin açıklamalarda bulunulmuştur. Aynı numaralı bildiride İstanbul ve Ankara dışında ülkede sıkıyönetim olmadığı da anlatılmıştır. Dahası Türk Milletinin radyolar aracılığıyla yapılmakta olan tebliğler

²⁷⁴ William Hale, a.g.e., s. 110

²⁷⁵ Ümit Özdağ, **Menderes Döneminde Ordu Siyaset İlişkisi ve 27 Mayıs İhtilali**, a.g.e, s. 270; 24 Haziran 1960 **Milliyet**.

²⁷⁶ **TC Resmi Gazete**, Sayı 10515, 30 Mayıs 1960; 14'lerin tasfiyesinden sonra Ocak 1961 tarihinde Sıtkı Ulay yerine Orhan Mersinli; Zühtü Tarhan'ın yerine Cihat Baban atanmak suretiyle, Komite içinde bakanlıklarda ciddi değişimlere gidilecektir. **Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Cemal Gürsel Tasnifi**, Kutu No: 4 / 59, Fihrist No: 1279/ 1 (5. 06. 1961); **bkz. Ek. 19**

dışında bozguncu ve nifak yaratıcı kişilerin kötü niyetli faaliyetlerine alet olmamalarını ve bu gibi durumlarda derhal mahalli Garnizon Komutanlıklarına haber vermek suretiyle MBK ve idaresine yardımcı olmaları yönünde telkinlerde bulunulmuştur²⁷⁷. MBK, Türk siyasal hayatı yönetim ve idaresinde sahip olduğu liderlik olgusu gereği “kanunlar çıkartmak ve uygulamak konusunda” icraatlar sergiledi. Bu icraatları onun liderlik olgusunu daha da güçlendirdi. 1924 yasasında ilk ciddi değişikliklerin yapılmasında büyük görevler üstlendi. 12 Haziran 1960 tarihinden itibaren yeni yasama yetkilerini tebliğ etti. Geçici Anayasa'nın ilk maddesi Milli Birlik Komitesi'nin “Türk Milleti adına hakimiyet hakkını kullanacağına” ilişkin madde oldu²⁷⁸. Milli Birlik Komitesi göreve başlarken amaç ve faaliyet sahası olarak belirlediği “Amme hizmetlerini gerçekleşmesi istenilen ve milletçe özlenen demokratik icaplara şimdiden uygun olarak yürütecek ve insan hak ve hürriyetlerini koruyacak, amme menfaatini gözetecek fiili ve geçici bir hükümet kurarak idareyi devam ettirmek ve bununla birlikte, devletin ihlal edilmiş ve işleyemez bir hale gelmiş anayasası yerine bir hukuk devletinin gerçekleşmesini sağlayacak kanunu meydana getirmek²⁷⁹” esaslarına uygun bir siyaset izlemeye çalıştı.

1924 tarih ve 491 sayılı Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun bazı hükümlerinin kaldırılması ve bazı hükümlerinin değiştirilmesi hakkında geçici kanun ismini taşıyan ve 27 maddeden ibaret olup 27. maddesinde “Bu kanunu Milli Birlik Komitesi yürütür” şeklindeki açıklamayla yasama ve yürütmede liderlik fonksiyonunu tamamıyla yerine getirmesini hukuki bir meşruiyet kazandırıyor. Bu suretle eski anayasa ilga oldu. Meclis kapandı ve devletin idaresi kanunen de Komiteye intikal etti. Kanunun giriş kısmını oluşturan “Genel Hükümler” ihtilalin gerekçesi ile yeni ve geçici idarenin kurulması gereklerini şöyle ifade etmiştir: “*İktidar Partisi idarecileri tarafından Anayasa'nın çiğnenmesi, Türk milletinin bütün fert ve insanlık hak ve hürriyetlerinin ve masuniyetlerinin ortadan kaldırılması, muhalefet murakabesi işlemez hale getirilerek, Tek parti diktatoryası kurulması*

²⁷⁷ TC Resmi Gazete, Sayı 10515, 30 Mayıs 1960

²⁷⁸ Osman Doğru, **27 Mayıs Rejimi, Ankara**, 1998, s. 80

²⁷⁹ Beyanname 27 Mayıs 1960 ihtilalinin iki yüz yıla yakın bir süreden beri devam eden anayasa ve hukuk krizinin bir safhasını, hukuk devleti oluşu olayları zincirinin bir halkasını teşkil etmekte bulunduğunu göstermektedir. Bunun için de ihtilalin ilk günü İstanbul Üniversitesi'nin 7 profesörüyle Ankara Üniversitesi'nin 3 profesöründen mürekkep bir ilim heyeti kurulmuştu. Sami Onar, a.g.m., s. 15- 16

suretiyle TBMM fiilen bir parti Grubu durumuna düşürülmüş ve meşruluğunu kaybetmişti. Ordu İç Hizmet Kanununun 34. maddesi ile “Türk yurdunu ve Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile tayin edilmiş olan Türk Cumhuriyet’ini kollamak ve korumak” görevi kendisine verilmiş olan Türk ordusu, vatandaşı birbirine düşürmek suretiyle Türk vatanını ve milli varlığı tehlikeye koymuş olan eski iktidara karşı bu mukaddes kanuni vazifesini yerine getirmek ve hukuki devletini yeniden kurmak için Türk milleti adına harekete geçerek milleti temsil vasfını kaybetmiş olan Meclisi dağıtıp iktidarı geçici olarak Milli Birlik Komitesine emanet etmiştir. Çıkarılan 1 numaralı kanunun 6. maddesi ile eski Cumhurbaşkanı, Başbakan ve Bakanlar ile iktidar partisi milletvekillerinin yargılanması hususları da Yüksek Adalet Divanı’na bırakılmıştır. MBK lideri Cemal Gürsel, Devlet Başkanı, Başbakan, Milli Savunma Bakanlığı ve Silahlı Kuvvetler Komutanlığını bünyesinde topladı. Yeni- Geçici Anayasa’da sınırları belirlenen maddeler gereğince Türk Adalet Divanı ve Yüksek Soruşturma Kurulu kuruldu²⁸⁰,

Yeni düzenin kurulması yönünde MBK’nın gerçekleştirdiği icraatlar arasında eski iktidar mensuplarına karşı nasıl bir tavır sergileneceği de ilk sıralarda geliyordu. Geçici Anayasanın hazırlanmasında yer alan profesörler bu konuya ilişkin ciddi ve geniş boyutlu bir yargılama sürecinin, ihtilalin ve MBK’nın meşruluğuna sağlayacağı katkıları çok iyi biliyorlardı. Dokuz kişiden oluşan Yüksek Adalet Divanı, her sanığın kendisine bir avukat tutabilmesine izin vermekle birlikte, yargılama sürecinin halka açık bir şekilde gerçekleşmesine de izin verdi. Bu arada 28 Haziran 1960 tarihinde “İnkılabın Korunmasına Ait Geçici Kanun” ve 6 numaralı kanun çıkarıldı. Bu kanun nezaret ve muhafaza altına alınmış olanlar hakkında yetkileri artırılıyordu. Nihayet 18 Ağustos 1960’da “İnkılap Mahkemeleri” hakkındaki 62 sayılı kanun çıkarıldı. Fakat mahkemeler hiçbir zaman harekete geçirilemedi. Ş. S. Aydemir’in deyiimiyle eğer Yüksek Adalet Divanı yerine Milli Mücadele devrinin “İstiklal Mahkemesine” benzer fakat ölüm cezalarını infaz yetkisi olmayan *inkılâp mahkemeleri* kurulsaydı, Yassı ada safhası çok farklı olabilirdi²⁸¹.

²⁸⁰ Şevket Süreyya Aydemir, **İhtilalin Mantığı**, a.g.e., s. 376., Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam**, a.g.e., s. 467- 568

²⁸¹ Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam**, a.g.e., s. 468; Tefik Çavdar, **Türkiye’nin Demokrasi Tarihi**, Ankara, 2004, s. 95

Milli Birlik Komitesi'nin iktidarının ilk günlerinde aldığı kararlar arasında en önemli konular arasında ordudan yapılan tasfiyeler de yer almaktadır. Ağustos 1960 tarihinde içlerinde on general ve dört subayın yer aldığı ordu mensubu emekliye sevk edilmiştir²⁸². MBK, 114 sayılı kanunu 28 Ekim 1960 tarihinde resmi gazetede yayınlanmasıyla üniversitede çalışan 147 öğretim üyesi tasfiye edilmiş ve bu durum kamuoyunda büyük tartışmaları da beraberinde getirmişti²⁸³. Aynı tarihlerde Milli Birlik Komitesi bürokratik yapının hızla değişmesine önem vererek, bakanlıklar ve bakanlıklara bağlı çeşitli kuruluşlar, iktisadi devlet teşekkülleri ve diğer dairelere yapılan yeni atamaların radyo ile yayınlanmasını sağlayarak kamuoyuna duyurdu²⁸⁴.

Komitenin kurulması ve siyasal hayat içinde gerçekleştirdiği icraatlar kamuoyunda ve basında tartışılırken, MBK içinde ılımlı ve aşırı olarak nitelendirilen 2 grubun tartışmaları da gün yüzüne çıkmaya başladı. İlimlilerin yer aldığı subayların başında Orgeneral Cemal Gürsel Paşa vardı. İlimli kanat ordunun görevini yerine getirdiğini ve bu yüzden yönetimin bir an önce sivillere bırakılmasını savunuyordu. Aşırı grupta yer alanlar iktidarda uzun süre kalmayı savunuyorlardı. Bu durum MBK içinde daha başlangıçtan itibaren ciddi bir fikir ayrılığına neden oldu. Hatta bu fikir

²⁸² 5 Ağustos 1960 tarihli 42 numaralı kanunla 235 general ve amiral ile 4500'e yakın subayın emekliye ayrılması sağlanmıştır. Böylece ordunun gençleştirildiği ve ordunun üst rütbelerinde yığılmanın önüne geçildiği savunulmuştur. Emekli İnkılâp subaylarının bu durumu MBK ile Türk Silahlı Kuvvetler arasındaki ilişkiye yeni bir boyut kazandırmış; MBK'nın orduyla olan ilişkileri iyice gerginleşmiştir. Özellikle 27 Mayıs'ta Genelkurmay Başkanlığına Rüştü Erdelhun'un yerine atanan Ragıp Gümüşpala'nın da görevinden alınması bu gerginliği iyice tırmandırmıştır. Emekliye sevk edilen bu subaylar kamu kurum ve kuruluşlarına geçerek memurluk görevlerini sürdürmeye devam etmişlerdir. **Cumhuriyet Gazetesi**, 2 Mart 1961; Ali Gevgili, **Yükseliş ve Düşüş**, İstanbul, 1987, s. 168, Dündar Seyhan, a.g.e., s. 106; William Hale, a.g.e., s. 113.

²⁸³ 147 öğretim üyesi tembelle, yeteneksiz ve reform karşıtı tavırları olduğu gerekçesiyle üniversiteden tasfiye edilmişlerdi. Yeni rejimin üniversiteden geçmesi şeklinde değerlendirilen bu gelişme 28 Ekim 1960 tarihinde çıkarılan "Üniversite Öğretim Üyelerinden Bazılarının Vazifelerinden Affına ve Bazılarının Diğer Fakülte ve Yüksekokullara Nakiline Dair Kanunu'nun" yürürlüğe girmesiyle meydana geldi. Bu kanunla 147 öğretim üyesinin üniversiteden çıkarılmasına ve 4 profesör ve doçentin de görev yerlerinin değiştirilmesi sağlanmıştır. Aydemir, **İhtilalin Mantığı**, a.g.e., s. 385; Ali Gevgili, **Yükseliş ve Düşüş**, s. 169

²⁸⁴ TC. Başbakanlık Yazı İşleri Umum Müdürlüğüne Başbakan namına Müsteşar Alparslan Türkeş imzasıyla gönderilen resmi yazı şöyledir: "27 Mayıs inkılâbından sonra ve Bakanlıklara bağlı muhtelif teşekküller veya İktisadi Devlet Teşekkülleri ile diğer dairelerdeki münhallara şimdiye kadar tayinleri yapılmış olan emekli subayların, tayin edildikleri vazifeler ile ad ve soyadlarının; emekliye ayrılmış olup da henüz mülki hizmetlerde vazife almak üzere bekleyen emsallerine misal olacak şekilde ve ilk imkânda radyo ile yayınlanmasını teminen Anadolu Ajansına bildirilmesini ve Badema teşkilatınızda vazife alacak emekli subayların durumlarının da aynı şekilde mezkur ajansa intikal ettirilmesini sağlanmasını arz ederim"; **Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Cemal Gürsel Tasnifi**, Kutu No: 4 / 22, Fihrist No: 405 (10. 10. 1960); **bkz. Ek 20**

ayrılığı grubun bölünmesine ve bazı subayların MBK'dan çıkarılmasına kadar gidecek olan bir süreci başlattı²⁸⁵.

Dündar Seyhan bu konuya ilişkin anılarında şu tespitlerde bulunmaktadır: *“Silahlı kuvvetler bir ihtilal yapmıştı. Bu ihtilali hazırlayanlar, yapanlar ve nihayet dünyaya ve yurda ihtilalci olarak tanıtılanlar Silahlı Kuvvetler içinden çıkan ve rütbeleri Yüzbaşından başlayan genç bir avuç subaydı. Komiteyi teşkil eden subaylar rütbelelerini muhafaza etmekteydiler ve hiç kimsenin silki askeriden tecerrüt etmek niyeti yoktu. 27 Mayıs'ta ihtilale hizmet etmiş veya haberi olmamış yüksek rütbelilerin daha dün emirlerinde çalışan bir kısım subayın, devletin iktidarını bir hamlede ele geçirmesi karşısında ilk planda yapacakları şaşkınlık, sonradan kıskançlığa ve hatta kızgınlığa inkılap edecek, karşılıklı münasebetlerde her iki tarafta psikolojik bir kompleksten kendilerini kurtaramayacaktı.”*²⁸⁶ Dündar Seyhan'ın da işaret ettiği gibi sadece MBK içinde değil aynı zamanda ordunun MBK içindeki genç subaylara bakış açılarının emir- komuta zinciri açısından değerlendirilmesiyle rütbe farklılıklarının bir sorun haline gelmiş olması MBK içine Genelkurmay Başkanı ve Kuvvet Komutanlarının da alınması gerektiği yönünde bazı teklifleri de beraberinde getirmiştir. Komiteye Genel Kurmay Başkanı ve Kuvvet Komutanlarının da alınması yönündeki görüş ağır basmaya başlamış, aksi takdirde üst teğmenlerin ordu kumandanlarına emir verebilecek duruma gelecekleri, bunu hem garip ve hem de zararlı olduğu ve hatta bu yüzden ordunun geleneksel disiplininin de bozulacağına ilişkin tartışmalar artarak sürmekteydi. Ancak MBK'nın en genç üyesi olan Muzaffer Özdağ buna kesin bir dille karşı çıktı. Bu konuda Özdağ ilginç bir teklifte de bulundu. Özdağ, *“Bu bir ihtilal konseyidir, ihtilal konseylerinde rütbe farkı gözetilemez”* dedi ve bunun giderilmesine ilişkin şu teklifte bulundu: *“...Esasen ben bu farkı ortadan kaldırmak üzere şöyle bir teklifte bulunacağım: Arkadaşlar bundan sonraki toplantılara girerken yeşil yakalı, beyaz ceketler giysinler...”* Muzaffer Özdağ tarafından yapılan bu teklifin Fransız İhtilali'nde ihtilalcilerin giydikleri kıyafetten esinlendiği anlaşılmaktadır²⁸⁷.

²⁸⁵ Muammer Taylak, 27 Mayıs ve Türkes, Ankara, 1977, s. 141

²⁸⁶ Dündar Seyhan, a.g.e., s. 101

²⁸⁷ Bu arada ilk toplantılara katılan ve komitenin açığa çıkmaması, önemli sorumluluklar yüklenmeden idareyi sivillere bırakması tezini şiddetle savunan hava yarbayı Ağasi Şen tartışmalar sırasında o kadar sinirlenecektir ki bir toplantıda Milli Birlik Komitesi üyesi kartını fırlatıp atacak ve bir daha da toplantılara katılmayacaktır. Ağasi Şen 26 Mayıs günü ihtilal kararını İstanbul'dan

E. 14'ler Olayı

MBK'nin oluşumu ve bu komitede yer alan subayların emir komuta hiyerarşisindeki yeri, komitenin oluşturuluş biçimi ve yapısı başından itibaren tartışmaların yaşanmasına neden olmuş, ihtilali gerçekleştiren subayların büyük bir kısmı komiteye girememiş²⁸⁸, sıradan subayların bir anda Bakan üstü statüye erişmeleri üst rütbeli generaller arasında *kıskançlık ve çekememezlik*²⁸⁹ duygularını da beraberinde getirmişti.

Milli Birlik Komitesi içinde, gittikçe kuvvetlenen ve müdahale öncesinde olduğu gibi sonrasında da liderlik olgusunu sürdürmek isteyen Alparslan Türkeş ırkçı ve Turancı tavrını sürdürürken; Başbakanlık Müsteşarı olarak adeta bir başbakan gibi hareket etmeyi de sürdürüyordu. Buna rağmen MBK içinde çok önemli mevkiler ve yürütme gücü, asıl bakanlıkları üst düzey komutanların elindeydi. Dünder Seyhan'ın anılarında ihtilal sürecinde samimi bulmadığı davranışlarıyla devamlı eleştirdiği General Kızıloğlu İç İşleri Bakanlığı'na, General Fahri Özdilek Milli Savunma Bakanlığı'na, General Sıtkı Ulay Ulaştırma Bakanlığı'na getirilmişti. Cemal Madanoğlu ve Osman Köksal'da ılımlı kanat içinde yer alıyor, radikallerin karşısında kilit mevkilerde görevlerini sürdürüyorlardı. Özellikle Osman Köksal hala Cumhurbaşkanlığı Muhafız Alayı komutanıydı. 13 Kasım tasfiye hareketinden yaklaşık iki ay önce Alparslan Türkeş müsteşarlıktan alındı. Böylece MBK içinde radikal kanadın güç birliğinin kırılmasına yönelik önemli bir adım atıldı. Ancak müdahale öncesinin iki lider subayı Dünder Seyhan ve Talat Aydemir, Türk Silahlı Kuvvetlerine mensup genç subaylarla olan ilişki ve irtibatlarını sürdürmekte ve bu durum üst düzey generalleri şüphe ve endişeye sevk etmeye yetmekteydi. MBK içindeki ılımlılar ve radikallerin klikleştiği haberleri kamuoyuna sızmış ve basında çıkan bu haberler Cemal Gürsel'i MBK içinde birliğin yitirilmesi ve sahip olduğu liderlik olgusuna zarar vereceğine yönelik bir kaygı yaratmıştı²⁹⁰. Orhan Erkanlı

Eskişehir'e ulaştıran iki havacı subaydan biridir. Milli Birlik Komitesi'nden ayrıldıktan kısa bir süre sonra Gürsel'e yaver olmuş, 1961 Haziran'ındaki olaylar sonucunda ordudan ayrılmak zorunda kalmıştır. Sami Coşar- Abdi İpekçi, a.g.e., s. 290.

²⁸⁸ 27 Mayıs 1960 Askeri Müdahale öncesinde gizli örgütlenmelerin bir dönem liderliğini yapmış isimlerden Talat Aydemir, Faruk Güventürk, Dünder Seyhan ve Sadi Kocaş gibi subaylar yurtdışında görevli oldukları gerekçesiyle komitede yer alamamışlardır. Nazlı Ilıcak, Nazlı Ilıcak, **27 Mayıs Yargılanıyor**, İstanbul, 1975, s. 193.

²⁸⁹ Dünder Seyhan, a.g.e., s. 101

²⁹⁰ Dünder Seyhan, a.g.e., s. 118; Ümit Özdağ, **Menderes Döneminde Ordu Siyaset İlişkisi ve 27 Mayıs İhtilali**, a.g.e., s. 281- 285 ve 352- 360

döneme ilişkin anılarında, Türkeş'le iktidarı uzatmak konusunda başından beri olan beraberliğinde sistem ve doktrin bakımından ayrıldıkları noktaları belirterek şöyle devam etmektedir: “Türkeş bizim liderimiz değildi; Türkeş liderliğinde bir iç darbeyi hiçbir bakımdan faydalı bulmuyorduk. Kendisi yakınındaki birkaç arkadaşla böyle bir işe giremezdi; gücü ve imkânları yetersizdi.”²⁹¹

Numan Esin kaleme aldığı anılarında MBK içinde bölünme ve on dörtlerin tasfiye edilmesi sürecinde çok önemli bazı ayrıntılara yer veriyor. Komitenin bölünmesinden, on dörtlerin tasfiyesinden kısa bir süre önce Sovyetler Birliği'nin Türkiye Büyük Elçisi Riskov'un, Türkeş aracılığıyla “Dikkatli olun” diye uyarıda bulunduğunu bildiriyor ve şöyle devam ediyor: “...Amerika bizi istemiyordu. Benim görüşüme göre, komitenin etkisiz hale getirilmesini ve parçalanmasını; içeride Cumhuriyet Halk Partisi ve onun lideri olan İ smet İ nönü, dışarıda da ABD yönlendirmiştir...”²⁹².

Sami Küçük ise anılarında 14'ler olayına ayrıntılı bir yer ayırarak şöyle demektedir: “İç işleri ve Ulaştırma bakanlıkları dışındaki bakanların sivil olacağı kararına rağmen içimizden sayıları bir hayli kabarık üye, bakanlık hevesine kapıldı ve bu durum zaman zaman komitenin gündemine geldi. Ben ve benim gibi düşünen arkadaşlara göre böyle bir hal, komitenin bir müdahalesiyle son bulmasına müncer olabilecek olaylara sebebiyet verebilirdi. Komite, ülkeye demokrasiyi getirmek için gerekli işlerle birlikte bir Kurucu Meclis toplayarak Anayasa, Seçim ve siyasal partiler kanununu çıkardıktan ve Anayasayı da halkoyuna sunup seçimleri yaptıktan sonra iktidarı devretmeliydi. Komite içindeki bu durum komite yönetimine devam ile (kalıcılar), demokrasiye geçişi ve demokrasinin vazgeçilmez bir yönetim tarzı olduğunu kabul ve bunun için de gerekli kurum ve kurulları hayata geçirdikten sonra seçimle iktidarı sivil idareye devretme ilkesini benimseyenler arasında bitmez tükenmez bir tartışma konusu oldu. Öğrendiğimize göre kalıcılar bu tartışmanın uzun süre devam edemeyeceği, buna bir son verme zamanı geldiği kanısına varmışlar. Süngüler üstünde oturarak iktidarı devam ettiremeyeceğimizden biz belirli işler yapıldıktan sonra seçimle iktidarı sivillere devretme taraftarlarını bir gece evlerimizden toplayarak Numan Esin'in yıllar önce bir TV kanalında söylediği gibi Ulus'taki TBMM binasının bodrumundaki odalara hapsedeceklermiş. Bu bilgiler bizi

²⁹¹ Orhan Erkanlı, a.g.e., s. 148

²⁹² Numan Esin, a.g.e., s. 173.

alarme etti. Ne yapabileceğimizi düşünmeye başladık. Önceleri evlerde küçük gruplar halinde toplandık. O günlerden bir gün Suphi Karaman, “Ağabey haydi senle yarın İstanbul’a gidelim” dedi. İstanbul’a birlikte gittik. Orhan Kabibay da geldi. Orhan Kabibay kalıcıların başta gelenlerindendi. Kabibay, ülkenin reformlara ihtiyacı olduğunu bunları sivil yönetimlerin yapamayacağını belirtip “reformları tamamladıktan sonra yönetimi seçimle gelenlere teslim ederiz” dedi. Kendisine “üç ayı aşkın bir süreden beri iktidardayız, bugüne kadar hangi reform projesi üzerinde çalıştın?” diye sordum. Cevap veremedi. Zaten iç işleri komisyonunda masasında oturup iç işleri bakanı veya muhataplarına filan valiyi şuraya, filan emniyet müdürünü buraya tayin edin diye direktifler veriyordu. Komite kesin bir bölünmeye gidiyordu. Onlar bizi paketlemeden biz elimizi çabuk tutmalıydık. Sıkıyönetim komutanı komite üyesi Korgeneral Cemal Madanoğlu’ydu. Bu bakımdan onları toplamak bizim için daha kolaydı. Madanoğlu’nun oturduğu Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri’ne tahsis edilen evde toplandık. Toplantıda Madanoğlu, Sıtkı Ulay, Ekrem Acuner, Fikret Kuytak, Sami Küçük, Osman Köksal, Sezai Okan, Mucip Ataklı, Haydar Tunçkanat, Emanullah Çelebi, Refet Aksoyoğlu, Suphi Gürsoytrak, Vehbi Ersü, Şükran Özkaya bulunuyordu. Bizim komiteden ayrılmasını istediğimiz üyelerin listesini kendisine ulaştırmak üzere Cemal Gürsel Paşa’nın Yaveri kurmay albay da salonda bizimle birlikteydi. Listede adı olduğu halde onu liste dışı bırakmak için çok uğraştığım ancak başarılı olamadığım Numan Esin de vardı. Gönül arzu ediyordu ki, 37 Milli Birlik Komitesi üyesi topluca Kurucu Meclis Kanununu imzalamış olsun ve demokrasiye birlikte gidelim. Olmadı. İhtiraslarımız bazen aklımızı aşıyor²⁹³.

11 Kasım 1960’da Çankaya Köşkü’nde Cemal Gürsel, Madanoğlu ve ekibini ağırladı. Yapılan toplantıya Madanoğlu damgasını vurdu. Başbakanlık müsteşarı Hilmi İncesulu da bu toplantıda hazır bulundu. Cuma gecesi saat 10’da başlayan toplantıda tasfiyenin Komitenin feshedilip yeniden kurulması şeklinde yapılması uygun bulundu. Komite yeniden kurulurken tasfiye edilmesi kararlaştırılanlar dışarıda bırakılacaktı. Komitenin feshi için gerekçe olarak düşünülen çarelerden biri üyelerin büyük kısmının istifalarını vermeleri idi. Cemal Gürsel tasfiye edilmesine ilişkin 7 kişiden bahsetmişti. Ancak durumu şüpheli olanlar 20’yi buluyordu. Ancak

²⁹³ Sami Küçük, a.g.e., s. 117- 118

bunların hepsinin birden elenmesi, aslında komitede çoğunluğun onların elinde olduğunu gösterecekti. Bu da mahzurlu bulundu. Sonuçta ortaya 14 kişilik bir liste çıktı. Gürsel, birkaç gün önce Madanoğlu'na tasfiye hususunda mutabakatını bildirirken Komiteden uzaklaştırılacakların Erzurum Kalesi'ne kapatılmalarından söz etmişti. Bu da mahzurlu görüldü. İkinci bir yassı ada yaratmak hiç de hoş olmayacağına karar verildi. Esasen tasfiye edilecek olanların da yargılanmaları söz konusu değildi. İhtilali birlikte başardıkları mücadele arkadaşlarını zor durumda bırakmayı hiç biri düşünmüyordu. En iyisi onlara yurt dışında görevler vermektir ve bu bütün mahzurları çözen bir formül olarak uygun bulundu. Madanoğlu tasfiye operasyonunun Pazar günü olmasını istedi. Böylece tatil günü toparlamanın daha kolay olacağını düşünüyordu. 12 Kasım Cumartesi gecesi hareket Çankaya Köşkü ile Ankara Kumandanlığı'nda yürütülüyordu. İstanbul, Birinci Ordu Kumandanı Cemal Tural'a bırakılmış ayrıca bazı Komite üyeleri durumu takip için İstanbul'a gitmişti. 13 Kasım sabahı tasfiye edilecek 14 üyeden hangisinin Ankara'da, hangisinin İstanbul'da olacağı önceden bilinmediği için tebligat mektupları ikişer nüsha hazırlanmış, 14'ü İstanbul'a gönderilmiş, diğer 14'ü de Ankara'da alıkonulmuştu²⁹⁴.

MBK, bu görüş ayrılıklarından doğan bölünmeye ilişkin en önemli icraatını 13 Kasım 1960 tarihinde yerine getirdi. Komite'de askeri yönetimin sürdürülmesini isteyen subaylar tespit edildi. Başlangıçta komiteden çıkarılacak olanların subay sayısı 12 olarak belirlenmişti. Ancak bu sayıya iki subay daha eklendi ve tarihimizde 14'lerin tasfiyesi olarak anılan bölünme gerçekleştirildi. MBK içindeki Alparslan Türkeş liderliğindeki radikal kanadın Atatürk devrimini gerçekleştirmek için komitenin daha uzun bir süre iktidarda kalmasını savunanlar MBK'dan tasfiye edilmesi süreci başlamış oldu. 13 Kasım 1960 tarihinde 14 subayın ismi kamuoyuna açıklandı. Askeri yönetimin sürdürülmesini isteyen MBK üyesi 14 subay Orgeneral

²⁹⁴ Ankara Kumandanlığında Madanoğlu tarafından hazırlatılıp imza için Çankaya'ya gönderilen bu tebligat mektupları şöyleydi:

"Sayın Bay,...

Türk Silahlı Kuvvetleri adına Millete verilen sözün yerine getirilmesinde uğranılan aksaklıklar ve güçlükler karşısında, vaki istek üzerine Milli Birlik Komitesini feshetmiş bulunuyorum.

Başarmış olduğunuz yüksek hizmete layık bir şekilde size verilecek olan dış görevi beklemenizi, bu müddet içerisinde memleketin ve şahsınızın menfaati bakımından evinizden dışarı çıkmamanızı ve ziyaretçi kabul etmemenizi, aksi takdirde hakkınızda 6 ve 25 numaralı kanun hükümlerinin tatbik edileceğini ve bugünden (13 Kasım 1960) itibaren emekliliğe sevk edilmiş olduğunuzu bildiririm.

Cemal Gürsel

Orgeneral- Devlet Başkanı ve Silahlı Kuvvetler Başkumandanı" Sami Coşar- Abdi İpekçi, a.g.e., 501- 503

Cemal Gürsel'in yayınladığı bir bildiri ile komiteden tasfiye edildi ve diplomatik görevlerle yurt dışına gönderildi²⁹⁵.

Dönemin basınında, konuya ilişkin verilen haberlerde 14'lere yurt dışında vazifeler teklif edildiği ve yurt dışında da bu tasfiye hareketlerinin olumlu karşılandığı yönündedir. Gürsel, MBK'dan tasfiye edilen üyeler için ordunun büyük bir vatanperverlik hissi ile başardığı inkılâbın hemen akabinde komite üyelerinden bazılarının tahripkâr, sapık fikirlere doğru kaydıklarını, iktidarı bırakmamak, askeri bir dikta idaresi kurmak yolunda çalıştıklarını beyan etmesi bu harekete meşruluk kazandırmak çabasını göstermektedir. Dış haberler servisinin verdiği bilgiler ise General Gürsel'in kararını destekler içeriktedir. Times ve Daily Telegraph gazeteleri Gürsel'in bu hareketini "liberal" yanlısı ve "radikalizm" karşıtı olarak değerlendirmişlerdir²⁹⁶.

14'lerin tasfiyesinden kısa bir süre sonra halk ve özellikle üniversite öğrencileri olumlu bir tepki göstermekten geri durmadı. 15 Kasım 1960 tarihinde üçyüz kişilik bir katile Başbakanlığa gelerek Devlet Başkanına ve Milli Birlik Komitesine bağlılıklarını bildirmek isteyen Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi öğrencileri sessiz bir yürüyüş yaptıktan sonra temsilcileri aracılığıyla Başbakan Gürsel'e ülkede demokratik düzenin tesisini ve Türkiye için sarf ettiği gayretlerden dolayı şükranlarını bildirdi. Gürsel'in öğrencilere söylediği sözler ise dikkat çekiciydi. Gürsel "bu memleket hiçbir zaman anarşi ile idare edilemez" dedikten sonra affedilen [tavsiye edilen] komite üyeleri hakkında soruşturma açılacağına ilişkin işaretler de verdi²⁹⁷.

²⁹⁵ 20 Kasım 1960, **Milliyet**; Alparslan Türkeş Yeni Delhi'ye, Dündar Taşer Rabat'a, Şefik Soyuyüce Kopenhag'a, Fazıl Akkoyunlu Kabil'e, Rıfat Baykal Tel-Aviv'e, Ahmet Er Libya'ya, Orhan Erkanlı Meksika'ya, Numan Esin Madrid'e, Orhan Kabibay Bürüksel'e, Mustafa Kaplan Lizbon'a, Muzaffer Karan Oslo'ya, Münir Köseoğlu Stockholm'a, Muzaffer Özdağ Tokyo'ya ve İrfan Solmazer Lahey'e gönderildi. Orhan Erkanlı, **a.g.e.**, s. 148- 161; 14 Kasım 1960 tarihli Cumhuriyet Gazetesi manşetten "MBK lağvedildi ve Yeniden Kuruldu, 14 üye Afedildiler, Gürsel Basına İzahat Verdi" haberini duyurdu. Haberde 14 üyenin afedildiğine ilişkin bu manşette "*Devlet Başkanı'nın bu karar asla şahıslara müteveccih değildir; fikre, inanca ve düzenin sağlanması maksadına matuftur*" şeklinde açıklaması hayli dikkat çekiyordu. Cemal Gürsel'in neşrettiği tebliğ ise şu satırlarla verildi: "*MBK'nin çalışmaları memleketin yüksek menfaatlerini tehlikeye sokacak bir duruma düştüğünden TSK ve MBK üyelerinin talepleri üzerine bugün (13 Kasım 1960'dan) itibaren MBK'ni fesettim. Türk Milleti adına yasama yetkisini kullanacak olan yeni MBK üyeleri Cemal Gürsel başkanlığında değişmiştir. Yeni MBK, en kısa bir zamanda kurulacak olan Kurucu Meclis ile birlikte memleketin nizamını demokratik esaslara göre düzenleyecektir. Görevlerinden affedilen üyeler emekliye sevk edilmişlerdir.*" 14 Kasım 1960, **Cumhuriyet**; **bkz. Ek 21**

²⁹⁶ 15 Kasım 1960, **Milliyet**; **bkz. Ek 22**

²⁹⁷ 15 Kasım 1960, **Cumhuriyet**, **bkz. Ek 23**

14'lerin tasfiyesini gerçekleştirenler aslında Madanoğlu ve yakın çevresi ile havacı grup oldu. İç İşleri bakanı Muharrem İhsan Kızıloğlu da büyük destek verdi. 13 Kasım 1960 *Sessiz İhtilal'in* tarihi olarak adlandırıldı. 13 Kasım sessiz ihtilaliyle 14 komite üyesinin MBK'dan uzaklaştırılmasına karşı gerek Türk Silahlı Kuvvetleri'nde ve gerekse ülke genelinde fiili bir reaksiyon görülmedi. Talat Aydemir MBK içindeki 14'lerin tasfiyesine ilişkin, 21 Mayıs Muhakemesi sırasında şöyle demektedir: “...*Fakat 13 Kasım 1960'ta Komite ekseriyeti tarafından bize izah edilen ve bizzat Orgeneral Cemal Gürsel ile yaptığım görüşmede bana söylendiği şekilde fikirlerine taraftar olduğumu bildirdim. Ama 13 Kasım 1960'da sessiz ihtilal olmuştu. İhtilalciler yavrularını yemişlerdi. Bizler de kullanılmıştık...*”²⁹⁸”

Numan Esin kaleme aldığı anılarında 13 Kasım olayında ABD'nin parmağı olduğu yönündeki düşünceleri ise bu tasfiye hareketine farklı bir boyut kazandırır niteliktedir. Esin anılarında bir takım tahminlerinden hareket ederek şu sonuçlara varmaktadır: “...ABD her şeyden önce Türkiye'nin Kore savaşı'na katılmasıyla, NATO'yla Türkiye'ye girmiş ve geniş ölçüde yerleşmiş bir güçtü. Orduda tugay ve tümen seviyesindeki birliklerde Amerikalı subaylar ve astsubaylar Türk ordusunun yeniden örgütlendirilmesi ve eğitilmesi gibi çalışmalarda geniş ölçüde etkindi. Yalnız askeri alanda değil Türkiye'nin tüm politikasında etkindi(...) Türkiye'de Seferberlik Tetkik Kurulu veya Özel Harp Dairesi diye ifade edilen Batı'da Gladio denilen basında Kontrgerilla olarak duyduğumuz bu gücün 27 Mayıs'a ve onu takip eden dönemdeki Milli Birlik Komitesi iktidarına ilgisiz kalması mümkün değildi. Benim kanaatim, 27 Mayıs Komitesini, bizleri onlar teşhis edemedi. Aradan otuz yıl geçmiş olmasına rağmen içimizden birilerinin onlarla temas kurduğuna dair bir bilgi yok elimizde. Biz, çok genç subaylardık. Bizimle ilişkileri yoktu. Tanımaları zaten mümkün değildi. Olsa olsa generallerle olabilirdi. Generallerin içinde Cemal Gürsel'le sıkı ilişkileri olabileceğini sanmıyorum. Cemal Gürsel Batılı görüntü içinde bir adam değildi. O, Osmanlı Paşası geleneğini sürdüren Cemal Ağa'ydı. Fahri Özdilek'le temas kurmuş olabilirdi, ama onun da ihtilalde hiçbir rolü yoktu. Benim gördüğüm kadarıyla ihtilal Türkiye'de bu kadar yerleşik olmalarına karşın ABD için sürpriz oldu. Çünkü Cumhuriyet ordusunun geçmişinde böyle bir müdahale görülmemiştir. Gerek Atatürk ve gerekse İnönü ordusu politikanın dışında

²⁹⁸ Dündar Seyhan, a.g.e., s. 118- 119

tutmak için büyük çaba harcamıştır. Gerçekten ordu politikanın dışında kalmıştır. Bizim dış politikamızın pek Amerikancı yanı yoktu doğrusu. Bunun dışında sol ve ileri sayılabilecek bir takım radikal görüşler, Milli Birlik Komitesi'nin direktifleri haline getirilerek resmen hükümete verildi. Radikal uygulamalarımız iktidarın Milli Birlik Komitesi'nin elinde kalması halinde Amerika'nın Türkiye'deki çıkarlarının tehlikeye gireceği hesabının yapılmasına yol açmıştır. Bu da kanaatimce bizim tasfiye edilişimizin arkasında yer almıştır"²⁹⁹.

F. Silahlı Kuvvetler Birliği

27 Mayıs askeri müdahalesinden sonra MBK'nın gerek ordunun üst kademelerinde yığılmayı önlemek ve gerekse ordunun gençleştirilmesi için çok sayıda subayın tasfiye etmesi; MBK ile Türk silahlı kuvvetleri arasındaki ilişkinin seyrini gerginleştirdi. Ancak orduyla MBK arasındaki ilişkileri gerginleştiren bir başka unsur da komitenin liderlik olgusunu kullanmasına ilişkin sergilediği tutum ve davranışlardı. MBK ordu adına yönetime el koymuş olmasına rağmen, komite üyelerinin statüsü bakan üstü idi. Genelkurmay Başkanı ve Kuvvet Komutanları MBK'nın üyesi değildi ve Genelkurmay Başkanı'nın rütbesi, MBK üyesi olan pek subaydan daha yüksek konumda bulunuyordu. Buna rağmen; komite üyesi olması, dolayısıyla bir subay sahip olduğu bakan üstü konumu, dolayısıyla Genelkurmay Başkanı yada Kuvvet komutanlarından daha üst bir hiyerarşik pozisyona sahipti. MBK'nın oluşmasında rütbe ve yerine getirilen görevlerin ordu içinde hiyerarşik yapıyı bozması, Türk Silahlı Kuvvetleri içinde huzursuzluğu artıran diğer sebeplerin başında geliyordu³⁰⁰. Ordu içinde bozulan emir- komuta zincirinin korunması düşüncesi, bu bozulma karşısında giderek güçlenmiş ve beraberinde cuntasal bir örgütlenmeyi getirmiştir. Silahlı Kuvvetler Birliği bu cuntaları kendi bünyesinde toplayarak, ordunun eski hiyerarşik düzeni içinde bütünlüğünü muhafaza etmesine ilişkin bir örgüt olarak kurumsallaşmıştır. SKB'nin MBK'nin 14'lerin tasfiyesinden

²⁹⁹ Numan Esin, a.g.e., s. 172- 173

³⁰⁰ Türk Silahlı Kuvvetleri içinde meydana gelen hiyerarşinin bozulması meselesinin en somut örneğini İrfan Tansel olayı oluşturdu. 1961 Haziran'ında Hava Kuvvetleri Komutanlığı görevini sürdüren İrfan Tansel'in Washington'a atanmasının engellenmesinin ardından, MBK üyesi bir yüzbaşının Genelkurmay Başkanının masasına yumruk atarak tepki göstermesi karşısında Genelkurmay Başkanının karşı bir tepki göstermeden sessiz kalması, TSK içinde bozulan emir-komuta hiyerarşinin en önemli göstergesidir. Tufan Turhan, Silahlı Kuvvetler Birliği, Darbeler-Demirkıratlar, Haz. Salih Göksu, İstanbul, t.y., s. 166

sonra, 14 subayın mağdur edildiğine inanan subaylar arasında örgütlendiği ve bu örgütlenmenin tasfiye edilen 14 subayın dışındaki MBK'nin diğer üyelerinin “aşiret reisiymiş gibi” taraftar toplamalarına karşı bir tepki sonucu oluştuğu da bilinmektedir. Silahlı Kuvvetler Birliği'nin Talat Aydemir'in liderliğinde örgütlenerek; MBK'nin Türk Silahlı Kuvvetleri üzerindeki liderlik olgusuna son vermek amacıyla hareket ettiği de tespit edilmektedir. Silahlı Kuvvetler Birliği ordunun siyasetle olan tüm ilişkisini kesmesi yönünde bir hedef izlemiştir. Birlik, her kumandan ve subayın astlarının kendine; kendinin de bir derece üst kumandanına bağlanmasını ön görmektedir. Her kumandan ve subay yalnızca kendi kumandanından emir almalı ve ordu dışı hiçbir siyasi etki altında kalmamalıdır görüşünü benimsemiştir³⁰¹. MBK içindeki üst düzey generallerinin iktidarın kullanılmasına ilişkin sergilediği tutumun rahatsızlık verici boyuta ulaşması komite içindeki subaylarda bir büyük tepkiyi de beraberinde getirmiştir. Duruma ilişkin D. Seyhan'ın anılarında işaret edildiği üzere; SKB aynen 27 Mayıs askeri müdahalesinde olduğu gibi ordu hiyerarşisi bakımından alt rütbeli subayların örgütlenmesiyle gerçekleşti. MBK'nın TSK ile olan ilişkilerinde ortaya çıkan sorunlara çözüm aramak, bozulan hiyerarşik düzeni tekrar sağlamak amaçlı kurulan bu örgüt yine hiyerarşik düzenin tersine bir oluşum olarak ortaya çıkmıştır.

Talat Aydemir'in 21 Mayıs muhakemeleri sırasında yaptığı savunma sırasında söyledikleri MBK içinde oluşan tepkinin Silahlı Kuvvetler Birliği'nin kurulması sürecine olan etkisini ortaya koymaktadır: “MBK'nin geçici Anayasası'nı bizzat yapanlar tarafından çiğnenmişti. İşte bu durum Silahlı Kuvvetler içerisinde çok yıkıcı bir reaksiyona neden oldu. 14'ler yurt dışına sürüldükten sonra geri kalan 23 komite üyesi, grup grup ordu içinde aşiret reisi gibi taraftar toplamaya başladılar. Ayrıca 14'lerin mağdur olduklarına inananlar da ordu içinde bir teşkilat kurmaya karar verdiler. Artık ordu muhtelif fikir cereyanlarına göre muhtelif zümrelere hizmet için siyasetin içerisinde bocalamaya başlamıştı. Bir fikir etrafında toplanarak ordu içinde parçalanmaya meydan vermemek, yavaş yavaş orduyu MBK elinden kurtarmak için Silahlı Kuvvetler Birliği adı altında bir teşkilat kurmağa karar verildi.” Silahlı Kuvvetler Birliğinin kurulmasına ön ayak olanlar 23 komite üyesinin

· D. Seyhan'ın ifadesidir. Dündar Seyhan, a.g.e, 136

³⁰¹ Tufan Turhan, a.g.e., s. 166; Talat Aydemir, **Ve Talat Aydemir Konuşuyor**, y.y. yok, 1966, 90-91

bir kısımdır. Aydemir teşkilatın kurulmasını doğrudan doğruya kendi inisiyatifi ve teşebbüsüne bağlamak istiyorsa da Güventürk'ün mektubunda, bütün Silahlı Kuvvetler Birliği mensuplarına hitaben, belirttiği gerçek; İstanbul ve Ankara'nın teşkilata, birbirinden habersiz olarak kelimesi kelimesine aynı adı vermiş olmaları, teşebbüsün aynı kaynaktan geldiğini şüpheye meydan bırakmaksızın ortaya koymaktadır. 13 Kasım'dan sonra Talat Turan'ın da belirttiği gibi memur derecesine düşen 23 komite üyesinin bir kısmı, bilhassa havacılar kanadı, kendilerini emniyette hissetmemişlerdir. Özellikle Madanoğlu ve yanındakiler 14'leri tasfiye ettikten sonra iktidarı kayıtsız şartsız kullanma yoluna sapsınlar, komitenin gerisine pek aldırış etmez olmuşlardır. Bu hal zamanla kuvveti elinde bulunduran eski ihtilalcileri de tedirgin etmeye başlamıştır. Ankara'da Aydemir, Ünsalan, Atakan, Hazer ve diğerleriyle "Silahlı Kuvvetler Birliği"ni kurmada antant kalan Halim Menteş ve komite üyeleri İstanbul'da en uygun komutan olarak Güventürk'ü gözlerine kestirmişler ve ona başvurmuşlardı. Bu teşkilatın kuruluş özelliği aşağıdan yukarıya doğru gelişmesi oldu. Kuvvet, güç, otorite ve idare aşağıdan yukarı doğru baskısını duyurmaktaydı. Teşkilatın kurulmasına ön ayak olanlar komitenin havacı grubu olmuştur. Bunlar da, dışarıdan, tamamen Halim Menteş'in idaresinde hareket etmişlerdir. Silahlı Kuvvetler Birliği'nin kurulması karşısında Komite üyelerinin bir kısmı da Madanoğlu tarafını tutmuştur. Osman Köksal, Sezai Okan ve Komitedeki generaller bunların başında gelmektedir. Bazı komite üyeleri de işin aslı anlaşılincaya kadar tarafsız kalmışlar, sonradan birliği desteklemişlerdir³⁰².

Silahlı Kuvvetler Birliği'nin en temel özelliği hiç kuşkusuz ordu içi bir örgütlenme olmasıdır. Aynı zamanda MBK'nın kuruluş yapısı, komite içinde üyeler arasında baş gösteren güvensizlik, alt-üst rütbe hiyerarşisinin bozulmuş olması, Türk Silahlı Kuvvetlerinin siyasal hayatla ilişkisinin artması ve yaşanan ayrışmalar bu örgütün kurulmasına neden olan etkenlerin başında gelmektedir. MBK ordu içi hiyerarşiyi dikkate almaz tutumlar sergilerken; Silahlı Kuvvetler Birliği üst rütbeli subaylar tarafından kurulmuştur. MBK ile Türk Silahlı Kuvvetleri arasındaki ilişkilere yön veren, MBK'nın bu düzeni dikkate almayan tavırlar sergilemesi olmuştur. Silahlı Kuvvetler Birliği'nin esas amacı 14'lerin tasfiyesinden sonra siyasal hayat içerisinde bocalayan, siyasete girdiği ölçüde hiyerarşik yapısı bozulan

³⁰² Dündar Seyhan, a.g.e., s. 136- 137

ve disiplin olgusunda zafiyetler yaşayan ordunun bütünlüğünü koruyarak, eski güç ve emir komuta disiplinine kavuşturmaktadır. Eldeki anılar ve döneme ilişkin diğer kaynaklar Silahlı Kuvvetler Birliğinin bir başka ve çok daha önemli amacının MBK'nın ordu üzerindeki nüfuzunu kırmak olduğu yönünde birleşmektedir³⁰³.

Silahlı Kuvvetler Birliği'nin kuruluş amaçları arasında; hem ordunun prestijini korumak ve hem de alt rütbeli subayların ileriki yıllarda kendi başlarına yapabilecekleri herhangi bir eylemi önlemek de vardı. SKB'nin liderliğini İrfan Tansel'den bir süre sonra Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay üstlenince, örgüt daha da güçlenmiş ve ordu içinde meşruiyetini sağlamada çok daha kolay sağlamıştır. 6 Haziran 1961 tarihinde yaşanan İrfan Tansel olayı Silahlı Kuvvetler Birliğinin gücü elinde topladığına ilişkin ilk örneğini vermiştir³⁰⁴.

G. İrfan Tansel Olayı ve Silahlı Kuvvetler Birliğinde Liderlik Olgusu

SKB'nin liderliğine İrfan Tansel'in gelmesi ve aynı zamanda Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay'ın da SKB içinde yer alması Milli Birlik Komitesi üyelerini telaşlandırdı. SKB gittikçe güçlenmekle birlikte "cuntalar ordu içinde yayılmaya başlayıp da büyüklü küçüklü birçok rütbeli insanları da çeşitli maksatlarla tesirleri altına almaya yönelince ordunun emir ve kumanda zinciri bozuluyor ve cuntalarla işbirliği yapanlar ve yapmayanlar olarak tehlikeli iki ayrı grup meydana geliyordu"³⁰⁵. MBK, karşısına çıkan SKB'nin güç dengesini bozmak için çok önemli bir karar aldı. Gürsel'in başkanlığında toplanan Madanoğlu, Özdilek, Ulay ve Köksal'ın da katıldığı bir toplantıda Hava Kuvvetleri Komutan'ı İrfan Tansel'i Washington'daki NATO Daimi Üyeliği'ne atadılar. SKB lideri saf dışı edilmekle kalmadı aynı zamanda liderlik olgusunda MBK bir adım öne geçmiş oldu. D. Seyhan anılarında bu duruma ilişkin şunları yazmaktadır: "Karşılıklı olarak kurulmuş bu iki cephenin (MBK-SKB) meydan muharebesi 6 Haziran 1961 tarihinde cereyan etmiştir. Talat Aydemir savunmasında şöyle söylüyor: İrfan Tansel uzaklaştırıldıktan kısa bir süre sonra sıra bizde idi. Derhal Ankara'daki kıta kumandanlarını birbirimizi alarmına geçirdik ve bekledik. Korgeneral Cemal Madanoğlu aynı zamanda Örfi İdare

³⁰³ Doğan Akyaz, **Askeri Müdahalelerin Orduya Etkisi**, İstanbul, 2002, s. 149- 150; D. Seyhan, 136- 137.

³⁰⁴ Tufan Turhan, a.g.e., s. 166- 175; Talat Aydemir, Ve Talat Aydemir Konuşuyor, a.g.e., s. 90; William Hale, a.g.e., s. 125- 127

³⁰⁵ Sıtkı Ulay, a.g.e., s. 208.

Kumandanıydı. Fakat Muhafız Alayı Kumandanı Osman Köksal'dan başka kendisine yardımcı tek bir kıta kumandanı bulunamamıştı. Durumu Genelkurmay Başkanına aksettirdik. Kara Kuvvetleri Kurmay Başkanı Tümgeneral Memduh Tağmaç ve zamanın Milli Müdafaa Vekaleti Müsteşarı Tuğgeneral Nüzhet Bulca ile aynı ultiमतomu Genelkurmay Başkanlığına ulaştırdık. Devlet reisinca yerine getirilmesi istenen ultiमतom şu idi: 1- Korgeneral İrfan Tansel eski vazifesi olan Hava Kuvvetleri komutanlığına iade edilecek. 2- Milli Müdafaa Vekili Muzaffer Alankuş, Kara Kuvvetleri Kumandanı Korgeneral Celal Alkoç, 2. ordu kumandanı Korgeneral Şefik İter, Deniz Kuvvetleri Komutanı Koramiral Zeki Özek emekliye sevk edilecek. 3- Hava Kuvvetleri'ne, bizim hareketimize karşı duranlar Hava Kuvvetleri Kumandanının tanzim edeceğe listeye göre emekliye sevk edilecek. 4- Korgeneral Cemal Madanoğlu Örfi İdare Kumandanlığından Muhafız Alayı Kumandanı Albay Osman Köksal Muhafız Alayı Kumandanlığından alınarak, MBK içindeki vazifelerine dönecekler. 5- Orduya yapılacak tayin, terfi ve tasfiyelere MBK üyeleri karışmayacak. 6- MBK üyelerinden hiç birisi bundan sonra MBK' den tasfiye edilmeyecek ve istifaya zorlanmayacak. Verilen bu ultiमतomun her maddesi kayıtsız şartsız tatbik ettirilmiştir³⁰⁶. Burada gözden kaçırılmaması gereken esas konu, ordunun siyasete karışmasına engel olmak amacıyla yola çıkmış bir örgütün bu ultiमतomlarla siyasete yön vermeğe çalışmasındaki, kuruluş felsefesiyle çatışan tutumu olmuştur. Bakan ve Kuvvet komutanlarının emekli edilmesi istekleri bizzat siyaseti kontrol ediyor anlamına gelmekle birlikte liderlik olgusunun da güçlülüğünü ortaya koymaktadır.

SKB'nin İrfan Tansel olayı üzerinden ordu içinde sağladığı bu prestij Tansel'in Hava Kuvvetleri Komutanlığı'na tekrar atanmasıyla daha da arttı. Genel Kurmay Başkanı Cevdet Sunay Hava Kuvvetleri Komutanı Süleyman Tulga'nın istifa ettiğini ve Korgeneral İrfan Tansel'in tekrar Hava Kuvvetleri Komutanlığı'na atandığını ve aynı zamanda Madanoğlu ve Köksal'ın mesailerini teşrii vazifeye hasredeceklerini bildirdi³⁰⁷.

³⁰⁶ Seyhan anılarında konuya ilişkin verdiği bilgilere şu şekilde devam etmektedir: “*Silahlı Kuvvetler Birliğinin kurulmasına öncülük eden ve bu birliği kuran kumandanların büyük bir çoğunluğu eski ihtilalci arkadaşlarımdı. Ordu reorganizasyonu yapılırken hemen hepsinin buldukları kritik yerlere getirilmelerine başta ben amil olmuştum.*” Seyhan, 139; Kurtuluş Kayalı, a.g.e., s. 85- 86

³⁰⁷ **Cumhuriyet**, 9 Haziran 1961

SKB'nin gerek Tansel olayında ve gerekse Madanoğlu ile Köksal'ın görevlerinden ayrılmalarında gösterdiği bu tutum, MBK'nın Türk Silahlı Kuvvetleri içerisindeki işlere karışmasını zorlaştırmış ve hatta MBK içindeki değişiklikleri engellemiştir. Yaşanan tüm bu gelişmeler SKB'nin blöfüm olarak değerlendirilse de Türkiye'de 1960'ların başındaki gelişmelerin SKB tarafından yönlendirildiği gerçeğini değiştirmemiştir. 1961 Haziran ayının sonunda SKB'nin prensipleri içinde (3. prensip 4. maddesi) "*Yassı ada davasında birinci derecede suçlular için Yüksek Adalet Divanı'nın verdiği kararlar derhal tasdik ve infaz edilecektir*" şeklinde yer alan maddesi gereğince; A. Menderes, F.R. Zorlu ve H. Polatkan'ın idam kararlarının onaylanmasında etkili olmuşlardır. MBK, Yüksek Adalet Divanı'nın verdiği idam kararlarını uygulamama yönünde bir eğilim göstermiştir. Hatta Gürsel yargulamalar sonucu kesinlikle idamların olmayacağı yönünde İ smet İ nönü'ye bildirmesine rağmen MBK'nın idamları onaylamasında SKB'nin ısrarı ve baskısının olduğu bilinmektedir³⁰⁸. Ancak SKB'nin fiili baskısı üç devlet adamının idam kararını uygulamasını zorunlu hale getirmiştir³⁰⁹. Sıtkı Ulay anılarında konuya ilişkin şu bilgileri vermektedir: "*...Yassıada kararları hakkında oralardan gelen tesirler, mahkemenin vereceği kararın Komitece anten tasdiki yolunda, diğer taraflardan gelen tesirler ise; idam cezalarının müebbed hapse tehvili ve seçimlerden sonra da çıkarılacak aflarla bu işin birkaç sene içerisinde tasfiyesi ve unutulması yolunda idi. Bu sıralarda cuntaları birleştiren ve Ordu bütünlüğünü bozmamak üzere kurulan SBK temsilcilerinden bir grup temsil heyeti benim riyasetimdeki komite ile birlikte yaptıkları bir toplantıda 27 Mayıs'ın gaye ve hedefini zedelememek için 27 Mayıs'ın esas sahibi olarak, mahkeme kararlarıyla oynanmasını istemediklerini ve işlerimize karışmamakla beraber hukuk ve adaleti temsil eden mahkeme kararlarının aynen tasdikinin daha uygun, yerinde ve huzuru sağlayacak bir tedbir olduğunu izaha çalışıyorlardı. Silahlı kuvvetlerini temsil ettiklerini bildiren bu heyet ordunun her sınıfını temsil eden bir general, amiral ve albaylar heyeti idi. Türk Silahlı Kuvvetlerinin görüş, anlayış ve kararını bize intikal ettiriyorlardı...*"³¹⁰

³⁰⁸ William Hale, a.g.e., s. 130

³⁰⁹ Tevfik Çavdar, a.g.e., 109- 110; Dünder Seyhan, a.g.e., s. 144; Metin Toker, **Demokrasinin İsmet Paşalı Yılları- Yarı silahlı Yarı Külahlı Bir Ara Rejim 1960- 1961**, Ankara, 1991, s. 265- 266.

³¹⁰ Sıtkı Ulay, a.g.e., s. 219

Silahlı Kuvvetler Birliği teŖkilatının Ankara'daki kurucuları olan ve önderliğini yapan Halim MenteŖ, Necati Ünsalan, Talat Aydemir, Selçuk Atakan, Emin Arat, Feyzi Arsin, Orhan Alpakin, Nuri Hazer ve diğer arkadaşlarla ayrı ayrı ve bir arada yapılan görüşmeler sonunda Silahlı Kuvvetler Birliği'ne önderlik edenler arasında müşterek bir görüşün teŖekkül etmediği ve etmesine de imkan olmadığı açıkça anlaşılıyordu. SKB'ne mensup subayların bir kısmına göre; kabul edilen Anayasa'nın uygulanmasından 27 Mayıs'ın mahkum ettiği devri hortlatmaktan başka bir sonuç beklenemezdi. SKB, 27 Mayıs'ın getirip gerçekleŖtirmedeđi fikir manzumesinin ülkede uygulanmasını sağlamak amacıyla iktidara bizzat el koymalı, MBK ve iktidarını ortadan kaldırmalı yeni Anayasanın öngördüğü düzeni uygun bir geleceğe ertelemeliydi. SKB'nin diğer kısım ileri gelenleri ise; MBK'nın Türk Milletine dünya huzurunda vermiŖ olduğu sözün Silahlı Kuvvetlerin prestiji bakımından mutlak yerine getirilmesi gerektiğini savunuyor ve iktidarın seçimler sonunda sivil idareye devredilmesinde ısrar ediyordu³¹¹.

SKB, kuruluşundan bir süre sonra kendi içinde rütbe hiyerarŖisi konusunda bir takım sıkıntılar yaşamaya baŖladı. Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay, örgütün liderliğini sürdürürken, örgütün alt kademelerindeki subayların daha güçlü bir konum elde etme çabaları karşısında onlar üzerinde iktidar kurmak için bir takım tavizler vererek uzlaşma yoluna gitti. SKB içinde adeta generaller, albaylar cuntası ve daha alt kademedeki subaylar Ŗeklinde bir ayrışma baŖlamıştı. Hatta Talat Aydemir Silahlı Kuvvetler Birliğinin Ankara'daki Albaylar cuntasının lideri olduğunu söylüyordu³¹². Aydemir Milli Birlikçe tutulan yolun doğru olmadığına ve ordu çoğunluğunca bu yolun kalpten tasvip görmediğine inandığı ve bazı olayları gözleriyle gördüğu için cesaretini arttırdığını ve bu türden bir harekete giriŖtiđini dile getiriyordu³¹³. 9 Haziran 1961 tarihi SKB'nin siyasal hayata her an karışabileceğinin sinyalinin vermesi, oluŖan yeni düzende büyük bir etkinliğe sahip olduğunu da kanıtlar nitelikteydi. Ancak SKB kendi içinde bir an önce seçimlere gidilmesini savunan subaylar ve seçimlere gitmeden askeri yönetimin devamından yana olanlar Ŗeklinde iki ayrı grup olarak fikir ayrılığına da düşmüşlerdi. Tüm bu geliŖmeler sonrasında örgütün durumuna yönelik kamuoyunda oluŖan sorulara cevap vermek amacıyla 28

³¹¹ Dündar Seyhan, a.g.e., s. 146

³¹² Talat Aydemir, **Ve Talat Aydemir Konuşuyor**, a.g.e., s. 121-123.

³¹³ Sıtkı Ulay, a.g.e., s. 211

Haziran 1961 tarihinde SKB prensiplerini belirleyerek ilan etti. İlk madde ülkenin ve rejimin selameti için gerekirse Silahlı kuvvetlerin bu yolda ikaz ve silahlı müdahale yapacağına ilişkindi. Üçüncü ana prensibin ilk maddesi ise MBK'nın Türk Silahlı Kuvvetlerinin bölünmez bir uzvu olduğunun vurgulanmasıydı. Diğer maddeler ise şöyleydi: Seçimle iktidara gelecek siyasi kuvvet ihtilal ve inkılabı ve bunu yapanlara karşı intikamcı bir hüviyet taşıyamaz. Seçimlere kadar partilerin durumu yakından takip edilir. Prensipler içinde 3. ana prensip 5. madde seçimlerle alakalıdır. Bu maddede “*Genel seçimler Yasıta Mahkemeleri sona erdikten ve cezaları infaz edildikten sonra yapılacaktır. Bu tarih 29 Ekim 1961'i geçemez*” denilmektedir. SBK'nın aldığı diğer prensip kararları arasında, *müspet yoldan ayrılmadıkça seçimlerin sonuna kadar MBK fesih veya başka bir yolla azaltılamaz ve dağıtılamaz* şeklindeki maddede söz konusudur. 3. maddenin m, n ve o hükümlerinde MBK üyelerinin seçimlerden sonra partisiz Cumhuriyet Senatosu üyesi olarak hizmet ettikleri müddetçe Anayasa esasları dâhilinde Türk Silahlı Kuvvetlerinin bir parçası olmakta devam edecekleri; MBK'nın çıkardığı kanunlar ve icraatından dolayı seçimle gelen iktidarca sorumlu tutulamayacağı; Türk Silahlı Kuvvetlerinin siyasi iktidarın vaat edildiği gibi Anayasa esaslarına göre partilere devrettikten sonra siyaset dışında kalacak ve asli vazifesine dönecekleri belirtilmiştir. Tüm bu prensipler Albaylar cuntasının 1961 Ekiminin sonunda seçimlerin yapılarak MBK'nın iktidarının ve liderlik olgusunun sona erdirilmesini amaçlamaktaydı³¹⁴.

General ve albaylar cuntasının SBK içinde saflara ayrılarak çekişmeye başlaması komite içinde Genelkurmay Başkanı ile Kuvvet Komutanlarının başını çektiği yüksek komuta heyetinin birbirine daha çok bağlanmasına, albaylar cuntası karşısında kayıtsız şartsız bir güç birliği yapmasını gerekli kıldı. Tüm bu gelişmelere rağmen albaylar cuntası ordu içinde çok daha hızlı organize olmanın avantajını kullanarak daha üstün konumdaydı. SKB içinde albaylar cuntası lider konumunu sürdürürken; MBK de siyasal düzenin içinde liderliğini adeta SKB ile paylaşmaktaydı³¹⁵.

³¹⁴ Dündar Seyhan, a.g.e., s. 144- 145

³¹⁵ Tufan Turhan, a.g.e., s. 1779- 180; Dündar Seyhan, a.g.e., s. 141; Sıtkı Ulay, a.g.e., s. 211.

H. Değişen Siyasal Düzen İçinde MBK- SKB Arasında Liderlik Olgusu ve Talat Aydemir

Silahlı Kuvvetler Birliğinin oluşmasında 27 Mayıs askeri müdahalesinin gerçekleştirilmesinde büyük katkıları olan subayların MBK üyelerine duydukları tepki ve özellikle de Talat Aydemir, Dündar Seyhan, Faruk Güventürk gibi -ilk gizli- örgüt kurucularının müdahale sonrası MBK içinde görevlendirilmemeleri etkili olmuştur. Silahlı Kuvvetler Birliği'nin öncelikli hedefi MBK'nın ordu üzerindeki baskısını sona erdirmektir. SKB içinde generallerin varlığına rağmen Albaylar cuntası olarak adlandırılan ve Talat Aydemir, Necati Ünsalan, Nazım Özkan ile Halim Mentşe'ten oluşan subaylar grubu Türkiye'de MBK'nın iktidarının sona ermesi için çalışıyorlardı. Tüm bu gelişmeler olurken MBK iktidarını siyasal hayat içinde devam ettirmek için meşru çözüm arayışları sergiliyor ve Türkiye'de demokratik düzenin tekrar kurulması için Milli Birlik Partisi'nin kurulması için bir plan üzerinde çalışıyordu. Ancak MBK bu planı uygulayamadı. Çünkü komiteden ayrılarak partiyi kuracak bir lider çıkmadı. Hiçbir komite üyesi üzerinde taşıdığı iktidarın 1/ 38'inden feragat edip ayrılarak partiyi kurmak işine yanaşmadı. Bu partinin kurulamayışının sebeplerinden bir başkası da Halk Partisi'nin aksi yönde gayretleri oldu. Komite üyelerinden bazıları Halk Partisi ileri gelenleriyle çok sıkı ilişkiler içindeydi. Kurulacak bir partinin karşısında Halk Partisi'nin iktidarı ele geçirme şansının yüzdesi düşebilirdi³¹⁶.

MBK üyeleri 27 Mayıs askeri müdahalesinden sonra yeni siyasal hayatın demokratik bir işleyişe sahip olabilmesi ve gelişmelerin kontrolden çıkmaması için izinli siyasi partilerin kurulması yönünde çaba harcamışlardır. Müdahaleden sonra

³¹⁶ Seyhan, 96; Henüz on dörtlerin tasfiyesi gerçekleşmeden kısa bir süre önce benzer bir parti kurma girişimi aynı nedenlerden dolayı gerçekleşmemiştir. MBK içinde oluşan kanatlar arasında Numan Esin, Alparslan Türkeş ve Muzaffer Özdağ'ın başını çektiği grup bir siyasal partinin kurulması için harekete geçtiler. Numan Esin anılarında bu konuya ilişkin şu satırları paylaşmaktadır: “Komitenin ileri gelenleri, bu konuyu iki defa tartıştı, fakat bir sonuç alınmadı. Bize karşı tertip içerisinde olan arkadaşlarımız, siyasi parti kurmamızı, halkın içerisine girmemizi istemiyorlardı. Buna ancak şu şartlarla yanaşıyorlardı; parti kurmak için komiteden istifa edin. Biz de diyorduk ki; biz komiteyi bir bütün olarak siyasetin içine sokmak istiyoruz. Rütbelerimizi bırakalım, istifa edip hep birlikte ordudan ayrıalım, ondan sonra siyasi bir güç haline gelebilmek için halka gidelim. Onlar bunu kabul etmiyordu. İktidarı rakiplerimize bırakmak da bizim işimize gelmiyordu. Konuyu Alparslan Türkeş'le tartıştık. Türkeş bunu göze alamadı. Komitedeki arkadaşlara duyduğu güvensizlik sebebiyle bunlar bize adım attırmazlar dedi. Çünkü ne de olsa biz Cumhuriyet Halk Partisine rakip bir siyasi organizma geliştirecektik. Halk Partisi Kurulu bir güç olarak karşımızda duruyordu. Halk Partisi'yle zaten işbirliği içinde bulunan komitenin Halk Partili kanadına iktidarı bırakıp kendimizi halkın içerisine atmayı Türkeş göze alamadı. Ama biz bu hareketi yapabilsaydık hem kendimizi kurtarır hem de ülkeye büyük bir hizmete ederdik. Bugün bakınca doğrusu buydu diyorum”. Numan Esin, **a.g.e.**, 166

Demokrat Partinin sahip olduğu tabanın şimdi hangi parti tarafından temsil edileceğine ilişkin bir büyük gerçeğe karşı karşıya kalınmıştır. Devlet Başkanı Cemal Gürsel, İçişleri Bakanı Tümgeneral Muharrem İhsan Kızıloğlu ve Ulaştırma Bakanı Tuğgeneral Sıtkı Ulay Demokrat Partiye alternatif olarak kurulacak olan partinin genel başkanlığına Adnan Menderes'e muhalif kişiliği ile tanınan Ekrem Alican olması yönünde görüş birliği içindedirler. Hatta Demokrat Parti'nin son dönem İstanbul Valisi Fahrettin Kerim Gökay Demokrat Parti'nin devamı niteliğinde bir partinin kurucu başkanlığını üstlenmek istedi. Devlet Başkanı Cemal Gürsel Gökay'la görüştüktan sonra onun bu talebini bir başka partiye girmesini önererek üstü kapalı bir şekilde geri çevirdi. Cemal Gürsel Orgeneral Ragıp Gümüşpala'nın Adalet Partisi'ni kurma isteğini kabul ederek izni ve bilgisi dahilinde Demokrat Parti tabanının arayışlarına cevap veren yeni siyasal oluşumun demokratik hayattaki faaliyetlerini kontrol altında tutmaya özen gösterdi. Örneğin eski Demokrat Parti üyesi ve yeni Adalet Partisi'nin önemli isimlerinden biri olan Mehmet Yorgancıoğlu'nun "Adalet Partisi, Demokrat Partinin devamıdır" şeklindeki beyanı Devlet Başkanı Cemal Gürsel'in, Gümüşpala'ya gönderdiği bir mektupla sert bir şekilde uyarıda bulunmasına neden oldu. Mektupta, Gürsel Adalet Partisinin kuruluş amacının intikam almak mı olduğunu sorarken böyle bir niyetleri varsa bir jetle kendilerini mahvedeceğini söyleyerek tehdit etmekten geri kalmamıştır³¹⁷.

11 Şubat 1961 tarihinde kurulan Adalet Partisi, önemli illerde, sıkıyönetimin olduğu yerlerde ve Ege bölgesinde il teşkilatının emekli subaylardan oluşturulmasına çalışmıştır. Bunda mağdur olmuş bir zümrenin siyasi hayata kazandırılmak istenmesi ve müdahale idaresinin baskından kurtulmak istenilmesi etkili olmuştur³¹⁸.

Demokrat Parti tabanı aslında bir başka parti çatısı altında daha birleşti. 12 Şubat 1961 tarihinde Demokrat Parti yandaşları olup ancak partinin savunduğu bazı prensiplerde ayrışan ve liberal kanata daha yakın bir tutum sergileyen kesimin ileri gelenleri tarafından kuruldu. Adnan Menderes'e muhalif bir siyaset izleyen Ekrem Alican, Aydın Yalçın, Enver Adakan ve Esat Çağa gibi isimler tarafından kuruldu. 13 Şubat 1961 tarihinde ise Türkiye İşçi Partisi kurulmuştur. İçlerinde İstanbul'da

³¹⁷ M. Emin AYTEKİN, **İhtilal Çıkmazı**, İstanbul, 1967, s. 87

³¹⁸ Tevfik ÇAVDAR, "Adalet Partisi", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C. VIII, İstanbul, 1983, s. 2090- 2093; Erdoğan ÖRTÜLÜ, **3 İhtilalin Hikayesi**, Konya, 1977, s. 102; Cizre Sakalhoğlu, **AP- Ordu İlişkileri**, İstanbul, 1993, s. 50

Maden- İş Sendikası'nın lideri Kemal Türkler, Lastik- İş Sendikasının lideri Rıza Kuas ve Basın-İş Sendikası lideri İbrahim Güzelce'nin de bulunduğu sendikacılar tarafından kuruldu. Partinin ilk başkanı Kemal Türkler idi fakat kısa bir süre sonra genel başkanlığa Mehmet Ali Aybar seçildi. Siyasal hayatta işçi oylarını bölmek için kurulduğuna ilişkin pek çok spekülasyonlara rağmen; Türkiye İşçi Partisi bünyesine Behice Boran, Sadun Aren gibi sol kesimin önde gelen isimlerini kazandırdıktan sonra iyice güç kazanmıştır. Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi ise 1960'ların ortasından itibaren kimlik ve kadro değişimi yaşayarak 1969 yılında Milliyetçi Hareket Partisi adını alacaktır. CKMP 1962 tarihinde Osman Bölükbaşının partiden ayrılmasıyla etkinliğini hızla kaybetse de bu tarihten 3 yıl kadar sonra Alparslan Türkeş'in liderliğinde eski canlılığına kavuşacaktır³¹⁹.

Siyasal hayatın demokratikleşmesi yönünde önemli bir aşamayı ifade eden siyasal partilerin sayıca artmaya başlaması ya da etkinliklerini sürdürmeye çalışması olumlu bir gelişmeyi ifade etmekteyken; 5 Eylül 1961 Milli Deklarasyonu Türk siyasal hayatının tekrar müdahaleye uğramasına neden oldu. 15 Ekim 1961 seçimlerinden bir ay kadar önce gerçekleşen bu olay seçimlerin muhtemel sonuçları karşısında bir önlem niteliği taşıyordu. 9 Temmuz tarihinde yapılan Anayasa oylamasında “hayır” oylarının % 38 çıkması Milli Birlik Komitesi ile Silahlı Kuvvetler Birliği'ni genel seçimlerin muhtemel sonuçları hakkında büyük bir endişeye sevk etti. Milli Birlik Komitesi siyasal düzene müdahale ederek, bir çağrı yaptı ve Cumhuriyetçi Millet Köylü Partisi dışındaki tüm parti liderlerini bir araya topladı. Cumhuriyetçi Millet Köylü Partisi adına partinin lideri Osman Bölükbaşı değil, Ahmet Oğuz katıldı. “Milli Anlaşma” adı taşıyan bir deklarasyon yayınlanarak, Demokrat Parti zihniyetini diriltmemeye; Atatürk devrimlerini korumayı ve Yassı Ada mahkemelerinin sonuçlarını etkileyebilecek beyanlarda bulunmamayı kabul ettiler. Aynı zamanda kesinlikle 27 Mayıs Askeri müdahalesi sorgulanmayacak, İslam siyasete alet edilmeyecekti³²⁰.

³¹⁹ Emre Kongar, **21. Yüzyılda Türkiye**, İstanbul, 2008, s. 165; Tevfik Çavdar, “Adalet Partisi”, a.g.m., s. 2093; Ali Gevgili, a.g.e., s. 185-188; Mehmet Ali Ağaoğulları, “Milliyetçi Hareket Partisi”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C. VIII, İstanbul, 1983, s. 2111- 2115

³²⁰ Seçimlerin yapılmasına ilişkin planlanan tarih 27 Mayıs 1961 olarak belirlenmişti. 8 Ağustos 1960 tarihinde yapılan toplantıda alınan kararlar arasında 1961 yılında yapılacak seçimlerin yanı sıra DP'nin Cemiyetler Kanununa uymadığı için kapatılması, sabıkların duruşmalarının muhakkak 20 Ağustos'a kadar yapılması da vardı. 9 Ağustos 1960, **Cumhuriyet**.

Partiler arası Müşterek Beyanname adıyla yayınlanan deklarasyon metninde ilgi çeken kısımları şu satırlarla özetlemek mümkündür: “*Siyasi hayatımızı verimsiz, zararlı ve hatta tehlikeli çekişmelerden kurtarmak; partiler arası münasebetlerde medeni ve seviyeli bir ortam yaratmak; 27 Mayıs İhtilalinin asıl gayesini teşkil eden Demokratik Hukuk Devletini fiilen gerçekleştirmek için vatansever Türk halkının duygularına ve Türk basınının iyi niyetli temennilerine uygun olarak Milli Birlik Komitesinin teşebbüs ve davetiyle toplanan Yuvarlak Masa Alt Kademe Konferansında Komite Üyelerinden müteşekkil Başkanlık Divanınca hazırlanan ve ittifakla kabul edilen gündemin ihtiva ettiği maddeler Cemal Gürsel’in huzurunda imzalanmıştır. Buna göre; hukuk dışı tutum ve davranışları ile gayri meşru bir baskı ve zulüm idaresi haline gelmiş olan bir iktidara karşı, Türk Milletinin vicdanından yükselen emre uyararak milletin direnme hakkını kullanan Türk Silahlı Kuvvetlerinin hiçbir zümre veya siyasi teşekkül lehine olmaksızın gerçekleştirmiş bulunduğu 27 Mayıs İhtilalinin siyasi maksatlarla her ne suretle olursa olsun istismarına müsaade etmeyeceğimizi kesin olarak beyan ve bu ihtilalin yıktığı ve Milli vicdanın mahkûm ettiği Demokrat Parti zihniyetini ve onu temsile veya devam ettirmeye teşebbüs mahiyetindeki her türlü davranışı şiddetle red ederiz.*

İhtilal sonrası şartları içinde mümkün olan en geniş temsil esasına dayanılarak teşkil edilen Kurucu Meclis’in hazırladığı ve Türk Milletinin tasvip ve kabul ettiği yeni Anayasamıza göre Demokratik Siyasi Hayatımızda görev almış partiler olarak bir bütün halinde millete mal olmuş ATATÜRK devrimlerini koruyacağız ve devrimler aleyhindeki her türlü davranışların karşısında olacağız. Anayasamızla teminat altına alınmış bulunan din ve vicdan hürriyetine saygı göstermek başlıca vazifelerimizdendir. Herhangi bir siyasi partinin din ve vicdan hürriyetine saygısızlık göstereceğine dair veya bu hususta vatandaşları şüphe ve tereddüde sevk edecek mahiyette olan propagandalar yapmanın; her ne suretle olursa olsun dini duyguları istismar etmenin; nüfuz ve siyasi başarı sağlama maksadıyla vatandaşlar arasında bölücü ve ayırıcı beyanlarda ve davranışlarda bulunmanın memleket sevgisiyle bağdaşmayacağını ifade ve bu gibi beyan ve davranışlara müsaade etmemeyi taahhüt ederiz. Türk Adaletine inanyoruz.

Siyasi Partiler olarak Yüksek Adalet Divanı’nın vereceği hükümlere tesir edebilecek herhangi bir beyanda bulunmayacağız ve hiçbir safhada bu hükümlerin

tartışılmasına veya istismarına meydan vermeyeceğiz. İhtilalin ilk gününde olduğu gibi bugün de Milli iradeyi tam olarak tecelli ettirme azim ve kararını ifade ve teyit eden Milli Birlik Komitesi'nin ve tarafsız idarenin, eşit şartlar altında serbest ve dürüst seçimleri gerçekleştireceğine inanıyoruz.

Anayasa'nın ve Seçim Kanunu'nun siyasi partilere ve vatandaşlara tanıdığı meşru ve kanuni itiraz haklarının kullanılması tabiidir. Ancak yapılacak seçimleri gölgelendirecek ve vatandaşların zihinlerinde şüphe ve tereddüt yaratacak haksız ve mesnetsiz iddiaların ortaya atılmasını, demokratik düzen ve milli huzur aleyhine bir davranış saymaktayız.

Amme hizmetlerinin her türlü partizan baskı ve müdahalelerden masun tutulmasını yeni Anayasa'nun teminat hükümlerine ve müesseselerine göre idare hayatımızın devamlılığının ve tarafsızlığının sağlanmasını partilerimiz vatani bir vecibe olarak kabul ve taahhüt ederler. İnsan hak ve hürriyetlerine dayanan demokratik ve laik cumhuriyet ilkelerine ve devletin ülkesi ve milletiyle bölünmezliği temel hükmüne aykırı olarak aşırı sol (komünizm) ve aşırı sağ (ırkçılık) ve her türlü totaliter zihniyete, bölgecilik, ayırıcılık, husumet ve öç alma gibi yıkıcı cereyanlara, partilerimiz karşı koyacaklardır.

Siyasi partilerden birinin diğerine karşı husumet cephesi teşkilini esas tutan bir görüşle faaliyet göstermesinin milli birliği zedeleyici, milli huzuru bozucu, demokratik düzenin yerleşmesini zorlaştırıcı ve dolayısıyla milli bekamızı tehlikeye düşürücü neticeler yaratacağı hususunda mutabakat halindeyiz. Partilerin ocak ve bucak teşkilatının yeniden ihya edilip edilmemesinin genel seçimler sonunda teşekkül edecek Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin takdir edeceği bir konu olduğu hususunda görüş birliğine sahibiz.

Milli bir hüviyet almış bulunan dış politikamızın, milli menfaatlerimize zarar getirebilecek mahiyetteki tartışmalara konu edilmemesi lüzumuna kaniiz. Seçim öncesi ve seçim sonrası siyasi gerginliğin memleket menfaatlerini zedeleyici bir mahiyet almaması için siyasi partilerin medeni ve seviyeli ölçüler içinde faaliyet göstermeleri ve karşılıklı münasebetlerini hal'de ve gelecekte iktidarda ve muhalefette demokratik bir anlayışla düzenlemeleri gerektiğine inanıyoruz.

Aziz milletimize hizmetlerini arz eden siyasi teşekküller olarak bu müşterek beyanname muhtevasının partililerimiz ve vatandaşlarımız tarafından benimsenmesi

*için bütün gücümüzle çalışacağımızı, milli menfaatlerimizin gerektirdiği bu esasların ihlali teşebbüslerine müsamaha göstermeyeceğimizi beyan ve taahhüt ederiz*³²¹.

Böyle bir siyasi hava içinde, *Partiler arası Müşterek Beyanname*'nin yayınlanmasından yaklaşık bir ay kadar sonra 15 Ekim 1961 seçimleri yapıldı. Seçimler sonrasında hiçbir siyasi parti tek başına iktidar olabilecek bir çoğunluk elde edemedi. MBK ve SBK'nın Cumhuriyet Halk Partisinin tek başına iktidar olmasına yönelik beklentisi gerçekleşmedi ve hatta Demokrat Partinin tabanını barındıran Adalet Partisi seçimlerden en güçlü parti olarak çıktı³²². Adalet Partisi 70 senatör, 157 milletvekili; CHP 36 senatör, 174 milletvekili; CKMP 16 senatör, 52 milletvekili, YTP 28 senatör, 65 milletvekili çıkardı. Adalet Partisi yurda döndükten sonra 14'lerle işbirliği yapma yolunu aramaya başladı. 14'ler adına Orhan Kabibay hiçbir partiye girmek niyetinde olmadıklarını belirterek böyle bir ittifaka sıcak yaklaşmadı³²³. Adalet Partisi sözcüsü Evliyaoğlu MBK'nin son tebliğinden 14'leri kazanmak niyetinde olduğu; AP'nin de 14'lere büyük bir sempati duyduğu ve 14'lerin dönmesinden sonra çoğunun Cumhurbaşkanlığı kontenjanından senatoya gireceğini umduğunu" bildirdi³²⁴. Adalet Partisi 14'leri parti çatısı altına çekerek MBK'ne karşı bir politik zafer kazanma şansını yitirmiş oldu. Adalet Partisi aracılığıyla Demokrat Parti tabanının elde ettiği bu başarı "halkın idamları onaylamadığı" şeklinde yorumlandı. Silahlı Kuvvetler Birliği de milli iradenin tam olarak sandıktan çıkmadığını inancına varmıştı. Silahlı Kuvvetler Birliği ve Milli Birlik Komitesi sandıktan çıkması gereken Milli İradenin Cumhuriyet Halk Partisi olduğunu kastediyorlardı. Halbuki Silahlı Kuvvetler Birliği prensiplerinin son maddesinde "Türk Silahlı Kuvvetleri prensipler tahakkuk ettikten ve siyasi iktidarı vaat edildiği gibi Anayasa Esaslarına göre partilere devrettikten sonra siyaset dışında kalacak ve asli vazifesine dönecektir" denilmekteydi. Ancak SKB bu maddeye rağmen hiç de prensibine uygun olacak şekilde bir siyaset izlemedi. Seçimlerde Milli İradenin tam olarak tecelli etmediğini düşünen Silahlı Kuvvetler Birliği üyeleri 21 Ekim 1961 tarihinde daha sonra bazı araştırmacılar tarafından "*darbe manifestosu*"

³²¹ Beyannameyi AP adına Ragıp Gümüşpala, CHP adına İsmet İnönü, CKMP adına Ahmet Oğuz, MSP (Memleketçi Serbest Parti) adına Enver Adakan, YTP adına Ekrem Alican imzaladılar. **Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Cemal Gürsel Tasnifi**, Kutu No: 4 / 3- 5, Fihrist No: 2268/ 4 (05. 09. 1961). **bkz. Ek 7/ 1 ve 7/ 2.**

³²² Metin Toker, a.g.e., s. 240 vd.

³²³ 18 Ekim 1961, **Milliyet**

³²⁴ 18 Ekim 1961, **Milliyet**

olarak adlandırılacak olan bir protokol yayınladılar³²⁵. 21 Ekim tarihinde İstanbul'da Harp Akademilerinde 10 general ve 28 albay toplanarak aşağıdaki protokolü imzaladılar:

1- Türk Silahlı Kuvvetleri mensupları (Aşağıda açık imzaları bulunan) 21 Ekim 1961 günü saat 14:30 da toplanmışlar ve gündemlerinde mevcut olan konuları müştereken müzakere etmişler ve ittifakla aşağıdaki karara varmışlardır.

a- Türk Silahlı Kuvvetleri 15 Ekim 1961 günü yapılmış olan seçimden sonra gelecek yeni Türkiye Büyük Millet Meclisi toplanmadan önce fiilen duruma müdahale edecektir.

b- İhtilali Millet'in hakiki ve ehliyetli mümessillerine tevdi edecektir.

c- Bütün siyasi partiler faaliyetten men edilecek faaliyetten menedilecek, seçim neticeleri ile Milli Birlik Komitesi feshedilecektir.

d- Bu kararın tatbiki 25 Ekim 1961'den sonraki bir güne tehir edilmeyecektir.

2- İşbu zabıt varakası üç nüsha tanzim edilmiş ve bütün üyeler tarafında imza edilmiştir³²⁶.

Silahlı Kuvvetler Birliğinden Albaylar Cuntası olarak bilinen kanadın lideri Talat Aydemir'in de içinde olduğu Merkez komutanı Albay Selçuk Atakan ve Hava Kuvvetlerini temsilen Albay Halim Menteş'in de bulunduğu bir grup subay Ankara'ya çağrıldılar. 21 Ekim protokolünü imzalamış olan temsilcilerle Aydemir ve etrafındaki subaylar Ankara'daki Mürted Hava üssünde bir araya geldiler ve 21 Ekim protokolüne benzer bir bildiriye imza attılar. Mürted Protokolü olarak da bilinen bu bildiride imzası bulunanlardan biri de Tuğgeneral Muhsin Batur idi³²⁷.

Genelkurmay Başkanı 21 Ekim protokolünü Türk Demokrasisi için uygun bir tutumu sergilemediğini, meclisin bir an önce açılarak Türk Milletinin TBMM tarafından temsil edilmesini savunuyordu. Bu bağlamda Cevdet Sunay 23 Ekim 1961 tarihinde dört kuvvet komutanı ve diğer üst düzey komutanları olağanüstü bir toplantıya çağırdı. Ardından da siyasi parti liderleriyle Çankaya'da bir araya gelindi.

³²⁵ **Cumhuriyet**, 22 Ekim 1961, Erdoğan Örtülü, a.g.e., s. 165, Dünder Seyhan, a.g.e., s. 160. Şükrü Karatepe, **Darbeler, Anayasalar ve Modernleşme**, İstanbul, 1997, s. 213-229; William Hale, a.g.e., s. 132; Kamil Karavelioğlu 21 Ekim 1961 tarihinde kabul edilen protokol için "El Koyarız" protokolü başlığı altında anılarında söz etmektedir. Kamil Karavelioğlu, **a.g.e.**, s. 125

· Protokolde imzası olan bazı subayların isimleri şöyledir: Korg. Refik Tulga, Tümğ. Fikret Esen, Tümğ. Rafet Ülgenalp, Tümamiral Bahattin Özülker, Tuğg. Faruk Gürler, Tuğamiral Celal Eğicioğlu, Tuğg. Yusuf Alpmansu, Tuğa. Kemal Kayacan, Tuğg. Faruk Güventürk ve diğer 28 subay.)

³²⁶ Yeşim Demir, a.g.m., s. 158; Dünder Seyhan, a.g.e., s. 155

³²⁷ Talat aydemir, **Ve Talat Aydemir**, a.g.e., s. 110

Devlet Başkanı Cemal Gürsel, siyasi parti liderleri, Genelkurmay Başkanı, Kuvvet ve ordu komutanlarının katıldıkları toplantıda Cemal Gürsel'in Cumhurbaşkanı seçilmesi, Yassıada mahkûmları için af çıkartılmaması, Eminsular ve 147'lerin eski görevlerine alınmaması siyasi parti liderlerine kabul ettirildi³²⁸. Siyasal partiler de bu kararı destekliyor görünüyordu. Özellikle AP ve CHP, Gürsel'in adaylığını destekliyor; parti liderleri ile temaslarını bitiren MBK heyeti Başkan Cemal Gürsel'e Milli Koalisyon için havanın müspet olduğunu bildiriyordu. İsmet İnönü, basına, hiçbir iyi teşebbüsün kendileri yüzünden aksamayacağını garanti eden demeçler veriyordu. CHP Genel Başkanı İsmet İnönü parti genel merkezinde yaptığı basın toplantısında seçim sonuçları ve koalisyon konusundaki görüşlerini açıkladı. İnönü Cumhurbaşkanlığı için partisinin bir adayı bulunmadığını ve adaylığını duyduğu takdirde Başkan Gürsel'i destekleyeceğini söyledi. Adalet Partisi Genel Başkanı Ragıp Gümüşpala da Başbakan Yardımcısı Fahri Özdilek'e Cemal Gürsel'in Cumhurbaşkanlığını destekleyeceğini bildirmişti. Bu yüzden 23 Ekim 1961'de Çankaya Köşk'ünde alınan kararlar siyasal atmosferin hazır olmasından dolayı bir kriz yaşanmadan uygulanabileceği anlamına geliyordu³²⁹. Ancak asıl önemli gelişme parti liderlerinden demokratik nizamın teminat altına alınması için protokol imzalamalarının istenmesi oldu. 23 Ekim Çankaya toplantısında bu protokole ilişkin taahhütlere karşı hareket halinde ikinci bir ihtilalin meşru olacağı hususu peşinen kabul ve taahhüt edilecekti. Söz konusu protokol teklifi Genelkurmay Başkanı, Kuvvetler Kumandanları, bazı üst rütbeli subayların Başkan Gürsel'le yaptıkları görüşmeden sonra liderlere bildirildi. İmzalanan protokolde öne çıkan en önemli maddeler arasında Milli bir koalisyon teşkili ve Cumhurbaşkanlığı'na Gürsel'in getirilmesi; bütün partilerin Atatürk devrimlerine sadakat göstermesi vardı. Protokole aynı zamanda Yassıada kararlarının Meclis içinde ve dışında istismar edilmemesi; orduya ait konularında istismar konusu yapılmaması yer alıyordu. Protokolün de basına bildirildiği beyannamede "ordu, gençlik, basın ve aydınların ihtilali yaşatmada azimli oldukları" vurgulanıyordu³³⁰.

S. Ulay'ın da anılarında belirttiği gibi *"devredilmek üzere bulunan bir ihtilalden tekrar demokrasiye geçişte elbetteki tehlikeler yaratabilecek olayların*

³²⁸ Sıtkı Ulay, a.g.e., s. 229

³²⁹ 19 Ekim 1961, **Milliyet**.

³³⁰ 24 Ekim 1961, **Milliyet**.

zuhuru istenmiyor; bir an evvel seçimle gelecek meclise işi devretmek özlemi duyuluyordu". Nitekim 25 Ekim 1961 tarihinde meclis açıldı ve 26 Ekim 1961'de Çankaya Protokolünün ön gördüğü şekilde Cemal Gürsel Cumhurbaşkanı oldu³³¹.

27 Mayıs rejimi, temeller aynı kalmakla birlikte siyasal hayatın yapısında büyük bir değişiklik yaratmıştı. Demokrat Parti kapatılmış, parti önderleri (son meclisteki milletvekilleri de dâhil) anayasayı ihlal etmekten yargılanmıştı. Çoğu hapis, 15'i de idam cezasına çarptırıldı³³². İdam cezasının 12'si kaldırıldıysa da bu karar Başbakan Andan Menderes'i ve onun Maliye ve Dışişleri Bakanları olan Hasan Polatkan ve Fatin Rüştü Zorlu'yu kapsamadı. Gelecek yıllarda siyasal atmosferi etkileyecek bir miras bırakarak 16- 17 Eylül 1961 tarihinde asılarak idam edilmişlerdi. Sonraları bunların birer *siyasal cinayet* oldukları savunularak büyük tepkilere yol açacak olan idamlar, 27 Mayıs sürecinin sağladığı demokrasi ve özgürlük edinimleriyle bir çarpıklığı ifade etmektedir³³³. Menderes bir *şehit* haline geldi ve anısı her politikacı ve parti tarafından siyasal amaçlarla kullanıldı. Demokrat parti tarihe karıştı ancak siyasal tabanı bütün neo-demokrat partiler için önemini korudu. Bu türden iki parti 1961de siyasal faaliyet serbest bırakılır bırakılmaz kuruldu. Bunlar cuntayla yakın bağları olan emekli bir generalin önderlik ettiği Adalet Partisi ile Menderes'e muhalif olan ve 1955'te Hürriyet Partisini kuran Ekrem Alican'ın önderlindeki Yeni Türkiye Partisi idi. 15 Ekim 1961 tarihinde yapılmış olan genel seçimlerde bu partiler % 36,5 oranında oy alan CHP'nin karşısında toplam % 48,5 oranında oy aldılar. DP % 34, 8; YTP % 13,7 oy almıştı. AP 158 milletvekili, 71 senatör; CHP 173 milletvekili, 36 Senatör; CKMP 54 milletvekili, 16 senatör; YTP 65 milletvekili, 27 senatörle mecliste temsil hakkı kazanmıştı³³⁴. Bu sonuçlar Andan Menderes'in gücünü ve askeri müdahaleyi gerçekleştirenlere karşı bir cevap olarak algılandı. İktidarın bir neo-demokrat Parti koalisyonuna teslim edilmesi söz konusu olmadığı için bu ordunun yeniden müdahale etmesine yol açabilirdi. Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel hükümet kurma görevini İsmet İnönü'ye verdi. Bu ilk koalisyon 10 Kasım 1961- 30 Mayıs 1962 tarihleri arasında CHP ile gönülsüz AP arasında kurulan bir ortaklığı ifade ediyordu³³⁵.

³³¹ Sıtkı Ulay, a.g.e., s. 229- 230; Erdoğan Örtülü, a.g.e., s. 180 vd.

³³² 25 Ocak 1961, **Cumhuriyet**; bkz. **Ek 24**

³³³ **28 Mayıs 2006, Cumhuriyet** (Ali Sirmen'in "Dünyada Bugün" adlı köşesinden)

³³⁴ Kamil Karavelioğlu, a.g.e., s. 166

³³⁵ Metin Toker, a.g.e., s. 259- 261; Feroz Ahmad, Modern Türkiye'nin Oluşumu, a.g.e., s. 175- 176

27 Mayıs öncesinin iki zıt kutbu CHP ile DP'nin devamı olarak kurulan AP'yi ortak bir hükümet kurmaya iten en önemli neden Ordu içindeki radikallerin yeni bir askeri müdahalesini tahrik edebilecek muhtemel bir siyasi kriz tehdidi olmuştu. Dolayısıyla koalisyon gönüllü bir beraberlikten çok ordu vesayetine dayanıyordu. Bu nedenle kısa bir süre sonra taraflar arasında anlaşmazlıklar ortaya çıktı. Siyasi alandaki istikrarsız görüntünün yanında ordu içindeki kaynaşma ve huzursuzluk da durmamıştı. Genç subaylar fikirlerini açıkça ortaya koymakta ve çeşitli ihtilalci grupların ordu içindeki faaliyetleri devam etmekteydi³³⁶. Talat Aydemir hatıralarında konuya ilişkin şu satırları paylaşmaktadır: “İntikamcı partiler ise bir halk ihtilali hazırlamaktaydı. Bu gerçekleştiğinde ise bazı zümreye kin duyan insanlar bunların üzerine çullanacak kan gövdeyi götürecekti. Örneğin Taşlıtarla'dakiler İstanbul'a, Eşrefpaşa'dakiler İzmir'e, Altındağ'dakiler de Ankara'ya hücum edeceklerdi. Bu durumda ikinci bir 6-7 Eylül hadisesi doğacaktı ki, bunu ordu da önleyemezdi. İntikamcı partilerin köylüler arasında propaganda yaptığı ve köylüye “oğlunu askere gönderirken bir hareket çıktığı takdirde ilk önce subayını vurmasını öğretmesini” telkin ettiği ordu tarafından öğrenilmişti. Orduda bir takım parçalanmalar vardı. Çeşitli zümreler ufak cuntalar hazırlamakla meşguldü. Orduda binbaşılar grubu, albaylar grubu, gençler grubu, havacılar grubu gibi gruplaşmalar olmuş, gün geçtikçe bu halkalar birbirinden uzaklaşmaya başlamıştı. Genç kuşak Meclis'e karşı en kısa zaman içinde harekete geçmek istemekte, üst kademeler bu hareketi beklemekte ısrar etmekteydiler. Seçim sonrası ortaya çıkan ihtilal ihtimalleri karşısında ben ve arkadaşlarıma bağlı genç kuşak, en iyi hal çaresi olarak kendimizin harekete geçmesini görüyorduk”³³⁷.

SKB'deki tüm üst rütbeli komutanların hepsi İönü'yü desteklemiyordu. SKB bu yüzden dağıtılamamıştı ve iktidar uzaktan kontrol altındaydı. Koalisyon hükümetinin iş başında olmasına rağmen radikal subaylar iktidarda kim olursa olsun emir- komuta hiyerarşisine uygun olarak Genelkurmay Başkanı Sunay öncülüğünde yeni bir müdahale yapılmasının gerekliliğine inanılıyordu. Buna karşın Genelkurmay Başkanı yeni bir müdahale fikrini desteklemek bir yana, radikallerin kontrolüne giren SKB'nin fonksiyonunu yerine getirmiş olduğunu ve artık dağılması gerektiğini düşünüyordu. SKB'nin dağıtılmasına yönelik olarak Genelkurmay Başkanı 19 Ocak

³³⁶ Doğan Akyaz, a.g.e., s. 176

³³⁷ Talat Aydemir, Talat Aydemir'in Hatıraları, a.g.e., s. 113- 114

1962 tarihinde Genelkurmay'da bir toplantı yapmıştır. BU toplantıda Sunay siyasi durumun gayet iyi olduğunu söylemiş ve İ nönü iktidarının ordu tarafından desteklenmesini istemişti. Fakat Albaylar Genelkurmay Başkanının aksine iktidarın memleket içerisinde beceriksiz olduğunu böyle devam etmekte olan bir iktidarın tutumuna karşı ordu içinde tansiyonun devamlı yükseldiğini ve fiilen iktidara el konulmasına inananların her geçen gün arttığını söylüyordu. Albaylar özetle “bugünü beğenmiyoruz ve istikbalden de endişe ediyoruz” diyerek Genelkurmay Başkanı başta olmak üzere yapılacak bir müdahaleyle iktidarın ele alınmasını istiyorlardı. Israrla alt kademelerden yukarıya doğru kuvvetli bir tazyik olduğunu, müdahalenin hiyerarşi dışı yapılması durumunda bunun orduyu parçalayacağını söyleyen albaylar ileride meydana gelecek olaylardan kendilerinin sorumlu olmayacaklarını vurguluyorlardı. Albayların bu aşamadaki hesapları müdahalenin kaçınılmaz olduğunun anlaşılmasıyla Genelkurmay Başkanı'nın daha fazla direnemeyerek hareketin başına geçmek zorunda kalacağıydı. Onlara göre ordu içinde iktidara el koymak üzere büyük bir potansiyelin olduğu, bu potansiyelin kanalize edilmemesi durumunda ferdi, plansız programsız bir takım girişimlerin ortaya çıkarak silahlı kuvvetlerin hiyerarşik düzeninin ve birlik ve beraberliğin bozulma tehlikesi ile yüz yüze geldiği bir ortamda TSK'nın en üstte bulunan komutanı olarak Genelkurmay Başkanı istemese de hareketin başına geçmek zorunda kalacaktı³³⁸.

22 Şubat darbe girişimine uzanan olaylar birçok üst rütbeli subay ve generalin katılımıyla İstanbul Balmumcu Çiftliği Jandarma Tugay'ında 9 Şubat'ta yapılan bir toplantıyla başladı. Toplantıda Silahlı Kuvvetler Birliği'nin devamına gerek olup olmadığının tartışılması en önemli gündem maddesini oluşturuyordu. Toplantıda Kurmay Yarbay Osman Deniz konuşmasında şunları söyledi: “27 Mayıs ihtilalinin noksan tarafları fikirde kalmıştır. Böylece bizleri ikinci bir ihtilale sürüklemiştir. Tekrar edilecek bir ihtilalin fikir cephesi tespit edilmediği müddetçe yeni bir ihtilale gebe kalabileceğimiz bir hakikattir. Fransız ihtilali ve 1917 Rus ihtilalinin başarıya ulaşması ve yaşamasının sebebi getirdiği yeni fikirlerin eskilerini temelinden yıkmasına ve eski zihniyetleri yerle bir etmesindedir. Aksi halde şimdi olduğu gibi bir 27 Mayıs ihtilalinin bocalayan neticelerine ulaşmaktan ileriye gidilemez.” Bu sözlerin ardından toplantıda oya konan kararlar içinde Hava kuvvetleri Komutanı ile

³³⁸ Doğan Akyaz, a.g.e., s. 177- 178

ilk temasın Vali Refik Tulga aracılığıyla sağlanması, yapılacak olan hareketin öncelikle hiyerarşiye uygun olarak yapılması, harekâtın üç kuvvetin tasvibi ile yapılması ve Hava Kuvvetleri ile planların koordine edilmesi ve bu hareketin bütçe müzakereleri bitmeden yapılması yer almıştır. 9 Şubat 1962 tarihinde de kararlar bir protokol ile subaylar tarafından imzalanmıştır³³⁹.

Askeri müdahalede liderlik sorunu bir kez daha yaşandı. Genelkurmay Başkanı 9 Şubat protokolüne karşı çıktı ve generalleri de bundan vazgeçirmeye çalıştı. Albaylar bu durum karşısında General Tulga'nın ihtilal liderliğini üstlenmesini istemeye başladı. Ne var ki Tulga da tereddüt içindeydi. SKB'ye mensup generallerin Genelkurmay Başkanı Sunay ile görüştüktan sonra müteredit bir şekilde İstanbul'a dönmelerinin ardından Ankara'da bulunan Albaylar bir kez daha durum değerlendirmesi yaptılar. Tekrar yapılan toplantılarda ya hemen harekete geçilmesi ya da bu işe kesinlikle bir son verilmesi tartışıldı. Her ne kadar hiyerarşi dışı bir harekete taraftar olmadıklarını söyleseler de albayları müdahale fikrinden vazgeçirmek mümkün gözüküyordu. Komutanlar için bu durumda yapılacak tek şey albaylar cuntasını dağıtmaktı. Karar Başbakan İnönü'ye aktarılıp mutabakat sağlandıktan sonra albayları tesirsiz hale getirmek için bir plan hazırlandı³⁴⁰.

Talat Aydemir anılarında Başbakanlıkta çalışan bir arkadaşı aracılığıyla 21 Şubat'ta tevkif edileceğini haber aldığını aktarmakta ve bu duruma ilişkin şu ayrıntıları paylaşmaktadır: "Başvekalette çalışan bir arkadaşım evime yazılı bir not bırakmış. Talat, yarın tevkif edileceksin. Ankara'da bulunan Albaylar cuntası İnönü tarafından dağıtılacak. İnönü, idamlarda MBK'nın kabahati yoktur. Baş sorumlu Harp Okulu Kumandanı ve yakın arkadaşlarıdır. Ben onları dağıttıktan sonra halka teslim edip, AP'lilere linç ettireceğim demiş. Üniversiteli bir genç de gelerek o gece havacıların 13 Kasım harekâtı gibi bir hareket hazırladıklarını, üç kurmay subayın başta Mithat Ceylan olduğu halde Üniversiteye giderek; size silah dağıtsak Harp okulunun yapacağı bir ihtilale karşı durur musunuz, diye teklifte bulduklarını bildirdi. Aynı anda Milliyet Gazetesi Muhabiri Mete Akyol telefonla, *Albayım tevkif edildiğinizi duyduk, üzüldük, hakikat mi* diye sordu. Bu üç haber o gece bir şeyler olacağına dair emarelerdi. Merkez Komutanı Selçuk Atakan'ı çağırdım. Aldığım yazılı haberleri kendisine vererek bunu hemen götür Sunay'a ver, haberdar olsun

³³⁹ Dündar Seyhan, a.g.e., s. 175; Talat Aydemir, Talat Aydemir'in Hatıraları, a.g.e., s. 121- 122

³⁴⁰ Doğan Akyaz, a.g.e., s. 189- 190

dedim ve gayet sıkı emniyet tedbirleri alarak kıtalarımızın başında yatmamız gerektiğine karar verdik. Ve saat 23.00'da Harp Okulu'na çıktım. Saat tam 24.00'de İstanbul'dan 15. Kolordu Kumandanı Tümgeneral Fikret Esen telefon ederek sabah 3'te Ankara'daki birliklerin bir harekât yapacağını duyduğunu bildirdi ve sakın kendi kendinize bir iş yapmayın. İstanbul ile koordineli olacak bu iş, dedi. Ankara artık kaynamaya başlamıştı”³⁴¹.

20 Şubat gecesi meydana gelen bu olaylardan sonra 21 Şubat sabahı Harp Okulu Komutanı Talat Aydemir, Jandarma Okulu Komutanı Necati Ünsalan ve Merkez Kumandanı Selçuk Atakan, Genelkurmay Başkanı Orgeneral Sunay tarafından Genelkurmay Başkanlığı'na çağırılmışlardı. Genelkurmay başkanı Sunay Talat Aydemir'e hitaben hava kuvvetlerinin kendisine bir ültimatom verdiğini ve kara kuvvetlerindeki alarmdan onu sorumlu tuttuklarını söyleyerek yerini değiştirip himayesi altına alacağını söyledi. Harp Okulu Komutanı Aydemir ise Genelkurmay Başkanına kimsenin himayesine girmeyeceğini, kendisinin suçlu olmadığını, asıl suçlu olanların bir kuvveti diğer kuvvet üzerinde kullanmaya kalkan Hava Kuvvetleri ile Genelkurmay Başkanı olarak Sunay'ın kendisi olduğunu söyledi ve MBK'cilerle CHP'lilerin oyununa geldiklerini belirtti. Tartışma gittikçe büyüdü ve Kara Kuvvetleri Komutanı General Hüsnü Özkan tarafından pek çok itham ve hakarete maruz kaldı. Kara Kuvvetleri Komutanı Muhittin Önür, Özkan'a Genelkurmay Başkanının hava kuvvetlerinin alarmı kaldırması emrini ilettili. Fakat General Özkan'ın cevabı o bizim bileceğimiz iş diyerek tehditkar bir cevap verdi. Hava kuvvetleri Kurmay Başkanı açıkça Genelkurmay Başkanı'nın emrini yerine getirmeyeceğini söylüyordu. Aydemir'e göre bunun sebebi Hava Kuvvetleri Kurmay Başkanı'nın sırtını daha büyük bir yere hükümet başkanı İnönü'ye dayamasından kaynaklanıyordu³⁴².

Talat Aydemir yaşanan bu olaylar karşısında 27 Mayıs askeri müdahalesinden sonra oluşan yeni siyasal düzen ve uzlaşmaya karşı oluşan tepkinin liderliğini üstlenerek 22 Şubat ayaklanmasını başlattı. Sami Küçük 22 Şubat'ta yaşanan gelişmeler sırasında Meclis'te bütçe komisyonunda görevliydi ve bu görüşmeler sırasında Talat Aydemir'in bir müdahale için Harp Okulu öğrencilerini harekete geçirdiği haberini aldı. Bu duruma ilişkin anılarında şöyle yazmaktadır:

³⁴¹ Talat Aydemir, Talat Aydemir'in Hatıraları, a.g.e., s. 130

³⁴² Doğan Akyaz, a.g.e., s. 195- 196.

“Başbakan İsmet İnönü’nün hükümeti kurması, cuntada çözümlere neden oldu. Birliğin akliselim sahibi üyeleri birer birer örgütten ayrılmaya başladılar. Talat Aydemir gibi ihtiraslarının esiri olanlar yola devam ediyordu. Bu ihtiras onları 22 Şubat’a götürdü. Aydemir’in müdahale haberini alır almaz Cumhuriyet Senatosu tabii üyeleri toplantı salonuna geldim. Ardından durumu incelemek için Harp Okuluna giden Dikmen yoluna geldik. Meclis’ten 500 m. ileride Harp Okuluna giden yol kavşağına varınca Harp Okulu öğrencilerinin yürüyüş kolunda Meclis yönüne doğru yürümekte olduklarını gördük ve durumu meclis üyelerine bildirmek için geri döndük. Ankara’daki devlete bağlı kuvvetlerin Talat’ın macerasına son vereceklerini düşünüyordum. Harp Okulu öğrencilerinin bu hareketini haber alan komite üyelerinin bir kısmı ile bakanlar, İsmet Paşa’yla birlikte Cumhurbaşkanlığı Köşkü’ne gitmişlerdi ki burası müdahalecilerin ele geçirmek isteyecekleri ilk hedefti. Nitekim öyle de oldu. Talat Aydemir ayaklanması 23 Şubat sabahının erken saatlerine kadar kısa bir süre Ankara Radyosu’nu ele geçirmenin dışında hiçbir hedefine ulaşamadı³⁴³. Zaman Aydemir’in aleyhine işliyordu. İsmet paşa da Talat Aydemir’in bu başarısızlığının altında kalıp kan akıtabilecek çılgın bir harekette bulunmasından endişeleniyordu. Bunu önlemek üzere Aydemir’in hemşerisi ve uzaktan yakını olduğu söylenen Yeni Türkiye Partisi Genel Başkanı Ekrem Alican’ı Talat Aydemir’e gönderdi. Kan akmasına sebep olmadan başlattığı ayaklanmayı durdurursa yalnızca emekliye sevk edip o ve arkadaşları hakkında cezai tatbikat açtırmayacağı mesajını verdi. Bu mesaj üzerine çözümler başladı. Talat Aydemir sabaha karşı teslim oldu ve İsmet Paşa Talat Aydemir’i emekliye sevk etti³⁴⁴.

Talat Aydemir olayı yurt dışında da büyük yankı uyandırmıştı. Yurt dışının önde gelen yayın organları İnönü’nün hareketi kansız bastırması ve ordunun hükümeti desteklemesini takdirle karşıladı. Daily Telegraph gazetesi Türkiye’de ordu darbesi başlıklı manşet atarak; Türkiye’de kanunun ve siyasi mesuliyetin galip geldiğini; son kırk seneden beri ordunun Türkiye’de gerek siyasi gerekse sosyal hayatında esaslı değişikliklerin amili olduğunu yazdı. Paris’teki Le Monde gazetesi

³⁴³ 23 Şubat 1962, **Milliyet**. Cemal Gürsel’in basına ilk açıklaması “ordu meşruluğun yanındadır” şeklinde oldu. Cemal Gürsel aynı zamanda anayasa düzenine kastetmek Türkiye’yi sonu gelmez bir iç kavgaya sürüklemekten bir şey kazandırmayacağını da ekledi. Gürsel Türk ordusunun bir macera ordusu olmadığını da ekleyerek; 27 Mayıs’ın eseri olan anayasa ve demokratik nizam, 27 Mayıs ruhuyla birlikte her türlü tecavüze ve maceracı heveslere karşı korumakta ısrarcı olduklarını bildirdi. Ayrıntılı bilgi için **bkz. Ek 25**.

³⁴⁴ Sami Küçük, a.g.e., s. 131

son olayların sebeplerini üç sütünlük bir yazıda tahlil etti. Türkiye’de bilhassa Türk ordusunun son zamanlarda görülen muhalif cereyanlara temas eden Le Monde gazetesi kabinenin gösterdiği hareketsizliğin bilhassa hoşnutsuzluk yarattığını belirtmekte, İ nönü’nün bundan sonra karşılaşacağı güçlükler üzerinde durmaktaydı³⁴⁵.

22 Şubat olaylarından sonra siyasi partiler arasında meydana gelen anlaşmazlıklar, yurdun çeşitli yerlerinde vatandaşlarla jandarma birlikleri arasındaki kavga ve çarpışmalar ve bazı partilerden istifalara yol açan “Tedbirler Kanunu” pek çok kimseyi memleketin geleceği açısından endişeye düşürüyordu. Bu arada Milli Birlik Kurulu kararı ile üniversitelerden uzaklaştırılan 147 öğretim üyesinin eski görevlerine dönmelerini sağlayan bir hükümet tasarısı yeni istifalara yol açtı. 22 Şubatçıların affı üzerine Adalet Partisi de siyasi af peşine düştü. Bu konunun gündeme gelmesi, koalisyon hükümetini çalışamaz duruma getirdi. Bu karışıklık 30 Mayıs 1962 günü Başbakan İnönü’nün istifası ve hükümetin düşmesine kadar devam etti. Cumhurbaşkanı Gürsel yeni hükümeti kurma görevini tekrar İnönü’ye verdi. İnönü, CHP- CKMP- YTP Koalisyon hükümetini 7 Temmuz 1962 tarihinde kurdu. İnönü yeni hükümeti kurma çabaları içindeyken 1 Temmuz 1962 tarihinde 14’lerden Orhan Kabibay ve Rifat Baykal yurda dönmüş ve 22 Şubatçılar tarafından karşılanmışlardı. Yapılan toplantılarla yeni bir anlaşmaya ve yeni bir anlayışa vardılar. Kemalizm’e dayanan anlayış müstakar, demokratik, devrimci ve Cumhuriyetçi bir devlet düzenini ifade ediyordu. Bu sırada 22 Şubatçılara haksızlık yapıldığı fikri de gittikçe güçlenmeye başladı. Bu durum İnönü’yü endişeye sevk etmiş olacak ki, İ smet İ nönü güvenoyu aldıktan sonra Meclis’te yaptığı ilk konuşmasında 22 Şubatçılardan “*serzüzeççiler*” olarak bahsetmesi üzerine Talat Aydemir 8 Temmuz 1962 Pazar günü bir gazetede verdiği cevapta “İ nönü’nün ismi zekâsından büyüktür” demesi üzerine ertesi gün tevkif edildi³⁴⁶. Ordu içinde büyük hoşnutsuzluk yaratması üzerine Talat Aydemir olaydan dokuz gün sonra tahliye edildi. Talat Aydemir’in liderliğinde içlerinde Orhan Erkanlı, Sıtkı Ulay’ın da bulunduğu bir grup subayın toplantıları daha da sıkılaştı. 22 Şubatçılar taraftar

³⁴⁵ 25 Şubat 1962, **Milliyet**.

³⁴⁶ Talat Aydemir Türk Ceza Kanununun 312. maddesince “muhalefetten” suçlandı. Aynı zamanda Milli Savunma Bakanlığı Basın İrtibat Bürosu, 9 Temmuz 1962 tarihinde bir tebliğ yayınlamak emekliye ayrılan subayların ordu sözcüsü gibi konuşmaya hakları olmadığını ilan etti. 10 Temmuz 1962, **Yeni Asır**

edinmek için her sınıftan insanla temasa geçtiler. Öğrenciler, gazeteciler, iş adamları, avukatlar ve Yön dergisini yayınlayan sosyalist görüşlü kimselerle çeşitli görüşmeler yaparak kendi saflarına katılmalarını sağladılar. 22 Şubat girişiminden 1963 yılına kadar geçen zaman zarfında ordunun, aydınların ve gençlerin demokratik idareden beledikleri gerçekleşmemişti. Bir yanda kurulmuş bulunan sosyalist Kültür Derneği ve onun yayın organı Yön, öte yanda faşist eğilimleri temsil eden ve Alparslan Türkeş'in kudret sınırları içinde bulunan Yeni İstanbul iki yanlı bir yangına körük görevi yapıyorlardı. İsmet İnönü'den umut kesilmiş, CHP içinde bile “ilerici hareket” adında bir eğilim kendini göstermeye başlamıştı. Hükümetin iç ve dış politikadaki başarısızlığının devam ettiği Hava Kuvvetleri Kumandanlığındaki karışıklıkların sürdüğü ve 14'lerin lideri Alparslan Türkeş'in yurda dönerek, “Türkiye Huzur ve Kalkınma Derneği”ni kurmaya çalıştığı günlerde, 22 Şubatçılar da gizliden gizliye giriştikleri ihtilal hazırlıklarını son safhaya getirmiş bulunuyorlardı³⁴⁷.

Başarısızlıkla sona eren 22 Şubattan sonra emekli olan Aydemir ihtiraslarını yenemiyor, çeşitli yollarla Harp Okulu öğrencileriyle ilişki kurmaya çalışıyordu. Aydemir, Harp Okulu öğrencilerinin önünden geçtikleri Sıhhiye Orduevinin karşısındaki açık hava çay evinin önüne otururdu. O yolu kullanan öğrencilerden bazıları ve sonraları çoğu, Aydemir'e selam vererek onun önünden geçerlerdi. Gizlice yürütülen bu ilişkiler, sonunda 21 Mayıs 1963 ayaklanmasına sebep oldu. Aydemir harekâtı bu kez 22 Şubat'ta olduğu gibi herkesin gözü önünde değil gece başlattı³⁴⁸. İhtilalcilerle Hükümet kuvvetleri arasında Anakara'da 21 Mayıs [1963] sabahı bazı yerlerde silahlı çarpışmalar oldu. Harbiye binasının etrafı jetler tarafından roket ve makineli ile taranırken, ihtilalcilerin bir uçağı da üç askeri şehit etti. Basın-Yayın Bakanı Celal Tevfik Karasapan ile Emniyet Genel Müdürü İhsan Aras ihtilalciler tarafından gece Harp Okulu binasına rehin olarak alındılar. Talat Aydemir'in radyoya hâkim olduktan sonra okuduğu tebliğde “*bugünkü rejimin Türkiye'yi Atatürk'ün yolundan ayırmış olması dolayısıyla silahlı kuvvetlerin duruma müdahale etmek zorunda kaldığı ve Millet Meclisi ile Cumhuriyet Senatosunu lağvettiği*” belirtilmekteydi. Ayrıca siyasi partilerin ve derneklerin de kapatıldığı ekleniyordu³⁴⁹.

³⁴⁷ Nevin Yurdsever, a.g.e., s. 143- 148

³⁴⁸ Sami Küçük, a.g.e., s. 131

³⁴⁹ 21 Mayıs 1963, **Cumhuriyet**; bkz. Ek 26

Sabıkalı olan Aydemir adım adım takip edildiğini bilmiyor veya ihtirasını yenemediğinden gerçeği göremiyordu. Ayaklanma hareketini önceden haber alan Türkeş'in bu bilgiyi İsmet Paşa'ya ilettiği söylenir. Ayaklanma hiçbir başarı sağlayamadan sabahın erken saatlerine kadar sürdü. Ayaklananları vazgeçirme girişimleri sonuç vermeyince Hava Kuvvetlerinin müdahalesi gerçekleşti. Kan döküldü. Bu karşı hareket sonucu Harp Okulu öğrencileri okullarına geri çekildi. Sabahın erken saatlerinde Aydemir ve arkadaşları teslim olarak cezaevinde harekate katılan Harp Okulu öğrencileri de okullarında hapsedildiler. Ayaklanma bastırılmış, Genekurmay adli soruşturma için askeri mahkemelere gerekli emirleri vererek adli takibat başlatmıştı. Çok sanıklı olan bu mahkemeler Talat Aydemir ile Fethi Gürcan'a idam, ayaklanmaya katılan subaylara hapis dahil çeşitli cezalar verdi. Ayaklanmaya katılan bütün öğrenciler okullarından çıkarıldı. Ayaklanma günü çeşitli nedenlerle okulda olmayan öğrenciler de Harp Okulu'ndan uzaklaştırılıp askeri öğrenci olarak durumlarına göre Üniversiteye gönderilmesi kararlaştırıldı. Karar Askeri Yargıtay tarafından onaylandıktan sonra Talat Aydemir ile Fethi Gürcan idam edildi. Hapis cezası alanlarda askeri hapishanelere gönderildi³⁵⁰.

Sonuç olarak, 27 Mayıs Askeri müdahaleyi gerçekleştiren ordu meşru görünmeye ve yasallığa her zaman büyük önem verdi. Bunun sonucu olarak kalıcı olmadıklarını belirtip gerekli düzenlemeleri yapıp, “durumu normalleştirdikten sonra” seçimlere giderek parlamentoyu açacaklarını vaat ettiler³⁵¹. Askerler geçiş takvimini kendileri belirlediler, yeterli güvenceler sağlanmadan seçimlerin yapılmasına izin vermediler. Koşullu ve yeri geldiğinde yasaklı seçimler, askeri liderleri kesinlikle etkilenmeyecekleri bir parlamento ve hükümetin kurulmasını sağlayacak şekilde önceden belirlenmiş sınırlar içinde gerçekleştirildi³⁵².

Yakın dönem Türkiye basınında çıkan araştırma- inceleme yazıları 27 Mayıs döneminin Türk demokrasisinde açtığı yaraların yanı sıra kazanımlarını da değerlendirirken ortak kanı olarak ülkeye çağdaş bir anayasa kazandırdığına işaret ederler. Devletin temel nitelikleri arasına sosyal devlet ve insan hakları

³⁵⁰ Sami Küçük, a.g.e., s. 131- 132; Bakanlar Kurulu Talat Aydemir olayından hemen sonra Ankara, İstanbul ve İzmir'de gece sokağa çıkma yasağı getirdi. Milli Güvenlik Kurulu Başbakan İsmet İnönü başkanlığında Bakanlar kurulu ile üç buçuk saat devam eden bir toplantı yapmış ve bir ay süre ile Ankara, İstanbul ve İzmir'de sıkı yönetim ilan edilmesini kararlaştırmıştı. 22 Mayıs 1963, **Cumhuriyet**.

³⁵¹ 4 Haziran 1960, **Cumhuriyet**

³⁵² Hikmet Özdemir, a.g.e., s. 220

kavramlarının girmesi, yönetimin bütün eylem ve işlemlerinin yargı denetimine tabi olacağı ilkesiyle yasama organının yargısal denetimini ve hukukun üstünlüğü ilkesini sağlayan Anayasa mahkemesinin kurulması 27 Mayıs askeri müdahalesi sonrasında oluşan yeni hukuksal düzenin ülkemize sağladığı demokratik, ilerici ve çağdaş temel kazanımlardır³⁵³.

Tüm bu gelişmeler 27 Mayıs askeri müdahalesine en ciddi tepkiyi halkın seçimler yoluyla verdiği yönündeki eleştirileri haklı çıkarmaktadır. Çok partili döneme geçişle ifadesini bulan 1946 seçimleri çok müdahaleli bir dönemi de beraberinde getirmiştir. 1961 seçimlerine kadar uzanan süreç aynı zamanda ordunun siyasal iktidar üzerindeki etkinliğini kurumsallaştırmıştır. Bu süreç aynı zamanda kişiler, kurumlar ve oluşumlar arasındaki liderlik çekişmesinin de çok rahatça izlenebildiği bir dönemi ifade etmektedir. Bu dönemde mevcut iktidarların dolaylı veya dolaysız askeri müdahalelerle kontrol altında tutulmaya çalışıldığı da tespit edilen diğer bir ayrıntıdır.

³⁵³ 27 Mayıs 2006, **Cumhuriyet**

4. MÜDAHALE SONRASI DP İKTİDARININ YARGILANMASI

27 Mayıs askeri müdahalesinden hemen sonra Demokrat Parti dönemi suiistimallerini tespit için hemen bir komisyon teşkil edilmiş; Ord. Prof. Dr. Taner'in başkanlığındaki komisyona Adalet Bakanı üye olarak katılmıştır³⁵⁴. 12 Haziran 1960 tarihli 1 sayılı yasanın 6. maddesiyle, 27 Mayıs 1960 tarihinde müdahalede bulunanlar 2 hususta karar almışlardır. Bu hususlar; “Eski iktidar mensupları” diye adlandırılan kişilerin yargılanması, bu yargılamanın, “Yüksek Adalet Divanı” adıyla kurulması öngörülen bir yargı aracı tarafından yapılmasıdır.³⁵⁵

A. Eski İktidar Mensuplarını Yargılama Kararı

Eski iktidar mensuplarını yargılama kararında, farklı düşünceler ortaya atılmış bazıları ağırlık kazanmış, bu düşünceler yargılamanın işlevini, işlev de tekniği belirlemiştir. Yargılama yapılmasının gerekliliğini ortaya çıkaran ilk neden müdahale sırasında eski iktidar mensuplarının fiziksel şiddete maruz kalmadan enterne edilmiş olmalarıdır.³⁵⁶

10 Ekim 1960 günü Cemal Gürsel gazetecilerin sorularını yanıtlarken şöyle demiştir. “Biz ihtilal yaptık. İsteseydik, sakıtları o gün asabilirdik. Adaletin huzuruna çıkarmayı daha uygun bulduk. Hakimin verdiği karar ne olursa olsun yerine getirilecektir”³⁵⁷. Bu açıklamaya göre müdahale edenler, eski iktidar mensuplarını iktidardan düşürmekle, eski iktidar mensuplarının yaşam hakları üzerinde karar yetkisini ele almış oldular. İkinci olarak yargılama yapılmasının amacı müdahalenin meşru olduğunu tescil ettirmek fikrine dayanmaktadır. Buna göre yargılamanın mantıksal, siyasi ve hukuki açıdan gerekli olduğu iddia edilmiştir. Eski iktidar mensuplarının suçlu olduğuna karar verilirken, yargılamanın mantıksal olarak gerekliliği ortaya koyulacak, böylece müdahalenin meşru olduğu tescillenmiş olacaktır. M. Aksoy bu konu hakkında “DP iktidarının başındakiler yargılamazsa o zaman 27 Mayıs'taki hareket gayri meşru bir darbe haline gelir. Eğer bu hareketin

³⁵⁴ 3 Haziran 1960, **Cumhuriyet**

³⁵⁵ Osman Doğru, **a.g.e.**, s.132.

³⁵⁶ Osman Doğru, **a.g.e.**, s.133.

³⁵⁷ **Milliyet**, 11 Ekim 1960.

meşru olduğu kabul ediliyorsa, ona sebep olanların gayri meşru duruma düştüklerini kabul etme durumu vardır” demektedir.³⁵⁸

Nitekim dönemin basınında çıkan haberler bu yargılamaların meşru zeminini hazırlamak amacıyla ilgi çekici bilgiler de vermeye başlamıştır. Devlet ve Hükümet başkanı Orgeneral Cemal Gürsel 4 Haziran 1960 cumartesi günü Milli Müdafaa Vekaleti’nde subay ve astsubaylara yaptığı konuşmada “...dünya şümul bir hareket yaptık, radyoları takip ediyorsanız görüyorsunuz ki, yaptığımız hareket yalnız Türkiye’de değil bütün medeni dünyada büyük ve müspet akisler uyandırmıştır” dedikten sonra, Harp Okulu’nun imhası hakkındaki planların rivayet olmadığını, ellerinde kati delillerin var olduğunu açıklıyordu³⁵⁹. Kayseri olayları sırasında Gedik ve Berk’in dinlenen telefon konuşmalarından Medeni Berk’in İnönü’nün öldürülmesi için verdiği Türk Kamuoyuna duyuruluyordu³⁶⁰. Bu ve benzeri haberlerin Türk basınında sıcak tutulmaya çalışılması ve Türk silahlı kuvvetlerinden söz ederken Kahraman Türk Ordusu ifadelerinin sıkça kullanılması Türk Kamuoyunu başlayacak yargılama sürecine hazırlama aşamasını ifade etmektedir. Alp Kıran’a göre “İhtilali yapanlar, aslında düşüklüklerle birlikte kendileri de adalet ve yargıç önüne çıkmayı kabul etmişlerdir. Gerçekten duruşmalar sonunda Yassıada sanıkları beraat ettikleri takdirde, 27 Mayıs İhtilalinin haklı sebeplere dayanmadığı ortaya çıkacak, ihtilali yapanlar suçlu ve ihtilal gayri meşru duruma düşecektir.”³⁶¹

Yargılama yapılmasının gerekliliğini ortaya çıkaran diğer bir neden siyasal gerekliliktir. Eski iktidar mensuplarının siyasal itibarlarının düşürülmesi, müdahalenin sosyal alanda kabul görmesine bağlıydı. MBK üyesi ve genel sekreteri

³⁵⁸ Nazlı Ilıcak, **a.g.e.**, s. 138.

³⁵⁹ 9 Haziran 1960, Cumhuriyet

³⁶⁰ 21 Eylül 1960, **Cumhuriyet**; 27 Mayıs askeri müdahalesi ve sonuçlarının kamuoyuyla paylaşılmasında küçümsenmeyecek derecede önemi olan radyo yayımlarına ilişkin hayli ilginç örnekler de söz konusuydu. Yassıada yargılamaları radyodan düzenli bir şekilde gün içinde tespit edilen saatler arasında yayınlanmaktaydı. Bu kapsamda İzmir Kırıklar Köyü Muhtarı Vehbi Tahtalı’nın Yassıada mahkemelerinin radyo yayın saatinin Ramazan dolayısıyla daha uygun bir saate alınması talebi kabul edilmişti. Tespit edilen resmi yazışmalara göre 6 Şubat 1961 tarihinde muhtar şöyle bir telgraf göndermişti: “14 Kasım 1960 tarihinden beri Yassıada muhakemelerini Yassıada saatinde muntazaman dinlemekteyiz. Malum-u alileri olduğu üzere 16 Şubat 1961 akşamı başlayacak olan Ramazan ve Teravih namazı dolayısıyla Yassıada saati her zamanki gibi saat 20’de olursa bittabi bunu dinlemekten mahrum kalacağımız da şayan-ı işardır. Binaenaleyh bunun mümkünse teravih namazından sonraya münasip saatlerden birine alınmasına köy halkımızın isteği üzerine müsaadelerinizi arz eder saygılarımı sunarım.” Albay Köksal’ın 18 Şubat 1961 tarihinde verdiği cevap ise olumludur. **Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Cemal Gürsel Tasnifi**, Kutu No: 4 / 51, Fihrist No: 976/ 2 (18. 02. 1961). **bkz. Ek 27**

³⁶¹ Osman Doğru, **a.g.e.**, s.135.

O. Erkanlı şöyle demiştir. “Davaların hukuki değerinden ziyade halk üzerinde meydana getireceği etkiler ön plana alınmıştır”.³⁶²

Yargılama sırasında iddia edilen suçların kişiselleştirmesi yapılacak, böylece kimlerin ne kadar ceza alacağı belirlenmiş olacaktır. 27 Mayıs müdahalesi ile birlikte eski iktidar mensuplarının yargılanmasındaki en büyük engel olan “dokunulmazlık” konusu ortadan kalkmıştır. İhtilalin yapıldığı günden itibaren, eski iktidar mensupları hakkında yapılan ihbarlar çoğalmış ve bu ihbarlar genellikle yolsuzluk ve suistimal davalarının temelini teşkil edecek şekilde yönlendirilmiştir. Böylece Gürsel’in eski iktidar mensuplarını yargılama kararı ortadan kalkmış, Bakanlar Kurulunun 31.5.1960 tarihli toplantısında, suçlu görülenlerin “Divan-ı Ali” tarafından yargılanması kararlaştırılmıştır.³⁶³

CHP Burdur Mebusu Fethi Çelikbaş ve 9 arkadaşı tarafından Nisan 1960’da 10 sayfalık gerekçe yazısıyla verilen önergede, “Başvekil Adnan Menderes’in; devlet parasını Anayasa ve men-i kanunlar hükümlerine aykırı olarak sarf ve israf, amme menfaati için kurulmuş devlet müesseselerini şahsi hâkimiyeti tesis yolunda suiistimal, devletin anayasa ile müesses normal cihazlarının salahiyetine tecavüz ve bunları iptal suretiyle fiili bir dikta rejimi kurmaya teşebbüs etmesi sebepleriyle Yüce Divana sevki için iç tüzüğün 189. maddesine göre hakkında Meclis Tahkikatı açıklaması” istenmiştir.³⁶⁴

B. Yüksek Adalet Divanı ve Yapısı

Yüksek Adalet Divanı’nın niteliği nedir? Yüce Divan mıdır? Eğer değil ise eski iktidar mensuplarının Yüksek Adalet Divanı’nda yargılanması niçin düşünülmüştür? Yüksek Adalet Divanı’na iki farklı kategorideki insanların yargılanması görevi verilmiş bu da 1 sayılı yasanın 6. maddesinde açıklanmıştır. Buna göre 1. kategoriye “*eski iktidar mensupları*” 2. kategoriye de “*yargılanmaları 1924 Anayasasına göre Divan-ı Aliye ait bulunan şahıslar*” oluşturmaktadır. İkinci kategoridekilerin yargılanması, Yüksek Adalet Divanı’nın, 1924 Anayasası’ndaki Divan-ı Ali yerine kurulan “Yüce Divan” niteliğine sahip olduğu izlenimi vermiştir.

³⁶² Orhan Erkanlı, **a.g.e.**, s. 120.

³⁶³ Osman Doğru, **a.g.e.**, s.137.

³⁶⁴ Osman Doğru, **a.g.e.**, s.137; **bkz. Ek 28**

· Bakanlar Kurulu üyeleri, Danıştay, Yargıtay Başkan ve Üyeleri, Cumhuriyet başsavcısı.

1924 Anayasasına göre Yüce Divan, kişilerin yargılanması açısından yetkili bir yargı yeridir. Yetkili yargı yeri olmasının anlamı önceden kurullarla düzenlenmiş “kurumsal bir iktidar” olmasından dolayıdır. Oysa Yüksek Adalet Divanı; kişiler teker teker açıklanmamış olsa da, 27 Mayıs günü kimlerin hangi görevlerde yer aldığı bilindiğinden dolayı, sadece bu belirli kişileri yargılamakla yetkili bir yargı yeridir. Belirli kişilerin yargılanma süreçleri sona erdiği takdirde Yüksek Adalet Divanı’nın kuruluşu sona erecektir. Diğer yandan divan faaliyetten kendisini oluşturan herhangi bir unsur sona erdiği ya da erdirildiği takdirde Divan’ın faaliyet gösterme olasılığı ortadan kalkar. Buna Milli Birlik Komitesi’ni örnek verebiliriz. Çünkü karar infazlarının yerine getirilmesi direk olarak Milli Birlik Komitesinin varlığını gerektirmektedir. Bundan dolayı Yüksek Adalet Divanı, hem yargılanacak kişiler bakımından hem de yargılayanlar bakımından işlevini zaman içinde yerine getirip ortadan kaldıracak “kişisel bir iktidardır”³⁶⁵.

Akıllara gelen ilk soru neden eski iktidar mensuplarının tabi oldukları yargı yerinin *Yüce Divan* değil de, müdahaleyle birlikte kurulan *Yüksek Adalet Divanı*’nda yapılmasının gerekliliği yönündedir. Bu soruya verilebilecek yanıtlarda iki unsur öne çıkmaktadır. Birincisi hukuki nedenler, ikincisi siyasi nedenlerdir. İlkine göre, eski Cumhurbaşkanı’na yöneltilen suç direk olarak vatana ihanet suçudur. Böyle bir suçtan dolayı yargılanacak olan Cumhurbaşkanı’nın yargılanma yeri gösterilmemiş ve açıklık kazanmamıştır³⁶⁶.

27 Mayıs Müdahalesi ile birlikte Milli Birlik Komitesi, TBMM’nin yerini aldığından eski Cumhurbaşkanı’nı yargılama yerini Milli Birlik Komitesi kendi tarafından belirleyebileceği gibi, özel bir yargı yeri kurarak Cumhurbaşkanı’nın yargılanması yetkisini buraya da verebilir. 1924 Anayasasında Cumhurbaşkanı’nın yargılanabileceği yerler gösterilmediği için, Meclis’in Komiteye yargılama yerini belirleme yetkisi verdiği sonucu çıkarılabilir. İkinci görüşe göre eski iktidar mensuplarının yargılanmaya tabi oldukları yer zaten bellidir. Bu da Yüce Divan’dır. Fakat eski iktidar mensuplarının iktidarda olduğu dönemde yargıda görev alan yargıçların, bağımsızlıklarını kaldırmış ve kendilerine uyumlu hale getirmiş olmaları sebebiyle haklarındaki iddiaların kabul edilmeme olasılığı vardır. M. Aksoy’a göre

³⁶⁵ Osman Doğru, a.g.e., s.139-140.

³⁶⁶ Ş. Süreyya Aydemir, İhtilalin Mantığı, a.g.e., s.376

“İhtilali yapan şahıslara, 1924 Anayasasına göre bir Yüce Divan kurun diyemezdik.(...) Bu bir ihtilaldi. Her ihtilal, istisnai mahkemeler kurar, bunun aksi görülmemiştir. İhtilal meşru olduğu ölçüde, istisnai mahkemeler de meşrudur”.³⁶⁷ I sayılı yasanın Yüksek Adalet Divanının kuruluşunu düzenleyen maddesinin kabul edilmesi, 5-8 Haziran 1960 tarihinde yapılan Komite toplantısıyla kesinlik kazanmıştır.³⁶⁸

Yargılama üç temel unsura dayandırılmıştır. İddia, savunma, karar. Yüksek Adalet Divanı yargılamaları bu unsurlar üzerine şekillenmiştir. I sayılı yasanın 6. maddesinde “sanıkların Yüksek Adalet Divanı’na verilip verilmemelerine karar vermek için Yüksek Soruşturma Kurulu kurulması” kararlaştırılmıştır. Duruşmalardaki savcılık görevi içinse Yüksek Soruşturma Kurulu üyeleri arasından “Divan Başsavcısı”nın ve yardımcılarının ayrılması öngörülmüştür. I sayılı Yasanın 6. maddesinde Yüksek Soruşturma Kurulu’nun, Bakanlar Kurulu’nun teklifi ile Milli Birlik Komitesi’nce seçilecek bir başkan ve yeteri kadar üyeden kurulması ve bu kurulun teşkilatının ve çalışma şeklinin özel bir kanunla düzenlenmesi öngörülmüştür³⁶⁹.

Yüksek Soruşturma Kurulu’na atama ile ilgili şu özelliklerden bahsedilebilir. Öncelikle kurul üyeliği görevinin bir seçimle değil, atama ile yapılmış olmasıdır. İkinci olarak, Kurul üyesi olarak atanabilmek için yargıç ya da savcı olma şartı aranmamasıdır. Milli Birlik Komitesi’nin 30.6.1960 tarihli 1 sayılı kararıyla Soruşturma Kuruluna 1 başkan 30 üye ve 10 sayılı kararıyla da 12 yeni üye daha atanmış³⁷⁰, kurul 1960 yılının 2 Temmuz’unda çalışmalarına başlamıştır³⁷¹.

Buna göre Yüksek Soruşturma Kurulu’nun 43 kişilik ekibinde 37 kişi hakim ve savcı, 6 kişi de diğer kamu görevlerindedir. 37 üyenin 10 tanesi üsteğmen, yüzbaşı ve binbaşı rütbesinde asker kökenli, 27 tanesi adli ve idari yargı yerlerinden sivillerdir. Sivil Yargıç ve savcılardan 15’i yüksek yargı yerinden, 12’si adli

³⁶⁷ Nazlı Ilıcak, **a.g.e.**, s.139-141.

³⁶⁸ Orhan Erkanlı, **a.g.e.**, s.81.

³⁶⁹ I sayılı yasanın 6. maddesinde Yüksek Soruşturma Kurulu’nun bir başkan ve 30 üyeden kurulacağı yazılmış iken 12.08.1960 tarihli 55 sayılı yasayla “bir başkan ve yeteri kadar üyeden” oluşacağı belirtilmiştir. Bu durum soruşturma konularının fazlalığı nedeniyle daha fazla üyeye ihtiyaç duyulduğu şeklinde yorumlanmıştır. Osman Doğru, **a.g.e.**, s.145-146; **bkz. Ek 29**

³⁷⁰ 20 Haziran 1960, **Cumhuriyet**

³⁷¹ 2 Temmuz 1960, **Cumhuriyet; bkz. Ek 30**

teşkilattan atanmıştır. Yüksek Soruşturma Kurulu atamalarındaki üçüncü özellik ise kurul başkanının doğrudan Milli Birlik Komitesi tarafından atanmış olmasıdır. Ayrıca Yüksek Soruşturma Kurulu üyelerinin tarafsız olmama gibi nedenlerle reddedilemeyecekleri belirtilmiş ve kurumlarında sahip oldukları mali haklara ek olarak Yüksek Soruşturma Kurulu üyeliği nedeniyle gündelik verilmiştir³⁷².

Kurulun neyi soruşturmakla görevli olduğunun belirlenmesi henüz yapılmamıştır. Yani hangi suç fiillerinin araştırılacağına dair bir netlik söz konusu değildir. Bu da göstermiştir ki kurul belirli fiilleri değil, belirli kişilerin fiillerini soruşturmak üzere görevlendirilmiştir. Ama bu kişilerin hangi fiillerinin soruşturulacağı hakkında da bir hüküm yoktur. Erkanlı'nın yazdığına göre "Soruşturma Kurulu'ndan beklenen vazife, 10 yıllık iktidarın hukuki, idari ve mali bilançosu idi.(...)"³⁷³

Fakat 27 Mayıs sonrasında gelen "ihbar salgını" sınırlandırılmak zorunda kalmıştır. Bu amaçla Adalet Bakanı A. Pulat Gözübüyük tarafından Bakanlıklara ve Cumhuriyet Savcılıklarına bir tamim gönderilmiştir. İçeriği "Asılsız ihbar ve şikayetler hakkında" olan bu tamimde şöyle denilmektedir: "Vatandaşların önemli şahsiyetler hakkında altında ve şahsi husumetlerine dayanarak ihbar ve şikayette buldukları tespit edilmiştir. Bu kötü hareketleri önlemek amacı ile imzasız ve takma adı ile yapılan ihbarların Cumhuriyet Savcılığı tarafından tahkik konusu yapılması ve faileri hakkında cezai takibata geçilmesi lazımdır."Bu durumda 1961 yılında Yüksek Adalet Divanında açılan 499 davanın, görev suçları ile ilgili olduğunu kabul etmek gerekir.³⁷⁴

Yüksek Soruşturma Kurulu kararlarına karşı kanun yollarına gidilemediği takdirde Milli Birlik Komitesi, muhakemenin men'i kararını bir daha gözden geçirmesi kararını kuruldan talep edebilir. Kurulun vereceği kararlar kesindir. Tali Soruşturma Kurulunun yapacağı soruşturma ilk soruşturma niteliğinde sayılmış (md.6) ve bu kurula tutuklama yetkisi verilmiştir. Aynı yasanın 8. maddesinde

³⁷² Osman Doğru, a.g.e., s. 147.

³⁷³ Orhan Erkanlı, a.g.e., s. 93-4.

³⁷⁴ Yüksek Soruşturma Kurulu'na ve "Tali Soruşturma Kurulları"na ayrı yetkiler verilmiş, yetkilerini ayrı ayrı düşünmek gerekmiştir. YSK'na 3 sayılı yasanın 12. maddesiyle, Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu'na göre ilk soruşturma sonucunda; lüzumu muhakeme (son soruşturmanın-davanın açılması), men'i muhakeme (davanın açılmaması), muvakkat tatil kararı verme yetkisi tanınmıştır. Osman Doğru, a.g.e., s.150.

sanıkların kefaletle serbest bırakılmayacakları Yüksek Adalet Kuruluna tutuklu olarak sevk edilecekleri yazılmıştır. Soruşturma Kurulu'na tanınan diğer bir yetki ile, sanıkların aile çevrelerinden lüzumlu görülen kişilerin, yurt dışına çıkma yasağını getirebilecekleri yönündedir. Ayrıca mal beyanı ve lüzumlu görüldüğü takdirde mallar üzerinde ihtiyati tedbir kararı alabilme yetkisine de sahiptirler³⁷⁵.

Divan Başsavcısı ve 11 yardımcısı Yüksek Soruşturma Kurulu üyeleri arasında Milli Birlik Komitesi'nin 16 sayılı kararıyla atanmıştır. Divan Başsavcısı ve yardımcılarının hangi nitelikleri göz önünde bulundurularak seçildikleri konusunda bir bilgi yoktur. Yüksek Adalet Divanında duruşması yapılan davalardan sadece "Bebek davasına" Divan Başsavcısı yerine, yardımcısı Fahrettin Öztürk çıkmıştır. Öte yandan Başsavcı Altay Ömer Egesel diğer bütün davalarda asil olarak yerini almıştır. Divan Başsavcısı, sanıkların gözaltı ve tutukluluğu ile ilgili idari yetkili olması gerekirken, sanıkların tutuldukları yer olan "Yassıda"nın askeri veya sivil bir tutukevi olmayıp bir askeri garnizon olması, öte yandan sanıklara Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu'ndaki gözaltı ve tutukluluk rejiminin uygulanmaması, Divan başsavcısını bu konularda yetersiz bırakmıştır. Sanıkların tutukluluk durumu hakkında söz sahibi olan merciler Milli Birlik Komitesi, Milli Birlik Komitesi İrtibat Bürosu ve Yassıda Garnizon Komutanlığı'dır. Divan başsavcısının cezaların infazı ile ilgili görevi de sadece Milli Birlik Komitesi tarafından onaylanan idam cezasını yerine getirmek olmuştur³⁷⁶.

Divan başsavcısının duruşmalardaki işlevi açılmış olan davaları "Anayasayı İhlal Davası" ile birleştirmekten öteye gidememiştir. Çünkü yargılamanın çatısı ve stratejisi zaten duruşmalar yapılmadan belli olmuştur. Divanda görülen davada (Radyo, Topkapı, Çanakkale, Kayseri, Demokrat İzmir, İstanbul-Ankara, İstimlak, Vatan Cephesi) sanıklara yüklenen suç fiilleri "anayasayı ihlal suçunun maddi vakıası" sayılarak birleştirilmiştir.³⁷⁷ 3 Sayılı Yasanın 16. maddesinde "Duruşma aralıksız devam eder. Zaruri sebeple varsa duruşmaya en çok 3 gün ara verilir" denilmesine karşın Anayasayı ihlal davasının 2. duruşması 7 ay sonra 11 Mayıs 1961 tarihinde yapılmıştır. Yargılama stratejisinin belli olması Divan başsavcısının

³⁷⁵ Osman Doğru, a.g.e.,s. 153-4.

³⁷⁶ Talat Asal, **Güneş Batmadı**, İstanbul, 2003, s. 41- 44.

³⁷⁷ Emine Gürsoy Naskali, **Yassıda Zabitleri I**, İstanbul, 2005, s. 5-7.

işlevinde “*hukukilik kaygısını*” kaldırmış, bunun yerine “*üslubu*” ön plana çıkarmıştır. Divan başsavcısının üslubuna ahlaki söylemler egemen olmuştur. Fakat şu da vardır ki davalar boyunca mütalaalarda “ahlaki üslup” kullanılmasının savcının kişisel özelliğine veya takdirine indirgemek zordur. Çünkü yargılamalar başlayıncaya kadar ve yargılamalar süresince sanıklar hakkında yapılan yazılı ve sözlü yayınlarda “ahlaki üslup” yoğun bir şekilde kullanılmıştır.

Yüksek Adalet Divanında savunma yapanlar sanıklar ve avukatlar olmak üzere 2 grupta incelenmiştir. 1 sayılı yasanın 6. maddesinde Yüksek Adalet Divanı’nda yargılanacak sanıklar; “Sakit Reiscumhur ile Başvekil ve vekilleri ve eski iktidar mensupları ve bunların suçlarına iştirak edenler” olarak gösterilmiştir. Divanda yargılaması yapılan sanıklarda 2 kategoride incelenmiş; Birincisi, Sakıt Reiscumhur, Başvekil ve vekiller yanı “eski iktidar mensupları”; ikincisi “bunların suçlarına iştirak edenler” dir. Yüksek Soruşturma Kurulu 29.09.1960 tarihli kararıyla “Anayasayı İhlal Suçu” ile birinci kategorideki bütün sanıkları Divan’a sevk etmiştir. Bu kararda 403’ü Demokrat Partili 1 bağımsız olmak üzere 404 milletvekili sanık olarak gösterilmiştir.³⁷⁸

Sanık olmak için 1. kategoride gösterilmiş olan sanıklar bakımından “suç fiilini işlemiş olmak, zanı altında bulunmak” aranmamış, “eski iktidar partisi milletvekili statüsünde bulunmak” yeterli sayılmıştır. İkinci kategoride yer alan sanıkların, milletvekillerinin suçlarına “iştirak etmiş olmaları” öngörülmüştür. Divanda yargılanan 197 sanıktan 56’sı 27 Mayıs ve onu izleyen günlerde “tutulan” kişilerdir.

Duruşmaların sanığın huzurunda yapılmasına karar verilmiş fakat sanığın duruşmada yer almaması makul bir mazeretten dolayı gerçekleşmemişse, duruşmaya ara verilmemesine karar verilmiştir. Sanıklar çeşitli tarihlerde sağlık durumları nedeni ile duruşmalara katılamamışlar fakat avukatları tarafından müdafaa edilmişlerdir. Öte yandan sanıkların kendilerine serbestçe avukat tayin edebildiklerini söylemek de zordur. Sanıkların servetlerinin bloke edilmiş olması, buna karşılık adli yardımın sağlanmamış olması ve avukat tayin usulü, sanıklara diledikleri avukatı atama hakkını sınırlandırmıştır. Yüksek Adalet Divanı

³⁷⁸ Osman Doğru, a.g.e., s.162-9.

yargılamalarında kimlerin avukat olarak tayin edilip edilemeyeceği konusunda bir sınırlandırma getirilmemiştir. Bazı avukatlar çeşitli nedenlerle gözaltına alınmış ve tutuklanmıştır. Cindoruk'a göre tutuklanma nedeni, henüz duruşmalar devam ederken "Divan kararları sümenin altındadır". Bunu çıkarıp okusalar da davalar olmasa" demiş olmasıdır.³⁷⁹

Divan yargıçlığına atanmak için adli, idari veya askeri yargı yerlerine mensup bir yargıç veya savcı olmak yeterli olmuş, Yargıtay, Danıştay veya Askeri Yargıtay gibi Yüksek Mahkeme üyesi olmak şartı aranmamıştır. Divan başkanlığına Başol doğrudan Komite tarafından atanmıştır. O tarihte 55 yaşında olan, 30 yıldan fazla meslek yaşamı olan S. Başol, önce görevi reddetmiş daha sonra da başkanlığı kabul etmiştir³⁸⁰.

Divan yargıçlarına, diğer yargıçlardan farklı olarak ek mali haklar tanınmış Yüksek Adalet Divanı ve Yüksek Soruşturma Kurulu başkan ve üyelerine ek olarak Bakanlar Kurulu'nun belirtilecek esas ve miktarlara göre gündelik almaları kabul edilmiştir³⁸¹. Divan yargılama usulünü düzenleyen 3 sayılı yasanın 20. maddesi, Divan yargıçlarının ancak çok sınırlı hallerde reddedebileceğini öngörmüştür. Bunun anlamı şudur; Yargılama sona ermeden, iddianın görüşüne eğilimli olduklarını, dahası kararda verecekleri oyu önceden belli etseler bile, yukarıdaki hüküm gereği, yargıçların reddi istenemeyecektir.

³⁷⁹ **Cumhuriyet** , 24 Kasım 1961.

³⁸⁰ 1 sayılı yasanın 6. maddesine göre "Yüksek Adalet Divanı, adli, idari ve askeri kazaya mensup hakimler arasından, Bakanlar Kurulunun teklifi üzerine, M.B.K.'nce seçilecek bir başkan, sekiz asli ve altı yedek üyeden kurulur". Divan Yargıçlığına atanma, bir seçimle değil atamayla gerçekleşmiştir. Atanma Yüksek Soruşturma Kurulu üyeliğine atanma ile aynı usule tabidir. 1 sayılı Kanunun 6. maddesine göre Yüksek Adalet Divanı'na şu yargıçlar atanmıştır: Başkan: Selim Başal (Yargıtay Birinci Ceza Dairesi Başkanı); Asil Üyeler: Ferruh Adalı : (Yargıtay Dördüncü Ceza Dairesi Başkanı), Selman Yörük: Yargıtay üyesi, Abdullah Üner: Yargıtay üyesi, Hıfzı Tüz: Danıştay üyesi, Cahit Özden: Danıştay üyesi, Hakim Eren Rıza Tunç: Askeri Yargıtay Başsavcısı, Hakim Yb. Hasan Gürsel: Askeri Yargıtay üyesi, Hakim Yb. Nahit Saçlıoğlu Askeri Yargıtay üyesi; Yedek Üyeler: Vasfi Göksu: Yargıtay üyesi, Adil Şenol: Yargıtay üyesi, Adil Doğan Taran: Danıştay üyesi, Nahit Hatipoğlu: Danıştay üyesi, Hakim Albay Kemal Gökçen: Askeri Yargıtay üyesi, Hakim Yarbay Mehmet Çokgüler: Askeri Yargıtay üyesi. Osman Doğru, **a.g.e.**, s. 172-186.

³⁸¹ Buna göre Yüksek adalet Divanı üyesi Nahit Saçlıoğlu'nun verdiği bilgiye göre Divan başkanı ve başsavcısına 100 TL, Divan ve YSK üyelerine 80 TL. Gündelik verilmiştir. (Bu da yaklaşık bir ek maaşa karşılık gelmiştir.) Divan yargıçlarının tarafsızlığı 2 nedenle önemlidir. Birincisi Divan yargıçlarının tarafsız oldukları gerekçesiyle reddedilmemeleri hüküm altına alınmıştır. kincisi, sanıklar ve avukatlar, duruşmalarda ve savunmalarda yargıçlara olan güven beyanlarını bildirmişlerdir. Osman Doğru, **a.g.e.**, s.169

1 sayılı yasada ve Divan yargılama usulüne ait 3 sayılı yasada, Divan yargıcının görevini gösteren bir hüküm yoktur. 1 sayılı yasanın 6. maddesinde sadece, eski iktidar mensuplarının “suçlarından” dolayı yargılanmalarına öngören bir hüküm vardır. Divan yargıçlarının görevi sorunu, ilk olarak “Bebek Davası”nın 31 Ekim 1960 tarihli ilk duruşmasında gündeme gelmiştir. Divanın “şahsi suçlarla” ilgili açılan davalara bakmakla yetkili olmadığı, dolayısıyla bu davaya bakamayacağı itirazı yapılmıştır. Divan bu duruşmada verdiği ara kararda, sanıklara yönelik “her türlü suçu” inceleme ve sonuçlandırma ile yetkili olduğunu bildirmiştir.

Yüksek Adalet Divanı 15 Eylül 1961 tarihinde açıkladığı hükmü hangi araçlarla vermiştir? Divan yargı yeri olduğuna göre “hukuki nitelikteki araçlardan söz etmek gerekir. Ne var ki Divan “siyasal” nitelikli araçlara da başvurmuştur.

Divan kararında; “sanıkların şahsi ve hukuki durumları” hakkında görüşler belirtildikten sonra” sonuç ve uygulama” bölümüne, yani verilen ceza miktarları ve türlerine geçmeden şu belgelere yer verilmiştir. Yerli ve yabancı basında yayınlanmış olan bazı yazılar ki bu yazılar Başbakanlık tarafından yayınlanan “Ak Devrim” adlı kitapta yer almıştır, Anayasa Ön Projesi Hazırlama Komisyonu’nun tespit ettiği esaslar adıyla yayımlanan 28 Mayıs 1960 tarihli rapor, Temsilciler Meclisi Anayasa Komisyonunun 9 Mart 1961 tarihli raporunun “yeni bir anayasa yapılmasını gerektiren sebepler” başlıklı bölümü, Anayasanın (1961) Başlangıç bölümünün ilk iki paragrafı vardır. Divan’ın eğer bir mahkeme ise nasıl olup da siyasi nitelikteki araçlara başvurabildiği sorusunun yanıtı, yargılamada kullanılan “hukuki” araçların niteliği ve kullanılma tarzı ile yakından ilgilidir³⁸². Hukuki araçları “usul kuralları” ve “deliller” başlıkları altında ele almak mümkündür. 14 Ekim 1960 tarihli ilk duruşmada, Divanın uygulayacağı usulün ne olduğu sorusu gündeme gelmiştir. Divan bu duruşmanın sonunda verdiği kararda “3 sayılı Kanunun birinci maddesine göre Divandaki davalarda Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu, sürat gayesini zedelememek şartıyla uygulanacaktır.” demiştir.

Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu’nun ilk soruşturmayı düzenleyen hükümleri yerine, 3 sayılı yasanın 2’den 13’e kadar olan maddelerinin uygulanması kararlaştırılmış, böylece Cumhuriyet Savcısının yetkileri YSK’ya verilmiş; ayrıca

³⁸² Osman Doğru, a.g.e, s.186-192.

Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu'na göre yargıcın alması gereken koruma önlemlerinin YSK üyeleri tarafından alınabileceği anlaşılmıştır. Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu'nun "sürat gayesini zedelememek kaydıyla" uygulanması hükmünden "gerektiğinde" Divan yargıcına "Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu"nun uygulanmama yetkisi" verdiği sonucu çıkmıştır. Sürat gayesi deyiminden, Divan yargılamalarının "belirli bir süreç içerisinde sonuçlandırılması" anlamı çıkmıştır.

27 Mayıs döneminde yaşama hakkı bakımından en kritik sorun, idam cezalarıdır. Milli Birlik Komitesi adli mahkemeleri tarafından verilmiş olup, Yargıtay'ca onanmış olan 22 kişi hakkındaki idam cezasının 1924 anayasasının 26. maddesine göre infazına karar vermiştir. Yürürlükteki ceza yasalarındaki idam cezalarını içeren hükümlere ek olarak, 18 Ağustos 1960 kabul tarihli 62 sayılı "İnkılap Mahkemeleri hakkındaki Kanun" ile yeni bir idam cezası hükmü getirilmiştir. Bu yasanın 3. maddesindeki suçlara hapis cezası verilecektir ama, vahim hallerde ölüm cezası hüküm olunacaktır. 27 Mayıs döneminde idam cezası konusunda en önemli genişletme, 06.07.1960 kabul tarihli 15 sayılı yasanın çıkarılmasıyla yapılmıştır³⁸³. Yargılamalar sırasında eski Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Anayasanın hangi maddeler uyarınca ve hangi suç kapsamında yargılanacağı konusu Milli Birlik Komitesi tarafından uzun uzadıya ve ayrıntılı bir araştırma neticesinde belirlenerek karara bağlanmıştır. MBK Temmuz ayının başında yaptığı toplantılarda 20. 4. 1924 tarih ve 491 sayılı Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun 41. maddesinin birinci cümlesi gereğince Cumhurbaşkanı vazifeleri sebebiyle ancak "Hıyanet-i Vatanîye" halinde TBMM'ye karşı sorumludur şeklinde bir sonuca ulaşmıştır. Yakın tarihteki örnekler de göz önünde bulundurulmuş ve özellikle Manzini'nin [Trattato di Diritto Penale Italiano, Cilt 4, 1950, s. 433] eserinden faydalanılarak; "...nitekim, İtalya'yı uzunca bir müddet demokratik hürriyetleri çiğnemek suretiyle idare etmiş olan Faşist Hükümet mensupları, iktidarda buldukları müddetçe cezalandırılmamışsa da Hükümet darbesi vuku bulup da Faşist rejim yıkıldıktan sonra Anayasa'yı tebdil, tağyir ve ilga etmek suçundan dolayı yargılanarak mahkum edilmişlerdir..." ifadesi göz önünde tutulmuştur. Sakıt ve sabık Cumhurbaşkanı'nın belirtilen sebepler muvacehesinde Anayasa'nın 41. maddesinin 1. cümlesine dayanılarak, Türk Ceza Kanunu'nun 125, 141/ 3, 146 ve

³⁸³ Mithat Derin, *Yassıada ve İnfazların İçyüzü*, İstanbul, 1970, s.281-293.

149. maddelerinde yazılı suçlardan dolayı sorumlu olduğuna ve Yüksek Adalet Divanı'nda muhakeme edilmesine, Türkiye Cumhuriyeti Milli Birlik Komitesinin 7 Temmuz 1960 tarihli toplantısında ittifakla karar verilmiştir³⁸⁴. Bundan yaklaşık bir hafta kadar sonra da Milli Birlik Komitesi eski Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın "Hıyanet-i Vataniye" suçu ile yargılanmasına karar vermiştir³⁸⁵. Bu karar açık bir şekilde Bayar'ın yargılanmasından sonra alabileceği idam cezasının infazı için gerekli meşru zemini hazırlamıştır. Özellikle Bayar'ın anayasanın çiğnenmesi konusunda başlıca rolü oynadığı yönündeki iddialar bu cezayı kaçınılmaz kılmakta; Bayar'ın idamla yargılanmasının da önünü açmaktadır³⁸⁶.

Türk Ceza Kanunu'nun 56. maddesinin bu hükmünün kaldırılmasıyla idam cezası verilebileceklerin kapsamı genişletilmiştir. 15 sayılı Yasanın 3. maddesi bu yasanın yürürlüğe girmesinden önce işlenmiş olan Türk Ceza Kanunu'nun 125-133,141,142,146,149,150,163. maddelerinde yazılı bulunan "vatana ihanet" suçları hakkında da uygulanacağı belirtilmiştir. Böylece bazı suçlardan ötürü geriye yürürlü olarak idam cezası verilmesi kabul edilmiştir. Yüksek Adalet Divanı (Yassıada Mahkemesi) 15 Eylül 1961 tarihinde verdiği kararı açıklamıştır. 15 kişi hakkında idam cezası verilmiş, Divan 15 ölüm cezasından dördünü (Celal Bayar, Adnan Menderes, Fatih Rüştü Zorlu, Hasan Polatkan) oybirliği ile diğerlerini oy çokluğu ile vermiştir. Komite, Divan'ın verdiği "ölüm cezaları" nı, 1 sayılı yasanın 6. maddesi gereğince incelemiş", 15 ölüm cezasından 3'ünün (Menderes, Zorlu, Polatkan) infazına karar vermiştir³⁸⁷.

16 Eylül 1961 günü sabaha karşı ölüm cezalarının infazına geçilmiştir. İlk olarak eski Maliye Bakanı Hasan Polatkan daha sonra eski Dışişleri Bakanı Fatih Rüştü Zorlu idam edilmiştir. Eski Başbakan Adnan Menderes'in idamı ise tartışılmış bir konudur. Menderes Divan Kararının açıklanacağı 15 Eylül günü duruşmaya çıkamamıştır. Çünkü o gece komaya girmiştir. Bu konuyla ilgili olarak Menderes'in zehirlenerek öldürülmek istendiği iddia edilmiş. Ayrıca Menderes'in tam olarak

³⁸⁴ **Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Cemal Gürsel Tasnifi**, Kutu No: 4 / 28, Fihrist No: 776/ 68 (07. 07. 1961). **bkz. Ek 31**

³⁸⁵ 13 Temmuz 1960, **Cumhuriyet**; **bkz. Ek 32**

³⁸⁶ 13 Temmuz 1960, **Milliyet**; **bkz. Ek 33**

³⁸⁷ Sıtkı Ulay, a.g.e., s. 220

iyileşmeden ölüm cezasının infaz edildiği ileri sürülmüştür. Fakat bu iki konu ile ilgili belgelere rastlanmamıştır³⁸⁸.

C. Yassıada Davaları

Yassıada davaları; planlanandan bir ay geç başlamakla birlikte sadece yedi Demokrat Partinin dışında diğer tüm iktidar mensupları nezaret altına alınmış³⁸⁹; 14 Ekim 1960 günü başlayan davalar hükümlerin verildiği son duruşma günü olan 15 Eylül 1961 gününe kadar sürmüştür. Yassıada davalarında sanık olarak bulunanlar; Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Başbakan Adnan Menderes, BMM Başkanı Refik Koraltan, DP hükümeti üyeleri, milletvekilleri, DP parti devrinde partizanca hareketleri ile çeşitli suçlar işlemiş bulunan idare adamlarıdır. Sanıkların toplamı 412 kişiydi. 14 Ekim 1960 günü başlayan Yassıada davaları, 11 ay 1 gün sürmüş, bu süre içinde 203 gün davalara bakılmış, 203 günde 872 oturum yapılmış, oturumlar toplam 1033 saat sürmüştür. Yassıada'da 19 davaya bakılmıştır. Bunlardan “Değirmen Davası” zaman aşımı bakımından düşmüş, 17’si de, en önemli dava olan “Anayasayı ihlal” davasıyla birleştirilmiştir. Davalarda 1068 tanık dinlenmiştir. Yassıada'da görülen davalar şunlardır: 1) Anayasayı ihlal davası, 2) Köpek davası, 3) 6/7 Eylül davası, 4) Bebek davası, 5) Vinylex davası, 6) Zimmet davası, 7) Arsa davası, 8) Gemi davası, 9) Değirmen davası, 10) Barbara davası, 11) Örtülü ödenek davası, 12) Radyo davası, 13) Topkapı olayları davası, 14) Çanakkale ve Geyikli davası, 15) Kayseri olayları davası, 16) Demokrat İzmir Gazetesinin tahribi davası, 17) 27-28 Nisan Ankara ve İstanbul olayları davası, 18) İstimlak yolsuzluğu davası, 19) Vatan Cephesi davası³⁹⁰.

Anayasayı ihlal davasına 14 Ekim 1960 günü, Yassıada'da ilk dava olarak başlanmış ve ilk celsesi yapılmıştır. Aynı gün yapılan oturumda, Anayasayı ihlal kararnamesi okunmuş, uzun bir ara verildikten sonra bu süre içinde öbür davalar görülmüştür. Davaya 11 Mayıs 1961 gününden itibaren devam edilmiştir. Bu dava; Yurt dışında buldukları için haklarındaki davalar geri bırakılan 4 kişi, duruşmalar

³⁸⁸ Sıtkı Ulay, a.g.e., s. 220-221.

³⁸⁹ 23 Temmuz 1960, **Milliyet**; **bkz. Ek 34**

³⁹⁰ **Cumhuriyet**, 14 Ekim 1960; E. Gürsoy Naskali , s. 43-76. ; Mithat Derin, a.g.e., s. 134-200; **bkz. Ek 35 ve Ek 36.**

sırasında öldükleri için haklarındaki davalar düşen 3 kişi dışında, 395 sanığı olan bir davadır³⁹¹.

Davanın sanıkları; Eski Cumhurbaşkanı Celal Bayar eski Başbakan Menderes, Eski bakanlar, Meclis Tahkikat Komisyonu kurulmasını teklif eden dört milletvekili, Komisyonun 15 üyesi T.B.M. Meclis Başkanı ve başkan vekilleri, D.P. Genel İ dare Kurulu üyeleri, eski D.P. milletvekilleridir³⁹². Sanıkların İşledikleri kabul edilen suçlar şunlardır:

CHP mallarının alınması, Kırşehir'in siyasi sebeplerle ilçe haline getirilmesi, yargıç teminatı ve mahkeme bağımsızlığının ihlali, seçim kanununda yapılan anti-demokratik değişiklikler, Meclis Tahkikat Komisyonu'nun kurulması, Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanununun çıkarılması, Meclis Tahkikat Komisyonunun aldığı kararlar. Başsavcı, bütün bu olayları, kararnamesinde delilleri ile incelemiş ve anayasanın ihlal edilmiş olduğunu söylemiş, sanıkların, idam ile 5-15 yıl arasında değişen ağır hapis cezasıyla cezalandırılmalarını istemiştir. Bu davayla ilgili 216 tanık dinlenmiş, sanıklar ve avukatları savcının ileri sürmüş olduklarını kabul etmeyen savunmalarda bulunmuşlar, böylece Anayasayı ihlal davası 11 Ağustos 1961'de son bulmuştur. Bu tarihte görülmekte olan bütün davalar bitmiş olduğundan Yassıada davalarının duruşmaları da sona ermiştir. Kararın 15 Eylül 1961 tarihinde yapılacak oturumda verileceği açıklanmıştır. 15 Eylül 1961 günü yapılan oturumda, Yassıada davaları ile ilgili kararlar okunmuştur³⁹³.

14 Ekim 1960 günü öğleden sonra "irtikap davası" da denen köpek davasına başlanmıştır. Bu davada sanık olan Eski Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve Eski Tarım Bakanı Nedim Ökmen bulunmuştur³⁹⁴. Kararnamede, Celal Bayar ve Nedim Ökmen'in nüfus ve makamlarını kötüye kullanarak Afgan Kralı tarafından hediye edilen bir köpeği, 20 bin liraya Atatürk Orman Çiftliği hayvanat bahçesine sattıkları ileri sürülmüştür. Buna göre de sanıkların 5 yıl ağır hapis ve müebbeden memuriyetten mahrumiyetine karar verilmesi istenmiştir. Sanıklar ortada böyle bir şey olmadığını, elde edilen parayla İzmir'in bir köyüne çeşme yaptırılmış olduğunu söylemişlerdir. 6 duruşma süren bu davada 7 tanık dinlenmiş ve 24 Ekim 1960 günü

³⁹¹ **Cumhuriyet**, 14 Ekim 1960.

³⁹² **Cumhuriyet**, 15 Ekim 1960.

³⁹³ E. Gürsoy Naskali, a.g.e., s. 43-76. ; Mithat Derin, a.g.e., s. 134-200

³⁹⁴ **Cumhuriyet**, 15 Ekim 1960.

karar açıklanmış bu karara göre, Köpek davası 1 numaralı dava olan Anayasa davası ile birleştirilmiş 15 Eylül 1961 günü açıklanan kararda da Celal Bayar'ın 4 yıl 2 ay hapsine, müebbeden memuriyetten mahrumiyetine karar verilmiştir³⁹⁵.

19 Eylül 1961 günü başlanan davada sanık olanlar; Celal Bayar, Adnan Menderes, Fatin Rüştü Zorlu, Fuat Köprülü, Fahrettin Kerim Gökay ile Selanik'teki bomba olayıyla ilgili 6 kişidir. 6 Eylül 1955 günü Selanik'te Atatürk'ün doğduğu eve bir bomba atılmış, bu olayın İstanbul'da duyulması üzerine de büyük olaylar yaşanmıştır. Yüzlerce dükkân ve ev yıkılmış, milyonlarca lira zarar meydana gelmiş, dış ülkeler nezninde milli itibarımız zedelenmişti. Savcı okuduğu kararnamede bombanın hükümetin emri ile Oktay Engin tarafından atıldığını, bombacının konsolos tarafından Selanik'te görüldüğünü, olayların önceden tertip edildiğini ileri sürmüştür. Açıklanan karar sonunda Gökay ve İstanbul Emniyet Müdürü Eriş. 8.11.1960 tarihli af kapsamına göre dava dışı bırakılmış Menderes 6 yıl, Zorlu 4 yıl, Kemal Hadımlı 4,5 ay ağır hapis cezasına çarptırılmış diğer sanıklar beraat etmiştir.³⁹⁶

Adnan Menderes hakkında süren davada bir başka konu da "Bebek Davası" idi. Menderes'in gayri meşru ilişki yaşadığı Ayhan Aydan'dan yeni doğmuş gayri meşru çocuğunu, doktor Fahri Atabey'i Ankara'ya çağırarak öldürttüğü savcı tarafından ileri sürülmüştü. Davada sanık olarak dinlenen Menderes ve Aydan gayri meşru ilişkilerini kabul etmiş. Fakat çocuğun eceliyle öldüğünü belirtmişlerdi. 7 oturum süren dava 22 Kasım 1960'da sona ermiş Menderes ve Atabey beraat etmişlerdir³⁹⁷.

4 Kasım 1960 günü başlayan Vinylex Davası davasının sanıkları eski Maliye Bakanı Hasan Polatkan, Vinylex Şirketinden Hüseyin Altay, Necati Dolay ve Ragıp Sipahi idi. Maliye Bakanı Hasan Polatkan'ın nüfus suistimali suretiyle ve maddi menfaat karşılığında Vinylex Şirketi mensuplarına usulsüz kredi çıkardığı ve 110 bin lira rüşvet aldığı ileri sürülmüştür. 5 oturum süren davada 14 tanık dinlenmiş, sanıklar kredilerin normal olduğunu ileri sürmüştü. 16 Kasım 1960'da dava sona ermiş. 15 Eylül 1960 günü açıklanan karar sonucunda Hasan Polatkan 7 yıl ağır hapis, 550

³⁹⁵ **Cumhuriyet**, 24 Ekim 1960.

³⁹⁶ **Cumhuriyet**, 06 Ocak 1961.

³⁹⁷ E. Gürsoy Naskali, a.g.e., s. 43-76. ; Mithat Derin, a.g.e., s. 134-200.

bin lira para cezası ve müebbeden memuriyetten mahrumiyet; diğer üç sanıkta 3'er yıl 6 ay ağır hapis cezasına çarptırılmışlardır³⁹⁸.

Eski Ticaret Bakanı Hayrettin Erkman ve Zeyyat Mandalinci'nin sanık bulunduğu Zimmet Davası, 8 Kasım 1960 günü başlamış 5 oturum sürmüştür, 3 Aralık 1960 tarihinde son bulmuştur. Okunan kararnamede, Amerika gezisine çıkan Zeyyat Mandalinci'nin devlet bütçesinden çıktığı tespit edilen 12 bin lira avansı, Hayrettin Erkman'ın yardımı ile Toprak Mahsülleri Ofisi bütçesinden aldığı, böylece zimmetine para geçirdiği, H. Erkman'ın da bu suça katılmış olduğu ileri sürülmüştür.

Nedim Ökmen'in sanık bulunduğu arsa davası, 11 Kasım 1960 tarihinde başlanmış, 3 oturum sürmüştür. Dava süresince 6 tanık dinlenmiştir. Okunan kararnamede Nedim Ökmen'in karısına ait bir arsayı nüfusunu kullanarak İş Bankasına yüksek fiyatta sattığı ileri sürülmüştür. Açıklanan karar ile Nedim Ökmen'in bu davada 5 yıl ağır hapis cezası aldığı anlaşılmıştır.

Gemi Davası ise Menderes, Zorlu, Polatkan, Erkmen, Berk ve Ali İpar'ın sanık buldukları davadır. 15 Kasım 1960'da başlamış 13 oturum sürmüştür 19 Ocak 1961'de bitmiştir. 10 tanık dinlenmiştir. Okunan kararnamede Zorlu'nun Menderes aracılığı ile Koordinasyon heyetine baskı yaptığı, gemi ithal rejimini değiştirdiği, Ali İper'e büyük menfaat sağladığı, döviz kaçakçılığına sebep olduğu ileri sürülmüştü. Açıklanan kararda sanıkların hepsi cezalandırılmıştır.

Sıtkı Yırcalı'nın sanık olduğu Değirmen Davası, 18 Kasım 1960'da başlamıştır. Kararnamede Ticaret Bakanı olan Yırcalı'nın nüfusunu kötüye kullanarak, bir un değirmenini bir makarna firmasına usulsüz olarak tahsis ettiği ileri sürülmüş fakat zaman aşımına uğradığı için dava düşmüştür.

Koraltan ve Polatkan'ın sanık olarak buldukları Barbara davası, 21 Kasım 1960 günü başlamış 26 Aralık 1960 günü bitmiştir. Kararnamede Koraltan'ın hasta olan eşine ilaç getirmek için aldığı dövizle "Barbara" adlı bir Alman kızını getirttiği, böylece Türk Parasını Koruma Kanununa aykırı hareket ettiği, Polatkanın da suça

³⁹⁸ Nazlı Ilıcak, **a.g.e.**, s. 138- 171

katılmış olduğu ileri sürülmüştür. Kararda Koraltan 5 ay 25 gün, Polatkan 6 ay hapse mahkum olmuştur³⁹⁹.

Örtülü Ödenek Davası Menderes ve Başbakanlık müsteşarı Ahmet Salih Korur'un sanık olarak bulunduğu davadır. 25 Kasım 1960'da başlamış, 13 oturum sürmüş, 9 Şubat 1961'de bitmiştir. 47 tanık dinlenmiştir. Celseler gizli oturum şeklinde yapılmıştır. Okunan kararnamede Menderes'in 10 yıl boyunca üç milyon tutarındaki örtülü ödeneği, şahsi işleri ve DP hizmetinde kullandığı, bu arada kişisel masraflarını bile örtülü ödenekten yaptırdığı, cımbız, viski gibi şeyler aldırıldığı, dilediği kimselere bol bol paralar verdiği ileri sürülmüş Ahmet Salih Korur'un da aynı paradan 250 bin lirayı zimmetine geçirdiği ileri sürülmüştür. Yapılan savunmada Menderes ve Korur suçları birbirlerinin üzerine atmış ve kişisel olarak kabul etmemişlerdir. Dava Anayasayı ihlal davası ile birleştirilmiş,. Menderes'in 15 yıl ağır hapis ve 4 milyon 878 bin lira para cezasına, Korur'un da 2 yıl 11 ay ağır hapsine karar verilmiştir⁴⁰⁰.

Menderes, eski 6 bakan ve eski Basın Yayın ve Turizm Genel Müdürü A. Hamur Kılıç'ın sanık oldukları Radyo Davası 29 Kasım 1960 günü başladı. Dava, 6 oturum sürmüş 22 Aralık 1960'da bitmiştir. Okunan kararnamede sanıkların demokrasiyi yıkmak ve bir zümre egemenliği kurmak için radyoyu bir parti organı haline getirdikleri, bu amaç içinde 1957 seçim sonuçlarını saat 17'den önce ilan ederek baskı yaptıklarını ileri sürmüşlerdir. Dava Anayasayı ihlal davasıyla birleştirilmiş, Menderes ve eski bakanların bu davadaki sorumlulukları da "Anayasayı ihlal suçunun maddi vakıası" olarak kabul edilmiştir.

Başta Celal Bayar, Menderes, Aygün, Yetkiner olmak üzere çok sanıklı bir diğer dava da "Topkapı Davası"dır. 2 Aralık 1960'da başlamış 22 oturum sürmüş 17 Nisan 1961'de son bulmuştur. Davanın konusu 5 Mayıs 1959'da İzmir'den İstanbul'a gelen İnönü'nün Topkapı'da öldürülmek istenmesidir.

Savcı tarafından okunan kararnamede, olay günü bütün ayrıntıları ile anlatılmıştır. Okunan kararda 16 sanığın serbest bırakıldığı bildirilmiştir. Bu davanın

³⁹⁹ Nazlı Ilıcak, a.g.e., s. 138- 171; E. Gürsoy Naskali, a.g.e., s. 43-76; Mithat Derin, a.g.e., s. 134-200

⁴⁰⁰ Örtülü ödenek davası 13 oturum sürmüştür. Dava zabıtları Celal Bayar'ın torunu Prof. Dr. Emine Gürsoy Naskali tarafından yayına hazırlanmıştır. Bkz. E. Gürsoy Naskali, **Örtülü Ödenek Davası**, İstanbul, 2005, s. VIII- IX.

Menderes ve Bayar için Anayasayı ihlal suçunun maddi vakıası olarak kabul edildiği belirtilmiş, davanın Anayasayı ihlal davası ile birleştirildiği açıklanmıştır.

Menderes ve üç eski Çanakkale milletvekilinin sanık olarak buldukları dava Çanakkale ve Geyikli Davasıdır. 27 Aralık 1960 tarihinde başlanmış, 10 Mart 1961 tarihinde bitmiştir. Okunan kararnamede, Çanakkale’de meydana gelen bazı olayları incelemek üzere CHP tarafından gönderilen bir parti heyetinin, Menderes tarafından Çanakkale’ye sokulmadığı, bunun da Anayasayı ihlal olduğu belirtilmiştir. Dava Anayasayı ihlal davasıyla birleştirilip, ihlal suçunun maddi vakıası olarak kabul edilmiştir.

Bayar, Menderes, eski Kayseri Milletvekilleri, eski Kayseri valisi olmak üzere 13 sanığı olan Kayseri Davası, 9 Ocak 1961’de başlamış 11 oturum sürmüştür, 20 Nisan 1961’de sona ermiştir. Davada 49 tanık dinlenmiştir. Davanın konusu İnönü’nün Kayseri’ye yapmak istediği ziyareti engellemek için bindiği treni durdurmaları ve sonra da askeri birlikleri kullanmak sureti ile kanun dışı emirlerle gezi hürriyetini kayıt altına almaları idi. Anayasayı ihlal davasıyla birleştirilen bu dava Anayasayı ihlal suçunun maddi bir vakıası olarak kabul edilmiştir.

Menderes, DP İzmir İl Başkanı, İzmir Valisi, Emniyet Genel Müdürü ile birlikte 36 sanığın yargılandığı dava, Demokrat İzmir Gazetesinin Tahribi Davası olarak görüldü, dava 9 Ocak 1961 günü başlamış, 12 oturum sürmüştür, 11 Mart 1961 günü son bulmuştur. Okunan kararnamede; DP aleyhindeki tutumuna engel olunmak istenen Demokrat İzmir Gazetesinin basıldığı, tahrip edildiği, sonuç olarak da basın özgürlüğünün tahrip edildiği ve Anayasanın ihlal edildiği ileri sürülmüştür. Açıklanan kararda Dava Anayasayı İhlal Davası’yla birleştirilmiş, Menderes ve İzmir Valisi için bu kararın Anayasayı ihlal suçunun reddi vakıasını meydana getirmiş olduğu belirtilmiştir.

Anayasayı ihlal davasından sonra Yassıada’da görülen en önemli ve çok sanıklı dava Ankara Ve İstanbul (27- 29 Nisan) Olayları Davası’dır. 2 Şubat 1961 tarihinde başlayıp 27 Temmuz 1961’de son bulmuştur. 117 kişinin sanık olduğu davadır. Davanın konusu 27 Mayıs 1960 hareketinden 1 ay önce, İstanbul ve Ankara Üniversitelerinde başlayan olaylarla ilgili olarak DP iktidarı tarafından yürütülmüş olan kanun dışı hareketlerdir. Okunan kararnamede 27 Mayıs öncesi meydana gelmiş

olan bütün bu olaylar, en ince ayrıntılarına kadar okunmuş bütün sanıkların dava ile ilgili durumları, teker teker delilleri ile göz önüne serilmiştir. Dava ile ilgili 395 tanık dinlenmiştir. Açıklanan kararda dava anayasayı ihlal davası ile birleştirilmiş, Menderes, Bayar, Genelkurmay Başkanı, Emniyet Genel Müdürü, İstanbul Valisi, Belediye Reisi, Ankara Valisi için anayasayı ihlal suçunun maddi vakıası olarak kabul edilmiş, 39 sanık beraat etmiş, diğerleri ufak tefek cezalara çarptırılmıştır.

Menderes, İstanbul ve İzmir Valisi ve İstanbul Belediye Reisi'nin yargılandığı dava ise İstimlak Yolsuzluğu Davası'dır. 17 Nisan 1961'de son bulmuştur. Okunan kararnamede Menderes'in İstanbul'u imar etmek düşüncesi altında, rasgele pek çok ev yıktırıldığı, istimlak bedellerini ödetmediği belirtilmiştir. Kararda bu davanın da Anayasayı ihlal davasıyla birleştirilmesine karar verilmiş ve Anayasayı ihlal suçunun maddi vakıası olarak kabul edilmiştir.

Vatan Cephesi Yolsuzluğu Davası, Menderes, Koraltan, DP Genel İdare Kurulu üyelerinin sanık olarak bulunduğu davadır. 27 Nisan 1961'de başlamış, 21 Haziran 1961 günü son bulmuştur. Okunan kararnamede sanıkların Türkiye'de demokrasiye son vermek amacı ile Vatan Cephesi adı altında bir teşkilat kurma yoluna gittikleri, bu sebeple anayasayı ihlal ettikleri ileri sürülmüştür. Açıklanan kararda bu davanın da Anayasayı ihlal davası ile birleştirilmesine ve Anayasayı ihlal suçunun maddi vakıası olarak kabul edilmesine karar verilmiştir⁴⁰¹.

15 Eylül 1961 tarihindeki son oturumda, Yüksek Adalet Divanı tarafından Yassıada davaları ile ilgili kararlar açıklanmıştır. Ölüm Cezaları: Celal Bayar, Refik Koraltan, Adnan Menderes, Emin Kalafat, Fatin Rüştü Zorlu, Hasan Polatkan, Agah Erozon, Hamdi Sancar, Bahadır Dülger, Baha Akşit, İbrahim Kirazoğlu, Nusret Kirişcioğlu, Zeki Ataman, Osman Kayrakoğlu, Rüştü Erdelhum'â verilmiş olup, bunlardan yalnız Hasan Polatkan, Adnan Menderes, Fatin Rüştü Zorlu'nun idam cezaları Milli Birlik Komitesinde onaylanmıştır. Öbür ölüm cezaları "müebbet hapis" olarak değiştirilmiştir.⁴⁰² Milli Birlik Komitesi infazlardan bir gün önce 15 Eylül 1961 tarihinde toplanarak 75 numaralı kararı almıştır. Milli Birlik Komitesi Sekreterliği'nin kaleme aldığı komite kararı şöyledir: "Milli Birlik Komitesi 15 Eylül 1961 Cuma günü saat 18'de Devlet ve Milli Komitesi Başkanı Orgeneral Cemal

⁴⁰¹ Emine Gürsoy Naskali, *Yassıada Zabıtları I, a.g.e.* s. 43- 76.

⁴⁰² *Cumhuriyet*, 15 Eylül 1961; *Cumhuriyet*, 16 Eylül 1961.

Gürsel'in başkanlığında toplanarak Yüksek Adalet Divanınca verilen ölüm cezalarını havi dosyayı 12. 06. 1960 tarih ve 1 sayılı Anayasanın 6. maddesi gereğince tetkik etmiştir. Yüksek Adalet Divanınca ve ittifakla ölüm cezasına çarptırılan sakıt Reis-i Cumhur Celal Bayar, sakıt Başbakan Adnan Menderes, sakıt Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ve sakıt Maliye Bakanı Hasan Polatkan'ın ölüm cezalarını tasdik etmiş ve bunlardan Celal Bayar'ın 65 yaşını bitirmiş olması dolayısıyla ölüm cezasını müebbet ağır hapse tahvil etmiştir. Keza diğer ekseriyetle ölüm cezasına çarptırılan Refik Koraltan, Agah Erozan, İbrahim Kirazoğlu, Ahmet Hamdi Sancar, Nusret Kirişcioğlu, Bahadır Dülger, Emin Kalafat, Baha Akşit, Osman Kavrakoğlu, Zeki Eratman ve Rüştü Erdelhun'un cezalarını da müebbet ağır hapse çevirmiştir⁴⁰³.

Yüksek Adalet Divanı tarafından 31 kişi müebbet hapse mahkum edilmiştir. Bunlar arasında Bakanlar Kurulu üyeleri, Tahkikat Komisyonu üyeleri, komisyonu kurmayı teklif edenler, aşırı partizanlığıyla tanınmış ileri gelen DP'liler bulunmaktadır.⁴⁰⁴

1 sanık on dokuz (Bumin Yamanoğlu), 4 sanık on beş yıl, 1 sanık on dört yıl (Zeki Şahin), 2 sanık sekiz yıl, 1 sanık 7 yıl 10 ay, 31 sanık 7 yıl altı ay, 8 sanık yedi yıl, 15 sanık altı ay, 16 sanık dörder yıl ikişer ay, 8 sanık üçer yıl dokuzar ay, 2 sanık üçer yıl 11 ay (Ahmet Salih Korur), 8 sanık 2'şer yıl dörder ay, 7 sanık ikişer yıl, 9 sanık altışar ay ile birer buçuk yıla mahkûm olmuştur⁴⁰⁵.

Orhan Erkanlı anılarında Celal Bayar'ın 27 Mayıs Askeri Müdahalesi sonrasındaki durumuna ilişkin ayrıntılı bilgiler vermekte ve şu satırları paylaşmaktadır: "Celal Bayar'la hayatımda iki defa karşılaştım. Birincisi 1957 senesinde Harp akademilerinin mezuniyet töreninde, sonuncusu da Yassıada'da oldu. Harp Akademilerini dereceyle bitiren subaylara birer armağan verilmesi gelenektir. Cumhurbaşkanı da bu törenlere katılır ve birinci ve ikinci ve üçüncüye armağanlarını verir. Bu nedenle Bayar'ın elinden altın bir kol saati almak bize de nasip oldu. Heyecandan saati sol elimle aldım ve pek çok tenkitlere maruz kaldım. Zira askeri usul gereği sağ el ile almam gerekirdi. Hediye aldığım tarihlerde bizler Bayar ve

⁴⁰³ **Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Cemal Gürsel Tasnifi**, Kutu No: 4 / 28, Fihrist No: 809/ 1 (15. 09. 1961). **bkz. Ek. 37**

⁴⁰⁴ **Cumhuriyet**, 16/17 Eylül 1961.

⁴⁰⁵ Mithat Derin, a.g.e., s. 115-9.

arkadaşlarını devirmek için kurulmuş olan gizli örgütte çalışıyorduk. Hayat sürprizlerle doludur. İnsan bazen bir gün kendisine çevrilecek silahları eliyle verir.

İkinci olarak Bayar'ın intihara teşebbüsü üzerine Yassıada'da kendisiyle konuştum, fakat Bayar benim kim olduğumu bilmiyor ve doktor sanıyordu, öyle takdim edilmişim. Çeşitli yorumlara sebep olan intihar olayını aydınlatmak, Bayar'ın sağlığında gerçekleri meydana çıkarmak gereklidir. Bu konuda çok kişiler itham edilmişler ve bugüne kadar hakikat açıklanmamıştır. 1962 yılında Atina'da bulunduğum sırada Celal Bayar'ın oğlu Turgut Bayar'dan bir mektup aldım. Turgut Bayar'ın 29 Haziran tarihli mektubunun konumuzla ilgili kısmı aynen şöyleydi: ... *Babamın Yassıada'da intihara teşebbüsü benim için karanlık, izahı güç bir muamma halindedir. Aydınlatılmasına yardım etmenizi rica ederim. Bu hadise muhtelif şekillerde tefsir ve izah edildi. Bir cinayet teşebbüsüne intihar süsü verilmesinde suçluluğun verdiği cezadan kurtulmak arzusundan, manevi huzursuzluğa kadar çeşitli söylentiler ileri sürüldü. Rivayet şudur: Osman Köksal, Cemal Paşa'ya babamın Harbiye Mektebi'nin imhası için emir verdiğini bunu da ses alma makinesiyle tespit ettiğini bildiriyor. Devlet reisliği de deruhte etmiş olan Paşa resmen beyanatta bulunarak babamı itham ediyor. İddiasının yalan olduğu anlaşılınca yanlış beyanda bulunmaya sevk ettiği Cemal Paşa'yı ve MBK'ni müşkil durumdan kurtarmak için Yassıada işlerini tedvire memur edilmiş olan size müracaat ediyor. İmha emri verdiğine babamın ikna edilmesini istiyor. Osman Köksal, ismini hatırlamadığım kötü muameleleriyle şöhret yapan bir üsteğmen ve siz babamı zorluyorsunuz. Bir sürü şakalardan sonra dahi red cevabı alınca babamın boğazını kayışla sıkarak ölüm tehdidini fiilen icraya başlıyorsunuz. Garip sesleri duyup gelen nöbetçinin kapıyı açması ve birkaç kişinin toplanması cinayete intihar süsü verilmesini gerektirir... Gerçekten güzel düzenlenmiş inandırıcı tarafları olan bizim birer cani ve aptal olduğumuz faraziyesine dayanan bir hikaye idi. Orhan Erkanlı anılarında 11 Ekim 1962 tarihinde Turgut Bayar'a bir mektup göndererek bir Cumhurbaşkanı'nın kendi ordusuna subay yetiştiren bir okulu imha etmesinin mümkün olamayacağını anlatıp onu sakinleştirmeye çalışmıştır. Celal Bayar Yassıada yargılamalarının başından sonuna kadar moralini bozmayarak en ağır ithamları sükûnet ve vakarla karşılamıştır. Suçları başkalarının üzerine atmamış, sorumluluklarını kabul etmiştir. Yargılamalar başladığı tarihlerde Türkiye'deki genel*

kanaat Bayar'ın baş suçlu olduğu ve mutlaka cezalandırılması gerektiği şeklindeydi. Bilhassa komite böyle düşünüyordu. Menderes'e karşı acıma duyguları içinde olanlar Bayar için aynı kanıda değillerdi. Bayar'ın yargılamalar sırasında gösterdiği metanet, sükûnet zamanla bu kanıları ters çevirdi, birçok kişilerde Bayar'a karşı ister istemez saygı ve takdir yarattı. Menderes ise her gün biraz daha çöküyor, eziliyordu. Bayar ise eski bir komiteci olduğunu ispat etmişti. Ölüm cezasının müebbet hapse çevrilmesinde bu tutumu başlıca sebep olmuştur⁴⁰⁶.

Numan Esin de anılarında Adnan Menderes ve Celal Bayar arasındaki kişilik farkına ilişkin ayrıntılı bir bilgi vererek söz konusu durum hakkında bazı tespitlerde bulunmaktadır. Esin anılarında şöyle demektedir: "... Menderes bir bey çocuğu olmasına rağmen ezik kalmış bir yetimdi. Dadıların kahyaların yönettiği genç bir insan olarak büyümüş. Toprakdan gelmiş bir adam, ama insanları iradesiyle yoğurarak yönetmiş bir çiftlik ağası değil. Devir tek parti devri; biraz Serbest Fırka deneyimi var. Atatürk kendisini görmüş, "zeki genç bir adam" diyerek beğenmiş. Fırkaya alalım demişler. Zengin, varlıklı bir ailenin temsilcisi olarak meclise girmiş. 1940'lara dek sesi çıkmamış. Sonradan şartların elverişli olduğunu halka ulaşma zamanının geldiğini sezerek Celal Bayar'ın arkasından gelmiş. Kısacası kendi kendisini yaratan bir kişilik formasyonu göstermemiş. Onun için Yassıadada ezildi. Buna karşılık Celal Bayar, çocukluğundan beri mücadelelerin içinde yetişerek kendini yaratan ittihatçı bir önderdi. Halkın gözünde sifıra düşen kişiliğini ve güven duygusunu orada kurtardığı gibi olağanüstü bir şekilde tekrar kazandı. Cumhuriyetin iki güçlü adamının arasında harcanmış çok politika adamı vardır. Adnan Menderes de bunlardan biridir. 1940'lı yıllarda başlayan Demokrat Parti hareketi 1960'ta noktalandığı zaman bu hareketin içinde görev almış pek çok politikacı içinden pek azı bu kadar ağır bir cezaya mahkum edilmiştir. Gördüğüm kadarıyla Adnan Menderes doğasındaki eziklikten ve yumuşaklıktan dolayı kendini savunamamanın kurbanı olmuştur. Özellikle daha sonraki yıllarda yapılanlara bakıldıkça Menderes'in günahı neydi, yazık oldu diyenler haklı çıktı galiba...⁴⁰⁷,"

Yassı ada davalarıyla birlikte üç devlet adamının idamı aslında Osmanlı'nın *siyaseten katl* geleneğinin bir tür ihyası niteliğindedir. İdamlar Türk halkının ve özel olarak da DP tabanının zihninde çok kötü bir iz bıraktı. DP yanlıların Anayasanın

⁴⁰⁶ Orhan Erkanlı, a.g.e., s. 340- 342

⁴⁰⁷ Numan Esin, a.g.e., s. 163

yapımı sürecinden dışlanmış olmaları ile birlikte, bu olay 1961 Anayasasına karşı DP- AP geleneğinden gelen seçkinler ve halk arasında olumsuz bir ruh haleti yaratmıştır. Nitekim daha sonraki yıllarda Adalet Partisi çevreleri bu anayasayı bir türlü kabullenememiş, ona hep kuşkuyla bakmışlardır. Öyle görünüyor ki, 1961 Anayasası uygulamasının yeterince başarılı olamamasında bu psikolojik blokajın önemli bir etkisi vardır⁴⁰⁸.

Sonuç olarak, özellikle 1950’li yılların başında artan ekonomik krizle yükselen tepki ve eylemlere karşı DP’nin sert tutum takınması ve bunları zor kullanarak sindirmeye çalışması orduyu yeni çözüm arayışlarına itmiştir. Bu arayış sürecinde askeri müdahale amaçlı gizli örgütlenmeler kurulmuş ve özellikle genç subayların liderlik olgusu üzerinde şekillenen bir hareket başlamıştır. Lider arayışlarında yaşanan gelişmeler Türk Silahlı Kuvvetlerinin “daha demokratik bir Türkiye”nin yeniden inşasında önemli bir mesafe almasını sağlamış, yapılan askeri müdahale ile siyasal düzen Türk Silahlı Kuvvetlerinin denetimi altında tekrar kurulmuştur.

⁴⁰⁸ Mustafa Erdoğan, **Türkiye’de Anayasalar ve Siyaset**, İstanbul, 2001, s. 80

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

27 MAYIS 1960 ASKERİ

MÜDAHALESİNİN KURUMSAL ÇERÇEVESİ

1. KURUMSAL ÇERÇEVENİN HAZIRLIK SÜRECİ

A. Türkiye’de Anayasa Hareketlerinin Tarihsel Geçmişi

XVIII. yüzyıl Avrupa’sında Diderot’un öncülük ettiği akım *yasa* kavramını “...*genel olarak yeryüzünün tüm haklarını yöneten insan aklıdır...*” şeklinde tanımlar. Diderot’a göre, insanlar doğa halinden uygar siyasi topluma geçerken doğal haklarını saklı tutmuşlar ve devleti bu hakları korumakla görevlendirip yetkilendirmişlerdir. Locke bu hakları “*hayat, hürriyet, mülkiyet*” üçlemesiyle özetlemiştir⁴⁰⁹. Modernleşen Avrupa’da anayasal hareketlere önderlik edenler siyasi iktidarın anayasayla ve hukukla kayıtlanmasına çok önem verirler. Bununla, kamu otoritesi kullananların bireysel özgürlüklerini korumak suretiyle belirli sınırlar içinde hareket etmelerinin sağlanabileceğini ümit ederler. Devleti sınırlamak konusunda anayasacılığın geliştirmiş olduğu başlıca teknikler; kuvvetler ayrılığı, insan haklarını güvence altına alan yazılı bir anayasa, kanunların anayasaya uygunluğunun mahkemelerce denetlenmesi ve kişiler için değiştirilemez hukuk güvenceleri sağlamak da anayasal düzenin temel dayanağı olan hukuk devletinin de belli başlı özellikleri arasında yer alır⁴¹⁰. Anayasal düzen “*kurallı yönetime*” özel bir önem verir. Bu bakımdan “kişilerin değil kanunların yönetimi” idealine bağlılık söz konusudur. Buradaki anlamıyla “kanun” bu adı taşıyan herhangi bir parlamento işlemi değil, yurttaşlar arasında olumlu veya olumsuz yönde ayırım yapmayan, genel ve soyut kural demektir. Bundan dolayı, “kanun devleti” ile “hukuk devleti” arasında ayırım yapılır ve kanunlara dayanan her yönetimin “hukukun üstünlüğüne” bağlı olduğunun söylenemeyeceğine dikkat çekilir. Bu anlayış açısından hukuk egemen iradenin kendi takdirine göre yürürlüğe koyduğu “kanun önünde eşitliktir” adlı

⁴⁰⁹ Mustafa Erdoğan, “*Liberalizm ve Türkiye Serüveni*”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce-Liberalizm**, İletişim Yay., İstanbul, 2001, s. 24; Ahmet Taner Kışlalı, a.g.e., s. 262.

⁴¹⁰ Mustafa Erdoğan, a.g.m., s. 29

işlemlerden oluşan bir sistem demek değildir, kanunların evrensel hukuk ilkelerine uygun olması gerekir. Hukuk devletinin temel ilkelerinden biri de “hukuk önünde eşitlik”tir. Kanun Devleti ile anlatılmak istenen de bütün kanunların hükümet dahil herkesi bağlaması, kanunların insanlara eşit olarak uygulanması esaslarıdır⁴¹¹.

Batıdaki anayasalcılık hareketlerinin toplumların temel yapılarındaki bir değişikliğin sonucu olarak görüldüğü, daha belirli bir deyimle, burjuvazinin devlet yönetimine sahip çıkma çabasıyla ilişkili bulunduğu halde, Osmanlı imparatorluğunda XIX. yüzyıl boyunca beliren hareketlerdeki sınıfsal nitelik böylesine kesin çizgilerle ortaya çıkmamıştır. Başlangıçtaki ıslahat fermanları ve onların arkasından gelen I. Meşrutiyet ve daha çok devlet memurluğundan yetişme bir avuç insanın çökmekte olan devleti kurtarmak için düşünebildikleri ve genellikle batıdan aktardıkları çarelerden ibarettir. Bunları tam anlamıyla birer burjuva reformu saymak kolay değildir; çünkü arkalarında devlet yönetimini ele geçirmek isteyen ulusal bir burjuvazinin ağırlığı yoktur⁴¹².

Meşrutiyet öncesi dönemde Osmanlılarda *egemenlik* Allah’a aittir. Yasama yetkisi belirlenirken hükümdar mutlak yetkili değildir. Şeriatteki kesin hükümler padişahça değiştirilemez. Padişahın yasama yetkisi din kurallarıyla sınırlandırılmış durumdadır. Padişah yasama yetkisini kullanırken çıkardığı kanunnamelerin şer’i denetimden geçip geçmediği tartışmalı olsa da genellikle şeriata uygun olduğu kabul edilir. Osmanlı padişahı yasama yetkisini tek başına başka hiçbir devlet adamının görüş ve düşünceleriyle paylaşmadan kullanır. Bu durum III. Selim devrinde değişecektir. III. Selim döneminde kurulan Meşveret Meclisi, Kuran-ı Kerim’deki “*meşveret ediniz*” sözünden referansını alacak ve 1869 tarihinde “*Şura-yı Devlet*” kurulduğunda ise kurumsallaşacaktır⁴¹³. Çok genel anlamda, Osmanlı modernleşmesinin izlediği Batılı politik modelin esas itibarıyla liberal siyasi kurumlara dayanması nedeniyle, kimi yazarlar Osmanlı Devleti’nin XIX. yüzyıl başlarından itibaren belirginleşen anayasal düzenleme çabalarının aynı zamanda liberalleşme anlamına da geldiğini ileri sürmüşlerdir. Devleti – veya padişahı- yazılı bir anayasa ile sınırlama girişimi olan 1876’da Meşrutiyet yönetimine geçme çabası

⁴¹¹ Atilla Yayla, **Liberalizm**, Turhan yay., Ankara, 1992, s. 188.

⁴¹² Mümtaz Soysal, **Yüz Soruda Anayasanın Anlamı**, İstanbul, 1974, s. 18

⁴¹³ Ergun Özbudun, **Türk Anayasa Hukuku**, Ankara, 1990, s. 33; Halil Cin, Ahmet Akgündüz, **Türk Hukuk Tarihi**, Konya, 1989, 158- 163; A. Şeref Gözübüyük, **Anayasa Hukuku**, Ankara, 1986, s. 98-99

göz önüne alındığında, Osmanlı Devleti'nin son dönemindeki siyasi modernleşme hareketleri bakımından bu bir ölçüde anlamlı bir tez olabilirse de modernleşmeyi anayasa hareketleriyle özdeş saymak yanlış olur⁴¹⁴. Nitekim biçim bakımından da I. Birinci Meşrutiyet tam bir parlamenter sistem, yani parlamentoya karşı sorumlu hükümet düzeni getirmiş sayılmaz. Bu yoldaki en esaslı çaba II. Meşrutiyet sırasında görülür⁴¹⁵. Bernard Lewis, Şanizade'nin Tarih-i Şanizade'sine işaret ederek kimi iyi örgütlenmiş devletlerde müzakere ve istişare niteliğindeki toplantılar yapıldığını; bu kurulların üyelerinin iki gruptan oluştuğunu ve bunların da devlet memurları ve tebaanın temsilcileri *-vükela-yı raiyet-* olduğuna yönelik verdiği bilgiler söz konusudur. Bunlar –yani Avrupalı devletler- özgürce tartışarak, “*ber vech-i serbestiyet*” müzakere ederler ve böylelikle bir karara ulaşırlardı sözünü Lewis, Şanizaden alıntı yaparak aktarmaktadır. Yazar, bunu da görünüşte nedensel bir temeli olmayan, zoraki algılanabilir bir biçimde, yasal bir çerçeve içinde ele alarak; kamusal temsil, özgür tartışma ve ortak karar verme gibi köktenci ve yabancı kavramların Osmanlı Kamu söyleminde görünür hale gelmesi olarak değerlendirmektedir⁴¹⁶. Lewis şöyle devam eder: “*Bunu 1860’larda ki demokratik hareketler ve yarı demokratik reformlar izler. Bunlardan bazıları tepeden inme reformlardı. Yurt dışından finansal kredi ve siyasal iyi niyet elde etmek amacıyla tasarlanmış sınırlı imtiyazlar ve göstermelik kurumlardı. Uzun vadede bunlardan daha önemlisi, tabandan gelen ve büyüyen hareketlerdi. Bu hareket özellikle özgürlük uğrunaydı. Bunların içinde en önemlisi 1860 ve 1870’lerdeki Genç Osmanlılar anayasal hareketiydi. Bu bir süre sürgünden yürütülmüş ve üyeleri 23 Aralık 1876’da Sultan Abdülhamid’in ilan ettiği Meşrutiyet ile geri gelmişlerdi*”⁴¹⁷. Bu açıdan bakıldığında, Türkiye tarihinde ilk anayasanın -Kanun-u Esasi- 1876 yılında yürürlüğe konmasının arkasındaki fikri kaynak ve destek, başlıca temsilcileri Namık Kemal, Ziya Paşa ve Ali Suavi olan Yeni Osmanlılardan gelmiştir⁴¹⁸.

⁴¹⁴ Mustafa Erdoğan, a.g.m., s. 31; Aykut Kansu, “20. Yüzyıl Başı Türk Düşünce Hayatında Liberalizm”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce- Liberalizm**, İletişim Yay., İstanbul, 2001, s.s. 278-279; Ahmet İnsel, “Türkiye’de Liberalizm Kavramının Soyçizgisi”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce- Liberalizm**, İletişim yay., İstanbul, 2001, s. 43-44.

⁴¹⁵ Mümtaz Soysal, a.g.e., s. 18

⁴¹⁶ Bernard Lewis, **Demokrasinin Türkiye Serüveni**, 3. Baskı, YKY yay., İstanbul, 2007, s.50.

⁴¹⁷ Bernard Lewis, **Demokrasinin Türkiye Serüveni**, a.g.e., s. 12.

⁴¹⁸ Namık Kemal (1840-1888) sadece anayasalı bir yönetimin siyasi hürriyetin garantisi olacağını düşünmesi bakımından değil, fakat aynı zamanda serbest ticareti savunması bakımından da liberal doktrinin etkisinde kalmıştır. Ondan yaklaşık bir kuşak önceki bir başka düşünce ve edebiyat adamı

Meşrutiyet, hak ve yetkilerin anayasa tarafından belirlendiği, kral ya da hükümdarın hareket alanının parlamento tarafından sınırlandırıldığı ve yetkilerin krallık ile parlamento arasında paylaşıldığı yönetim biçimine denilmektedir. Meşrutî yönetim şartlı, bir kısım şartlara bağlanmış yönetimleri ifade etmektedir. Türkiye’de meşrutî yönetim veya meşrutiyetçi olmak genellikle parlamenter sistem taraftarı olma anlayışını akla getiren bir durum olagelmıştır. Türkiye’de meşrutî yönetim fikrinin tartışılmasını parlamenter sistemde olduğu gibi Yeni Osmanlılar hareketi ile birlikte görüyoruz. Yeni Osmanlılar *İttifak-ı Hamiyet* olarak anıldıkları dönemde Sultan Abdülaziz’e Bab-ı Ali ziyareti sırasında padişahın Peygamberin Hırka-i Şerif odasında yemin etmesinin gerekeceği meşrutiyet yönetimini isteyen bir dilekçe sunmayı planlamışlardı. Meşrutiyet dilekçesinin içerdiği düşünce Ali ve Fuat Paşa’ların denetimine son vermek ya da Abdülaziz’i tahttan indirmektir. Devrin hükümetine karşı muhalefette birleşmiş olan Yeni Osmanlılar idari otorite üzerinde bir tür meşrutî denetim mekanizması kurmak istiyorlardı ama ne tür bir meşrutiyet istedikleri berrak değildi. Ali Suavi devlet işlerinin Kur’an’daki topluma danışma ilkesine göre temellenmesi tezine sadece Müslümanları dâhil etmekle birlikte bir tür meşrutiyetçiliği dillendiriyordu. Eşitlik ve yurtseverlik fikirlerine ek olarak genel bir reform arzusunu dile getiren Namık Kemal’in belirli bir meşrutiyetçilik savunusu yoktu ama temsilciler meclisinin iyi bir şey olduğunu vurguluyordu. Sonradan, anayasal çerçevede kanunları hazırlamak için *Devlet Şurası*, onları oylayacak ve bütçeyi denetleyecek bir halk meclisi, anayasa ile genel özgürlüklerin koruyucusu olarak içinde önemli kişilerin bulunduğu bir senatosu olan III. Napolyon’un Fransız modelinin Osmanlı toplumunun ihtiyaçlarına göre değiştirilmiş halinin en iyi biçim olacağını ifade etmişti⁴¹⁹.

Osmanlı padişahları içinde ilk Avrupa seyahatine çıkan Abdülaziz olmuştu. Yaptığı Avrupa gezisinden liberal imparator Napolyon ve meşrutî monark Kraliçe Viktorya’dan etkilenmiş olarak dönmüştü. Abdülaziz’in eski Meclis-i Vâlâ-yı

İbrahim Şinasi(1824- 1871) de teşebbüs hürriyetinden yana fikirleri sürmüş ve devletin topluma çıkarlarına hizmet etmesi gerektiğini savunmuştur. Sözü geçen bu aydınlar çıkardıkları gazeteler aracılığıyla Eşitlik, hürriyet, adalet, bireyin doğal hakları, meşrutî bir hükümet şekli gibi fikirleri büyük bir heyecanla savunuyorlardı. Her şeyin din yönünden açıklanmaya çalışıldığı bir toplumda bu başlangıç, sivil hakkın politik biçimlenmesi, ve örgütlenmesi, batılı anlamda kendini devlet işlerinde sorumlu görmesi, iktidarın insan iradesiyle seçilip değiştirilmesi ve denetlenmesi konularında büyük bir dönüm noktası oluşturuyordu. Mustafa Erdoğan, a.g.m., s. 31-32; Aykut Kansu, a.g.m., s. 279.

⁴¹⁹ Roderic H. Davison, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Reform**, Cilt: 2, İstanbul 1997, s. 212- 235.

Adliye'nin Fransız modeline dayalı olarak Şûra-yı Devlet'e dönüştürülmesini onaylaması da herhalde bu Avrupa tecrübesinden kaynaklanmaktaydı⁴²⁰. Tüm bu çabalar yeni oluşacak batı modeline uygun anayasal düzenlemelerin de adım adım ilerlemesini sağladı. Devlet ricali arasında meşrutiyet planlarını 1872'de başlatan Mithat Paşa ve Halil Şerif idi ve padişah da bu tür fikirlerin yaygınlaştığının farkındaydı. 1873'de Şirvanizade Mehmet Rüşdi'nin sadrazamlığı sırasında meşrutiyet fikri daha geniş bir grup tarafından tartışılmaya başlanmıştı. Yeni Osmanlıların çabalarıyla Meşrutiyet fikri aynı zamanda yeni anayasa ve yeni kanunların da özlemine ifade etmeye başladı. Mithat Paşa, daha önce meşruti yönetim lehinde en açık şekilde konuşmuş olan Mustafa Fazıl Paşa'nın 1875'de ölmesinden sonra böylesi fikirleri savunan yegâne devlet adamlarından birisi olarak kalmıştı. Mithat Paşa, meşrutiyet yönetiminin *usul-u meşveret* (danışma yöntemi) nedeniyle dinî hukukla çelişmediğini, tersine uyum içinde olduğunu ileri sürerek, padişah üzerinde meşruti bir denetim kurmanın zorunlu olduğu düşüncesine ulema içinde destek sağlama çabası gösteriyordu⁴²¹. Mithat Paşa'nın en önemli hedefi meşrutiyet rejimi vasıtasıyla yönetimine yeniden hayat vererek ve uyrukları arasında gerçek bir eşitlik oluşturarak, “*yeni bir anayasal düzen kurmak*” ve İmparatorluğun bağımsızlık ve bütünlüğünü korumaktı. Zaman zaman cumhuriyetçiliği amaçlamakla suçlanmakla birlikte Murat'ın tahtan indirilmesi sırasında söylediği “bu devlet padişahsız yönetilemez” sözünden anlaşılıyor ki bu, ihtimal dışıydı. Abdülhamit'i istediklerini yapması konusunda şarta bağladıktan sonra oluşturduğu *meşruti yönetim ve anayasal düzen* neredeyse bütün yönleriyle Batı'dan esinlenmişti. 1876 anayasası ile 1831 Belçika anayasası arasında büyük bir benzerlik vardı. Fakat 1876 anayasası, bütün yetkilerin ulustan kaynaklandığını kuşku götürmez bir şekilde belirten, seçime dayalı bir üst meclise sahip olan, yasa yapılırken kralla birlikte iki meclise de insiyatif tanıyan ve tek tek sayılmış yetkilerle kralın iktidarını sınırlayan Belçika anayasası kadar ileri gitmiyordu. 1876 anayasası birkaç yönden hükümdara büyük yetkiler tanıyan ve atamayla gelen bir üst meclise sahip olan 1850 Prusya

⁴²⁰ Roderic H. Davison, *a.g.e.*, s.11.

⁴²¹ Roderic H. Davison, *a.g.e.*, s.64, 95.

anayasasına daha yakın bir özellik gösteriyordu⁴²². Ama en azından Prusya anayasasında meclis denetimine açık bir hükümet söz konusuydu⁴²³.

Türkiye’deki meclisçi görüşleri Fuat Paşa’ya kadar götürebiliriz. Parlamantonun bugünkü işlevinden çok uzak olmakla birlikte Fuat Paşa parlamento yoluyla Heyet-i Vükelâ’yı padişahın ve sarayın müdahalesinden korumaya istekliydi. Fakat parlamento konusundaki olumlu görüşlerine rağmen Balkan halkları söz konusu olduğunda halk egemenliği ilkesini aşırı ve zararlı olarak nitelendiriyordu⁴²⁴. Yine de hem Hıristiyanlardan hem de Müslümanlardan oluşan Şûra-yı Devlet fikrini ortaya atan kendisi olmuştu. 1 Mayıs 1868’de oluşturulan ve başına Mithat Paşa’nın getirildiği bu meclis her türlü kanun ve nizamname taslaklarını tartışıp hazırlayacak, idari sistem üzerinde genel bir denetim görevi yapıp aksaklıkları bildirecek ve meclis kararlarının çoğunluk oyuyla alınacağı bir meclisti. Meclis içinde düzenli bir parlamenter işleyiş kurulduğundan bu meclis embriyo halindeki bir parlamento olarak nitelendirilebilmekteydi⁴²⁵.

Yeni Osmanlılar da parlamento karşıtı fikirleriyle tanınan Ali Paşa’ya duydukları tepkiden güçlü bir biçimde etkilenmişlerdi. Yeni Osmanlılar teoride cumhuriyetçilik ilkesini savunacak kadar bile ileri gitmişlerdi. Namık Kemal “*Cumhuriyet kurma hakkını dünyada kim reddedebilir? İslam ilk çıktığı zaman bir cumhuriyet değil miydi?*” diye soruyordu. Ziya Paşa da kişisel otoriteye karşı olan cumhuriyet yönetiminin erdemlerinden uzun uzun bahsediyordu. Ama hiçbirisi ne cumhuriyetçiliği Osmanlı Devleti için savunmuşlar, ne de gerçekte bunun istenilir ya

⁴²² Roderic H. Davison, *a.g.e.*, s.143-145, 166-167.

⁴²³ Daha önce de belirtildiği gibi Padişahın iktidarını hemen hemen hiç sınırlamayan bu I. Meşrutiyet denemesi Abdülhamit tarafından otoriter bir monarşik yapıya dönüştürülmüştü. Bu da Jön Türklerin kendisine karşı yaptıkları mücadelenin nedenini oluşturuyordu. Bu mücadele sonucunda da Osmanlı Devleti yeniden meşruti bir yönetime kavuşmuştu. 31 Mart Ayaklanması’ndan sonra yapılan Kanun-i Esasî değişikliği ile meşruti yönetim gerçek anlamda kurulmuş ve padişahın gücü sınırlanmıştı. Padişah yine devletin başında kalmakla birlikte hem Meclis-i Umumî’de anayasaya bağlılık yemini etme yükümlülüğü altına girmiş, hem de bakanlar kurulunun oluşumu üzerindeki yetkilerini büyük oranda yitirmişti. Bakanlar kurulu artık Meclis-i Mebusan karşısında sorumlu olduğundan padişahın istediğini sadrazam seçme olanağı kalmamış, meclisten güvenoyu alabilecek birisini seçmek zorunda bırakılmıştır. Osmanlı modernleşmesi çerçevesinde genel olarak Avrupa’daki örneklerinin etkisi altında İmparatorluğun yabancı müdahalesinden korumak ve yıkılışını engellemek için Osmanlı aydınları arasında ideal olarak görülen Meşrutiyetçi yaklaşımlar, I. Dünya savaşıdan sonra değişen koşullar altında yerini halk hakimiyetini temsil eden parlamenter cumhuriyet rejimlerine bırakmak zorunda kalmıştır. Türkiye Cumhuriyeti de yönetim olarak şarta bağlı yönetimden ziyade halk iradesinin meclise yansıdığı cumhuriyet yönetimini benimsemiştir. Tanör, *a.g.e.*, s.193., Şükrü Hanioglu, “Osmanlılık”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt:5, İstanbul 1985, s.1389. s.1389-1390.

⁴²⁴ Roderic H. Davison, *a.g.e.*, s.109.

⁴²⁵ Roderic H. Davison, *a.g.e.*, s.12-13.

da mümkün bir şey olduğunu düşünmüşlerdi. Onlar “yasama” otoritesine sahip ve “yürütme” otoritesini frenleyecek bir *temsili meclis* tasarlıyorlardı. Bu tasarının en tutarlı savunucusu Namık Kemal idi. Ziya Paşa parlamento için daha az coşkuluydu. Ali Suavi parlamenter yöntemler lehine konuşuyordu ama Namık Kemal tarafından padişah hükümetinin gözüne tekrar girmek amacıyla tamamen zıt makaleler yazmakla suçlanmıştı. 1871’de Versailles’daki *Fransız Ulusal Meclisi*’ni ziyaret eden bir Yeni Osmanlının “*O kadar kötülük arasında ülkeme temsilciler meclisini esirgeyen Tanrıya şükürler olsun*” ifadesinde bulunmasından anlaşılacağı gibi bazı Yeni Osmanlılar parlamenter yönetime inanmaktan vazgeçmişlerdi. Fakat Namık Kemal idarenin eylemleri üzerinde genel bir denetim uygulayıp tek yasama yetkisi taşıyacak, imparatorluktaki bütün halkları temsil eden bir parlamento lehindeki görüşlerini savunmaya devam ediyordu. Namık Kemal mutlakiyetçiliğin ortadan kaldırılması için *yasama ve yürütme yetkilerinin ayrılması gerektiğinde* ısrarlıydı. Ona göre meclis ya da parlamento halkın düşüncesinin yansıdığı bir yer olmalıydı. Buna ek olarak egemenlik de bu hakkı kullanacak olan halka ait olmalıydı⁴²⁶. “*İmamlık halkın hakkıdır*” diyerek padişah ile halifeyi halkın seçebileceğinden bahsedecek kadar ileri gidiyordu. Nazırlar da kesinlikle kanuna uygun olarak tarafsız bir şekilde faaliyet gösteren parlamentoya karşı sorumlu olacaklardı. Parlamento fikrine karşı yapılan itirazlara parlamentonun buharlı gemilerden daha fazla bid’at olmadığı şeklinde karşı çıkıyordu. Fakat bütün bu fikirleriyle birlikte Namık Kemal için düşünce özgürlüğü, halk egemenliği ve danışma yöntemi “*usul-u meşveret*”, doğru biçimde oluşturulmuş bir İslam Devleti için savunduğu reçeteyi meydana getiren unsurlardı⁴²⁷.

Osmanlı İmparatorluğu’na egemenliğin halk tarafından temsil edilmesine ilişkin parlamentoyu getirecek yolda Yeni Osmanlılarla işbirliği yapan devlet adamı Mithat Paşa vardı. Anayasa ve parlamento üzerine 1860’lı yılların ortalarında düşünmeye başladığı söylenmekle birlikte Tuna vilayeti valiliği sıralarında bu konular hakkında hangi özgün fikirlere sahip olduğu belli değildir. 1872’de kısa bir

⁴²⁶ Roderic H. Davison, *a.g.e.*, s. 234-237

⁴²⁷ Namık Kemal aynı zamanda alt meclisin bir bütün olarak İmparatorluktaki halkları temsil edecek, serbest seçimlerle seçilecek ve kendi çatısı altında bir muhalefet partisini de barındıracak bir sistem arzusundaydı. Mısır’da İsmail’in kurduğu sözde temsili meclisi eleştiren Namık Kemal, Osmanlı parlamentosunun daha farklı olarak idari otoriteden bağımsız ve gerçekten temsili bir organ niteliğinde olmasını arzuluyordu. Bkz., Roderic H. Davison, *a.g.e.*, s.235-236.

süre sadrazam olduğunda sorumlu bir kabine ile bir mecliste somutlaşan ulusal bir temsil sistemi tasarladığı anlaşılmaktadır. 1873'te de Şirvanizade Mehmet Rüştü'yle birlikte temsilciler meclisi ile Osmanlı uyuğundaki herkesin kanun önündeki eşitliği meselesini tartışmışlardı. V. Murat'ın tahta çıkışıyla birlikte bu görüşlerini resmi tartışma konusu yapmayı başarmıştı. Bundan sonra da bir grup ulemayı bir kısmı atamayla, bir kısmı seçimle gelen ve her inançtan unsurlardan oluşan bir meclisi kabul etmeye ikna etmişti. 1876 yılındaki en önemli hedefi seçimle gelen bir parlamento, başbakana bağlı sorumlu bir kabine, bir derece sınırlı yetkiler taşıyan hükümdar ve Osmanlı uyuğundaki bütün unsurların eşitliğiydi⁴²⁸.

1876 Anayasası 12 bölüme ayrılmıştı ve 119 maddeden meydana gelmişti. Anayasada dini esaslarla laiklik akımlarının uzaklaştırılması hedeflenmişti. Yürütme kuvveti başta padişah olmak üzere Bakanlar kuruluna verilmişti. Padişah, memuriyet ve rütbe vermek, para çıkarmak, anlaşma yapmak, savaş ve barış ilan etmek, şer'i ve nizami kanunları uygulamak, tüzükler çıkarmak, cezaları ağırlaştırmak, hafifletmek veya kaldırmak, seçimleri yenilemek, Mebusan ve Ayan meclislerini toplantıya çağırarak, ülke dışına adam sürmek ve benzeri pek çok yetkiye sahipti. Anayasada

⁴²⁸ Roderic H. Davison, *a.g.e.*, s.142-143, 145; Halk egemenliğine ilişkin tartışmalar Avrupa'da Osmanlılardaki gelişmelerden çok daha farklı bir seyir izledi. Egemenlik Avrupa'da birey, devlet ve hukuk ilişkilerinden doğan bir yetki olarak günümüz anlamına yakın bir içeriğe sahip oldu. "Egemenlik" sadece Osmanlı kamuoyunda değil aynı zamanda Batı'da da uzun süren bir sürecin tartışma konusu oldu. Egemenlik kavramı incelenirken karşılaşılan teokratik hukuk teorisi, sosyal sözleşme teorisi ve Romalıların ileri sürdüğü "İmperium" teorisi hep bu yüksek irade tasarımına dayanmışlardı. Egemenliğin hükümdarlara Tanrı tarafından verildiği düşüncesi hakimdi. Rönesans'tan sonra ortaya atılan çeşitli teoriler Roma teorisini yeniden canlandırdılar. Bunlara göre devlet, devlet olduğu için ve kendi karakterinden doğan bir yetkiye sahipti. 1789 İhtilâli kralı yıktı, yerine ulusu koydu- daha doğrusu eski hukukî zihniyet yaşamakla beraber, kral yerine millet geçti. Rousseau Sosyal Sözleşme adlı eserinde "egemenlik" konusuna ilişkin şu tespitlere yer verdi: "İnsanlar başlangıçta aralarında hiç bir bağ bulunmaksızın, üstün hiçbir kuvvete, egemenliğe bağlı olmaksızın tam, mutlak bir bağımsızlık ve özgürlüğe sahip olarak tabî halde yaşamışlardır. Sonra bu tam serbestlikten, bu serbestliğin yarattığı zorluklardan yorulan ve usanan insanlar, toplu halde yaşamayı yeğ tutmuşlar ve bu maksatla aralarında sosyal bir sözleşme yapmışlardır. Millet bir tüzel kişidir. Egemenlik ona aittir. Bu egemenlik bölünemez, bırakılamaz, devir ve ferağ edilemez. Devlet milletin vücuda getirdiği bir kuruluştur. Bu kuruluş ancak millet hükümeti kurduktan, memurlarını atadıktan sonra meydana gelir. Asıl olan millettir. Egemenlik doğrudan doğruya ona aittir. Şu halde temsil usulü doğru değildir. Bu son noktada Fransız ihtilâlcileri Rousseau'nun fikrini değil, temsil sistemini kabul eden Montesquieu'nün fikrini yeğ tutmuşlardır". Alman hukukçuları, Fransızların tersine olarak, egemenliğin millete değil, Devlete ait olduğunu ileri sürmüşlerdir. Onlara göre idare edenler ve hükümet sadece Devletin organlarıdır. Devlet, bir milletin müşterek hayatının hukukî bir sekilidir. Millet, Devlete kendi kolektif vicdanını bulur, müşterek bir irade sahibi olur. Başka deyimle, Devlet vasıtasıyla millet hukukî bir kişilik kazanır. Görülüyor ki, Fransızlar sübjektif egemenlik hakkını millete bağladıkları halde Almanlar bunu Devlete bağlıyorlardı. Teorik bakımdan bu şekilde türlü yorumlara uğrayan "millet egemenliği" esasında kralların, sultanların kudretine karşı yöneltilmiştir. Egemenliğin milletin eline geçmesi hükümdarın egemenlik üzerindeki bütün iddialarını kökünden silip süpürmüştür. Sadık Tüzel, **Anayasa Hukuku**, Üçüncü Baskı, İzmir, 1969, s. 304- 305.

meclisi dağıtma yetkisini kötüye kullanılmasını önleyecek hiçbir hüküm de yoktu. Yasama yetkisine bakıldığında; yasama Meclis-i Umumiye'ye ait olup bu meclis iki dereceli seçimle halk tarafından seçilen Meclis-i Mebusan ile kayd-ı hayat şartıyla Padişah tarafından atanan Meclis-i Ayan'dan kuruluydu. Teklif edilecek ve görüşülecek bir kanun tasarısının mutlaka padişahın onayına sunulması gerekmektedir. Yargı yetkisi ise özel kanuna göre kurulan bağımsız mahkemelere verilmişti. Yalnız yargıda birlik esası göz önünde tutulmamıştır. Dini hükümleri uygulayan “şer'i mahkemeler” ile yeni kabul edilen kanunlara göre karar veren Nizami Mahkemeler vardır⁴²⁹.

31 Ağustos 1876'da V. Murat'ın tahttan indirilişi ve yerini Sultan Abdülhamit'in almasını takip eden hazırlık devresinden sonra, 19 Aralık 1876'da Mithat Paşa sadrazamlığa atandı ve Haliç Konferansı'nın açılışı sırasında Mithat Paşa'nın tasarladığı Meşrutiyet anayasası yürürlüğe kondu.

1876 Kanun-ı Esasîsinin parlamentoya verdiği ad “*Meclis-i Umumi*” idi ve “Meclis-i Umumi Hey'et-i Ayan” ve “Hey'et-i Meb'usan” olmak üzere iki ayrı yapıdan oluşuyordu. Kısaca Ayan diyebileceğimiz meclisin üyeleri ve başkanı doğrudan doğruya Padişah tarafından seçilecek ve toplamı Mebuslar Meclisi üyelerinin toplam sayısının üçte birinden fazla olmayacaktı. Bu parlamenter sistem içinde herhangi bir tasarının önce hiçbir temsili ya da yasayıcı niteliği bulunmayan Şûra-yı Devlet'e gönderilmesi, buradan Meclis-i Mebusan'da görüşülerek Ayan Meclisine verilmesi, burada tasarı incelenerek ret ya da değişiklik istemiyle tekrar *Meclis-i Mebusan*'a gönderilmesi öngörülüyordu. Meclislerin birinde kesin olarak redde uğrayan bir tasarı o toplantı yılında bir daha görüşülmezdi. Bütün bu aşamalardan sonra meclislerden geçmiş bir metnin yasalaşması padişahın onayına bağlıydı. Mutlak veto yetkisine sahip olan padişahın onaylamadığı bir tasarı kanunlaşamazdı. Dolayısıyla bu Osmanlı parlamentosu genel olarak ve tek başına bir yasama erki ve organı değildi. Sadece yasama sürecine katılma hakkına sahipti⁴³⁰. Hemen hemen bütün konularda iradenin padişaha ait olması bu bakanlar kurulunu, Anayasayı ve Parlamentoyu fonksiyonsuz bırakmıştı. Seçimlerin yapılmasını müteakip 19 Mart 1877'de ilk oturumunu yapmasına rağmen ilk Osmanlı

⁴²⁹ İlhan Arsel, **Türk Anayasa Hukuku'nun Umumi Esasları**, Ankara, 1965, s. 287- 288

⁴²⁹ Bernard Lewis, **Demokrasinin Türkiye Serüveni**, a.g.e., s. 16

⁴³⁰ Bülent Tanör, a.g.e., s.140-141.

parlamentosu, kaderinin kendisine bağılı olduğu Abdülhamit tarafından 14 Şubat 1878'de devletin parlamentolu sisteme henüz hazır olmadığı gerekçesiyle 24 Temmuz 1908'e kadar tatil edildi⁴³¹.

Kurtuluş veya kalkınma davası yeniden bir idare, bir anayasa davası şekline girdi. Esas hedefleri parlamentoyu kapatmasından sonra otoriter bir anlayışla ülkeyi yönetmeye başlayan II. Abdülhamit'in istibdat rejimini yıkmak olan Jön Türkler hareketi Yeni Osmanlılar gibi Usul-ü Meşveret ve Ayan ve Mebusan Meclisleri'nin yeniden tesisi taraftarıydı. Bu amaçlarını 1907'de topladıkları kongrede yayımladıkları beyanname ile bildirmişlerdi⁴³². İ çlerinde Mizancı Murat gibi Avrupa'dakine benzer parlamentodan ziyade “*az çok devlet umuruna âşına adamlardan mürekkep mahdut bir meclis-i meşveret*” taraftarı⁴³³ olmakla birlikte Jön Türkler, içinde cumhuriyet tartışmalarının da olduğu bir parlamenter sistemi Osmanlı'nın kurtuluşu için reçete olarak görüyorlardı. İlk hedef olarak üzerinde birleştikleri nokta, padişahı, Mithat Paşa anayasası sandıkları (gerçekte bu, Abdülhamit'in anayasasıdır) Kanun-u Esasi'yi yürürlüğe koymaya zorlamaktı. Bu elde edildikten sonra gelecek politik davaların çözümünde, aralarında çok farklar olduğu için, bu yanı elden geldiği kadar askıda bırakıyorlar, ekonomik meseleleri ise hiç düşünmüyorlardı. Anayasa rejimi gelince o her şeyi yola koyacaktı. Kaldı ki bu reçete liberal bir takım özlemleri gidereceği düşünülerek I. Meşrutiyet döneminin hazırlayıcıları tarafından otuz yıl kadar önce önerilmişti. Ancak içerik açısından gerek I. Meşrutiyet gerekse II. Meşrutiyet'in liberal bir ortak paydası bulunmamaktadır. Bu açıdan bakıldığında II. Meşrutiyet'in I. Meşrutiyetten ayrılan farkları hemen göze çarpmaktadır. Mesela, İkinci Jöntürk hareketi ilkinde göre daha şiddetli olmuştur. İkinci hareketin hedefi Abdülhamit'in şahsı ve kurduğu rejim olmuştur ve birinciler gibi yurt içinde çalışmamışlardır. II. Meşrutiyet 24 Temmuz 1908'de 1876 Kanun-u Esasisinin tekrar II. Abdülhamit tarafından yürürlüğe konmasıyla açılmıştır.

Hürriyetin İ lanı ve meclisin açılmasıyla Osmanlı devletinin derhal kurtulacağına inananlar, yabancı baskısı ve sömürücü kapitülasyonlar karşısında

⁴³¹ Recep Bozlağan, “1876 Anayasası ve Yerinden Yönetim İlkesi”, **Osmanlı**, Cilt:7, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s.364; Zühtü Arslan, “Türk Anayasacılığının Kökenleri: Osmanlı Tecrübesi Üzerine Düşünceler”, **Osmanlı**, Cilt:7, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s.389.

⁴³² Ahmet Bedevi Kuran, **İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler**, İstanbul 2000, s.293.

⁴³³ Şerif Mardin, **Jön Türklerin Siyasî Fikirleri 1895-1908**, İstanbul 1999, s.98-99.

kalmışlardı, ayrıca ülkede ayrılıkçı hareketlerin de olması meşrutiyet sisteminin eksiksiz uygulanmasına izin vermiyordu. Bu yeni meclisin ilk Osmanlı parlamentosundan en önemli farkı kuvvetler ayrılığı ilkesini getirmiş olmasıydı. Yasama ve yürütme erklerinin padişahтан alınarak ayrılmaları, bakanlar kurulunun Meclis-i Mebusan'a karşı sorumlu hale gelmesi, güvenoyu mekanizmasının işlemeye başlaması, meclisin güvenini elde edemeyen kabine veya üyelerinin görevlerine devam edememeleri, hükümet programları ve bunların meclise sunulması geleneğinin yerleşmesi gibi olgular, parlamenter rejimi kuran halkaları oluşturmaktaydı. Fakat parlamenter rejimin benimsenmesi milletin ve temsilcileri olan halk egemenliğinin yükselişi anlamına gelmemiştir⁴³⁴. Önce hâkim parti, sonra da fiilen tek parti konumuna gelen İttihat ve Terakki kısmen ordunun desteğini de alarak baskı ve terör yöntemleriyle parlamenter hayatı yozlaştırmış ve genç Türkiye Cumhuriyeti'ne kötü bir miras bırakmıştır. Konumuz açısından dönemin siyasal olay veya II. Meşrutiyet'in dönem içindeki siyasal değerlendirmelerini ele alamayacak olsak da kısaca olayların gelişme şeması şöyle olmuştur: İktidar Partisi olan İttihat ve Terakki Devlet teşkilatını ve siyasal hayatı tamamen kendi etkisi ve otoritesi altına aldı. Parlamento çoğunluğu kendi mebusları tarafından vücuda getirildi. Seçimlere fiili baskılarla hakim oldu, Parlamenter ve Demokratik kalıplar arkasında kurula gelen bu tahakküm siyasal hayatı felce uğrattı. Muhalefet, umumi efkârın (kamuoyunun) açıklama vasıtaları susturuldu⁴³⁵. Tüm bunlar II. Meşrutiyet devrinin bir liberal dönem olarak kabul edilmesini imkânsız kılan niteliklerdendir. Bu yüzden İttihat ve Terakki yönetimi genellikle bazı tarihçiler tarafından pek çok eleştiriye uğramıştır. Zor, baskı, şiddetle kamu hayatının vahşileştirilmesi, ordunun politikaya sokulması, askerileşmiş hükümet, siyasileşmiş kumanda gibi ikiz musibete yol açılması, içeride ve dışarıda doğrudan doğruya İmparatorluğun yıkılışına yol açan politikalar güdülmesi gibi birçok şeyden dolayı kınanmışlardır. 1908–1918 arası yıllarda sicilleri ilk bakışta cidden kara gibi görünmektedir. Ancak onların bunları yapmasının nedeni o vakte kadar açık bir tehlike içinde olan İmparatorluğun bekasıdır.⁴³⁶

⁴³⁴ Bülent Tanör, a.g.e., s.217-218.

⁴³⁵ Tarık Zafer Tunaya, a.g.e., s. 47-48.

⁴³⁶ Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu.**, a.g.e., s. 226; Ergün Aybars, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi- 1**, İzmir, 2000, s.74.

1908 ihtilali ile İttihat ve Terakki Cemiyeti hükümeti ele geçirmiş, İlk anayasa tekrar yürürlüğe girmiş, 31 Mart ayaklanmasından sonra bu anayasada tekrar değişiklik yapılması zorunluluğu ortaya çıkmıştı. 1909 yılında yapılan değişiklikle hükümdarın karşısında meclisin gücü artırılmıştır. Değişikliğe göre meclisin dağıtılması, toplanma süresi, bakanların atanması, sorumlulukları, bakanlarla meclis arasında çıkabilecek anlaşmazlıkların çözümlenmesi, kanun teklifi ve görüşülmesi, meclisçe kabul edilen kanunların yürürlüğe konulması gibi sorunlar daha liberal esaslara bağlanmıştır. Meclisi dağıtma yetkisi yine hükümdara bırakılmış olmakla birlikte hükümdar dağıtmadan önce Ayan Meclisi'nin onayını almak ve dağıttıktan sonra üç ay içerisinde tekrar meclisi toplamak mecburiyetinde bırakılmıştır. Ayrıca meclisin dört ay olan çalışma süresi altı aya çıkarılmış ve hükümdarın çağrısına gerek kalmaksızın her yıl Kasım ayı başında meclisin kendiliğinden toplanması esası kabul edilmiştir⁴³⁷.

İktidarın etkili bir şekilde sınırlandırılması anayasalcılık hareketlerinin de ortak hedefini oluşturmaktadır. Anayasalcılık hareketleri sonucunda iktidara egemen kesim ya da zümrelerin tahakkümünün anayasalaştırıldığı görülmektedir. Bu nedenle biçimsel anlamda bir ülkedeki iktidar ilişkilerinin anayasal çerçevede düzenlenmesi zorunlu olarak bireysel hak ve özgürlüklerin korunmasını sağlamaktadır.

1876 Anayasası Osmanlı gemisinin su almaya başladığı bir dönemde ortaya atılan bir kurtuluş reçetesidir. Ancak meşruti bir yönetimin özerk birey ve özgürlük gibi liberal değerlere yaslanan bir sosyal- kültürel altyapıyı gerektirdiğini ne yeni Osmanlılar ne de Jöntürkler kavrayabilmişlerdir. Daha doğrusu reformcular yüzlerini Batı'ya çevirirken zihin dünyalarını şekillendirmiş olan cemaatçi bir kültüre dayanacak düşünceleri bulup savunmuşlardır. Hürriyet, anayasa, meşrutiyet gibi kavramlar imparatorluğu dağılmaktan kurtarmak içindir. Bireyci bir kültürü savunan Prens Sabahattin merkezîyetçiliğe, memur tahakkümüne, cemaatçi toplumsal yapıya meydan okumuşsa da bu liberalin çoğunluğunu memurların oluşturduğu İttihat ve Terakki hareketi karşısında yalnız kalmış olduğu görülür. Nitekim Prens Sabahattin, Kanun-i Esasi'nin ve Meşrutiyet'in kabul edilmesiyle değil, birey eksenli radikal bir toplumsal değişimle Türkiye'nin kurtulabileceğini "*Türkiye Nasıl Kurtarılabilir*" başlıklı kitabında anlatmıştır. Tüm bu yapısal sorunlara rağmen 1876 Anayasası

⁴³⁷ İlhan Arsel, a.g.e., s. 289

⁴³⁷ Bernard Lewis, **Demokrasinin Türkiye Serüveni**, a.g.e., s. 16

meşruti monarşiyi kurmaya yönelik son derece önemli bir adımdır. Özellikle de 1909 değişikliklerinden sonra anayasa parlamenter sistemi öngören, temel hak ve özgürlükleri güvenceye alan, siyasal çoğulculuğa zemin hazırlayan bir belge haline gelen Kanun-i Esasi, Osmanlı Türk Anayasacılık tarihinde iktidar ve muhalefetiyle ilk kez çok partili bir siyasal yaşamın kurulmasını ve kısa da olsa sürdürülmesine şahit olmuştur. Ancak anayasal hükümlerle siyasal gerçeklik arasındaki uçurum 1876 Anayasası'na vurmuş "hürriyet arayışları" İttihat ve Terakki'nin despotizmiyle sonuçlanmıştır. Bunun nedeni de Osmanlı'nın klasik yönetim anlayışına hâkim olan "kontrol ve denge" mekanizmasının yıkılmasına neden olması, Osmanlı'da yöneten ile yönetilen arasındaki iletişimi sağlayacak "sivil toplum" örgütlenmesinin zayıflığı, Osmanlı reformcularının hem zihniyet açısından hem de mesleki açıdan militarist olmasına kadar bir dizi dinamik bu başarısızlıkta rol oynamıştır. 1921 Anayasası savaş şartlarında hazırlanmış geçici bir belge niteliğindedir. 29 Ekim 1923 tarihli değişiklik ile Türkiye'de Cumhuriyeti ilan eden 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, 1876/1909 Kanun-u Esasi ile birlikte uygulandı⁴³⁸. Bu dönemde Kanun-i Esasi hala geçerli olduğu için 1921 Anayasası temel hak ve özgürlüklerle ilgili hiçbir maddeye yer vermemiştir. Ancak bu anayasa millet egemenliği, meclis üstünlüğü gibi ilkelerle bir yandan olağanüstü dönemde bile oldukça demokratik bir parlamento tecrübesini mümkün kılmış diğer yandan da 1924 Anayasasının temellerini hazırlamıştır. 1924 Anayasası olağanüstü bir dönemin ardından hazırlanmış olmasına rağmen genelde liberal ve demokratik nitelikler taşır. Hem 1921 ve hem de 1924 Anayasaları çoğunlukçu demokrasi anlayışının etkilerini de taşımaktadır⁴³⁹. Anayasanın 2. maddesine göre egemenlik kayıtsız şartsız millettir. TBMM Türk milletini temsil eder. Millet kelimesi bir anlam değişikliği geçirmiştir. Millet, Osmanlı'da dini çağrışımı olan bir terimdi. Egemenliğin kaynağı da dindi. Çünkü padişah Tanrı adına yönetme hakkına sahipti. İşte millet daha sonraları dinsel anlamdan uzaklaşmış dil, ırk, kültür, ortak gelecek gibi unsurların birleştirdiği toplulukları, halkı ifade eder hale gelmişti. Bir başka deyişle millet, anayasayı ya da devleti değil anayasa milleti yaratmıştır. 1924 Anayasası özellikle doğal haklara yer vererek (halkın yönetime katılması) liberalizmin insan hakları anlayışını benimsemiştir. Ancak anayasanın

⁴³⁸ Bülent Tanör, a.g.e., s. 215- 216

⁴³⁹ Yusuf Şevki Hakyemez, "Çoğunlukçu Demokrasi Anlayışı, Rousseau ve Türk Anayasaları Üzerindeki Etkisi", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt 52, Sayı 4, 2003, s. 82

demokratik ruhu liberalizme ağır basıyordu. Bu meclis çoğunluğunu ele geçiren bir siyasal partiye neredeyse sınırsız bir güç veren çoğunlukçu ya da prosedürel bir demokrasi anlayışydı⁴⁴⁰. Kaldı ki İngiliz Paramentosunun çıkardığı kanunları denetleyip iptal edebilecek siyasal ya da yargısal herhangi bir güç yoktur. Bu durum İngiltere'nin uluslar arası sözleşmelerden kaynaklanan yükümlülükleri ve Avrupa Birliği üyeliğinden dolayı nispeten kırılmış olsa da hala İngiliz anayasal sisteminin “parlamentonun üstünlüğüne” dayandığı söylenebilir. Zira liberal anayasaların temel hedefi siyasal iktidarı sınırlayarak bireylerin hak ve özgürlüklerini güvenceye almaktır. Bu sınırlamanın en etkili yollarından birisi hiç kuşkusuz güçler ayrılığı doktrindir. 1924 Anayasası her ne kadar güçler ayrılığını içermese de temel hak ve özgürlükleri içermektedir⁴⁴¹. Nitekim Vasfi Raşit Sevig 1938 yılında yayınlanan *Teşkilat Hukuku* adlı eserinde *anayasanın liberal niteliğini* şöyle anlatır: “1924 Anayasasında da olduğu gibi nasıl ki liberal bir devletin rolü her ferdin hürriyet sahasını diğer fertlere karşı korur, saniyen herkesin hürriyetten istifade edebilmesini sağlarsa bu 1924 anayasasında kendini gösterir şekilde vardır. 1924 Anayasasına göre Türkiye Cumhuriyeti bir hukuk devletidir. 68. maddesi ve izleyen maddelerinde “doğal, liberal ve bireyci”dir. Kişisel ve siyasal hakları tanımış olduğu ancak sosyal haklara yer vermediği görülür. 1924 Anayasası aynı zamanda Şura-yı Devlet yani Danıştay ile Yürütme organının yargısal denetimini yasal bir çerçeve içine almaktadır. Yasama organının yargısal denetimi ise söz konusu olmamıştır. Yargı

⁴⁴⁰ Halide Edip'in giriştiği keskin totalitarizm eleştirisi, otoriter yönetimlerin her türüsüne karşı duyduğu derin hoşnutsuzluk, bireye ve birey hak hak ve özgürlüklerine verdiği hayati önem ve bu çerçevede hukukun üstünlüğü ilkesine duyduğu sağlam inanç ile hoşgörü nosyonuna olan kritik vurguları bir arada düşünüldüğünde Edip'in, Türkiye'de liberalizmin tekamülünün önel tarihi içinde son derece önemli bir yere sahip olduğu açıktır. Halide Edip Adıvar, klasik liberalizmin özellikle John Locke'un fikriyatı çerçevesinde tecessüm etmiş değerlerini içselleştirmiş bir figür olarak, düşünsel haritasını çizerken her türlü baskı ve zorlamanın uzağında yaşayan fertlerin oluşturduğu özgür bir toplum hayalini hep muhafaza etmiştir. Öyle ki milliyetçi-muhafazakar öğelerin en bariz bir biçimde hakim olduğu Yeni Turan romanında bile asıl amacının “liberal ve siyasette demokratik bir Türkiye hayali”nden bahsetmek olduğunu söylemiştir. Gerek aldığı eğitim gerekse yaşadıkları vasıtasıyla Anglosakson dünyası ve onun liberal değerleriyle tanışan Halide Edip'in bu değerlere sahip çıkışı onu hem “Türk milliyetçiliği tarihinde demokrasi ve liberalizme en çok vurgu yapan birkaç yazardan biri” yapar hem de liberalizmin Türkiye'deki macerasına şekil veren başat figürlerden birisi olarak fikir tarihimiz içinde hak ettiği yeri almasını sağlar. Geniş bilgi için bkz. H. Bahadır Türk, “*Halide Edip Adıvar'ın Liberalizmle İmtihani*”, **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce- Liberalizm**, İletişim yay., İstanbul, 2001, s.127-135.

⁴⁴¹ Mümtaz Soysal, a.g.e., s. 44

bağımsızlığına ilişkin birçok madde tespit edilmekteyse de uygulamada –İstiklal Mahkemeleri vb. uygulamalar nedeniyle- bu pek mümkün olmamıştır”⁴⁴².

1921 ve 1924 anayasalarında meclis üstünlüğü ile ilk kez ulusal egemenlik kavramının parlamentonun varlığı ve iradesi ile kaynaştırmasının da önemi büyüktür. Bunun bir gereği olarak meşruti monarşiden demokratik egemenliğe dayalı Cumhuriyet’e geçilirken parlamentonun üstünlüğü her iki anayasada da yerini almıştır. Ulus iradesi ile Meclis iradesini birbirinin eş anlamı olarak kabul edersek ulusal iradenin egemen olması için en güçlü güvence olarak meclisin varlığını göstermek o tarihlerde önemli bir sonuç olarak ortaya çıkmıştır⁴⁴³.

Diğer yandan 1924 Anayasasının en önemli özelliklerinden biri onun tek parti döneminde hem de çok partili hayata geçildikten sonra uygulanmış olmasıdır. Hatta kimileri 1924 Anayasasının liberal niteliğini reformların önünde bir engel olarak görmüştür. Mesela Şevket Süreyya Aydemir “1924 Anayasasının getirdiği demokratik liberal devlet yapısının devrimleri kösteklediğini bu dönemde hamle ve inkılâp namına yapılanların aslında bu anayasayı zorlayıcı karar ve kanunlar sayesinde yapıldığını” savunmuştur. Gerçekten de 1924 Anayasası çok partili bir siyasal yaşamı yasaklayan hiçbir hüküm içermediğinden Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924) ve Serbest Cumhuriyet Fırkası (1930) girişimleri başarısız da olsa çok partili siyasal yaşama geçişi ifade ediyordu. 1937 yılında gerçekleştirilen anayasa değişiklikleri parti devlet özdeşliğini zirveye taşıdı. Ve bu özdeşliğin anayasallaşmasını sağladı. Bu değişiklik sonucu CHP’nin altı ok’u devletin temel nitelikleri haline geldi. Altı Ok’un Anayasaya girişi sırasında TBMM’de yapılan tartışmalar tek parti döneminde liberalizme duyulan tepkilerin hangi boyutlara ulaştığını göstermektedir. Özellikle Sırrı Bellioğlu⁴⁴⁴, İzmir mebusu Halil Menteşe,

⁴⁴² Aktaran: Bülent Tanör, a.g.e., s. 249- 252

⁴⁴³ Mümtaz Sosyal, **Anayasasının Anlamı**, Ankara, 1987, s. 51

⁴⁴⁴ Bellioğlu, iktisadi ve siyasi liberalizmin dünyada gerilemesine, kapitalizmin uluslar arası işleyişinin aksamasına ve otarşik rejimlerin yayılmasına rağmen, Türkiye’deki devletçilik uygulamasının liberalizmi ortadan kaldırmayacak bir sınırdan durmasını ve Türkiye’nin dışarıdan borç alarak ve uzman getirterek dünyaya açık bir iktisat politikası izlemesini savunmuştur. Bu bakımdan kendisini Mustafa Kemal’in gösterdiği hedefe başka bir yoldan ulaşmaya çalışan biri olarak tanımlar. Ancak 1930’ların giderek ideolojikleşen otoriter havası içinde Yakup Kadri tarafından ihanet içinde olmakla suçlanmaktan kurtulamaz. Keza dış borç ve dışarıdan uzman getirme teklifleri de, dönemin içe kapanmacı zihniyeti tarafından bağımsızlığa aykırı, anayasa ve Lozan’la bağdaşmaz teklifler olarak eleştirilir. Nitekim CHP’nin ideolojik denetimi arttıkça, TBMM içinde de bu görüşlere ve bilhassa Bellioğlu’na, başta Recep Peker olmak üzere parti ve hükümet üyelerinin ihtarları gelecektir. Bu dönem, parti ilkelerinin 1937’de anayasaya girmesi ve CHP ideolojisi dışındaki ideolojilerin yasaklanmasıyla sonuçlanacaktır. Bu bakımdan böyle bir ortamda Bellioğlu’nun fikirlerini ifade

ekonomide liberalizmi savunmaya kalktığı vakit devleti tebdil (değiştirme) cürmü içinde değerlendirilmiştir. Recep Peker “Türkiye Devleti’nin hayatı için liberalizm çok fena ve çok zararlı bir unsurdur, bugün liberalizm anarşi yaratabileceği gibi ekonomik bakımdan bir kısım yurttaşları diğer yurttaşlara istismar ettirebilir”. Dolayısıyla liberalizmin bireye ve çoğulculuğa yaptığı vurgu “sınırsız, imtiyazsız, kaynaşmış” bir toplum anlayışı karşısında tutunamamıştı. Tek parti kadrolarına hâkim olan anti liberal tavrın biraz da dönemin şartlarından kaynaklandığı bir gerçektir. Anti liberal tavır tesanütçü korporatizmden kaynaklanmıştır. Özellikle 1945’ten sonra çok partili siyasal hayata geçildiğinde, çoğunluğu sınırlamada demokratik temayüllerin yetersizliği ve kamuoyu tepkisinin cılızlığı gibi unsurların etkisiyle çok partili demokrasi deneyimi başarısızlıkla sonuçlanmıştır⁴⁴⁵.

1961 Anayasasında liberal bir takım esasların görülmesi bu anayasanın liberal bir metin olarak ortaya çıkması için amaçlanmış bir durum olmaktan çok bir yan etkiden kaynaklanmaktadır. 1961 Anayasası’nın hazırlanması sürecine damgasını vuran S. Sami Onar’ın bu konuya ilişkin anayasaların tarihsel bir gelişimin ürünü olduğuna ilişkin şu sözleri önemlidir: “*Anayasalar cemiyet içindeki muvazenesizliklerin haksızlıkların çıkardığı buhranların, ihtilallerin neticesinde husule gelen kuvvet muvazenelerinin birer ifadesi olarak doğmuşlardır. Anayasaları tarihi hadiseler ve istihaleler neticesinde doğan Fransa ve bilhassa İngiltere anayasaların beşiği olan memleketler tetkik edilirse bu muvazenenin mevcut*

etmekteki ısrarı, başlı başına kayda değerdir. Hüseyin Sırrı Bellioğlu, II. Meşrutiyeti hazırlayan liberal nesildir. Bu vasfıyla, 1930’daki Serbest Cumhuriyet Fırkası tecrübesinin CHP açısından başarısızlıkla sonuçlanması üzerine, devletçilik bahsinde ‘edepli tenkit’ yapmak üzere müstakil mebus olarak seçilenler arasında yer almıştır. Bellioğlu devletçiliğin mutedil sınırlar ötesinde liberalizmi ortadan kaldıracak bir mahiyet kazanma pratiği karşısında, TBMM kürsüsünden ve zaman zaman da basından liberalizmi savunmuştur. Tekel idaresi, bürokrasi, kamulaştırmalar şeklinde gelişen devletçiliğe karşı çıkan Bellioğlu, dış borç alınması, yabancı uzman getirilmesi, tekel idarelerine son verilmesi ve özel sektörün teşebbüsleri önündeki engellerin kaldırılması şeklindeki isteklerle liberalizm yanlısıdır. 1930’ların giderek otoriterleşen ve devletçilik ekseninde ideolojik bir denetime yönelen CHP karşısında, vatan hainliğine kadar varan ithamlar ve ihtarlara rağmen bu çizgisini devam ettiren Bellioğlu, 1935 seçimlerinde yeniden mebus seçilemeyecektir. Daha sonra da diktatörlüğe ve kötü yönetime karşı “mektupla muhalefeti” yüzünden hapis yatan Bellioğlu’nun, TBMM’nin 1931-1935 döneminin tartışmasız en renkli, en çalışkan milletvekili olması ve müzakerelerde açık liberal tutumuyla temayüz etmesine rağmen unutulmuş olması dikkat çekicidir. Sadece Bellioğlu’nun değil, bu dönem zarfında liberalizmin gördüğü muamelenin de unutulmasının, liberalizm ile Kemalizm arasındaki hesaplaşmanın gecikmesiyle ilişkilendirilmesi akla yakın bir izah olarak gelmektedir. Geniş Bilgi için bkz. Murat Yılmaz, “*Hüseyin Sırrı Bellioğlu*”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce-Liberalizm**, İletişim yay., İstanbul, 2001, s. 144-155.

⁴⁴⁵ Yusuf Şevki Hakyemez, a.g.m., s. 87

*kuvvetler arasında husule geldiği ve bundan sonra da bir tekemmül seyri takip ederek istihalelere uğradığı görülür.*⁴⁴⁶,

1961 Anayasasının hemen başlangıç kısmında yer alan ifadeler insan hak ve hürriyetlerini teminat altına almayı amaçlayan bir içerik taşımaktadır. 1961 Anayasası'nın demokratik hukuk devletinin bütün hukuki ve sosyal temelleriyle kurulması için hazırlandığına ilişkin işaretler taşır. Sözü edilen anayasanın ilk maddesi Türkiye Devletinin Cumhuriyet rejimiyle yönetildiğine ilişkin bir vurguyla başlar ve ikinci maddesi ise Türkiye Cumhuriyetinin demokratik, laik, sosyal bir hukuk devleti olduğunu belirtir. 4. madde egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait olduğu üzerindedir. Millet egemenliğini anayasal esaslara göre yetkili organları eliyle kullanır ifadesiyle de devlet organlarının anayasa ve hukuk kurallarına bağlı olarak çalışacaklarını teyit etmektedir. Kuvvetler Ayrılığı esasına dayanarak, anayasanın 3. kısmında yasama- yargı ve yürütmenin nasıl ve hangi anayasa ve yasa kurallarına göre faaliyette bulunacağı bildirilmiştir. Anayasanın üstünlüğünü ve bağlayıcılığını belirten 8. maddeye göre kanunlar anayasaya aykırı olamaz. Anayasa hükümleri yasama, yargı ve yürütme organlarını, idare makamlarını ve kişileri bağlayan temel hukuk kurallarıdır. Yasama organının işlemleri yeni kurulan Anayasa mahkemesinin yargısal denetimine bağlanmıştır⁴⁴⁷.

1961 Anayasası temel hak ve özgürlükleri daha fazla koruyorsa da bunun nedeni parlamento çoğunluğunu ele geçirebilecek potansiyel bir demokrat partivari iktidarı sınırlandırmak içindir. Başka bir deyişle temel hak ve özgürlükleri korumak için iktidarın sınırlandırılmasından ziyade, iktidarın sınırlandırılması için bu hak ve özgürlüklerin korunması söz konusu olmuştur. Ancak 1961 Anayasasının 1924 Anayasası aksine sosyal ve ekonomik haklara da yer vermesi 1961 Anayasasını daha liberal hale getirmeye yetmemiştir. Liberalizmin sosyal ve ekonomik haklar gibi pozitif özgürlükler karşısındaki geleneksel alerjisini hesaba kattığımızda bu anayasanın sadece negatif özgürlükleri güvenceye alan 1924 Anayasasının liberal

⁴⁴⁶ Sıddık Sami Onar, kaleme aldığı yazısında anayasal süreklilik üzerine değerlendirmelerde de bulunarak şu sonuçları paylaşmaktadır: "...1934, 1947 ve 1949 senelerinde İngiltere'de yaptığım seyahat ve tetkiklerin mukayesesi de bu tahavvülün ne kadar derin ve nafiz olduğunu bana göstermiştir. Fakat bu memleketlerde anayasa normları ve teamülleri o kadar köklü bir surette yerleşmiştir ki, içtimai ve iktisadi değişiklikler anayasa bünyesi üzerinde hiçbir esaslı değişiklik husule getirememiş, siyasi ve idari hayat bu tahavvüllerden katiyen müteessir olmamıştır". S. Sami Onar, a.g.m., s. 5

⁴⁴⁷ Ergun Özbudun, **Türk Anayasa Hukuku**, Ankara, 1990, s. 88- 89

çizgisinden uzaklaştığını bile söyleyebiliriz. 1961 Anayasasının yasaların anayasallığını denetleyecek bir kurum yaratması da tek başına bu anayasayı liberal kılmamaktadır. 1961 Anayasasını yapanları anayasa yargısı tesis etmeye yönelten temel kaygı iktidar karşısında bireylerin ve onların haklarını korumak değil, siyasal rejimi ve onun temel niteliklerini korumak olmuştur. Nitekim Anayasa Mahkemesi devlet karşısında bireylerin haklarını ve özgürlüklerini korumaktan çok bireyler ve siyasal partilerden gelen tehditler karşısında devleti ve onun ideolojisini koruyucu bir işlev görmüştür. 1961 Anayasası Türkiye’de asker-siyaset ilişkisinin patolojik bir hal almasına katkıda bulunmuş, 27 Mayıs 1960 darbesi kendisinden sonra belli aralıklarla askerinin siyasete müdahale etme geleneğini başlatmış ve hatta 1961 Anayasasının yürürlükte kaldığı 20 yıllık dönemde Cumhurbaşkanlığı koltuğuna askerlerin dışında hiç kimse oturamamıştır. Örneğin 1924 Anayasasında Genelkurmay Başkanlığı Savunma Bakanlığı içinde yer alan ve Başbakan’a bağlı bir kurumdu. Hâlbuki bugün 1961 Anayasasıyla kurulan MGK anayasal sistemin en etkili kurumlarından biri olmuştur. Böylelikle Demokrat Parti tecrübesinden ders almayan siyasal iktidar dizginlenmek istenmiştir. Tüm bunlara rağmen 1924 Anayasasında anayasa üstünlüğü dolaylı olarak ifade edilmişken 1961 Anayasasında doğrudan ifade edilmiş, iktidar yasama-yargı-yürütme organlarının ayrılmasıyla sınırlandırılmış, sivil toplum örgütlerinin oluşumuna zemin hazırlamış, 1961 Anayasası siyasi partileri demokratik hayatın vazgeçilmez unsuru olarak nitelemiş, toplu sözleşme, grev hakkı, önceden izin almaksızın dernek kurma hakkı, sendika kurma hakkı gibi haklar tanımıştır. 1924 Anayasasında Cumhuriyetin nitelikleri olarak; Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik, Halkçılık, Devletçilik, Laiklik ve İnkılâpçılık sayılmıştır. Oysa 1961 Anayasasında bu altı ilkedен Halkçılık, İnkılâpçılık ve Devletçilik kabul edilmemiştir. Nitekim 1961 Anayasası, sert nitelikli olmakla beraber kanunları yorumlama yetkisinin TBMM’ye ait olan 1924 Anayasasından daha gelişkindir. 1961 Anayasası ile bir önceki Anayasaya tepki olarak çoğulcu demokrasi anlayışı getirilmiştir. Bu en fazla egemenliğin kullanılmasında ve anayasal demokrasinin benimsenmesinde kendisini göstermiştir. 1961 Anayasası egemenliği kullanma noktasında artık TBMM’yi sadece “yetkili organlardan birisi konumuna getirmiştir”. Bunun yanında da Anayasa’da egemenliği kullanacak

organlar bunu “Anayasa’nın koyduğu esaslara göre” gerçekleştirmek zorundadırlar⁴⁴⁸.

S. Sami Onar’ın kaleme aldığı bir raporunda “...kanaatimce 1961 Anayasası 1960’daki müdahaleyi gerektiren nedenleri ortadan kaldıracak ve belirttiği amaçları gerçekleştirecek organlardan ve örgütlerden mahrumdur; bu bakımdan esasında noksan gördüğüm 1961 Anayasasının tadilini tabii ve zaruri bulmakta ancak tadil şekillerini yetersiz görmekteyim⁴⁴⁹” ifadeleri 1961 Anayasası’nın değiştirilmesine ilişkin gerekçelerin ortaya konulması açısından oldukça dikkat çekicidir. 12 Mart 1971 müdahalesi ile 1961 Anayasası üzerinde bir dizi operasyon yapılmış anayasanın yarattığı iktidar boşluğunu doldurmak amacıyla temel hak ve özgürlüklere sınırlamalar getirilmiş, hükümete, *Kanun Hükmünde Kararname* çıkarma yetkisi verilmiş, TRT ve üniversite gibi özerk kurumların özerklikleri kısıtlanmıştır. MGK’nın gücü artırılarak yargı ve siyaset üzerindeki militarist etki konsolide edilmiştir. DGM ve askeri yüksek idare mahkemesi kurulmuştur. 1971 ve 1973 Anayasa değişiklikleri yükselen polarizasyonu ve bunun sonucu ortaya çıkan şiddet ve terörü önlemede başarılı olamamıştır. Halbuki bu anayasadan değil Türkiye’yi 12 Eylül 1980 askeri müdahalesinin eşiğine getiren dinamikler, anayasadan ziyade dönemin siyaset anlayışındaki boşluklardan, uzlaşma kültürünün zayıflığından ve biraz da demokratik yaşama müdahale etmek isteyen siyaset dışı odakların gayretlerinden kaynaklanmaktaydı.

12 Mart tadilatlarına rağmen istenen noktaya getirilemeyen Anayasa meselesini halletmek için 12 Eylül Askeri müdahalesinin gerçekleştirildiği görüşü hâkimdir. Ülkeyi terör ve kargaşa ortamına sürüklemekten sorumlu tutulan 1961 anayasasına tepki olarak hazırlanan 1982 Anayasası doğal hak ve özgürlükler karşısında otoriteyi ön plana çıkarmıştır. Yaygın kanaate göre 1982 Anayasasının özü liberal anayasalardan ve 1961 Anayasasından farklı olarak özgürlük ve demokrasi değil devlet ve otoritedir. Anayasasının öncelikli kaygısı toplumu ve devleti bireylerden gelebilecek tehlikeler karşısında korumaktır. Otoriter özüne rağmen 1982 anayasasındaki başlangıç kısmı bu anayasada gösterilen hürriyetçi demokrasi ifadesine yer verilerek bir anlamda liberal demokrasinin evrensel kabul edilen ilkelerinin milli gözlükle görülmesi gerektiğini hatırlatmaktadır. 1961

⁴⁴⁸ Yusuf Şevki Hakyemez, a.g.m., s. 88

⁴⁴⁹ S. Sami Onar, a.g.m., s. 18

Anayasasında da olduğu gibi anayasa ideolojisine aykırı davranan siyasi partilerin kapatılması 1982 Anayasasında da vardır. Kuramsal anlamda 1982 Anayasası 1961 anayasasının geleneğini takip etti. Siyasal iktidarı sınırlayacak özerk kurumlar uygulamasına kısmen son verildi. Seçilmemişler etkilerini ve siyasal ağırlıklarını MGK ile hissettirdiler. Nitekim Postmodern darbe denilen 28 Şubat bu yüzden yaşandı. 1982 Anayasası buna rağmen siyasal iktidar karşısında bireysel hak ve özgürlükleri güvenceye ve korumaya almıştır. Şimdiye kadar 16 defa alınarak 4'ü geçici toplam 112 maddesi değiştirilen Anayasamızın 1995, 2001 ve 2004 ve 2010 Anayasaları en liberalleri olmuştur. 1995 yılında kutsal devlet ifadesi yerine “*yüce devlet*” ifadesi getirilmiş, 2001 değişiklikleriyle MGK'nın sistem üzerindeki etkisi azaltılırken, temel hak ve özgürlüklere yönelik sınırlandırmalar hafifletilmiştir. 2004 Anayasasıyla temel haklar alanında uluslararası sözleşmelerin kanunlara üstünlüğünün kabul edilmesi, DGM'lerinin kaldırılması YÖK'e Genelkurmay'ın üye göndermesinin engellenmesi, basım araçlarına müsadere uygulanmaması, Anayasadan ölüm cezasıyla ilgili hükümlerin çıkarılması, Liberalleşme ve Demokratikleşme açısından önemli adımlardı. Aslında bu değişikliklerin temel hedefi Avrupa Birliği'ne tam üyelik sürecinde Türk Hukuku ile AB Hukuku arasındaki uyumsuzlukları ortadan kaldırmaktı. Bu nedenle yapılan değişiklikler Uyum Paketi olarak nitelenmektedir⁴⁵⁰.

B. Onar Komisyonu ve Geçici Anayasa

27 Mayıs 1960 tarihinde yönetime el koyan MBK, hemen TBMM ve mevcut hükümeti feshetmişti. MBK yeni siyasal düzeni sağlamak için tüm siyasal faaliyetleri de yasakladı. 28 Mayıs tarihinde Orgeneral Cemal Gürsel MBK başkanlığının yanı sıra aynı zamanda Başbakan, Milli Savunma bakanı ve başkumandanlık görevlerini de aldı. Yeni bakanlar kurulu asker ve sivil üyelerden oluşuyordu. MBK'nın ülkenin yüz yüze bulunduğu bütün sorunları çözebilecek bir eylem planı yoktu. Üyelerinin çoğu düzeni sağlama ve bir genel seçimden sonra iktidarı politikacılara devretme konusunda samimi davranışlar sergiledi. Ne var ki, DP'nin otokratik siyasetine bir tepki olarak muhalefet iktidara geldiği zaman uygulayacağı bir reform tasarısı hazırlanmış durumdaydı. 1957 seçimlerinden hemen önce muhalefet partileri CHP,

⁴⁵⁰ Zühtü Arslan, “*Türkiye’de Anayasaçılık Hareketleri ve Liberalizm*”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce- Liberalizm**, İletişim yay., İstanbul, 2001, s. 272- 304.

Hürriyet Partisi ve Cumhuriyetçi Millet Partisi, anayasayı değiştirmeyi ve iki meclisli bir yasama kurumu oluşturmayı; yasaların hukuka uygunluğunu denetleyecek bir anayasa mahkemesi kurmayı, çoğunluk diktatörlüğünü önlemek için oransal temsil sağlamayı ve sendikalı işçilere grev hakkı vermeyi vaat eden bir ortak bildiri çıkarmışlardı. CHP daha da ileri gitti ve devlet memurlarına da sendika kurma hakkı vermeyi, anti-demokratik yasaları kaldırmayı ve partizanca yönetime son vermeyi vaat etti. Kendi çözümlerini ortaya koyamayan MBK bir grup akademisyeni bir komisyon oluşturarak yeni bir anayasa hazırlamaya davet etti⁴⁵¹.

Aynı gün İstanbul Üniversitesi Rektörü Sıdk Sami Onar'ın başkanlığını yaptığı bir komisyon oluşturuldu. Bu komisyon yeni bir anayasa oluşturmakla görevlendirildi. S. Sami Onar da Demokrat Parti iktidarına karşı muhalefetleriyle adını duyurmuş olan profesörlerden bir bilim heyeti oluşturdu. Yeni Anayasayı hazırlamakla görevlendirilen bu bilim heyeti ilk iş olarak "Anaysa Komisyonu Raporu" adını taşıyan bir bildiri yayınladı. Bildiri de Demokrat Parti iktidarının meşruiyetini yitirdiği ve yeni yönetimin meşru olduğu açıklandı⁴⁵².

S. Sami Onar başkanlığındaki komisyon, 27 Mayıs Askeri Müdahalesi'nden bir gün sonra sunduğu ve bir takım tarihçiler tarafından "*modern fetvaya benzetilen*" ön rapor sundu. Bu bildiride profesörler Demokrat Parti hükümetinin özellikle de tahkikat komisyonlarını kurduğu için anayasaya aykırı davranmış olduğu ve bu yüzden de meşruluğunu yitirdiği gerekçesiyle askeri müdahaleyi haklı gösteriyorlardı⁴⁵³. Komisyon ordunun siyasal yönetimi ele almasını, askeri bir darbe olarak değil, bozulmuş bir siyasal iktidarın yerine meşru bir iktidarı getirme yolu olarak tanımladı. Demokratların yönetimi altında siyasal iktidarın kişisel ve sınıfsal hırs nedeniyle tamamen yozlaşmış olduğunu ifade etti. Bu yüzden devlet artık topluma hizmet etmiyordu. Demokrat Parti yasal olarak iktidara gelmiş olabilirdi, ancak bir hükümetin yasallığı iktidara geliş biçiminde değil, onun anayasaya ve basın ve ordu, üniversite gibi kurumlara olan saygısında yatıyordu. Demokrat Parti bu saygıyı göstermemiş ve bu nedenle iktidarın kaynağı olan meşruiyetlerini yitirmişlerdi. MBK hükümeti devirmenin ve iktidarı ele geçirmenin meşruluğu

⁴⁵¹ Feroz, Ahmad, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, a.g.e., s. 164

⁴⁵² Hakan Tanıttıran, **1960 Darbesi Üzerine Bir Değerlendirme**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1992, s. 66; **bkz. Ek 38**

⁴⁵³ Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İstanbul, 2006, s. 353

konusunda bir hamlede yeni gerekçeler sağlamış oldu. S. Sami Onar komisyonu siyasal otoritenin ve yasal hükümetin kurulmasından önce devletin yenilenmesini ve yeni toplumsal kurumların oluşturulmasını tavsiye etti. Bu da yeni bir anayasanın hazırlanmasını, yeni yasaları ve kurumları ve yeni bir seçim yasasını gerektiriyordu. MBK bu görevleri yerine getirmek için profesörlerin 12 Haziran 1960'da geçici bir anayasayla meşrulaştırdıkları bir ara hükümet kurdu⁴⁵⁴.

12 Haziran 1960'da 27 maddeden oluşan ve “1924 Tarih Ve 491 Sayılı Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun Bazı Hükümlerinin Kaldırılması ve Bazı Hükümlerinin Değiştirilmesi Hakkında Geçici Kanun” adını taşıyan “Geçici Anayasa” açıklanmıştır. Böylece Kurucu Meclisin oluşmasından önce MBK o güne kadar fiili olarak kullandığı yönetim yetkisine yasal bir dayanak sağlamış oldu. Fakat bu kanun 27 Mayıs 1960'dan itibaren geçerli sayıldı. Yasanın ilk biçiminde yer alan “geçici” ifadesi 12 Ağustos 1960 tarihinde kaldırıldı. 55. sayılı yasa kapsamında 1924 Anayasasının bir takım hükümlerinde değişiklikler de yapıldı. Geçici anayasada yer alan 27 maddelik kanun metnin oluşturulmasında, H. N. Kubalı, H. V. Velidedeoğlu, M. Aksoy, M. Özdağ, N. Esin ve A. Artus'un içinde bulunduğu komisyon etkili oldu. *Geçici Anayasa* dört bölümden oluştu. İlk bölüm genel hükümler [1- 8 madde]; ikinci bölüm Milli Birlik Komitesi [9- 16 madde], üçüncü bölüm, devlet başkanı [17- 18 madde], dördüncü bölüm bakanlar kurulu [19- 27 madde] başlıklarını taşıyordu. Metin askeri müdahalenin meşruiyetini vurgulamakta ve aynı zamanda yasal- hukuki dayanağına da vurgu yapmaktadır⁴⁵⁵.

1924 tarih ve 491 sayılı *Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun Bazı Hükümlerinin Kaldırılması ve Bazı Hükümlerinin Değiştirilmesi Hakkında Geçici 1. No'lu Kanun*⁴⁵⁶, 14. 06. 1960 tarihinde kabul edilmiştir. Buna göre; birinci bölüm, genel hükümler kısmında Milli Birlik Komitesi'nin meşruluğuna ilişkin genel açıklamalar içinde şu ifadeler yer almıştır: İktidar partisi idarecileri tarafından Anayasa'nın çiğnenmesi, Türk Milletinin bütün fert ve insanlık hak ve hürriyetlerinin ve masuniyetlerinin ortadan kaldırılması, muhalefet murakabesi işlemeze hale getirilerek

⁴⁵⁴Feroz, Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, a.g.e, s. 164- 165

⁴⁵⁵A. Şeref Gözübüyük, a.g.e., s. 85-93

⁴⁵⁶*Düştur*, 4. Tertip, Cilt:1 s. 36 vd.; Resmi gazete, 14. 06. 1960 gün ve 55 sayılı kanunun 4. Maddesi ile “Bu kanunun yayımı tarihinden evvel Türkiye Cumhuriyeti Birlik komitesince kabul edilmiş olan geçici kanunlarda yazılı ve bu kanunlara matuf bulunan (geçici) kelimeleri kaldırılmıştır”.

tek parti diktası kurulması suretiyle Türkiye Büyük Millet Meclisi fiilen bir parti grubu durumuna düşürülmüş ve meşruluğunu kaybetmiştir.

Ordu Dâhili Hizmet Kanunu'nun 34. maddesi ile “Türk yurdunu ve Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile tayin edilmiş olan Türkiye Cumhuriyetini kollamak ve korumak vazifesi kendisine verilmiş olan Türk Ordusu, vatandaşı birbirine düşürmek suretiyle Türk vatanını ve millî varlığı tehlikeye koymuş olan eski iktidara karşı bu mukaddes kanuni vazifesini yerine getirmek ve hukuk devletini, yeniden kurmak için, Türk Milleti adına harekete geçerek, Milleti temsil vasfını kaybetmiş olan Meclisi dağıtıp iktidarı, geçici olarak, Milli Birlik Komitesine emanet etmiştir.

Millî Birlik Komitesi, yeni Anayasa ve Seçim Kanunu, demokratik usullere uygun olarak, kabul edilip buna göre en kısa zamanda yapılacak genel seçimlerle yeniden kurulacak olan Türkiye Büyük Millet Meclisine iktidarı devredeceği tarihe kadar Türk Milleti adına hâkimiyet hakkını kullanır. Türkiye Büyük Millet Meclisinin Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'na göre sahip olduğu bütün hak ve yetkiler, bu süre içinde, Millî Birlik Komitesine aittir⁴⁵⁷. Sözü edilen geçici kanuna göre; Millî Birlik Komitesi üyeleri kendi aralarında ve Türk Milleti huzurunda şu yeminle vazifeye başlarlar: “*Bir karşılık beklemeden, ahlâk, adalet, hukuk ve insan hakları prensiplerinden ve vicdani kanaatlerimden başka bir sınırla bağlı olmaksızın kendimi Türk Milletine- adadım. Vatanın ve Milletin mutluluğuna ve Milletin egemenliğine aykırı bir ülkü gütmeyeceğim. Demokratik Cumhuriyeti yeni Anayasaya göre düzenlemek ve iktidarı yeni Meclise devretmek ülküsüne bağlılıktan ayrılmayacağım. Bunun için şerefim, namusum ve bütün mukaddesatım üzerine and içerim*”⁴⁵⁸. Millî Birlik Komitesi yasama yetkisini doğrudan doğruya kendisi ve yürütme yetkisini Devlet Başkanınca tayin ve Komitece tasvip edilen Bakanlar Kurulu eliyle kullanır⁴⁵⁹.

Millî Birlik Komitesi, bakanları her vakit denetleyebilir ve görevinden çıkarabilir. Görevinden çıkarılan bakanın yerine yenisini Devlet Başkanı tayin eder⁴⁶⁰. Yargı hakkı, tarafsız ve bağımsız mahkemelerce kanun sınırları içinde, Millet adına kullanılır⁴⁶¹.

⁴⁵⁷ **Düster**, 4. Tertip, Cilt:1 s. 36 vd. (Madde 1)

⁴⁵⁸ **Düster**, 4. Tertip, Cilt:1 s. 36 vd. (Madde 2)

⁴⁵⁹ **Düster**, 4. Tertip, Cilt:1 s. 36 vd. (Madde 3)

⁴⁶⁰ **Düster**, 4. Tertip, Cilt:1 s. 36 vd. (Madde 4)

⁴⁶¹ **Düster**, 4. Tertip, Cilt:1 s. 36 vd. (Madde 5)

Geçici kanuna göre, bir önceki cumhurbaşkanı ile başbakan ve milletvekilleri ve eski iktidar üyelerini ve bunların suçlarına iştirak edenleri yargılamak üzere bir “Yüksek Adalet Divanı” kurulur. Yüksek Adalet Divanı, adli, idari ve askerî kazaya mensup hâkimler arasından, Bakanlar Kurulu’nun teklifi üzerine, Millî Birlik Komitesi’nce seçilecek bir başkan, sekiz asli ve altı yedek üyeden kurulur⁴⁶². Sanıkların sorumluluklarını araştırmak ve haklarında son tahkikat açılarak Yüksek Adalet Divanı’na verilmeleri gerekip gerekmediğine karar vermek üzere bir “Yüksek Soruşturma Kurulu” teşkil olunur. Yüksek Soruşturma Kurulu, Bakanlar Kurulu’nun teklifi üzerine, Türkiye Cumhuriyeti Milli Birlik Komitesi’nce seçilecek bir başkan ile yeteri kadar üyeden kurulur; bu kurulun teşkilâtı ve çalışma usulü özel kanunla belirtilir⁴⁶³. Yüksek Adalet Divanı Başsavcısı ile yeteri kadar yardımcı Türkiye Cumhuriyeti Millî Birlik Komitesince Yüksek Soruşturma Kurulu’nun Başkan ve üyeleri arasından seçilir⁴⁶⁴. Yüksek Adalet Divanının kararları kesindir; ancak idam kararlarının infazı Millî Birlik Komitesinin tasdikine bağlıdır.

Millî Birlik Komitesi üyeleri, bu üyelikten ayrılmış olsalar bile, Yüksek Adalet Divanında, Yüksek Soruşturma Kurulunda ve Divan Savcılığında diğer herhangi bir görev alamazlar. Yargılanmaları 1924 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’na göre, Divanı Âliye ait bulunan şahıslar hakkında soruşturma ve yargılama yetkisi dahi Yüksek adalet Divanı Yüksek Soruşturma Kurulu tarafından kullanılır⁴⁶⁵.

Kanun teklif etme hakkı Bakanlar Kurulu’na aittir. Millî Birlik Komitesi üyelerinden her biri de kanun teklif edebilir⁴⁶⁶. Milli Birlik Komitesi genel seçimlerle kurulacak Türkiye Büyük Millet Meclisinin görevine başlaması ile hukuki varlığını kaybeder ve kendiliğinden dağılmış olur⁴⁶⁷.

⁴⁶² **Düster**, 4. Tertip, Cilt:1 s. 36 vd. (Madde 6)

⁴⁶³ Bu fıkra 12.8.1960 gün ve 55 sayılı Kanun ile değiştirilmiştir. (4. Tertip *Düster*, Cilt. 1, s. 215 *Resmî Gazete*, 16.8.1960-10579). *Fıkranın ilk şekli*: “Yüksek Soruşturma Kurulu, Bakanlar Kurulunun teklifi üzerine, Millî Birlik Komitesince seçilecek bir Başkan ile otuz üyeden kurulur; bu kurulun teşkilâtı ve çalışma usulü özel kanunla belirtilir.

⁴⁶⁴ Bu fıkra 12.9.1960gün ve 81 Sayılı kanun ile değiştirilmiştir (**Düster**, 4. Tertip, Cilt: 1, s. 325; *Resmî Gazete*, 16.9.1-960-10605) *Fıkranın ilk şekli*: “Yüksek Adalet Divanının Başsavcısı ile beş yardımcısı, Yüksek Soruşturma Kurulu 'Başkan ve üyeleri arasından, Bakanlar Kurulunun teklifi ile Millî Birlik Komitesince tâyin edilir.”

⁴⁶⁵ Bu madde 12.8.1960 gün ve 55 sayılı Kanunla değiştirilmiştir (4. Tertip *Düster*, cilt 1, s. 215; *Resmî Gazete* 16.8,1960–10579). *Bu maddenin ilk şekli*: “Geçici Kanun teklif etme hakkı Bakanlar Kuruluna aittir. Milli Birlik Komitesi üyelerinden her biri de geçici kanun teklif edebilirler”.

⁴⁶⁶ **Düster**, 4. Tertip, Cilt:1 s. 36 vd. (Madde 7)

⁴⁶⁷ **Düster**, 4. Tertip, Cilt:1 s. 36 vd. (Madde 8)

1924 Tarih ve 491 Sayılı Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun Bazı Hükümlerinin Kaldırılması ve Bazı Hükümlerinin Değiştirilmesi Hakkında Geçici kanunun ikinci bölümü Milli Birlik Komitesinin kuruluş, görev ve yetkilerini tanımlamaktadır. Milli Birlik Komitesi, bu kanunun altında imzası bulunan Başkan ve üyelerden kurulur⁴⁶⁸. Milli Birlik Komitesi üyeleri, kendi dileğiyle komiteden çekilebilir fakat ikinci maddede yazılı yemine ihanetleri mahkeme hükmü ile sabit olmadıkça komiteden çıkarılamaz⁴⁶⁹. Vatana ihanet, irtikâp, hırsızlık, sahtekârlık, dolandırıcılık, emniyeti suistimal gibi şeref ve haysiyet kırıcı suçlardan veya adam öldürmekten mahkûm olanların veya kamu haklarından iskat edilmiş bulunanların komite üyeliği düşer⁴⁷⁰.

Milli Birlik Komitesinin bir üyesi hakkında 10 ve 11. maddelerdeki suçlardan biri ile soruşturma açılabilmesi yahut bu üyenin tevkif edilmesi veya yargılanması için Millî Birlik Komitesi üyelerinin yedide altısının katılacağı toplantıda bulunan üyelerin beşte dördünün oyu ile karar verilir. Bir üye hakkında diğer suçlardan dolayı soruşturma yapılması ve bu-üyenin yargılanması, Millî Birlik Komitesi'ndeki görevinin sona ermesine bırakılır. Bu süre içinde zamanaşımı işlemez⁴⁷¹.

Milli Birlik Komitesi üyeliği ile devlet memurluğu aynı kişide ancak onun rızası ve komitenin tasvibi ile birleşebilir. Millî Birlik Komitesi-üyelerinden yedide birinden fazlası Hükümet merkezi dışında devamlı görev alamaz. Milli Birlik Komitesi müzakereleri, Komite İçtüzüğü gereğince yapılır. Milli Birlik Komitesi adi çoğunlukla aksine karar vermedikçe, Komitenin müzakereleri gizli yapılır ve müzakere ve kararları yayınlanamaz. Millî Birlik Komitesi Başkanının bulunmadığı Komite toplantılarına üyelerden her biri, soyadı alfabe sırasına göre, başkanlık eder. Başkanlık Kâtipliğini Komitenin en genç iki üyesi yapar Komitede, her üye bir oy sahibidir. Oylar eşit olursa, Başkanın bulunduğu tarafın oyuna uyulur⁴⁷². Sözü edilen kanunun üçüncü bölümü ise devlet başkanı görev ve yetkilerine ayrılmıştır. Milli Birlik Komitesinin Başkanı aynı zamanda devletin ve Bakanlar Kurulu'nun Başkanıdır. Devlet Başkanı; hastalık, yurtdışına çıkma vesaire sebeplerle vazifesi başında bulunmadığı zaman, kendisine Millî Birlik Komitesinin en yaşlı üyesi vekâlet eder. Bu şekil aynı süre içinde Millî Birlik Komitesine de Başkanlık eder.

⁴⁶⁸ **Düster**, 4. Tertip, Cilt:1 s. 36 vd. (Madde 9)

⁴⁶⁹ **Düster**, 4. Tertip, Cilt:1 s. 36 vd. (Madde 10)

⁴⁷⁰ **Düster**, 4. Tertip, Cilt:1 s. 36 vd. (Madde 11)

⁴⁷¹ **Düster**, 4. Tertip, Cilt:1 s. 36 vd. (Madde 12)

⁴⁷² **Düster**, 4. Tertip, Cilt:1 s. 36 vd. (Madde 13, 14, 15 ve 16)

Devlet Başkanının, çekilmesi, ölümü vesaire sebeplerle Başkanlık boşalırsa yenisi seçilinceye kadar, Komitenin en yaşlı üyesi Devlet ve Millî Birlik Komitesi Başkanlıklarına vekâlet eder. Yeni Devlet Başkanı, Millî Birlik Komitesi üyeleri arasından ve bu üyelerin yedide altısının katılacağı ilk toplantıda üçte iki çoğunlukla seçilir. Devlet Başkanı ayrı zamanda başkumandandır⁴⁷³. Devlet Başkanı, Millî Birlik Komitesince kabul edilen kanunları en geç yedi gün içinde ilân eder. İlânını uygun bulmadığı kanunları, tekrar görüşülmek üzere, bu husustaki gerekçe ile birlikte, Komiteye geri gönderir. Komite, bu kanunu beşte dört çoğunlukla kabul ederse, Devlet Başkanı bunu en geç beş gün içinde ilân eder Devlet Başkanı, .Bakanlar Kurulunun teklifi üzerine, hükümlülerin, cezalarını, devamlı sakattık veya yaşlılık gibi sebeplerden dolayı kaldırabilir veya hafifletebilir"; ancak Devlet Başkanı bu yetkisin devrilen iktidar zamanında işlenen siyasi suçlardan veya siyasi maksatlı katil ve müessir fiillerden veya görevi kötüye kullanma, irtikâp, nüfuzun kötüye kullanılması suretiyle ve başka yollarla haksız servet yapmaktan hüküm giyenler hakkında kullanamaz⁴⁷⁴.

Kanunun dördüncü bölümü Bakanlar kuruluna ilişkin hükümleri kapsamaktadır. Her Bakan, Bakanlar Kurulunca güdülen genel siyasetten kurulun diğer üyeleri ile birlikte, sorumludur. Bakan kendi yetkisi içindeki işlerin yürütümünden ve maiyeti de bu alandaki fiili ve işlemlerinden sorumludur⁴⁷⁵. İzinli veya mazeretli olan bir Bakana, Bakanlar Kurulu üyelerinden biri Devlet Başkanınca vekil tayin edilir. Ancak her Bakan kendi aslî vazifesinden başka, bir Bakanlığa vekâlet edebilir⁴⁷⁶. Bakanlar; Millî Birlik Komitesi üyelerinden veya 27 Mayıs 1960 tarihinde herhangi bir siyasi partiye kayıtlı olmayan vatandaşlardan seçilir⁴⁷⁷. Bakanlar Kurulu, kanunların uygulanışını göstermek yahut kanunun emrettiği işleri belirtmek üzere, içinde yeni hükümler bulunmamak şartıyla, tüzükler çıkarır. Tüzükler Devlet Başkanının tasdik ve ilanı ile yürürlüğe girer⁴⁷⁸. Tüzüklerin kanuna aykırılığı iddia olunursa bunun çözüm yeri Millî Birlik Komitesidir. Millî Birlik Komitesi üyeleri Bakanlar, Millî Birlik Komitesince kurulan “Yüksek Adalet

⁴⁷³ **Düster**, 4. Tertip, Cilt:1 s. 36 vd. (Madde 17)

⁴⁷⁴ **Düster**, 4. Tertip, Cilt:1 s. 36 vd. (Madde 18)

⁴⁷⁵ **Düster**, 4. Tertip, Cilt:1 s. 36 vd. (Madde 19)

⁴⁷⁶ **Düster**, 4. Tertip, Cilt:1 s. 36 vd. (Madde 20)

⁴⁷⁷ **Düster**, 4. Tertip, Cilt:1 s. 36 vd. (Madde 21)

⁴⁷⁸ **Düster**, 4. Tertip, Cilt:1 s. 36 vd. (Madde 22)

Divanı” Hâkimleriyle Savcıları ve Yüksek Soruşturma Kurulu üyeleri, malî ve iktisadi konularda incelemelerde bulunmak üzere görev alanlar; görevlerine mal beyanı ile başlarlar ve görevlerinin sonunda, mal beyanı ile ayrılırlar⁴⁷⁹. Millî Birlik Komitesi ayrıca, lüzum gördüğü şahıslardan mal beyanı isteyebilir. 1924 tarih ve 491 sayılı Teşkilat-ı Esasiye Kanununun 4–7, 9–25, 27–36, 38-40'ıncı maddeleri ile 41'inci maddesinin ikinci ve üçüncü cümleleri ve 42–50, 52, 61–67, 95, 102, 104'üncü maddeleri hükümleri yürürlükten kaldırılmıştır⁴⁸⁰.

Eski iktidar mensuplarından, kendilerinin ve yakınlarının servetlerini meşru yollardan edindiklerini mahkemede ispat edemeyenler hakkında Teşkilat-ı Esasiye Kanununun 73'üncü maddesinde yazılı müsadere yasağı yürürlükten kaldırılmıştır. Teşkilat-ı Esasiye Kanununun yürürlükte kalmış olan hükümlerinin ve bu geçici kanunun Hükümlerinden herhangi birinin değiştirilmesi veya kaldırılması, Millî Birlik Komitesi üyelerinin beşte birinin teklifi üzerine beşte dördünün oyu ile mümkündür. Teşkilat-ı Esasiye Kanununun, Devlet şeklinin Cumhuriyet olduğu hakkındaki birinci maddesinde değişiklik yapılması hiçbir suretle teklif dahi edilemez⁴⁸¹. Bu haliyle 1923'den bu yana Cumhuriyet'in sürekliliği ve sonsuzluğu bir aynasal düsturdur. Aynı zamanda 1961 Anayasası 1. maddesi bu bağlamda devletin başı ile yasama organı üyeleri bu makamlara irsiyet- veraset yoluyla ve ömür boyu değil, seçimle ve belli süre için gelmelerinin teminatı durumundadır⁴⁸². Bu kanun, 27 Mayıs 1960 tarihinden itibaren yürürlüktedir. Millî Birlik Komitesince Bakanlar Kurulunca 27 Mayıs 1960 gününden başlayarak bu geçici kanunun yayınlanması tarihine kadar çıkarılmış plan kararname ve alınmış olan karar ve tedbirler muteber ve mer'idir⁴⁸³.

C. Kurucu Meclis

Türkiye'de ilk kurucu Meclis uygulaması, 1961'de yaşanan bu deneyimdir. Gerçi 1920'de TBMM'ne giden yolda Mustafa Kemal ilkin bir “*meclis-i müessisan*”

⁴⁷⁹ **Düstur**, 4. Tertip, Cilt:1 s. 36 vd. (Madde 23)

⁴⁸⁰ **Düstur**, 4. Tertip, Cilt:1 s. 36 vd. (Madde 24)

⁴⁸¹ **Düstur**, 4. Tertip, Cilt:1 s. 36 vd. (Madde 25)

⁴⁸² Bülent Tanör, a.g.e., s. 295

⁴⁸³ **Düstur**, 4. Tertip, Cilt:1 s. 36 vd. (Madde 26); Bu madde, 12.8.1960 gün ve 55 sayılı Kanun ile kaldırılmıştır. (**Düstur**, 4. Tertip, Cilt: 1, s. 215, *Resmî Gazete*, 16.8.1960-10579). Kaldırılan maddenin aslı şudur: “Millî Birlik Komitesince çıkarılan geçici kanunlar, yeni Anayasa'ya göre kurulacak Türkiye Büyük Millet Meclisince kaldırılmadıkça yürürlükte kalır.”

tasarlamıştı ama aldığı tepkiler yüzünden deneyim değişikliğine giderek “*selahiyeti fevkaladeyi haiz bir meclis*” biçimindeki daha ılımlı bir formülde karar kılmıştı. Ayrıca 1920 Meclisi’nin asıl ve öncelikli görevi bir anayasa yapmak değil, ülkeyi kurtarmaktı. Nitekim yeni bir anayasa yapma ihtiyacı ve fikri meclisin açılmasından birkaç ay sonra (Eylül 1920) ve biraz da pratik nedenlerden doğacaktı. 1960- 1961 döneminde kurucu meclis düşüncesi ve uygulaması ise doğrudan doğruya ve öncelikle yeni bir anayasa hazırlama amacıyla bağlantılıdır. Gerçi bu meclisin oluşum biçimi demokratik ve temsili değildi ama seçilecek temsilcilerin esas görevinin bir anayasa yapımı olduğu açıkça biliniyordu. Bu nedenle bu deney ve bunu izleyecek halkoylaması, Türkiye’de bir ilk oldu.

Kurucu Meclis’in aydın ağırlıklı oluşu, genel oya dayalı demokratik ve eşitlikçi bir temsilin öngörülmemiş olmasındandı. Ayrıca bu çerçeve içinde bile – DP’nin 1957 tarihinde % 47,7 oranında aldığı oy dikkate alınırsa- DP çizgisinin yarısına yakın bir oran demektir. Dolayısıyla Kurucu Meclis ile Temsilciler Meclisi’nin oluşum biçimi demokratik teori ve anlayış açısından özürliydi. Ama işte tam bu eşitsizlik ve kısıtlayıcılıktır ki, Temsilciler Meclisi’nin DP biçimi bir taşra tutuculuğuna değil, CHP eğilimli bir kentli- aydın üstünlüğüne sahne olmasını mümkün kılmıştır. Bunlar genelde seçim kanalları ne olursa olsun ilerici, demokrat, Atatürkçü, sosyal eğilimli gruplar olarak Temsilciler Meclisi’nde üst düzeyde bir temsil oranına ulaştı⁴⁸⁴.

Kurucu Meclis, Milli Birlik Komitesi’nden radikal kanat olarak bilinen askeri yönetimin uzun bir süre daha siyasal yönetimi elinde tutmak isteyen subaylar grubunun tasfiye edilmesinden sonra 13 Aralık 1960 tarihinde oluşturuldu ve çalışmalarına 6 Ocak 1961 tarihinde başladı⁴⁸⁵. Bu geçiş döneminde Milli Birlik Komitesi zaman zaman müdahale aleyhtarı basınının hedefi haline gelse de ordunun desteğini arkasına almış olmasından kaynaklanan bir avantajla icraatlarını kesintisiz sürdürmeyi başardı⁴⁸⁶. İki meclisli bir yapıdan oluşan Kurucu Meclis sayesinde

⁴⁸⁴ Bülent Tanör, a.g.e., s. 284

⁴⁸⁵ Mümtaz Soysal, **Anayasaya Giriş**, Ankara, 1968, s. 147

⁴⁸⁶ 14’lerin tasfiyesinden sonra Milli Birlik Komitesi aleyhine yapılan hareketler üzerine Birinci Ordu istihkam Taburu İstihkam Astsubay Sabahattin Hiçsönmez’in gönderdiği kınama telgrafı oldukça dikkat çekicidir. Umumi Katip Kur. Alb. Osman Köksal tarafından devlet ve hükümet başkanı Cemal Gürsel’e arz edilen telgraf şöyledir: “Son günlerde gazetelerde intişar eden gerici ve hiç sayılacak kadar sayıları az bazı bedbahtların gafletle devrim aleyhine yapmış oldukları hareketleri nefretle karşılarız. Bu gibi hareketler her an pasif kalacak bu cürete tevessül edenler her yerde ezilecek ve

yasama bakımından daha az ancak yürütme bakımından daha fazla bir denetleyici rol üstlendi. Meclis sisteminde iki meclisli yapının dönemin şartları içinde gerekliliğine olan inanç Sıddık Sami Onar tarafından şu satırlarla ifade edilmiştir: “*Tek dereceli seçimi ortadan kaldırmak veya oy verecek seçmenlerde bazı üstün nitelikler aramak doğru olmayacağı için yasama organında yapılacak ıslahatın iki meclis sisteminin kabulü ile gerçekleşebileceği kabul ediliyordu. Bu iki meclis sistemi 1946’dan beri fikir alanında, 1950’den sonra da bir kısım siyasi partilerce ortaya sürülmüştü. İkinci meclisin şekli hakkında başka memleketlerin Anayasalarında bir numune aramak doğru değildi. İkinci meclis ihtiyacı milletimizin kültür seviyesi bakımından bir asgari müstereke varamamasından, halkımızın din, mezhep, itikat görüşleri, etnik tesirler bakımlarından mütecanis olmamasından ve bunun neticesi olarak da toplumumuzun ihtiyaç duyduğu devrimlerin ve reformların bir takım menfi engellerle karşılaşmasından ileri geliyordu. Seçim sistemleri ne kadar mükemmel olsa ve fertlerimiz bu sistemleri ne derecede şuurlu bir surette uygulasalar bile oyların verilmesinde yukarıda arz edilen sebeplerin kötüye kullanılması nedeniyle devrimlerimiz ve milli birliğimiz aleyhine gerilik, hurafe ve bölücülük gibi etkilerden faydalanabilmek için bir takım tavizler verilirdi. Bu suretle ikinci meclisin doğrudan doğruya fertler tarafından seçilen üyelerden tereküp etmesinin kafi olmayacağı görülür*”⁴⁸⁷.

Temsilciler Meclisi Anayasa ile seçim yasalarının hazırlanmasında büyük katkılar sağladı. Kurucu Meclis 13 Aralık 1960 tarih ve 157 sayılı 1924 Tarih ve 491 Sayılı *Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nun Bazı Hükümlerinin Kaldırılması ve Bazı Hükümlerinin Değiştirilmesi Hakkında Geçici Kanuna ek Kurucu Meclis Teşkili* hakkında kanunla kuruldu. 44 maddeden oluşan kanunun ilk üç maddesinde genel hükümler yer aldı. Bu maddelerde Kurucu Meclis üyelerinin herhangi bir bölgenin, siyasi zümrenin veya kendilerini seçen kurum, kurul, makam ve mercilerin değil

inkılabın ışıkları altında daima iyiye doğru gitmeyi azmetmiş bir neslin torunları olarak bağlılığımızı bildirir bu cüretkarları şiddetle protesto ederiz”; **Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Cemal Gürsel Tasnifi**, Kutu No: 4 / 26, Fihrist No: 762/ 1 (30. 12. 1960). **bkz. Ek 39**; Benzer bir örnek de Milli Birlik Komitesi aleyhinde propaganda yapanlar arasında üç astsubayın bulunduğu öğrenilmesi üzerine Ordu Donatım Okulu astsubaylarının gönderdiği 29 Aralık 1960 tarihli kınama telgrafi için verilebilir. Telgrafta “Tarihin şan ve şeref dolu ordumuzun başardığı Milli İnkılabımıza karşı cephe ve komplo hazırlamak bedbaht ve küstahlığında bulunan bir avuç çapulcu arasında üç astsubayın da bulunuşu bizleri sonsuz bir üzüntüye gark etmiştir. En derin inanç ve bağlılığımızın kabulünü arz eder ellerinizden öperiz.” **Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Cemal Gürsel Tasnifi**, Kutu No: 4 / 26, Fihrist No: 762/ 1. (30. 12. 1960) **bkz. Ek 40**.

⁴⁸⁷ S. Sami Onar, a.g.m., s. 19

Türk Milletinin temsilcisi olduklarına ilişkin ön plana çıkan bir ayrıntıda yer aldı⁴⁸⁸. Bu hükümlere göre ve birinci madde gereğince Kurucu Meclis MBK üyeleri ile Temsilciler Meclisi Kanununa göre seçilecek üyelere oluşuyordu. İkinci madde demokrasi ve hukuk devleti esaslarını gerçekleştirip teminat altına alacak olan yeni Anayasa ile yeni seçim kanununun en kısa zamanda tamamlayarak en geç 29 Ekim 1961 tarihinde iktidarı yeni kurulacak TBMM'ye devredinceye kadar yasama yetkisi ile yürütme organını denetleme yetkisini Kurucu Meclis'e veriyordu. Ancak Kurucu Meclis'in kabul edeceği bu yeni Anayasa halkoyu- referandum ile kesinleşecekti⁴⁸⁹. Kurucu Meclis'in teşkiline ilişkin kanunun ayrıntıları şöyledir:

1924 tarih ve 491 sayılı Teşkilatı Esasiye Kanununun bazı hükümlerinin kaldırılması ve bazı hükümlerinin değiştirilmesi hakkındaki 12 Haziran 1960 tarihli ve 1 sayılı kanuna ek 157 no'lu "Kurucu Meclis Teşkili" hakkında Kanun, 1 Mart 1960 tarihinde kabul edildi. Birinci bölümde genel hükümler yer aldı. Bu hükümler arasında Kurucu Meclis'in genel karakteri hakkında esaslar yer aldı. Kurucu Meclis, Türk Milletinin zulme karşı direnme hakkını kullanmak suretiyle onun adına harekete geçen Türk Silahlı Kuvvetlerinin, meşruiyetini kaybetmiş olan idareyi 27 Mayıs 1960 Millî İhtilaliyle devirerek, meşru iktidarı emanet ettiği Millî Birlik Komitesi ile Demokratik Hukuk Devletinin kurulması yolunda ve mevcut şartlara uygun olarak milletin en geniş manasıyla temsili gayesini gözeterek ve bu kanun hükümlerine göre kurulacak olan Temsilciler Meclisinden teşekkül eder. Millî Birlik Komitesi, bu kanunun altında imzası bulunan, başkan ve üyelere kuruludur⁴⁹⁰. Kurucu Meclis, Demokrasi ve Hukuk Devleti esaslarını gerçekleştirip teminat altına alacak olan yeni Anayasa ile yeni Seçim Kanununu en kısa zamanda tamamlayarak en geç 29 Ekim 1961 tarihinde iktidarı yeni seçilecek Türkiye Büyük Millet Meclisine devredinceye kadar yasama yetkisi ile yürütme organını denetleme yetkisini bu kanundaki esaslara göre kullanır. Kurucu Meclisin kabul edeceği Anayasa, ancak halkoyu ile tasvip edildikten sonra kesinleşir⁴⁹¹. Kurucu Meclis üyeleri, herhangi bir bölgenin, siyasi zümrenin veya kendilerini seçen kurum, kurul, makam ve mercilerin değil Türk Milletinin temsilcileridir. Kurucu Meclis üyeleri,

⁴⁸⁸ **Düştur**, IV. Tertip, Cilt 1, s. 741 vd., Madde 3.

⁴⁸⁹ Ş. Süreyya Aydemir, **İkinci Adam**, a.g.e., s. 505- 506

⁴⁹⁰ **Düştur**, 4. Tertip, cilt: 1, s. 741 vd.; Resmi Gazete, 16.12.1960-10682 (1. Madde)

⁴⁹¹ **Düştur**, 4. Tertip, cilt: 1, s. 741 vd.; Resmi Gazete, 16.12.1960-10682 (2. Madde)

kendilerini seçen kurum, kurul, makam ve merciler de dâhil olmak üzere, Meclisteki çalışmaları ve kullanacakları oylar bakımından hiçbir yerden emir veya direktif almazlar ve yalnız yeminlerine ve vicdanlarına bağlıdırlar⁴⁹².

Kanunun ikinci bölümü temsilciler meclisinin kuruluşu ve temsilcileriyle ilgilidir. Temsilciler Meclisi, illerin ve aşağıda yazılı teşekküllerin Temsilciler Meclisi Seçim Kanununa göre seçilecek olan temsilcilerinden kuruludur: Devlet Başkanı ve Millî Birlik Komitesi tarafından seçilecek temsilciler şöyledir: Devlet Başkanı, Millî Birlik Komitesi, Bakanlar Kurulu üyeleri, iller temsilcileri, siyasi partiler temsilcileri, Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi, diğer teşekküller ve kurumlar temsilcileri, Barolar temsilcileri, basın temsilcileri, Eski Muharıpler Birliği temsilcileri, esnaf teşekkülleri temsilcileri, gençlik temsilcisi, işçi sendikaları temsilcileri, odalar temsilcileri, öğretmen teşekkülleri temsilcileri, Cumhuriyet Halk Partisi, tarım teşekkülleri temsilcileri, Üniversite temsilcileri, yargı organları temsilcileri. Millî Birlik Komitesi üyeliği ile Temsilciler Meclisi üyeliği, bir kişi üzerinde birleşemez. Temsilciler Meclisi üyeliğine, kısıtlı veya kamu hizmetlerinden yasaklı olmayan, ağır hapis cezası veya sahtecilik, dolandırıcılık, hileli iflâs, hırsızlık, emniyeti suiistimal, zimmet, irtikâp, rüşvet veya ihtilas suçlarından hüküm giymemiş, 25 yaşını bitirmiş ve en az lise veya benzeri öğretim kurumlarından diplomalı olan Türk vatandaşları seçilebilirler. Tarım, işçi ve esnaf kurullarınca seçilen temsilcilerin en az ilkokul mezunu olmaları şarttır. Faaliyetleri, yayınları ve davranışları ile 27 Mayıs İhtilâline kadar Anayasaya, İnsan Haklarına aykırı icraat ve siyaseti desteklemekte devam etmiş olanlar, Temsilciler Meclisine üye seçilemezler⁴⁹³.

Bu kanunda gösterilen üyeliği kaybetme hali dışında, Temsilciler Meclisi üyeleri hiçbir makam, merci, kurum veya kurul tarafından azledilemez; bunların sıfatlarına ve görevlerine son verilemez. Bir temsilcinin kendisini seçen kurum, kurul, makam, merci, meslek teşekkülü veya siyasi parti ile ilişkisi kesilse de temsilcilik sıfatı devam eder. Temsilciler Meclisi üyeleri; meclis içinde görevlerini yerine getirmek sırasındaki oy, mütalâa ve sözlerinden sorumlu tutulamazlar, Temsilciler Meclisi'nin tam üye sayısının salt çoğunluğu ile verilmiş bir kararı olmadıkça sanık olarak sorguya çekilemez, tevkif edilemez, herhangi bir şekilde kişi

492 **Düstur**, 4. Tertip, cilt: 1, s. 741 vd.; Resmi Gazete, 16.12.1960-10682 (3. Madde)

493 **Düstur**, 4. Tertip, cilt: 1, s. 741 vd.; Resmi Gazete, 16.12.1960-10682 (4, 5 ve 6. Maddeler)

hürriyetinden yoksun kılınamaz ve yargılanamazlar. Ağır cezayı gerektiren suçüstü hali bu hükmün dışındadır. Ancak bu halde yetkili makam, durumu hemen Temsilciler Meclisine bildirir. Seçilmesinden önce veya sonra Temsilciler Meclisi üyelerinden biri hakkında, verilmiş bir ceza hükmünün yerine getirilmesi, Meclisin hukuki varlığının sona ereceği zamana bırakılır. Temsilciler Meclisi üyeliği süresince dâva ve ceza sürme aşımı işlemez⁴⁹⁴.

Temsilciler Meclisi'nin üyeleri, bu Meclisteki görevlerini aksatmamak şartıyla, serbest, mahiyetteki mesleki faaliyetlerine devam edebilirler. Devlet veya diğer kamu tüzel kişileriyle bunlara bağlı teşekkül ve ortaklıklarda görevli iken Temsilciler Meclisine üye seçilenler, bu Meclis sona erinceye kadar görevlerinden izinli sayılırlar. Ancak üniversite öğretim üyeleri bu kayda tabi değildirler. 9. ve 10. maddede yer alan hükümler saklı kalmak üzere Temsilciler Meclisi üyeleri seçildikleri tarihten sonra Devlet ve diğer kamu tüzel kişileriyle bunlara bağlı teşekküllerde, Devletin ve diğer kamu tüzel kişilerinin doğrudan doğruya veya dolayısıyla katıldıkları ve ilgili oldukları teşebbüs ve ortaklıklarda görev alamazlar. Üniversite öğretim üyeliği bu hüküm dışındadır. Milletlerarası teşekküllerde Devletin temsilinin bu teşekküllerin statüleri gereğince ancak Yasama Meclisi üyeleri tarafından yapılması gereken haller müstesnadır. Temsilciler Meclisi üyeleri, seçildikleri tarihten sonra, Devletin ve diğer kamu tüzel kişilerinin herhangi bir taahhüt işini doğrudan doğruya veya dolayısıyla kabul edemezler ve bunların taraf oldukları anlaşmazlıklarda vekâlet alamazlar. İstifa eden veya Temsilciler Meclisi üyeliğine seçilmeye-engel olan bir suçtan dolayı kesin olarak hüküm giyen veya kısıtlanan kimsenin üyeliği kendiliğinden sona erer. Temsilciler Meclisi çalışmalarına özürsüz veya izinsiz olarak aralıksız (7) gün katılmayanlar ile özürsüz ve izinsiz geçecek süreler toplamı (21) günü geçenlerin üyelik sıfatının kalkmasına bu Meclisin tam üye sayısının salt çoğunluğu ile karar verilir⁴⁹⁵.

Temsilciler Meclisi Seçimi Kanununa göre seçilecek temsilciler, bu kanunun yayımından sonraki 21. günde, Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisi binasında saat 15'te en yaşlı üyenin başkanlığında kendiliğinden toplanırlar ve aşağıdaki şekilde and içerler: “*Yurdun bağımsızlığı ve bütünlüğü, milletin egemenliği ve mutluluğu, hukuk devleti, demokrasi ve insan hakları ilkeleri uğrunda bütün gücümle*

494 **Düster**, 4. Tertip, cilt: 1, s. 741 vd.; Resmi Gazete, 16.12.1960-10682 (7 ve 8. Maddeler)

495 **Düster**, 4. Tertip, cilt: 1, s. 741 vd.; Resmi Gazete, 16.12.1960-10682 (9., 10. ve 11. Maddeler)

çalışacağım. Adalet ve ahlâk esaslarına bağlılıktan-'ve yeni Anayasayı demokratik ve lâik Cumhuriyet esaslarına göre en kısa zamanda, hazırlamak ve. iktidarın yeni Meclise devretmek ülküsünden ayrılmayacağım. Bunun için şerefim, namusum ve bütün mukaddesatım üzerine and içerim⁴⁹⁶”.

Temsilciler Meclisi, ilk toplantısını takip eden üçüncü gününde toplanarak bir başkan, iki başkan vekili, dört kâtip ile iki idareci üyeden ibaret başkanlık divanını seçer. Başkan tarafsız olan üyeler arasından seçilir. Temsilciler Meclisi üyeleri, vazifeye mal beyanı ile başlarlar ve görevlerinin sonunda mal beyanı ile ayrılırlar. Temsilciler Meclisi, üye tam sayısının salt çokluğu ile toplanır; aksine hüküm bulunmayan hallerde hazır bulunan üyelerin salt çokluğu ile karar verir. Temsilciler Meclisinin görüşmeleri herkese açıktır ve Tutanak Dergisinde olduğu gibi yayınlanır. Bunların başka yollarla da yayınlanması önlenemez ve yayınlanmasından kimse sorumlu tutulamaz. Dış ve iç güvenliği" yakından ilgilendiren konularda, toplantıya katılan üyelerin üçte iki çoğunluğu ile kapalı oturuma karar verilebilir. Kapalı oturumların tutanaklarının yayınlanmasına aynı çoğunlukla karar verilmedikçe, bunlar ancak beş yıl sonra yayınlanabilir. Temsilciler Meclisi, hiçbir makam, merci, kurum veya kurul tarafından kapatılamaz. Bu kanunda gösterilen haller dışında tatil edilemez⁴⁹⁷.

Üçüncü bölüm ise Kurucu Meclis'in görev ve yetkilerine ilişkindir. Kurucu Meclisin başta gelen görevi, beşinci ve altıncı bölümlerdeki esaslara göre halkoyuna sunulacak yeni Anayasayı görüşüp kabul etmek ve Seçim Kanunu'nu yapmaktır. Bunun dışında kanunları yapma, değiştirme, yorumlama ve yürürlükten kaldırma; bütçe ve kesin-hesap kanun tasarılarını ve eklerini görüşme ve kabul etme; barışa, savaşa, yabancı devletlere karşı silahlı kuvvet kullanılmasına ve zorlama tedbirleri alınmasına karar verme; yabancı devletler ve milletlerarası teşekküllerle yapılan antlaşmalarla sözleşme ve her türlü anlaşmaları ve Bakanlar Kurulunca ilân edilen sıkıyönetim kararını onaylama yetkileri Kurucu Meclise aittir. Kanun teklif etme hakkı, Bakanlar Kurulu ile Kurucu Meclis üyelerine aittir. Kurucu Meclis üyelerince yapılacak kanun tekliflerinin, en az bir Millî Birlik Komitesi üyesi ile bir Temsilciler Meclisi üyesinin imzalarını taşıması şarttır. Kanun tasarıları, önce Temsilciler

496 **Düştur**, 4. Tertip, cilt: 1, s. 741 vd.; Resmi Gazete, 16.12.1960-10682 (12. Madde)

497 **Düştur**, 4. Tertip, cilt: 1, s. 741 vd.; Resmi Gazete, 16.12.1960-10682 (13, 14, 15, 16 ve 17. Maddeler)

Meclisinde görüşülür. Temsilciler Meclisi tasarıyı kabul, ret veya tadil ederek Millî Birlik Komitesine gönderir. Temsilciler Meclisinin reddettiği bir tasarı Millî Birlik Komitesince de reddedilirse, tasarı düşer. Millî Birlik Komitesi, Temsilciler Meclisinden gelen metni hiçbir değişiklik yapmadan kabul ederse, tasarı kanunlaşır. Millî Birlik Komitesi, Temsilciler Meclisinin kabul etmiş olduğu bir tasarıyı tamamıyla reddeder veya değiştirerek kabul ederse veya Temsilciler Meclisinin tamamıyla reddettiği bir tasarıyı olduğu gibi veya değiştirerek kabul ederse, tasarıyı Temsilciler Meclisine geri gönderir. Temsilciler Meclisi de Millî Birlik Komitesinin ret kararını benimserse, tasarı düşer. Temsilciler Meclisi, Millî Birlik Komitesince kabul edilen metni olduğu gibi benimserse tasarı kanunlaşır. Aksi halde, tasarıya ihtilafı kalan noktaları, Kurucu Meclisteki en kıdemli Yargıtay temsilcisinin başkanlığında Millî Birlik Komitesinden ve Temsilciler Meclisinden seçilmiş (Başkan dâhil) 7'şer üyeden kurulu bir Karma Komisyonda görüşülür. Karma Komisyonda beliren ayrı görüşler, Kurucu Meclisin birleşik toplantısında sözcüler tarafından izah edilir ve metinler görüşmesiz oylanır. Millî Birlik Komitesi üyeleri ve Temsilciler Meclisi üyeleri ayrı ayrı oylarını kullanırlar ve tasarı oylama yüzdeleri vasatilerine göre kabul veya red olunur. Kanunlar yayınlanmak üzere derhal Devlet Başkanına gönderilir. Kanunların görüşülmesinde gözetilecek süreler, Kurucu Meclis içtüzüğünde belirtilir⁴⁹⁸.

Devlet Başkanı, yayınlanmak üzere kendisine gönderilen kanunları bir defaya mahsus olarak yeniden görüşülmek üzere yedi gün içinde gerekçesi ile birlikte Kurucu Meclise gönderir. Yeni Anayasa ve Seçim Kanunu ile Bütçe Kanunu bu hükmün dışındadır. Geri gönderilen kanun, Karma Komisyonda müzakere edilir. Kurucu Meclisin birleşik toplantısında bir evvelki, maddeye göre oylanır. Ancak kabul nisabı 2/3 çoğunluktur. Bu takdirde kanun derhal yayınlanır. Kurucu Meclis, Anayasayı kabul ve kanun koyma dışındaki yetkilerini, Millî Birlik Komitesi ile Temsilciler Meclisinin bir arada toplanması suretiyle kullanır. 1961 yılına ait Bütçe Kanunu tasarısı ile katma bütçeler, Millî Birlik Komitesi ile Temsilciler Meclisinden seçilecek 10'ar üyeden kurulu bir Bütçe Komisyonunda incelenerek Kurucu Meclisin birleşik toplantısında görüşülüp kabul edilir. Bakanlık bütçeleri ile katma bütçeler, Mecliste tüm halinde görüşülür. Bölüm ve maddeler ayrı ayrı görüşülmez. Kabul

498 **Düster**, 4. Tertip, cilt: 1, s. 741 vd.; Resmi Gazete, 16.12.1960-10682 (18, 19. ve 20. Maddeler)

edilmeyen bütçeler, yeniden incelenmek üzere komisyona geri gönderilir. Kurucu Meclis üyelerinin masraf teklifinde bulunabilme usulleri içtüzükte düzenlenir⁴⁹⁹.

Kurucu Meclis'in toplantı ve görüşmeleri ise dördüncü bölümde belirtilmiştir. Kurucu Meclis aralıksız çalışır. Ancak zaruret halinde, Millî Birlik Komitesi ve Temsilciler Meclisinin birleşik toplantısında, toplantıya katılacakların üçte iki çoğunluğu ile 10 günü aşmamak üzere tatil kararı verilebilir. Tatil sırasında komisyonlar çalışabilir. Devlet Başkanı Kurucu Meclisi, Temsilciler Meclisi Başkanı Temsilciler Meclisini, tatil bitmeden toplantıya çağırabilir. Milli Birlik Komitesi ve Temsilciler Meclisi çalışmalarını kendi İchtüzüklerine göre yaparlar. Kurucu Meclisin birleşik toplantıları için ayrı bir içtüzük yapılır. Yeni içtüzüklerde hüküm bulunmayan hususlarda, eski Türkiye Büyük Millet Meclisi İchtüzüğü uygulanır. Kurucu Meclisin birleşik toplantılarında Başkanlık, Millî Birlik Komitesinin bu maksatla seçeceği üye ile Temsilciler Meclisi Başkanı arasında nöbetleşe yapılır. İlk birleşik toplantıya Millî Birlik Komitesi tarafından seçilen başkan, başkanlık eder⁵⁰⁰.

Kurucu Meclisin birleşik toplantıları Millî Birlik Komitesi ve Temsilciler Meclisi üye tam sayılarının salt çoğunlukları ile yapılır. Aksine hüküm olmadıkça kararlar hazır bulunan üyelerin salt çoğunluğu ile verilir. Ancak barışa, savaşa, yabancı devletlere karşı silahlı kuvvet kullanılmasına, zorlama tedbirleri alınmasına, yabancı devletler ve milletlerarası teşekküllerle yapılan antlaşmalarla Bakanlar Kurulunca ilân edilen sıkıyönetim kararını onaylamaya Kurucu Meclis üye tam sayısının üçte iki çoğunluğu ile karar verilir. Kurucu Meclisin birleşik toplantıları ve tutanakları hakkında, bu kanunun 16. maddesi uygulanır⁵⁰¹.

Beşinci bölümde ise Yeni Anayasanın, Seçim Kanununun Hazırlanması ve Kabulü'ne ilişkin maddeler yer almaktadır. Temsilciler Meclisi, Başkanlık Divanı seçiminin yapıldığı toplantıda, 20 üyeden kurulu bir Anayasa komisyonu ile aynı sayıda üyesi olan bir Seçim Kanunu Komisyonunu gizli oyla seçer. Komisyonlar derhal toplanarak başkan, başkanvekili ve sözcülerini seçerler. Temsilciler Meclisi ve yukarıdaki maddede sözü geçen komisyonlar, Anayasa ve Seçim Kanununun gecikmeden görüşülmesini ve kabulünü sağlayacak çalışma esasları ile usullerini derhal karara bağlarlar. İlgili komisyonca Anayasa ve Seçim Kanunlarının tamamen

499 **Düster**, 4. Tertip, cilt: 1, s. 741 vd.; Resmi Gazete, 16.12.1960-10682 (21, 22 ve 23. Maddeler)

500 **Düster**, 4. Tertip, cilt: 1, s. 741 vd.; Resmi Gazete, 16.12.1960-10682 (24, 25 ve 26. Maddeler)

501 **Düster**, 4. Tertip, cilt: 1, s. 741 vd.; Resmi Gazete, 16.12.1960-10682 (27 ve 28. Maddeler)

veya kısmen Temsilciler Meclisi Genel Kuruluna gönderilmesinden itibaren bunların görüşülmesine başlanır. Bu görüşmeler, en kısa zamanda bitirilecek surette, öncelikle yapılır. Anayasa ve Seçim Kanunu görüşmelerine başlandıktan sonra, haftada en az dört tam gün bu görüşmelere ayrılır. Anayasa ve Seçim Kanunu ile ilgili metinler, Temsilciler Meclisinde kabul edilip Millî Birlik Komitesine gönderildiğinde Komite bunları Temsilciler Meclisi Genel Kurulundaki görüşme süresinin yarısı kadar süre içinde sonuçlandırır. Bu süre 7 günden az olamaz. Millî Birlik Komitesi, Temsilciler Meclisinden gelen metni aynen kabul etmediği takdirde, Temsilciler Meclisinde yapılacak ikinci görüşme, Millî Birlik Komitesindeki görüşme süresinin yarısını geçemez. Ancak bu süre de 7 günden az olamaz. Temsilciler Meclisi, Millî Birlik Komitesinden gelen metni ikinci görüşmede aynen kabul etmediği takdirde, ihtilafli kalan noktaların halli için karma komisyon teşkil edilir, bu komisyonca kabul edilen metin, Kurucu Meclisin birleşik toplantısında öncelikle ve aralıksız olarak görüşülüp halkoyuna sunulacak hale getirilir. Anayasa ve Seçim Kanununun ihtilafli noktalarının halli için yapılacak Kurucu Meclisin birleşik toplantısı müzakerelerinde kararlar üçte iki çoğunlukla alınır⁵⁰².

Kurucu Meclisçe kabul edilen Anayasa ve Seçim Kanunu Devlet Başkanı tarafından derhal yayınlanır. Anayasanın halkoyuna sunulması tarihi ve siyasî partilerin Anayasa konusundaki propaganda serbestliği kararını Millî Birlik Komitesi verir. Türkiye Büyük Millet Meclisi genel seçim tarihi; halkoyu sonucu belli olduktan sonra ilk haftanın Cuma günü yapılacak Kurucu Meclis birleşik toplantısında, Türkiye Büyük Millet Meclisinin en geç 29 Ekim 1961'de görevine başlaması sağlanacak surette tespit edilir⁵⁰³.

Altıncı bölüm ise yeni anayasanın vaktinde yetiştirilememesinin veya reddedilmesinin sonuçlarına ilişkindir. Kurucu Meclis, Anayasa ile Seçim Kanununu en geç 27 Mayıs 1961 tarihine kadar tamamlar. Bu süre, bir defaya mahsus olmak üzere 15 gün uzatılabilir. Anayasa bu tarihe kadar yine tamamlanmış olmazsa, 35'inci maddeye göre Temsilciler Meclisinin yerini alacak yeni bir Temsilciler Meclisi seçilir. Halkoyu sonucunda Anayasa reddedilirse, her 100.000 nüfus için bir üye hesabıyla ve yeni Seçim Kanunu hükümlerine göre yeni bir Temsilciler Meclisi seçilir. Seçim tarihi halkoyunu müteakip ilk haftanın Cuma günü Kurucu Meclis

502 **Düster**, 4. Tertip, cilt: 1, s. 741 vd.; Resmi Gazete, 16.12.1960-10682 (29, 30 ve 31. Maddeler)

503 **Düster**, 4. Tertip, cilt: 1, s. 741 vd.; Resmi Gazete, 16.12.1960-10682 (32 ve 33. Maddeler)

birleşik toplantısında tespit ve ilân olunur. Bu Meclis, seçimin yapıldığı tarihin ertesi gününden başlayarak 5'inci gün saat 15'te Ankara'da çağrısız toplanır. Bu Meclisin görevine başlaması ile eski Temsilciler Meclisinin hukuki varlığı sona erer ve bu kanunla Temsilciler Meclisine verilmiş olan görev ve yetkiler kendiliğinden yeni Temsilciler Meclisine geçer. 35'inci maddeye göre halk tarafından seçilecek olan yeni Temsilciler Meclisinin ve Millî Birlik Komitesinin bu kanunda Anayasanın kabulü için konulmuş olan usul uyarınca ve en geç 29 Ekim 1961'de yeni Anayasaya göre Türkiye Büyük Millet Meclisinin görevine başlamasını mümkün kılacak bir süre içinde kabul edecekleri Anayasa, Devlet Başkanı tarafından derhal yayınlanır ve 2'nci maddenin son fıkrası dikkate alınmadan yürürlüğe girer. Bundan sonra 33'üncü madde hükümleri uygulanır⁵⁰⁴.

Kanunun yedinci bölümü bakanlar kurulunun seçilmesi ve denetlenmesi; yüce divan, anayasanın değiştirilmesi, değiştirilen anayasa hükümleri usul, yürürlük ve yürütmesine ilişkindir. Yürütme yetkisini kullanacak olan Bakanlar Kurulu Kurucu Meclis üyeleri arasından seçilebileceği gibi, dışardan da seçilebilirler. Dışardan seçilen Bakanlar da Temsilciler Meclisinin üyesi olurlar. Temsilciler Meclisi üyeleri; İçtüzük hükümlerine göre, sözlü veya yazılı olarak cevaplandırılması isteği ile Bakanlardan soru sorabilirler; Bakanlar Kurulunun veya bir Bakanın siyaset ve icraatı ile ilgili bir konunun aydınlatılması amacıyla genel görüşme açılmasını isteyebilirler; İçtüzük hükümlerine göre Meclis soruşturması talep edebilirler. Temsilciler Meclisi, Bakanlar veya bir Bakan hakkında Meclis soruşturması açılmasını uygun görürse, kararını Millî Birlik Komitesine bildirir. Millî Birlik Komitesinin de aynı yolda karar vermesi halinde Meclis soruşturması açılır. Millî Birlik Komitesi Bakanlar veya bir Bakan hakkında Meclis soruşturması açılmasına karar verirse, bu kararını Temsilciler Meclisine bildirir. Temsilciler Meclisinin de aynı yolda karar vermesi halinde Meclis soruşturması açılır. Temsilciler Meclisinin Bakanlar veya bir Bakan hakkındaki soruşturma kararı Millî Birlik Komitesi veya Millî Birlik Komitesinin Bakanlar veya bir Bakan hakkında soruşturma kararı Temsilciler Meclisi tarafından reddedilirse netice 20'nci maddeye göre karara bağlanır. 1 sayılı kanunun 4'üncü maddesi hükmü saklıdır⁵⁰⁵.

504 **Düster**, 4. Tertip, cilt: 1, s. 741 vd.; Resmi Gazete, 16.12.1960-10682 (34, 35. ve 36. Maddeler)

505 **Düster**, 4. Tertip, cilt: 1, s. 741 vd.; Resmi Gazete, 16.12.1960-10682 (37. Madde)

Meclis soruşturmasına karar verildiğinde, Millî Birlik Komitesi ile Temsilciler Meclisi'nden seçilecek yedişer üyeden kurulu bir Soruşturma Komisyonu gerekli soruşturmayı yapar. Bu Komisyonun raporu Kurucu Meclisin birleşik toplantısında görüşülerek, 1924 tarihli ve 491 sayılı Teşkilat-ı Esasiye Kanununun 60-66'ncı maddeleri uyarınca bir Yüce Divan kurulmasına mahal olup olmadığına karar verilir. Yargıtay ve Danıştay Başkan ve üyelerini ve Cumhuriyet Başsavcısı ve Danıştay Başkanının Sözcüsünü, görevlerinden doğan veya görevleriyle ilgili hususlarda soruşturma ve yargılama gerekirse, yine 1924 tarih ve 491 sayılı Teşkilat-ı Esasiye Kanununun 61-66'ncı maddeleri uygulanır⁵⁰⁶.

1924 tarih ve 491 sayılı Teşkilat-ı Esasiye Kanununun yürürlükte kalmış olan hükümlerinde; 12 Haziran 1960 tarih ve 1 sayılı Kanun ile tadillerinde ve bu kanun hükümlerinde herhangi bir değişiklik yapılabilmesi, Millî Birlik Komitesinin ve Temsilciler Meclisinin tam üye sayılarının üçte iki çoğunluğu ile ayrı ayrı verecekleri karara bağlıdır. İhtilâf halinde 20'nci madde hükümlerine göre hareket edilir ve oylama yüzdeleri vasatı asgari yüzde yetmiş beş olduğu takdirde tasarı kabul edilir. Değişiklik teklifi, Millî Birlik Komitesi üyelerinin üçte birinin ve iki Temsilciler Meclisi üyesinin imzası ile veya Temsilciler Meclisi üyelerinin üçte birinin ve iki Millî Birlik Komitesi üyesinin imzası ile yapılabilir⁵⁰⁷.

Kurucu Meclis üyelerine ait ödenek ve yolluklar özel kanunla tespit olunur. Ödenek ve yollukları tespit eden bu kanun hükümleri üzerinde yapılacak değişiklikler ve mezkûr kanun yerine kaim olacak hükümler müteakip yasama organının üyeleri için muteber olur. Ancak, Kurucu Meclis üyelerine ait ödenek birinci derecedeki Devlet memuru için tespit edilen aylık tutarından fazla olamaz⁵⁰⁸.

Bu kanun, 12 Haziran 1960 tarihli ve 1 sayılı Kanuna ek mahiyette olup sözü geçen kanunun, 1, 3, 7 ve 21'inci maddeleriyle 6'ncı maddesinin son fıkrası, 18'inci maddesinin birinci fıkrası ve 24'üncü maddesinin üçüncü fıkrası ile bu kanuna aykırı biçimle hükümler işbu kanuna uygun olarak değiştirilmiş ve 24'üncü maddesinin birinci fıkrasında yazılı ve yürürlükten kaldırılmış olan maddeleri arasından (60- 66) madde numaraları çıkarılmıştır. Bu kanunun maddeleri kenarındaki başlıklar, madde

506 **Düster**, 4. Tertip, cilt: 1, s. 741 vd.; Resmi Gazete, 16.12.1960-10682 (38. Madde)

507 **Düster**, 4. Tertip, cilt: 1, s. 741 vd.; Resmi Gazete, 16.12.1960-10682 (39. Madde)

508 **Düster**, 4. Tertip, cilt: 1, s. 741 vd.; Resmi Gazete, 16.12.1960-10682 (40. Madde)

hükümlerinin özünü göstermek amacıyla konmuş olup, metne dâhil değildir. Bu kanun yayımı tarihinde yürürlüğe girer. Bu kanunu Kurucu Meclis yürütür⁵⁰⁹.

Kurucu Meclis, kanuna imza atan 23 Milli Birlik Komitesi üyesi ve 158 sayılı Temsilciler Meclisi Kanununa göre seçilen üyelerle Bakanlar Kurulu üyelerinden oluşmaktaydı⁵¹⁰. Bütün bunlara karşılık yapılan seçimin önemli bir zaafı vardı. Temsilciler Meclisi üyelerinin seçilme yeterlilikleriyle ilgili yasa maddesindeki “*faaliyetleri, yayınları ve davranışlarıyla 27 Mayıs ihtilaline kadar Anayasa’ya insan haklarına aykırı icraat ve siyaseti desteklemekte devam etmiş olanlar Temsilciler Meclisine üye seçilemezler*” şeklinde kısıtlama bu organın ülkedeki siyasi kadro ve görüşleri tam olarak yansıtmasını önlemiştir. Aslında 27 Mayıs türü bir askeri eylemden sonra kurulan meclisin tam temsili nitelik taşımasını beklemek fazla olur. Hikmet Özdemir’in ifadesiyle “... belli ki, Kurucu Meclis, yasa tasarısını hazırlayan bilim kurulu, bu organın kendi deyimleriyle ülkedeki zinde kuvvetleri bir araya getirmesine önem vermiştir...⁵¹¹”. Kısacası kurucu meclis aslında temsilciler meclisi adını alan organla Milli Birlik Komitesinden teşekkül ediyordu. Buraya devlet başkanı ile Milli Birlik Komitesi üyeleri de belirli miktarda üye seçebileceklerdi. Ayrıca, vilayetler, siyasi partiler, kurumlar, barolar, basın, eski muharıpler, esnaf teşekkülleri adına temsilciler bulunacaktı⁵¹². 27 Mayıs hareketinden sonra ordu, hem siyasal hem de ekonomik yaşam içinde aktif bir güç olmuştur. Baskı grupları konusu, 27 Mayıs ihtilalinden sonra bir süre güncellik kazanmıştır. Bilindiği gibi devrimden sonra bir anayasa tasarısı hazırlamakla görevlendirilen bilim kurulunun hazırladığı ön-tasarı, ikinci bir meclisin kuruluşunda meslek teşekküllerinin temsiline geniş yer veriyor olması, meslek kuruluşlarının hızlı bir gelişme sonucunda baskı grubu faaliyeti göstermeleri beklentilerini de arttırdı⁵¹³.

509 **Düştur**, 4. Tertip, cilt: 1, s. 741 vd.; Resmi Gazete, 16.12.1960-10682 (41, 42, 43 ve 44. Maddeler)

⁵¹⁰ **Düştur**, IV. Tertip, Cilt 1, s. 754, Kanun No. 158

⁵¹¹ Hikmet Özdemir, “Siyasal Tarih- 27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesi”, **Çağdaş Türkiye, IV**, Yay. Yön. Sina Akşin, İstanbul, 2002, s. 237- 238

⁵¹² 158 sayılı kanuna göre Temsilciler Meclisine bilim, sanat, eğitim, askerlik, diplomasi, politika, iktisat ve ticaret gibi alanlarda başarı göstermiş kişiler arasından devlet başkanının 10, MBK’nın ise 18 üye seçeceği belirtilmiş ve ayrıca, il temsilcilerinden 75, CHP’den 49, CMKP’den 25, barodan 6, basından 12, eski muharip birliğinden 2, esnaf birliklerinden 6, gençlik teşkilatlarından 1, basından 12, eski muharip birliğinden 2, esnaf birliklerinden 6, gençlik teşkilatlarından 1, işçi sendikalarından 6, odalardan 10, öğretmen birliklerinden 6, tarım birliklerinden 6, üniversitelerden 2, yargı mensuplarından 12 temsilcinin seçileceği hükme bağlanmıştır. Tefik Çavdar, **a.g.e.**, s. 99- 100

⁵¹³ Seyfettin Aslan- Cengiz Gül, “Geçmişten Günümüze Türkiye’de Baskı Grupları”, **Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt 5, Sayı 1, 2004, s. 92

İşte bu seçileceklerin miktarı ile seçim şekilleri de Temsilciler Meclisi Kanunu tarafından tespit ediliyordu. Böylece ve Milli Birlik Komitesinden başka 256 üye, temsilciler meclisini teşkil edeceklerdi. Seçimler genel seçim niteliğinde değildi. Her grup veya teşekküle ait temsilci veya temsilcilerin nasıl seçileceği, Temsilciler Meclisi kanununda açıklanmıştı. Gerçekte Kurucu Meclis, geçici bir parlamento olup ülkeyi bir parlamento düzenine götürecekti. Kurucu meclis 6 Ocak 1961 tarihinde yeni meclis binasında açıldı. Böylece MBK, artık kayıtlı şartlı bir devlet düzenine girmiş oldu⁵¹⁴.

Temsilciler Meclisi Seçimi Kanunu 158 numaralı 13 Aralık 1960 tarihli resmi gazete ile yürürlüğe girdi. 1924 tarih ve 491 sayılı Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun bazı hükümlerinin kaldırılması ve bazı hükümlerinin değiştirilmesi hakkındaki 12 Haziran 1960 gün ve 1 sayılı Geçici Kanuna ek "Kurucu Meclis Teşkili Hakkındaki Kanun"a dayanarak Türkiye Cumhuriyeti Milli Birlik Komitesi ile birlikte Kurucu Meclisi teşkil edecek olan "Temsilciler Meclisi" üyelerinin seçiminde bu kanun hükümleri uygulandı⁵¹⁵. Temsilciler Meclisi illerin ve aşağıda yazılı teşekküllerin temsilcilerinden kuruldu. Devlet Başkanı ve Millî Birlik Komitesi tarafından seçilecek temsilciler bir Devlet Başkanı, on sekiz Milli Birlik Komitesi üyesi ve bundan başka Bakanlar Kurulu üyeleri, iller temsilcileri, siyasi partiler temsilcileri, diğer teşekküller ve kurumlar temsilcilerinden (barolar temsilcileri, basın temsilcileri, Üniversite temsilcileri, Eski Muharipler Birliği temsilcileri vb.) oluşuyordu⁵¹⁶.

Bilim, sanat, eğitim, askerlik, diplomasi, siyaset, iktisat ve ticaret gibi alanlarda başarı göstermiş kimseler arasından Devlet Başkanı 10 temsilciyi, Milli Birlik Komitesi 18 temsilciyi, Temsilciler Meclisi üyeliğine seçerler hükmü yer aldı. Millî Birlik Komitesi üyesi olan bakanlar hariç Bakanlar Kurulunun diğer üyeleri Temsilciler Meclisinin de üyesi olarak Temsilciler Meclisinde yer aldı. İller temsilcilerine ilişkin maddede; her 500.000 nüfusa bir temsilci hesabıyla; nüfusu

⁵¹⁴ Ş. Süreyya Aydemir, **İkinci Adam**, a.g.e., s. 506; TBMM'ye girebilmek için 25 yaşını doldurmuş olmak şartı getirildi. Şerafettin Turan, İsmet İnönü Yaşamı, Dönemi, Kişiliği, Ankara, 2000, s. 49; aynı zamanda geçici anayasanın 10. maddesi MBK üyelerinin kendi arzularıyla komiteden çıkabileceklerini fakat yeminlerine ihanetleri mahkeme hükmü ile sabit olmadıkça komiteden çıkarılmayacaklarını belirtiyordu. **Düştur**, IV. Tertip, Cilt 1, s. 741 vd. , Madde 10; **Resmi Gazete**, 14. 06. 1960- 10625.

⁵¹⁵ **Düştur**, 4. Tertip, cilt: 1, s. 754 vd.; Resmi Gazete, 16.12.1960-10682. (Madde 1)

⁵¹⁶ **Düştur**, 4. Tertip, cilt: 1, s. 754 vd.; Resmi Gazete, 16.12.1960-10682. (2. ve 5-17 arasındaki tüm maddeler.)

750.000'e kadar olan illerden bir, 750.001'den 1.250.000'e kadar olan illerden iki, 1.250.001'den 1.750.000'e kadar olan illerden üç, 1.750.001'den fazla nüfusu olan illerden dört, il temsilcisi seçilmesi kararlaştırıldı. Bu kanunun yayımı tarihinden itibaren on gün içinde, her ilçe merkezinde (illerin merkez ilçeleri dâhil) o ilçelerdeki en yüksek dereceli hâkimin çağrısı üzerine ve onun başkanlığında “ilçe delege seçme kurulları” toplanabilirdi. Çağrı, toplantıdan en az iki gün evvel toplantı yer ve saati belirtilmek suretiyle yapılırdı. Adlî teşkilât bulunmayan ilçelerdeki ilçe delege seçme kurulu başkanlığı, o yerin bağlı bulunduğu ağır ceza mahkemesinin yargı çevresi içinde olan yüksek dereceli hâkimlerden birinin Adalet Bakanlığınca görevlendirilmesi suretiyle ifa olunacağı belirtildi. İlçe delege seçme ve il temsilcisi seçme kurulları başkanlığını yapacak en yüksek dereceli hâkimin herhangi bir sebeple gayubeti halinde, o yerdeki diğer kıdemli bir hâkime, mevcut değilse, bağlı olduğu ağır ceza mahkemesinin yargı çevresindeki kıdemli hâkimlerinden birine bu görevi yapmak üzere, Adalet Bakanlığınca yetki verilebilecekti⁵¹⁷.

Partilerden gelecek temsilciler, bu partilerin genel kongrelerince seçilen en yetkili merkez organı ile her ilden seçilecek birer parti il delegesinin ve varsa partinin genel merkez kadın ve gençlik kolları başkanlarının bir araya gelmeleriyle teşekkül eden temsilci seçme kurulu tarafından bu kanunun yayımı tarihinden başlayarak en geç on beş gün içinde seçileceği 6. maddede yer buldu. Parti il delegesi; o partinin il idare kurulu ile ilçe idare kurullarınca seçilecek ikişer kişi ve varsa il merkezindeki parti danışma kurulu ile gençlik ve kadın kolları başkanlarının iştiraki ile teşekkül edecek delege seçme kurulları tarafından seçilebileceği de aynı madde de yer alıyordu⁵¹⁸.

Temsilciler Meclisi üyeliğine, kısıtlı veya kamu hizmetlerinden yasaklı olmayan, ağır hapis cezası veya sahtecilik, dolandırıcılık, hileli iflâs, hırsızlık, emniyeti suiistimal, zimmet, irtikâp, rüşvet ve ihtilas suçlarından hüküm giymemiş, temsilci seçilme tarihinden 25 yaşını bitirmiş ve en az lise veya benzeri öğretim kurullarından diplomalı olan Türk vatandaşları seçilebilirlerdi. Tarım, işçi ve esnaf kurullarınca seçilen temsilcilerin en az ilkokul mezunu olmaları şart koşuluyordu. Adayların, ifa ettikleri görev dolayısıyla seçimden belli bir müddet önce bu görevden istifa etmelerini gerektiren veya Yasama Meclisi üyeliğinin bu kamu hizmeti ile

⁵¹⁷ **Düştur**, 4. Tertip, cilt: 1, s. 754 vd.; Resmi Gazete, 16.12.1960-10682. (Madde 3 ve 4)

⁵¹⁸ **Düştur**, 4. Tertip, cilt: 1, s. 754 vd.; Resmi Gazete, 16.12.1960-10682. (Madde 6)

birleşemeyeceğine veya bağdaşamayacağına dair olan her türlü hükümler, bu kanunun uygulanmasında nazara alınmayacaktı. Faaliyetleri, yayınları ve davranışları ile 27 Mayıs Devrimine kadar Anayasaya ve insan haklarına aykırı ticaret ve siyaseti desteklemekte devam etmiş olanlar, Temsilciler Meclisine üye seçilemiyorlardı⁵¹⁹.

Bu kanunun yayımı tarihinden başlayarak en geç iki gün içinde, her il ve ilçede en yüksek dereceli hâkim sıfatıyla o ildeki seçim işlerini denetlemek, il temsilcisi seçme kuruluna başkanlık etmek ve başka temsilci seçme kurullarına katılacak delegelerin seçimleriyle ilgili uyuşmazlıkları kesin karara bağlamakla görevli hâkimler Adalet Bakanlığınca tespit ve ilân olunacaktı. Delegeleri seçecek kurullar, bildirilen zaman ve yerde toplantıya katılan üyelerle toplanarak gizli oy ve açık tasnif usulüyle delege seçimini yapacaklardı. Oylamada teksir edilmiş listeler kullanılmayacaktı. Toplantı ve seçim için nisap da aranmıyordu. Oylama, başkanın tensip edeceği yere konulacak sandığa tasnif heyeti huzurunda yoklama listesindeki sıraya göre mahkeme mühürü ile mühürlü oy pusulalarının atılması suretiyle yapılacaktı. Tasnif, oylama yerinde bulunanların huzuruyla yapılır, oylar sayılır, fazlası, okunmayan, mühürsüz kâğıda yazılanı ve teksir edilmiş olanı hesaba katılmayacaktı.

Temsilci seçme kurulları, ilân edilen zamanda ve yerde toplantıya katılan üyelerle nisap aranmaksızın toplanarak gizli oyla temsilcileri ve aynı sayıdaki yedeklerini seçecek; mevcudun yarısından fazlasının oyunu alanlar, seçilmiş sayılacaklardı. İlk oylamada, seçilme nisabının dolmaması sebebiyle yeter sayıda temsilci seçilemezse, doldurulamayan yerler için ikinci defa oylama yapılacaktı. İkinci oylamada bütün yerler dolmazsa, üçüncü oylamada en fazla oy olanlar sıra ile seçilmiş sayılırlardı. Tasnifte, asil olarak seçilenlerden sonra gelenler, sıra ile yedek temsilci olurlardı. Oy eşitliği halinde, ad çekmeye başvurulurdu. İl temsilci seçme kurulu tasnif heyetleri, hâkimlerin başkanlığı altındaki toplantıya dâhil üyelerden gizli oyla seçilecek 4'er kişiden teşekkül ederdi. Seçim sonuçları, toplantının başkanı ve tasnif heyeti tarafından imzalanacak bir tutanakla Yüksek Seçim Kuruluna gönderilir ve seçilenlere de keyfiyeti bildirir bir tutanak verilirdi. Yüksek Seçim Kurulu, bu kanunun yayımını takip eden iki gün içinde bir başkan ve altı üyeden kurulu olmak üzere aşağıdaki tarzda seçilirdi. Yargıtay Genel Kurulu, kendi üyeleri

⁵¹⁹ **Düştur**, 4. Tertip, cilt: 1, s. 754 vd.; Resmi Gazete, 16.12.1960-10682. (Madde 18)

arasından gizli oyla altı kişi, Danıştay Genel Kurulu, kendi üyeleri arasından gizli oyla beş kişi seçerdi. Bu kanunda yazılı suçlardan doğan kamu davası seçimin bittiği tarihten başlayarak üç ay içinde açılmadığı takdirde kovuşturma yapılamazdı. Ancak takibi karar veya izin alınmasına bağlı hallerde bu süre karar veya iznin alındığı tarihten itibaren başlardı⁵²⁰.

MBK, 1924 Anayasasında değişiklikler kabul eden 12 Haziran 1960 tarihli kanundan başka diğer kurum ve kurumsallaşmaları da sağlamıştır. MBK idari gücünü Anayasaya göre çıkarılan Ordu Dâhili Hizmet Kanunu'ndan almaktadır. DP iktidarına son verilerek, meclis dağıtılmış; iktidar MBK'ne geçmiştir. İşte bu hakka dayanılarak da Meclisin yasama yetkileri içinde yer alan “Anayasayı değiştirmek” hakkını da geçici olarak kullanıyordu. Aydemir'in ifadesiyle bu durum karşısında “ihtilalin çarkları artık işlemeye başlıyor, hareketin darbe olmak vasfı geride kalıyor; ihtilal kanunlarını vermeğe başlıyordu.” 1 Numaralı kanunun 6. maddesi eski cumhurbaşkanını, başbakanı, bakanları, milletvekillerini ve iktidar mensuplarını yargılamak üzere bir “Yüksek Adalet Divanı” kurulması kararı alıyordu. Bu haliyle hükümet darbesinin iktidardaki parti veya partileri veya iktidarın aktif mensuplarını bir kenara iterek hükümeti yeni üyelerle ve organlarla yürütmekten ibaret olan teamül bu noktada aşıyordu. Aydemir bu konu hakkında şu ifadeleri paylaşmaktadır: “... Böylece eski iktidarın yalnız icradan sorumlu insanlarını değil ayrıca iktidar mensuplarını da Yüksek Adalet Divanına sevk etmek suretiyle hem ilk günlerin kimi tutup kimi bırakalım karışıklığı arkada kalıyordu ve hem de geniş ölçüde tasfiyeci olacağı anlaşılan bir ihtilal artık yasama yargı ve icra alanlarına el koyuyordu. Şu halde ihtilalin ilk günlerinde yaygın olan ve ihtilalcilere mal edilen: Ayağımızın tozuyla geldik, ayağımızın tozuyla gideceğiz gibi sözlerin yerine getirilmesinde ihtilalcilerin bütün tarih boyunca hüküm süren kanunu bu defa da mani oluyordu. Evet ihtilalci kadro ya ölür, ya yıpranır ya da tasfiye edilir, yada el koyduğu kudreti kendince sonuna kadar kullanırdı. Bu kanunun işleyebildiği kadar bu defa da işlemesi mukadderdi...”⁵²¹

16. 06. 1960'da da “Yüksek Adalet Divanının Muhakeme Usulüne Ait Geçici Kanun” kabul edildi. Bu 26 maddelik bir kanundu. Her sanık savunmada isterse üçe kadar avukat tutabilecekti ve duruşmalar açık olacaktı. Bu arada 28. 06. 1960

⁵²⁰ **Düştur**, 4. Tertip, cilt: 1, s. 754 vd.; Resmi Gazete, 16.12.1960-10682. (Madde 19 ve 20)

⁵²¹ Ş. Süreyya Aydemir, **İhtilalin Mantığı**, a.g.e., s. 376

tarhinde de “İnkılâbın Korunmasına Ait Geçici Kanun” ve 6 numaralı kanun çıkarıldı. Bu kanun nezaret ve muhafaza altına alınmış olanlar hakkında yetkileri artırıyordu. Nihayet 18. 08. 1960 tarihinde “İnkılap Mahkemeleri” hakkındaki 62 sayılı kanun çıkarıldı fakat bu mahkemeler hiçbir zaman harekete getirilemedi.

Bu kanunun 1. ve 2. maddeleri şu hükümleri getiriyordu.

Madde 1- Bakanlar kurulunca gösterilecek lüzum üzerine Türkiye Cumhuriyeti Milli Birlik Komitesince, yeteri kadar sabit veya geçici İnkılap mahkemeleri kurulur. Bu mahkemelerin merkezleri ile kaza çevreleri Türkiye Milli Birlik Komitesince tayin edilir.

Madde 2- Bu mahkemeler bir Başkan ile iki üye ve savcıdan teşekkül eder. Her mahkeme için yeteri kadar yedek üye ile yeter sayıda Savcı yardımcısı bulunur. Bu mahkemelerin savcı ve bunların yedek ve yardımcıları, Bakanlar Kurulu’nun bir misli fazlası ile göstereceği adaylar arasından Türkiye Cumhuriyeti Milli Birlik Komitesince seçilir.

Fakat bu maddelerin dikkati çeken bir zaafı vardı. O da bu mahkemelerin Bakanlar kurulunun göstereceği lüzum üzerine kurulmasıydı. Hâlbuki MBK iktidarında yani ihtilal safhasında Bakanlar Kurulu ancak teknik bir cihazdı. İnkılâpçı organ değildi. Yasama mercii MBK idi. Mahkemeler ise inkılâp mahkemeleriydi. Dolayısıyla inkılâbın savunulması söz konusuydu⁵²².

Milli Birlik Komitesi’nin iktidarının ilk günlerinde aldığı kararlar arasında en önemli konular arasında ordudan yapılan tasfiyeler de yer almaktadır. Ağustos 1960 tarihinde içlerinde on general ve dört subayın yer aldığı ordu mensubu emekliye sevk edilmiştir. 5 Ağustos 1960 tarihli 42 numaralı kanunla 235 general ve amiral ile 4500’e yakın subayın emekliye ayrılması sağlanmıştır. Böylece ordunun gençleştirildiği ve ordunun üst rütbelerinde yığılmanın önüne geçildiği savunulmuştur. *Emekli İnkılâp Subayları*’nın bu durumu MBK ile Türk Silahlı Kuvvetler arasındaki ilişkiye yeni bir boyut kazandırmış; MBK’nın orduyla olan ilişkileri iyice gerginleşmiştir. Özellikle 27 Mayıs’ta Genelkurmay Başkanlığına Rüşti Erdelhun’un yerine atanan Ragıp Gümüşpala’nın da görevinden alınması bu

⁵²² Ş. Süreyya Aydemir, **İkinci Adam**, a.g.e., s. 469- 470

gerginliği iyice tırmandırmıştır. Emekliye sevk edilen bu subaylar kamu kurum ve kuruluşlarına geçerek memurluk görevlerini sürdürmeye devam etmiřlerdir⁵²³.

Orhan Erkanlı anılarında söz konusu olan orduda emeklilik operasyonu hakkında şunları söylemektedir: “Türk Silahlı Kuvvetlerinin muhtelif kademelerinde kumandayı elinde tutan iki yüz elliye yakın generali emekliye sevk etmenin ateşle oynamak olduğunu, geri teptiği takdirde, komitenin devrileceğini ve hatta hayatlarımızın tehlikeye gireceğini biliyorduk. Ancak o tarihlerde komite, doğru bildiğini, lüzumuna inandığını yapmaktan başka bir hesap ve endişe içinde değildi. İhtilal, ihtilalci metotlarla yürüyordu. Hazırlıklar çok gizli cereyan etti, emekli listesi tespit edildi. Liste Komite yesi generaller (başta Grsel, zdilek, Madanoğlu, Ulay) ve Genelkurmay Personel Daireleri yetkilileri tarafından hazırlandı ve bir defa kısaca komitede müzakere edilerek karara bağlandı. Emekliye ayrılan her kumandanın yerine yeni bir kumandan tayini de aynı anda yapıldı. Mevcut generallerin yüzde seksenden fazlası emekli olacağı için yerlerine bir iki rütbe küçükleri getiriliyordu. Zaten maksatlarımızdan birisi de buydu: Kumanda heyetini geleştirmek. Örneğin, ordulara Kor. veya Tüm. Generaller; Kolordulara Tüm. veya Tuğ. Generaller; Tmenlere Albaylar veriliyordu. nce yeni tayin edilen kumandanlara tayin emirleri tebliğ edildi ve durum anlatıldı. Ömürleri boyunca erişemeyecekleri veya en iyimser hesapla sekiz on sene sonra gelebilecekleri kumanda kademelerine bir günde yerleşmişlerdi, heyecan ve memnuniyet içindeydiler, ihtilale yürekte bağlıydılar, kayıtsız şartsız ihtilalin emrindeydiler⁵²⁴.”

MBK tarafından Silahlı Kuvvetler bünyesinde gerçekleştirilen ve o günkü koşullarda olağan karşılanarak önemli tepki yaratmayan subay tasfiyesine karşılık yine MBK’nce üniversitede gerçekleştirilen tasfiye eylemi büyük tartışma ve tepkilere yol açtı. 147 ğretim yesi tembel, yeteneksiz ve reform karşıtı tavırları olduğu gerekçesiyle üniversiteden tasfiye edilmişlerdi. Yeni rejimin üniversiteden geçmesi şeklinde değerlendirilen bu gelişme 28 Ekim 1960 tarihinde çıkarılan “niversite ğretim yelerinden Bazılarının Vazifelerinden Affına ve Bazılarının Diğer Fakülte ve Yüksekokullara Nkiline Dair Kanunu’nun” yürürlüğe girmesiyle meydana geldi. Bu kanunla 147 ğretim üyesinin üniversiteden çıkarılmasına ve 4

⁵²³ **Cumhuriyet**, 2 Mart 1961; Ali Gevgili, a.g.e., s. 168, Dündar Seyhan, a.g.e., s. 106; William Hale; s. 113.

⁵²⁴ Orhan Erkanlı, a.g.e., s. 42

profesör ve doçentin de görev yerlerinin değiştirilmesi sağlanmıştır⁵²⁵. MBK, 114 sayılı kanunu 28 Ekim 1960 tarihinde resmi gazetede yayınlanmasıyla üniversitede çalışan 147 öğretim üyesi tasfiye edilmiş ve bu durum kamuoyunda büyük tartışmaları da beraberinde getirmişti⁵²⁶. 147 öğretim üyesinin üniversiteden atılması üzerine üniversite rektörleri Turhan Feyzioğlu, Sıdık Sami Onar, Fikret Narter, Suut Kemal Yetkin istifa ederek MBK'nin tasfiye eylemini protesto etmişlerdir. Bununla birlikte 147'ler olayı MBK ve ordunun eylemini destekleyen sivil kesimler (aydınlar) arasında ciddi sürtüşmelere ve kırgınlığa yol açarken silahlı kuvvetler içinde yükselen başka güçlerin etkisiyle MBK'nin yalnızlığa sürüklenme sürecini hızlandırmıştır⁵²⁷.

1960 yılının Eylül ayının sonunda çıkan bir başka yasa ise Devlet Planlama Teşkilatının kurulmasına ilişkindir. Özel girişim için “yönlendirici”, kamu alanı için “zorunlu” bir nitelik taşıyacak olan devlet planlamasında, iki önemli amaç söz konusuydu. Bunlardan ilki Devlet Planlama Teşkilatı tarafından ekonomik kaynak kullanımını yönlendirilecek, diğeri ise söz konusu kurum aracılığıyla denetleme sağlanacaktı. Böylelikle ekonomik büyüme kontrol edilmekle kalmayacak aynı zamanda disiplin altına alınabilecekti⁵²⁸. Devlet Planlama Teşkilatı, liberal bir ekonomi çerçevesinde planlama işlevinin görülebilmesi için önemli bir görevi üstlenmiştir. “*Demokratik bir planlama*” ve “*fazla gerçekçi bir yaklaşım*” modeli prensiplerine dayanarak 1961 Anayasasında da görev ve yetkileri tanımlanmıştır⁵²⁹. MBK'nın gerekli kurumsal oluşumların yeniden yapılandırılması için dinin istismarının engellenmesi, üniversite ve basının devlet örgütünde organizasyonu, sosyal ve ekonomik konularda reformlar, millet birliği, kültür ve ülkü alanlarında sağlanacak tedbirlerin alınması, milli servet ve kaynakların harekete geçirilmesi, sosyal adalet, sosyal güvenlik tedbirleri, işsizlik- ihtiyarlık ve sağlık sigortasının kurulması, dış politikada mevcut anlaşmalara sadık kalınması ve fakat daha bağımsız bir politika gibi konular üzerinde ağırlıklı olarak duruldu⁵³⁰.

⁵²⁵ Hikmet Özdemir, Siyasal Tarih- 27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesi, **a.g.m.**, s. 235- 236

⁵²⁶ Ş. Süreyya Aydemir, **İhtilalin Mantığı**, a.g.e., s. 385; Ali Gevgili, a.g.e., s.169; Sami Coşar- Abdi İpekçi, a.g.e., 449

⁵²⁷ Hikmet Özdemir, a.g.m., s. 235- 236

⁵²⁸ Ali Gevgili, a.g.e., s. 168

⁵²⁹ Emre Kongar, **Türkiye'nin Toplumsal Yapısı**, İstanbul, 1982, s. 239- 240

⁵³⁰ Ş. Süreyya Aydemir, **İhtilalin Mantığı**, a.g.e., s. 367

2. 1961 ANAYASASI VE ANAYASAL DÜZENİN YENİDEN YAPILANDIRILMASI

A. Hazırlık Süreci

Anayasanın hazırlanması ve kabulü sürecinde ön tasarılar, kurucu meclis ve halk oylaması olmak üzere üç aşama vardır. Anayasal düzenin yeniden yapılandırılmasına ilişkin gösterilen çabalar Ş. S. Aydemir tarafından 27 Mayıs darbesinin 27 Mayıs ihtilaline dönüşmesi olarak tanımlanır ve MBK ve TSK Başkumandanlığı yeni bir anayasa ön tasarısı hazırlamaları için İstanbul Hukuk Fakültesi'nden yedi öğretim üyesini görevlendirmiştir. Bu gelişmeler sonucunda İstanbul Üniversitesi'nden gelen ve İhtilal Karargâhı çevresinde “İlim Heyeti” olarak çalışan insanlar, Türkiye'nin önde gelen seçkin öğretim üyeleri idi. Üniversite Rektörü Sıddık Sami Onar, heyetin başkanı olarak görevine başladı. Hepsisi de Hukuk Fakültesi'nden olmak üzere Medeni Hukuk Profesörü Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Anayasa Profesörü Hüseyin Nail Kubalı, İdare hukuku profesörleri Ragıp Sarıca ve Tarık Zafer Tunaya, İdare Hukuku Doçenti İsmet Giritli, kendilerinden istenen iş için tam yetkiliydiler.

İstenen ise yeni bir anayasa idi. Cemal Gürsel de kendilerini nazik ve cesaretlendirici sözlerle işlerinde destekleyeceğini bildirdi. 28 Mayıs 1960 tarihinde de 27 Mayıs askeri müdahalesinin meşruluğunu bildiren bir rapor yayınlayarak *darbenin ihtilale dönüşmesini sağlayan* bir adım attılar. Bu hareket Ortadoğu ve Güney Amerika ülkelerinde sık sık görülen hükümet değişikliklerinden ibaret bir hal değildi. Yeni bir anayasa ile devletin yapısı değişecek, yeni kurum ve kanunlar oluşturulacaktı⁵³¹. Sıddık Sami Onar “Tarihimizin inhitat devirlerinden beri devletimizin büyük bir anayasa buhranı geçirmekte olduğuna ve maalesef bugüne kadar da bu mevzua ciddi bir surette temas edilmemiş bulunduğu kaniyim” şeklindeki sözleri yeni bir anayasanın oluşturulmasının gerekliliğine olan inancın güçlü bir ifadesidir⁵³².

Ancak Onar'ın başkanlığında kurulan heyet 6 Ocak 1961 tarihinden 27 Mayıs 1961 tarihine kadar yeni anayasanın oluşturulması çalışmalarını sürdürürken çeşitli iç sorunlar yaşamış ve bu sorunlar nedeniyle komisyonda bir takım değişikliklere

⁵³¹ Ş. Süreyya Aydemir, **İhtilalin Mantığı**, a.g.e., s. 357- 358

⁵³² S. Sami Onar, a.g.m., s. 1

gidilmişti. 1960 yılının Ağustos sonlarında S. S. Onar, MBK toplantısında komite üyelerine Anayasa komisyonundaki müzakerelerin bazı üyelerin tutumları yüzünden çıkmaza girdiğini bildirmiş ve o güne kadar yapılan tartışmaları anlatmıştı. Özellikle Giritli ve Tunaya'nın siyasi iktidarların yetkilerinin artırılması konusundaki davranışlarına dikkat çekmiş ve bu profesörlerin Halk Partisi'nden aldıkları talimatla hareket ettiklerine dair edindiği şüphelerden bahsetmişti. Sonunda bu şartlar altında vazifesini yürütemeyeceğini söylemiş ya onlar ya da ben demişti. Komite üyeleri Onar'ı teskine çalıştılar; anayasa çalışmalarının aksamasının yaratacağı sorunları düşünerek Giritli ve Tunaya'nın komisyondaki görevlerine son verileceğini vaat ettiler. 31 Ağustos tarihinde komisyon başkanı Onar Tunaya ve Giritli'nin görevlerine son verildiğine ilişkin bir mektup gönderdi. Özellikle Kubalı, bu iki değerli profesörün MBK tarafından görevden alınmasını şeref ve haysiyet kırıcı bulmuş ve tartışlara neden olacak bir büyük tepki vermiş ise de komisyon bu sorunun üzerine daha fazla gitmeyerek anayasa çalışmalarına kaldığı yerden devam etmiştir⁵³³. Bu olaydan yaklaşık bir buçuk ay kadar sonra -17 Ekim 1960'da- Onar başkanlığındaki heyet MBK'ya bir anayasa taslağı sundu. Fakat bu arada Ankara Üniversitesi'nden bir grup hukuk profesörü, Prof. Dr. Yavuz Abadan'ın önderliğinde kendi anayasa taslaklarını hazırlamış bulunuyorlardı. Bu grubun ısrarıyla anayasa metnini tamamlama görevi bir Kurucu Meclis'e verildi. Kurucu Meclis bir üst kuruluş (MBK) ve kalan siyasal partilerin (CHP ve CKMP), meslek kesimlerinin ve vilayetlerin 272 temsilcisinden oluşan bir alt kuruluş (Temsilciler Meclisi) oluşuyordu. Kurucu Meclis ilk toplantısını 6 Ocak 1961 tarihinde yaptı. Bu tarihten sonra çalışmaların çoğu Prof. Dr. Enver Ziya Karal ve Prof. Dr. Turhan Feyzioğlu'nun başkanlık ettikleri Kurucu Meclis'e bağlı 20 kişilik Anayasa Komitesi tarafından yürütüldü. Buradaki tartışmalar sonucu ortaya çıkan metin 1924 Anayasa'sından bariz şekilde farklıydı. Yeni anayasanın yazarlarının esas amacı Millet Meclisi'ni başka kurumlarla dengelemek suretiyle DP'nin –ve ondan önce CHP'nin- sahip olduğu türden bir iktidar tekeli engellemektir. Eski yapıda Millet Meclisi'nde çoğunluğa sahip olan parti neredeyse sınırsız bir hareket özgürlüğüne sahipti. Cumhuriyet Senatosu adında bir ikinci meclis oluşturuldu. Bütün yasalar her iki meclisten geçmek zorundaydı. Senatonun vetosu, Millet Meclisi'nin üçte iki

⁵³³ Sami Coşar- Abdi İpekçi, a.g.e., s. 379- 380

çoğunluğuyla reddedilebiliyordu. Senato üyeleri Cumhurbaşkanı tarafından atanacak kontenjan üyeleri haricinde seçimle geleceklerdi⁵³⁴. 1961 Anayasası'nda ikinci meclis, 1950- 1960 döneminde, ezici çoğunlukların eline düşmüş tek bir meclisin ürkütücü ağırlığına karşı başvurulmuş bir çözümdü. Bu nedenle de 1961 Anayasası oluşturulurken iki meclisli bir parlamentonun, yürütmeyi çoğunluğun (DP) ezici gücünden kurtaracağına inanılmıştır⁵³⁵

Anayasaya aykırı gördüğü yasaları reddedebilen bağımsız bir anayasa mahkemesi getirilmiş, yargı kurumu, üniversiteler ve kitle iletişim örgütlerinin tam özerklikleri güvence altına alınmıştı. Ayrıca tek bir partinin Millet Meclisi'nde ezici çoğunluk elde etme olanağını azaltmak için nispi temsil sistemi getirilmişti. Anayasaya temel hak ve özgürlükler konulmuştu. Önemli olan bir başka konu ise anayasada belirtilen Milli Güvenlik Kurulu'nun kurulması yoluyla orduya ilk kez anayasal bir rol verilmesiydi. Milli Güvenlik Kurulu Aralık 1962'de yasayla kuruldu. Cumhurbaşkanı'nın –onun yokluğunda başbakanın- başkanlık ettiği Milli Güvenlik Kurulu, hükümete iç ve dış güvenlik hakkında tavsiyelerde bulunuyordu. Kuvvet temsilcileri, genelkurmay başkanı ve ilgili bakanlar, memuriyetlerinden dolayı Milli Güvenlik Kurulu'nun kendi sekreteryası ve bir takım daireleri vardı. Kuruluşunu izleyen yirmi yıl içinde MGK giderek devlet siyaseti üzerindeki nüfuzunu genişletti ve kimi zaman gerçek iktidar merkezi ve karar oluşturma merkezi olarak kabinenin yerini alarak devletin güçlü bir bekçisi haline geldi.

13 Ocak'ta siyasi faaliyetler üzerindeki yasak kaldırıldı ve 1961 yılı içinde yapılacak olan seçimler için yeni partilerin kurulmasına olanak verildi. CHP ve CKMP'ye ilaveten on bir yeni parti kuruldu ise de bunların çoğu kısa ömürlü oldu. Ama en önemli yeni parti hiç kuşkusuz başlıca amacı emekli subayların ve tutuklu demokratların eski konumlarına tam iadesi olan Adalet Partisiydi. Bu parti hem taraftarları ve hem de rakipleri tarafından DP'nin bir devamı olarak görülüyordu. Bu yüzden MBK ile olan ilişkileri son derece dikkatli oldu. Emekliye sevk edilmiş olan generallerden Ragıp Gümüşpala, 1964'te ölene kadar partinin genel başkanlığını

⁵³⁴ Erik Jan Zürcher, a.g.e., 357

⁵³⁵ Sezer Ayan, "Siyasi Yapılanma Sürecinde 1961 ve 1982 Anayasası", **Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt. 8, Sayı. 2, 2007., s. 18

sürdü. Gümüşpala, MBK ve kendi köktenci taraftarları arasındaki gerginliği dindirmede ılımlı tavırlarıyla başarılı oldu⁵³⁶.

Bir başlangıç bölümü, 157 madde ve 22 geçici maddeden oluşan 1961 Anayasası o tarihe kadarki Osmanlı- Türk Anayasalarının en uzununu idi⁵³⁷. 1961 Anayasası Türkiye Cumhuriyeti tarihinde halk oylamasına sunulan ilk anayasadır. 1924 Anayasası'na bir tepki olarak da gelişen 1961 Anayasası “mümkün olabilecek bütün durumların düşünüldüğü ve bunlarla ilgili kuralların önceden konulmaya çalışıldığı” uzunca bir metin olarak hazırlanmıştır⁵³⁸.

Hacim bakımından II. Dünya Savaşı sonrasında demokratik anayasalarının (Fransız, Federal Almanya, İtalyan vb.) ortalamasının da üstündedir. Kapsamlı ve ayrıntılı düzenlemelere olan gereksinim bu durumu yaratmıştır. Bu açıdan anayasa, 1960 öncesi yaşanan özgürlük ve demokrasi darboğazlarının somut önlemlerle aşılacağı inancıyla yazılmıştır. Kazüistik düzenlemelerin çokluğu, “teпки anayasası” niteliğini doğuracaktır. Biçimsel açıdan iki yenilik “Başlangıç” ve kenar başlıklarla ilgilidir; bunlara ilk defa olarak bu Anayasada yer verilmiştir⁵³⁹. Halk oylaması ile kabul edilen 1961 Anayasasının Başlangıç Bölümü'nde vurgulanan ifadeler bir tepki anayasası olduğuna ilişkin ipuçları vermektedir. İfade şöyledir: “Türk vatanı ve Milletinin ebedi varlığını ve Yüce Türk Devletinin bölünmez bütünlüğünü belirleyen bu Anayasa *Türk Milleti tarafından*, demokrasiye aşık Türk evlatlarının vatan ve millet sevgisine emanet ve tevdi olunur”. 1961 Anayasasında da Başlangıç bölümünde: “Türk Milleti bu Anayasayı kabul, ilan ve onu fazilete aşık evlatlarının uyanık bekçiliğine emanet eder” ibaresini içermektedir. Buna göre değiştirilemezlik ilkesinin değiştirilemezliğinin, pozitif hukuksal bir normlandırmaya ihtiyacı yoktur. Söz konusu değiştirilemezlik, aynı şekilde zorunlu olarak Anayasada açıkça normlandırılması gerekmeyen Anayasa koymanın, Anayasa değiştirmeden farklı olduğu gerçeğinin yazılı olmayan bir sonucudur⁵⁴⁰.

1961 Anayasasının temel özelliklerinden biri, onun hareket noktası, devleti Kemalist toplum projesini gerçekleştirmekle görevli sayan ideolojik bir tarafgirlikle malul olmasıdır. Devletin önceliğine dayanması bakımından bu ideoloji hem

⁵³⁶ Erik Jan Zürcher, a.g.e., 357- 358

⁵³⁷ Bülent Tanör, a.g.e., s. 287

⁵³⁸ Sezer Ayan, a.g.m., s. 3

⁵³⁹ Bülent Tanör, a.g.e., s. 287

⁵⁴⁰ Zafer Gören, a.g.m., s. 8

“hikmet-i hükümet” felsefesiyle hem de geleneksel Osmanlı siyaset düşünce ve geleneğiyle uyum halindedir. Anayasanın ideolojik karakteri gerek başlangıç kısmında gerek devrim kanunlarının korunmasına ilişkin 153. maddesinde, gerekse hem din özgürlüğünün ve hem de dindarların sivil ve siyasi özgürlüklerinin kısıtlanmasını ve dinin devlet denetimi altında tutulmasını “laiklik”in gereği saymasında kendini göstermektedir⁵⁴¹.

Tarihte devlet ile din arasındaki ilişkilerin üç şekilde belirlediği tespit edilir: İlki, din devlet üstünde bir müessesedir. Devlet ona bağımlı bir durumdadır. Siyasî ve sosyal hayatın her alanında ve özellikle adalet kuruluşlarında dinî kurallar hâkimdir. İkincisi, devlet dinî teşkilâtın üstündedir. Din ona tabidir. Siyasî egemenlik sivil devlet adamlarının elindedir. Bu şekilde devlet ile din arasındaki ilişki sıkıdır. Devletin resmî dini diğer dinlere göre birtakım imtiyazlara sahiptir. Sonuncusu, dinle devlet birbirinden tamamıyla ayrılmıştır. Bu şekilde herkes istediği dine girebilir. Din ve vicdan hürriyeti vardır. Bir dinin mensupları dünyevî maksat ve gayelerle kurulmuş birlikler gibi ve onların bağlı oldukları hükümler dairesinde teşkilât kurabilirler. Devlet dinlere karşı tarafsız bir durum alır. işte bu şekil devletlere lâik devlet denir. Türkiye'de Laik Devlet ancak Cumhuriyet rejimi kabul edildikten sonra kurulmuştur. Egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait olduğu ilkesinin kabulü, saltanat ve hilâfetin birbiri ardınca kaldırılması, din farkı gözetilmeksizin herkes aynı medenî hakları tanıyan Medenî Kanununun kabulü ve 1924 Anayasasının 75. maddesinde yazılı esaslar sayesinde devlet tamamıyla laik bir hal almıştır. 75. madde sadece hiçbir kimsenin felsefî inancından, din ve mezhebinden dolayı kınanmayacağı, güvenliğe ve edep törelerine aykırı bulunmamak üzere her türlü din törenlerinin serbest olduğu yolunda bir hüküm taşıyordu. 1961 Anayasası 2. maddesinde bu ilkeyi daha etraflı bir şekilde açıklamakta ve 153. maddesinde düşünce ve inanç hak ve hürriyetleri kenar başlığını taşıyan 19. maddesinde bu ilkeyi daha etraflı bir şekilde açıklamakta ve 153. maddesinde de devletin laiklik niteliğinin korunması amacıyla söz etmektedir⁵⁴².

Laikliğin bir sosyal müessese olarak toplumdan topluma değişen bir anlam ve muhtevaya sahip olması gerçeği, hürriyetlerin düzenlenmesi rejimiyle ilgili temel prensipleri yok saydırmaya kadar varamaz. O temel prensipler ki, hürriyetlerin

⁵⁴¹ Mustafa Erdoğan, a.g.e., s. 84

⁵⁴² Sadık Tüzel, **Anayasa Hukuku**, Üçüncü Baskı, İzmir, 1969, s. 299- 300

açıkça ve kesin olarak sınırlanmadığı durumlarda var olduklarını bize söyler. Bu durumda laikliğin Türkiye'ye has gerçeği, anti-laik düşüncelerin ifadesi konusunda Anayasa koyucuya sosyal bir enperatif olarak kendini hissettirir; fakat anayasa koyucu bu sınırlamayı bizzat ve açıkça yapmamışsa bu alanda da ifade hürriyetinin kaide olarak varlığına hükmetmekten başka çare yoktur⁵⁴³.

Anayasanın 19. maddesinin ilk fıkrasına göre “herkes, vicdan ve dinî inanç ve kanaat hürriyetine sahiptir. Kamu düzenine veya genel ahlâka veya bu amaçlarla çıkarılan kanunlara aykırı olmayan ibadetler, dinî ayin ve törenler serbesttir. Kimse ibadete, dinî ayin ve törenlere katılmaya, dinî inanç ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamaz. Kimse dinî inanç ve kanaatlerinden dolayı kınanamaz. Din eğitim ve öğrenimi, ancak kişilerin kendi isteğine ve küçüklerin kanunî temsilcilerinin isteğine bağlıdır. Kimse, devletin sosyal, iktisadî, siyasî veya hukuk temel düzenini, kısmen de olsa, din kurallarına dayandırma veya siyasî veya şahsî çıkar veya nüfuz sağlama amacıyla, her ne suretle olursa olsun, dini veya din duygularını yahut dince kutsal sayılan şeyleri istismar edemez ve kötüye kullanamaz. Bu yasak dışına çıkan veya başkasını bu yolda kışkırtanlar kanuna göre cezalandırılır; dernekler yetkili mahkemece ve siyasî partiler Anayasa Mahkemesince temelli kapatılır⁵⁴⁴.

Bundan başka 1961 Anayasasına göre toplum ve devlet için iki yüksek ideal söz konusudur: bunlar Türk toplumunun çağdaş uygarlık seviyesine ulaşması ve Türkiye Cumhuriyetinin lâiklik niteliğinin korunmasıdır. Gerçekten devrim kanunlarının korunması kenar başlığını taşıyan ilgili anayasa maddelerine göre, 1961 Anayasasının halkoyu ile kabul edildiği tarihte yürürlükte bulunan hükümleri Anayasaya aykırıdır şeklinde anlaşılabilir ve yorumlanamaz⁵⁴⁵.

10. maddenin 3. fıkrasına göre “Kimse, dinî inanç ve kanaatlerinden dolayı kınanamaz”. Anayasanın 19. maddesine göre herkes, vicdan ve kanaat hürriyetine sahiptir. Kamu düzenine veya genel ahlâka veya bu amaçlara çıkarılan kanunlara aykırı olmayan ibadetler, dinî ayin ve törenler serbesttir. Devletin sosyal, iktisadî, siyasî veya hukukî temel düzeni, kısmen de olsa, din kurallarına dayandırılmaz. Din ve devlet işleri birbirinden tamamıyla ayrılmıştır. Böylece kimsenin başka kimselerin dinî inançlarına ve o inançlar uyarınca ibadetine karışmasının önüne geçilmiştir.

⁵⁴³ Bülent Tanör, **Siyasi Düşünce Hürriyeti ve 1961 Türk Anayasası**, İstanbul, 1969, s. 188

⁵⁴⁴ **Düştur**, 4. Tertip, Cilt 1, s. 2930 vd. ; Resmi Gazete 20. 07. 1961- Kanun No: 334 (Madde 19)

⁵⁴⁵ Sadık Tüzel, a.g.e., s. 302

Kısacası, kimsenin ibadete, dinî ayin ve törenlere katılmaya, dinî inanç ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamayacağı yasal güvenceye alınmıştır⁵⁴⁶.

“Direnme Hakkı”ndan ve “27 Mayıs 1960 Müdahalesi”nden söze başlayıp Anayasanın dayandığı temel ilkeleri belirten Başlangıç (md. 2), Anayasa metnine dâhildir (md. 156/ 1). Anayasa Mahkemesi’nin birçok kararında bu bölüme yollama yapılacaktır⁵⁴⁷. “Anayasa ve hukuk dışı tutum ve davranışlarıyla meşruluğunu kaybetmiş bir iktidara karşı direnme hakkını kullanarak 27 Mayıs 1960 Devrimini yapan Türk Milleti” ifadesiyle bir yandan askeri cuntanın iradesi ve fiili ile milletin iradesi ve fiilini özdeşleştiren bir fiksiyon yaratmakta, öbür yanda askeri darbelere ve darbe anayasalarına meşruiyet kazandıracak emsali Türk siyasal yaşamına sokmaktadır⁵⁴⁸.

Madde kenar başlıkları ise yalnız ilgili maddelerin konusunu ve maddeler arasındaki sırlama ve bağlantıyı gösterir; bunlar anayasa metninden sayılmaz (md. 156/ 2). Anayasanın dili sade ve durudur. Başlangıç’tan sonraki metin altı kısımdan oluşmaktadır. Genel Esaslar, Temel Hak ve Ödevler, Cumhuriyet’in Temel Kuruluşu (yasama, Yürütme, Yargı), Çeşitli Hükümler, Geçici Hükümler ve Son Hükümler. Anayasanın esaslarının ortaya çıkarılmasında bu sıralamayı izlemek pek öğretici ve öğrenici olmayabilir. Her anayasa gibi bu metin de bir siyasal sistem öngördüğünden, her siyasal sistemde var olan ortak konuları köşe başları olarak ele alıp ilerlemek daha isabetlidir. Bunların dört tanesi öncelik taşır ve şu sorularla açıklanabilir: Anayasal sistemde 1-) Devlet dışı alanın, sivil toplumun ya da bire ve toplumun konumu nedir? 2-) Egemenlik hakkı kimindir, devlet organları nasıl belirlenmektedir? 3-) Devlet ve iktidar güçleri nasıl düzenlenmiştir? 4-) Devletin ve iktidarın denetimi nasıl yapılmaktadır? Bu sorulara eğilen alt başlıklar şöyle olabilir: Birey- Toplum, Ulus- Temsil, Devlet- İktidar, Sınırlama- Denetleme⁵⁴⁹.

Anayasanın halkoyuna sunulmasına ilişkin kanun 283 kanun no, 28 Mart 1961’de görüşülerek 1 Nisan 1961 tarihinde resmi gazetede yayımlanarak yürürlüğe girdi⁵⁵⁰. Buna göre Anayasanın, 157 sayılı kanun gereğince halkoyuna sunulmasında

⁵⁴⁶ **Düştur**, 4. Tertip, Cilt 1, s. 2930 vd. ; Resmi Gazete 20. 07. 1961- Kanun No: 334 (Madde 10. ve 19)

⁵⁴⁷ Bülent Tanör, **Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri** , a.g.e., s. 287

⁵⁴⁸ Mustafa Erdoğan, a.g.e., s. 84

⁵⁴⁹ Bülent Tanör, a.g.e., s. 287- 288.

⁵⁵⁰ **Düştur**, 4 Tertip, Cilt 1, s. 2339 vd., Resmi Gazete 01. 04. 1961- 10771

bu kanun hükümleri uygulanır, seçme yeterliği bulunan her vatandaş, seçmen kütüğüne kayıtlı olmak şartıyla halkoyuna katılır. Anayasayı kabul eden seçmen, üzerinde (*Evet*), kabul etmeyen seçmen, üzerinde (*Hayır*) yazılı pusulayı kullanmak suretiyle oyunu verir⁵⁵¹.

Anayasanın halkoyuna sunulması işlemleri seçimlerle ilgili mevzuat hükümlerine göre teşkil olunan seçim kurullarınca yürütülür. Yüksek Seçim Kurulu halkoyu için gerekli bütün hazırlıkları yapar. Bu maksatla, lüzumlu araç ve gereçlerin zamanında ulaştırılmasını sağlar. Halkoyu için, iki ayrı renkte, birinin üzerinde (*Evet*), diğerinin üzerinde (*Hayır*) kelimeleri bulunan iki çeşit pusulasını yeteri kadar ve eşit sayıda bastırır. Zarf ve oy pusulalarının, zarf dışından renk ayrılığını belli etmeyecek şekilde ve aynı ölçüde hazırlanması şarttır. Anayasanın halkoyuna sunulmasında; -Siyasi partiler tarafından Anayasa konusunda yapılacak propaganda dâhil- seçim öncesi işleri, seçim günü işleri, seçim sonrası işleri, itiraz ve şikâyetler, suçlar ve cezalarıyla kovuşturma usul ve şekilleri ve malî konular bakımından seçimlerle ilgili mevzuatın bu kanuna aykırı olmayan hükümleri uygulanır⁵⁵².

Sandık, ilçe ve il seçim kurullarınca düzenlenecek tutanaklarda; seçmen sayısı, halkoyuna katılanlar sayısı, muteber olan oylar sayısı, muteber olmayan oylar sayısı, Anayasaya (*Evet*) oyu verenlerin sayısı, Anayasaya (*Hayır*) oyu verenlerin sayısı, ayrı ayrı gösterilir. İl seçim kurulları, il birleştirme tutanağında beliren sonuçları derhal Yüksek Seçim Kuruluna bildirir ve tutanağın onaylı bir örneğini gönderir⁵⁵³. Yüksek Seçim Kurulu, il seçim kurullarından gelen birleştirme tutanaklarına göre, halkoyu sonucunu yukarıdaki maddede yazılı esaslar dairesinde derhal ilân eder. Muteber oyların yarısından çoğu (*Evet*) ise, Anayasa Türk Milleti tarafından kabul edilmiş olur⁵⁵⁴.

Yüksek Seçim Kurulu, bu kanunun uygulanması ile ilgili bir izahname çıkarır. Bu kanun yayımı tarihinde yürürlüğe girer. Bu kanunu Bakanlar Kurulu yürütür⁵⁵⁵.

Türk halkının siyasal açıdan kendini ifade etmesi için ilk fırsat 9 Temmuz 1961 tarihinde yeni anayasa için yapılan halk oylaması oldu. Yeni anayasa

⁵⁵¹ **Düster**, 4 Tertip, Cilt 1, s. 2339 vd., Resmi Gazete 01. 04. 1961- 10771 (Madde 1 ve 2)

⁵⁵² **Düster**, 4 Tertip, Cilt 1, s. 2339 vd., Resmi Gazete 01. 04. 1961- 10771 (Madde 3, 4 ve 5.)

⁵⁵³ **Düster**, 4 Tertip, Cilt 1, s. 2339 vd., Resmi Gazete 01. 04. 1961- 10771 (Madde 6)

⁵⁵⁴ **Düster**, 4 Tertip, Cilt 1, s. 2339 vd., Resmi Gazete 01. 04. 1961- 10771 (Madde 7)

⁵⁵⁵ **Düster**, 4 Tertip, Cilt 1, s. 2339 vd., Resmi Gazete 01. 04. 1961- 10771 (Madde 8, 9, 10.)

referandumunda dört partinin anayasanın kabulü için propaganda yapması beklenirken, yeni kurulan iki partiden biri olan Adalet Partisi'nin tabanı "Hayırda hayır vardır" kampanyası açarak anayasanın kabulüne olumsuz oy verdi. Hâlbuki anayasanın kabul edilmemesi durumunda demokrasiye geçiş süreci büyük bir yara alacaktı. Ayrıca Adalet Komisyonu çalışmalarına da devam etmekteydi⁵⁵⁶. Yeni anayasada temsili bir demokrasi modeli söz konusuydu. Demokrat Parti ise çoğunlukçu demokrasi anlayışını bertaraf etmeye yönelik bu tutuma karşı bir duruş sergiledi. Anayasa çalışmaları Demokrat Partinin devamı olabilecek siyasal oluşumların faaliyet alanını sınırlamaya yönelik bir çalışma sürdürdü. Bu yüzden çoğulcu demokrasi anlayışı 1961 anayasasının ruhunu vermiştir⁵⁵⁷. Yeni anayasa 1924 anayasasına karşı bir tepki anayasası olarak da karşımıza çıkmaktadır. İlhan Arsel'in eserinde bu duruma ilişkin getirdiği yorumlar şöyledir: "... Komisyon üyelerinin hemen hemen hepsi ihtilale tekaddüm eden devrede Anayasa ihlallerine karşı cesaretle cephe almış ve gerek beyanları ve gerek yazıları ile zamanın iktidarının soysuzlaştırdığı demokrasiyi kurtarmak gayretlerini desteklemiş kimselerdi. Muayyen bir siyasi partiye mensup ve bağlı bulunmadıklarından bu vazife tarafsızlık içerisinde ifa edeceklerinden şüphe edilemezdi. Şu noktayı derhal belirtmek lazımdır ki Komisyon üyeleri geçmiş on yılın kötü icraatlarını yakından bilen ve hadiseler içerisinde bizzat yaşamış kimseler olarak bu tarafsızlığa mutlak bir inkıyat ile saplanmış da değillerdi; esasen bundan başka bir davranışı onlardan beklemek de insafsızlık olurdu..."⁵⁵⁸.

Bazı tartışma ve düzeltmelerin ardından yeni anayasa 31 Mayıs 1961 tarihinde zaten yayımlanmıştı. Kurucu Meclis tasarı halindeki anayasanın referandum için halka sunulmasını ve referandumun belirtilen şekilde uygulanmasını gerekli kılan bir yasayı zaten kabul etmişti. 9 Temmuz 1961'de yapılan referandumda yeni anayasa seçmenlerin % 61,7'sinin evet oyuyla kabul edildi. Referandumda % 38,3'lük bir kesim hayır demişti ve 12,75 milyonluk toplam

⁵⁵⁶ Kamil Karavelioğlu, a.g.e., s. 162

⁵⁵⁷ Bülent Tanör, a.g.e., s. 75

⁵⁵⁸ Anayasa'nın tasarı halindeki şeklinde kuvvetler ayrılığı esasının vurgulanarak görev ve işlevlerinin tek tek sayılması; yasama organı yetki ve görev tanımının yapılarak maddeler halinde verilmesi, yürütmenin kontrol altına alınmasına ilişkin yeni kanun maddeleri ve kurumların oluşturulması; T.C Merkez Bankası'nın hükümetin denetimi dışında bağımsız bir kurum olarak örgütlenmesi, anayasanın zor değiştirebilecek şekilde yeniden yapılandırılması da çoğulcu demokrasi anlayışına paralel uygulamalardır. İlhan Arsel, a.g.e., s. 138

seçmenin 2,5 milyonu çekimser oy kullanmıştı. Çoğunluk, çok kuvvetli olmasa da anayasayı uygulamaya sokmak ve seçmenlerin iradesini özgür ve dürüst bir şekilde ortaya koyarak kabul edildiğini de göstermek için yeterliydi⁵⁵⁹.

B. Devletin Temel Hak Ve Özgürlükler Bakımından Yeniden Yapılandırılması

Devlet iç barışı, meşru bir egemenlik kullanımı tekeli ile sağlayan, özel kişiler tarafından egemenlik kullanımını yasaklama yetkisine sahip ve bu yasağı uygulayan bir organizasyondur. Anayasa değişikliğinin temel hak anlayışına ilişkin olarak da sınırları vardır. Temel haklar aynı zamanda üçüncü kişilerin müdahalelerine karşı devlet ödevleri olarak anlaşılmalı zorundadır. Dolayısıyla temel hakların yatay etkisini reddeden bir Anayasa değişikliği geçersizdir. Anayasa değişikliğinin sınırları, devletler hukukundan, uluslar arası teamül hukukundan da çıkarılabilir⁵⁶⁰. 1961 Anayasası, 1924 Anayasası'nda yer alan “güçler birliği” ilkesini ve bunun doğurduğu “meclis hükümeti” sistemini terk etmiş; onun yerine yumuşak bir güçler ayrılığı ilkesine dayanan parlamenter rejimi kabul etmiştir. Bu bağlamda, öngörülen siyasal sistem içinde en üst siyasal gücün bir başka deyişle “egemen” kavramının tekrar ifade edilmesi gereği ortaya çıkmıştır. 1961 Anayasası, 1921'den beri süregelen ilkeyi yinelemektedir: “*Egemenlik kayıtsız şartsız Türk Milletindedir*” (Md. 4/ 1)⁵⁶¹. Anayasa hukuku öğretisinin, “ulusun Anayasa koyan erki teorisi”, Emmanuel Sieyes tarafından “ulus egemenliği” düşüncesinden geliştirilmiştir. “Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir” kuralı da Anayasanın yorumunda, “Anayasayı koyan erk teorisi”nin esas alınması gerektiğini göstermektedir⁵⁶². Şu halde, egemenliğin kaynağı bakımından bir değişiklik yoktur. Anayasa halk egemenliği anlayışına ya da 1958 Fransız Anayasasının “Ulusal egemenlik halka aittir (Md. 3/ 1) biçimindeki kırma formülüne yakınlık göstermemiş, geleneğe bağlı kalmıştır⁵⁶³. Bu açıdan değerlendirildiğinde Türkiye Cumhuriyeti'nin demokratik bir devlet olma niteliği de ön plana çıkmaktadır. Türkiye'nin yönetimi, kuvvetini halktan alan ve halkın mutluluğunu amaç edinen demokratik bir yönetim olacaktır. Başka

⁵⁵⁹ Bernard Lewis, **Demokrasinin Türkiye Serüveni**, a.g.e., s. 16

⁵⁶⁰ Zafer Gören, “Anayasayı Koyan Erk ve Anayasa Değişikliklerinin Sınırları”, **İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Yıl. 8, Sayı. 16, Güz- 2009., s. 10

⁵⁶¹ Bülent Tanör, a.g.e., s. 292

⁵⁶² Zafer Gören, a.g.m., s. 2

⁵⁶³ Bülent Tanör, a.g.e., s. 292

deyimle, demokratik devlet ilkesi ulusun kendi kendini idare etmesi ve koruması, devletin halk tarafından, halk ve halkın mutluluğu için yönetilmesi anlamını taşır. Esasen demokratik ilkelere neler, anlaşılması gerektiğini Anayasa gerekçesinin muhtelif kısımlarına serpiştirilen ilkelere kolaylıkla anlamak mümkündür. Buna göre Batı Demokrasilerinin dayandığı vatandaşların temel haklarının kayıtsız ve bağlantısız olması şeklindeki demokratik ilkeler 1982 Anayasasında belirgin bir şekilde tekrar düzenlenmiştir. Anayasanın 4. maddesine göre Anayasanın 1. maddesindeki Devletin şeklinin Cumhuriyet olduğu hakkındaki hüküm ile ikinci maddesindeki Cumhuriyetin nitelikleri ve 3. maddesi hükümleri değiştirilemez ve değiştirilmesi teklif edilemez. Bu kural Anayasanın özünü (özgün=çekirdek Anayasayı) ilgilendiren Anayasa değişikliklerini Anayasanın kendisinin yasakladığını göstermektedir. Bu kural Devletin şeklinin Cumhuriyet olduğu ilkesinin ve Türkiye Cumhuriyeti'nin insan haklarına saygılı, Başlangıçta belirtilen temel ilkelere dayanan, Atatürk milliyetçiliğine bağlı olması özelliklerini de taşımaktadır⁵⁶⁴. Gerçekten de anayasa bir yandan görünüme göre çağdaş ölçülere uygun, insan haklarına dayanan, demokratik bir rejim kurmayı amaçlayan ancak diğer yandan da halkoyundan çıkacak hükümetlere karşı derin bir güvensizliği de yansıtan bir özelliği de beraberinde getiriyordu. Bundan başka 1982 anayasası batı demokrasilerinden farklı olarak, toplum- devlet ilişkisi bakımından dayanışmacı-milliyetçi bir anlayışın ve Kemalist ideolojik kaygıların fazlasıyla etkisinde kalmıştır⁵⁶⁵. Demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devleti niteliğinin, Türkiye Devleti'nin ülkesi ve milletiyle bölünmez bir bütün olduğu ilkesinin ve Anayasanın 3. maddesindeki diğer ilkelerin değiştirilemez olduğunu vurgulamakta ve bu temel Devlet niteliklerini ortadan kaldıran Anayasa değişikliklerinin yasak olduğunu ortaya koymaktadır. Anayasanın 2. maddesindeki demokratik hukuk devletinin öğelerine, Anayasaya uygun düzeni oluşturan temel haklar, Anayasanın taşıyıcı organizasyon ilkesi olan erkler ayrımı ilkesi de dâhildir⁵⁶⁶.

Bu nokta 1982 Anayasası'nın metninde 4. maddede açıkça belirtilmiştir: Egemenlik kayıtsız şartsız Türk milletindedir. Siyasî iktidarın seçimle kurulması hususu gerekçede belirtildiği gibi, Anayasa metninde de yer almıştır. İktidarın

⁵⁶⁴ Zafer Gören, a.g.m., s. 11

⁵⁶⁵ Mustafa Erdoğan, a.g.e., s. 80- 81

⁵⁶⁶ Zafer Gören, a.g.m., s. 11

seçimle kurulması demokratik idarenin en önemli, en esaslı koşullarından biridir⁵⁶⁷. Başta cumhuriyetçilik ilkesi, laik devlet ve üniter devlet ilkeleri olmak üzere, T.C. Anayasasının 4. maddesinde sayılan Devletin kimliğini, temel felsefesini oluşturan bu değiştirilemez kuralların, 1924 Anayasasında ve 1982 Anayasası gibi yine halk oylamasıyla kabul edilmiş olan 1961 Anayasasında itinayla ve sarsılmaz bağlılıkla korunmuş olması, onların Türk ulusunun sonsuza dek özenle korumak istediği değerlerin anlatımı olduğunun ve bu değerlerin ebediyen korunması konusunda toplumda oйдаşma bulunduğunun göstergesidir⁵⁶⁸. 1961 Anayasasında öne çıkan bir başka ayrıntı da halk oylamasının kurucu iktidar olarak belirmesidir.

“Kurucu iktidar olarak halk” ile “halk oylamasında iradesine başvurulmuş halk” kavramları arasındaki bir ayrıma da değinmekte yarar vardır. Kurucu iktidar ulusal egemenlik ilkesi gereği halka aittir; bu iktidar Anayasa dışı ya da Anayasa öncesidir. Diğer iktidarlar, kurucu iktidar iradesinin Anayasa’daki pozitif hukuksal tercihlerine paralel olarak halktan alınan yetkiyle ve halk adına kullanılır⁵⁶⁹

Egemenliğin sahibi olan millet bu hakkını seçimler yoluyla ifade eder. Zaten demokratik teoride meşru iktidar halk kabulünden gelenlerdir. Bu da serbest ve özgür seçimlerle belirir. İktidar zora değil oya dayanır. 15 yıllık acı deneylerin ışığında hazırlanan Anayasa bu konularda da duyarlılık göstermiştir. Gerçi DP zorla değil oyla iktidar olmuş ama iktidardan gitmemek için hukuk dışı yollara ve zora başvurmaktan da geri kalmamıştı. 1961 Anayasasının seçimler, partiler ve muhalefet hakları konusunda gösterdiği özenin yakın nedeni burada yatar. Diğer siyasal haklar gibi seçme ve seçilme hakkı da yalnız vatandaşlar içindir. Anayasa vatandaşlık statüsünü şöyle tanımlar: Türk devletine vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes Türk’tür (md. 54). Anayasanın seçme ve seçilme hakkı konusundaki düzenlemeleri ise şöyledir: Vatandaşlar kanunda gösterilen şartlara uygun olarak, seçme ve seçilme hakkına sahiptir (md. 55/1)⁵⁷⁰. Bu konuda getirilen yenilikler şöyledir; Milletvekili seçilebilmek için sadece okuma yazma bilme şartının yeterli olması değiştirilmiş, bunun yerine en az ilkokul mezunu olma şartı getirilmiştir⁵⁷¹. Seçimler serbest, eşit,

⁵⁶⁷ Sadık Tüzel, a.g.e., s. 302

⁵⁶⁸ Zafer Gören, a.g.m., s. 13

⁵⁶⁹ Osman Can, “Anayasayı Değiştirme Sorunu”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, 62/ 3, 2009, s. 109

⁵⁷⁰ Bülent Tanör, a.g.e., s. 293

⁵⁷¹ Sezer Ayan, a.g.m., s. 18

gizli, tek dereceli genel oy, açık sayım ve döküm esaslarına göre yapılır (Md. 55). Millet Meclisi seçimlerinde de seçmen olan her Türk Cumhuriyet Senatosu seçimlerinde de aynı şartlarla oy kullanır (md. 71). Anayasa seçme koşullarını ayrıca düzenlemiştir (md. 68- 72)⁵⁷².

Siyasî kuvvetlerin açıkça ve serbestçe hareket imkânını bulabilecekleri bir ortamın yaratılması; halk oyunu meydana getiren ve açıklayan kuruluşların özgürlük içinde işlemesi; çoğunluğun her şeye muktedir olamayacağı esasları da demokratik düzenin başat öğeleridir. Çoğunluk dahi hukuka bağlı olarak tasarruflarda bulunabilir. Egemenliğin kullanılmasının belli bir kişiye, zümreye veya sınıfa bırakılmaması ise demokrasinin en temel taşı olarak 1961 Anayasasında yeniden ifade edilmiştir. Görülüyor ki 1961 Anayasasında “Türkiye Cumhuriyetinin demokratik bir Cumhuriyet olduğu belirtilirken, bunun halk iradesine dayandığı, Türk milletinin kendi kendini idare etmesi esasının ve aynı zamanda hukuk devleti ilkelerine uyma esasının kabul edildiği” açıkça ifade edilmiş bulunmaktadır. Bundan başka, klâsik demokrasinin hürriyetçi yollarla daha fazla hürriyet elde etme rejiminin benimsenmiş olduğu da tespit edilmektedir. Ayrıca demokratik hukuk Devletin gerçekleştirileceği gayeler arasında millî dayanışma da vardır. Millî dayanışmanın şartı demokrasi değildir. Demokrasi olmadan da millî dayanışma olur. Demokrasinin şartlarından biri millî dayanışmadır. Çünkü demokrasi fertten belli bir davranış ister. Millî dayanışma, belli fert davranışlarının toplumsal beraberlik kazanmasından çıkan neticedir. Anayasa Mahkemesi bir kararında “Ulusal Dayanışma ilkesinin demokrasinin başlıca dayanaklarından biri” olduğunu söylemiştir. Millî dayanışma toplum şuurundan ve fertlerin karşılıklı saygı duygusundan meydana gelecektir. Anayasa Mahkemesi Başka bir başka kararında da “karşılıklı anlayış” a, başka deyimle müsamahaya, hoşgörülüğe işaret ederek demokrasinin temel dayanak noktalarına vurgu yapmaktadır⁵⁷³.

Egemenliğin kayıtsız şartsız Türk milletine ait olduğunu belirten 1961 Anayasası millet egemenliğinin sadece TBMM tarafından değil Anayasa'nın koyduğu esaslara uygun olarak “yetkili organlar” tarafından kullanılacağını hükme bağlamaktadır. Bu esası daha çok perçinlemek amacıyla da “egemenliğinin kullanılmasının hiçbir suretle belli bir kişiye, zümreye veya sınıfa bırakılmayacağı”

⁵⁷² Bülent Tanör, a.g.e., s. 293

⁵⁷³ Sadık Tüzel, **Anayasa Hukuku**, Üçüncü Baskı, İzmir, 1969, s. 297 ve 302.

ve hiçbir kimse veya organın kaynağını Anayasa'dan almayan bir devlet yetkisi kullanamayacağı”(md.4/2,3) açıklanmaktadır⁵⁷⁴. Böylece 1961 Anayasası'nda egemenlik hakkının kullanılmasında “meclis üstünlüğü” ilkesi terk edilmiş; bu ilkenin yerine Anayasanın üstünlüğü ilkesi benimsenmiştir. Çünkü kaynağını Anayasadan almayan hiçbir kimse veya organ (isterse yasamaya, isterse yürütmeye ve isterse yargıya ait olsun) herhangi bir devlet yetkisi kullanamayacağı gibi, kaynağını anayasadan alan “yetkili organlar” da egemenlik hakkını devlet yetkisini kullanırken, Anayasanın koyduğu esaslara uygun hareket etmek zorundadır. Böylece 1924 Anayasası'ndan farklı olarak 1961 Anayasası'nda egemenliğin kullanılmasında bir tek organ değil, “birden çok organ” yetkili kılınmış; ayrıca bu organların egemenliği kullanma yetkileri anayasadaki esaslar ile sınırlandırılmıştır⁵⁷⁵. Anayasanın 8. maddesine göre, kanunlar Anayasaya aykırı olamaz. Anayasa hükümleri yasama, yürütme ve yargı organlarını, idare makamlarını ve kişileri bağlayan temel hukuk kurallarıdır. 8 inci maddenin koyduğu bu hükmün yürütülmesi yani kanunların Anayasaya uygunluğunun denetimi, özellikle bu işle görevlendirilen bir Anayasa Mahkemesine verilmiştir⁵⁷⁶.

1961 Anayasası'nda egemenlik hakkının kullanılması sadece TBMM'ne değil, aynı zamanda yürütme ve yargı organlarında da tanınmıştır. Çünkü 1921 ve 1924 Anayasalarında kabul edilen “egemenliğin millete ait olduğu ve bu egemenliğin sadece Büyük Millet Meclisince kullanılabilceği” temel ilkenin amacı “egemenliğin Osmanlı hanedanına ait olduğu” düşüncesinin Atatürk tarafından kökünden yıkılmak istenmesiydi. Artık “ulusal egemenlik” bilincinin bütün milletçe benimsendiği ve devlet idaresine herhangi bir hanedanın sahip olamayacağı bir gerçek olduğuna göre egemenliğin de sadece TBMM'nde toplanmasına ve sadece onun tarafından kullanılmasına gerek görülmemiştir. Bundan dolayı 1961 Anayasası'nın egemenlik hakkının kullanılması bakımından TBMM yanında yürütme ve yargı organını da yetkili kıldığını görüyoruz⁵⁷⁷.

Kurulu iktidarlar yetki ve meşruiyetlerini kurucu iktidar iradesinden aldığından, bu iradenin ötesinde herhangi bir yetki kullanımı anayasa dışı olarak

⁵⁷⁴ Fevzi Demir, **Anayasa Hukuku- Genel Esaslar ve Türk Anayasa Hukuku**, İzmir, 2009, s. 279; **Düştur**, 4. Tertip, Cilt 1, s. 2930 vd. ; Resmi Gazete 20. 07. 1961- Kanun No: 334 (Madde 4)

⁵⁷⁵ Fevzi Demir, a.g.e., s. 279- 280

⁵⁷⁶ Sadık Tüzel, a.g.e., s. 307

⁵⁷⁷ Fevzi Demir, a.g.e, s. 280

nitelendirilir. 1961 Anayasasının ilk halinde Anayasa Mahkemesi'nin Anayasa değişikliklerini denetleme yetkisi bulunmamaktadır. 44 sayılı Anayasa Mahkemesi'nin Kuruluşu ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun'da da bu yönde bir yetki tanınmamıştır. Anayasa değişikliklerinin denetlenmesi olgusu Alman Anayasa uygulamalarına paralel bir seyir izlemektedir. 1949 Alman Anayasası 1961 Anayasasına kaynaklık ettiği halde, her iki Anayasa'da da Anayasa Mahkemesi'nin Anayasa değişikliklerini denetleme yetkisine ilişkin herhangi bir yetki normu bulunmamaktadır⁵⁷⁸. Seçilmiş hükümetlere karşı güvensizlik göstergesi olarak da algılanan Anayasa Mahkemesi parlamento karşısında bir denge unsuru kurulması açısından önemli bir kurumu ifade etmektedir. Gerçi parlamentonun yasama işlemlerini denetlemek üzere bir yüksek mahkemenin veya başka bir denetim organının kurulması çoğunluğun keyfi ve özgürlük karşıtı eğilimlerini frenlemek bakımından anayasacılık düşüncesinin gereklerindedir. Ne var ki, Türkiye örneğinde böyle bir anayasal organın kurulmuş olmasında etkili olan asıl faktörün özellikle anayasayı yapan devlet seçkinlerinin dünya görüşü ve siyasal tercihleriyle uyuşmayan Demokrat Parti geleneğinden gelecek patilerin iktidarlarını denetim altına almak olduğu açıktır⁵⁷⁹.

Anayasadan kaynaklanan bütün bu yetkili organlar, egemenlik hakkının kullanılmasında “Anayasa'nın koyduğu esaslara göre” davranmak zorundadırlar. Anayasalar ulus iradesinin yazılı veya yazılı olmayan anlatım şekli olduğundan “Anayasanın koyduğu esaslar” demek aslında “millet iradesinin koyduğu esaslar” anlamına gelir. Anayasa'nın üstünlüğünü sağlamak demek de, her şeyden önce “millet iradesinin üstünlüğünü” sağlamak ve devleti meydana getiren bütün organların bu iradeye uygun hareket etmelerini gerçekleştirmek demektir. Bu nedenle devlet organları ile idare makamları ve kişiler, Anayasa'ya uygun davranmak zorundadırlar ve bu temel yasaya aykırı hiçbir işlem yapamazlar. Çünkü Anayasa kuralları, sadece yasama, yürütme ve yargı organlarını ve idare makamlarını değil, aynı zamanda gerçek ve tüzel kişileri de bağlayan temel hukuk kurallarıdır. (md. 8)⁵⁸⁰.

⁵⁷⁸ Osman Can, a.g.m., s. 112- 113 ve 115

⁵⁷⁹ Mustafa Erdoğan, a.g.e., s. 83

⁵⁸⁰ Fevzi Demir, a.g.e, s. 281

I. Kişi Hak Ve Özgürlükleri

1961 Anayasası'nın getirdiği önemli yeniliklerden biri de, tanınan özgürlüklerin güvencelerle donatılmasıdır. Bununla birlikte, 1961 Anayasası'nın 12. maddesinin ilk fıkrasında, “Herkes, dil, ırk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din ve mezhep ayırımı gözetmeksizin, kanun önünde eşittir” hükmü ile cinsiyet ayrımcılığına ilişkin özel düzenleme yapılmıştır. 1961 Anayasası'nın getirdiği en önemli yenilik, cinsiyet nedeniyle ayırım yapmama yasağının yer almasıdır. 1961 Anayasası'nın 12. maddesinde düzenlenen kanun önünde eşitlik (hukuki eşitlik) dışında, bir başka eşitlik (sosyal eşitlik) daha ortaya koyulmuştur. 1961 Anayasası'nın 41. maddesinin 1. fıkrasında bunun ifadesini görüyoruz; “İktisadi ve sosyal hayat adalete, tam çalışma esasına ve herkes için insanlık haysiyetine yaraşır bir yaşayış seviyesi sağlanması amacıyla düzenlenir”,⁵⁸¹.

Herkes dil, ırk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din ve mezhep ayırımı gözetilmeksizin kamu önünde eşittir. Bir hakkın kullanılmasında adalet ve eşitliğe aykırı durum yaratıcısına önleyen, engelleyen aşırı sınırlamaların hürriyetin özüne dokunacağı gerçeği de söz konusudur. Bu açıdan değerlendirildiğinde Tanör'ün tezine göre, eğer anayasanın özü değiştirilebilir nitelikteyse düşünce hürriyeti de sınırsızdır⁵⁸².

Ayrıntılı bir “özgürlükler sistemi” getirmesi 1961 Anayasası'nın en önemli özelliğidir. Muhalefetteyken özgürlükçü bir tutum izleyen ancak, iktidarlığı döneminde tek parti geleneğinden kaynaklanan tepeden inme uygulamalarını adeta baskıcı yöntemlere dönüştüren Demokrat Parti iktidarına karşı bir tepki olarak, 1961 Anayasası'nı hazırlayan, Temsilciler Meclisi ve Milli Birlik Komitesi, hak ve özgürlükler bağlamında getirdiği geniş imkânları kurumsal güvencelerle de desteklemeyi ihmal etmemiştir. 1961 Anayasası, bir yandan cumhuriyetin nitelikleri arasında “insan haklarına dayalı” devlet ifadesini kullanırken (md.2), öte yandan “Devlet kişinin temel hak ve hürriyetlerini, fert huzuru, sosyal adalet ve hukuk devleti ilkesi ile bağdaşmayan şekilde sınırlayan, siyasi, iktisadi ve sosyal bütün engelleri kaldırır, insanın maddi ve manevi varlığının gelişmesi için gerekli şartları

⁵⁸¹ Bezar Eylem Ekinci, **Anayasal Gelişim sürecinde Kadın Hareketleri ve Eşitlik**, Doğu Akdeniz Üniversitesi, Kamu Hukuku Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kıbrıs, 2010, s. 111

⁵⁸² Bülent Tanör, **Siyasi Düşünce Hürriyeti ve 1961 Türk Anayasası**, a.g.e, s. 180

hazırlar” (md.10/2) ifadesi yer almaktadır⁵⁸³. Anayasal düzenlemede ifadesini bulan insan hakları anlayışının zamanın bugün de etkisini sürdüren hâkim anlayışına esas itibariyle uygun olduğu ve özellikle sosyal haklar bakımından bu anlayışı yansıttığı görülmektedir. Yine bu anlayışın etkisiyle anayasanın iktisadi özgürlükler konusunda oldukça ihtiyatlı davranmış ve mesela mülkiyet hakkının kullanımı toplum yararı, kamu yararı gibi amaçlara bağımlı (üstelik onu her an kamulaştırabilir ve devletleştirebilir) kılmış olduğu dikkat çekmektedir⁵⁸⁴.

İnsanın gerçek saygıya ve gelişmesini sağlayacak surette korunmaya değer bir varlıktır. Gerek insan hak ve hürriyetleri, gerek ferdin ve toplumun huzur ve refahı, ancak adil bir hukuk düzeni ile gerçekleştirilebilir. Bundan başka insan hak ve hürriyetlerinin ve ferdin ve toplumun huzur ve refahının teminat altına alınması için kanun tasarrufunun Anayasaya uygun olup olmadığını yargı merciinin takdir etmesi şarttır. Anayasa Mahkemesinin 11.10.1963 gün ve 63/124- 243 Sayılı kararında belirttiği gibi, “adil bir hukuk düzeni içinde her türlü iddialar kanunî delillerle yargı mercii önünde ispat edilmelidir”⁵⁸⁵.

1961 Anayasası’nda sadece doğal haklar doktrininin ve 1789 İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi’nin etkilerini taşıyan klasik kişi hak ve özgürlüklerine değil, aynı zamanda sosyal ve ekonomik hak ve özgürlüklere de yer vermiştir. Çünkü insanlar artık sadece negatif statü haklarının değil, aynı zamanda sosyal ve ekonomik hakların da sahibi sayılmakta; kişi hak ve özgürlüğü kavramı, soyut bir kavram olmaktan çıkarak, sosyal bir içerik kazanmaktadır. Bu nedenle geçtiğimiz yüzyılda kişi hak ve özgürlüklerinin gerçekleştirilmesi için ileri sürülen düşünceler günümüz gereksinimlerini karşılamaktan uzak görünmekte bu düşüncelerin çağdaş bir takım düşüncelerle tamamlanması gerekmektedir. Geçtiğimiz yüzyılda devlet iktidarının sınırlandırıldığı ölçüde kişi hak ve özgürlüklerinin gerçekleştirileceğine ve genişleyeceğine inanılıyordu. Buna karşılık günümüzde sadece bu inanç yeterli görülmemekle, devletin kişi hak ve özgürlüklerini gerçekleştirebilmek ve kişinin gereksinimlerini karşılayabilmek için müdahale etmesi zorunluluğuna inanılmaktadır. Bir başka deyişle günümüzün çağdaş devleti, insanın ekonomik ve sosyal gereksinimlerini saptamak ve karşılamak göreviyle donatılmış, böylece bütün

⁵⁸³ Sezer Ayan, a.g.m., s. 20- 21

⁵⁸⁴ Mustafa Erdoğan, a.g.e., s. 81

⁵⁸⁵ Sadık Tüzel, a.g.e., s. 298

topluluğu refaha ulaştırmak ve insanı onuruna uygun bir şekilde yaşatmak ödevi ona verilmiştir. Öyleyse insan artık sadece doğal hukuk doktrininin kendisine tanıdığı bir takım hak ve özgürlüklere sahip “soyut bir varlık” değil, aynı zamanda içinde yaşadığı sosyal koşullarla çevrili “ihtiyaç sahibi bir vatandaşır”. Kendisine, sadece devletin yersiz müdahalelerine karşı ileri sürebileceği “negatif” özgürlüklerin değil, aynı zamanda kendisine devletten olumlu bir hareket, olumlu bir hizmet ve yardım isteme yetkisi veren “pozitif” hakların da tanınması demektir. Artık sadece yaşama özgürlüğüne sahip olmakla kalmayacak aynı zamanda insan onuruna yaraşır bir yaşam düzeyini de “hak” olarak isteyebilecektir; sadece çalışma ve öğrenim özgürlüğüne değil, fakat “çalışma hakkına”, “öğrenim hakkına” da sahip olacaktır. Özgürlük artık kağıt üstünde kalan içi boş bir kavram olmaktan çıkarılmakta, kişiler ve kitleler için erişilebilir ve gerçekleştirilebilir “pozitif haklar” durumuna getirilmektedir⁵⁸⁶.

Çağdaş bir anlayışı yansıtan 1961 Anayasası “*Temel Haklar ve Ödevler*” başlığı altında klasik hak ve özgürlüklere ilişkin birçok “yeniden yorumu” da içeriyordu. Kişi dokunulmazlığı, özel hayatın gizliliği, konut dokunulmazlığı, haberleşme özgürlüğü, bilim ve sanat özgürlüğü, toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkı, kişi güvenliği, hak arama özgürlüğü, ispat hakkı anayasanın 14- 34. maddelerinde yer aldı⁵⁸⁷. Anayasanın 22. maddesinin 3. fıkrasında “basın ve haber alma hürriyeti, ancak milli güvenliği veya genel ahlakı korumak, kişilerin haysiyet, şeref ve haklarına tecavüzü, suç işlemeye kışkırtmayı önlemek ve yargı görevinin amacına uygun olarak yerine getirilmesini sağlamak için sınırlandırılabilir” demektir. Milli güvenlik ve genel ahlak kavramlarından anlaşıldığı üzere ifade edilen ayrıntı, siyasi içerikteki düşüncelerin ifadesi hürriyetinin sınırlandırılmasıdır⁵⁸⁸.

Aynı zamanda sosyal ve iktisadi haklar ve ödevler içinde ailenin korunması, mülkiyet hakkı, çalışma hakkı ve ödevi, iktisadi hayatın düzenlenmesi, dinlenme hakkı, ücrette adalet sağlanması, sendika kurma hakkı, toplu sözleşme ve grev hakkı, sosyal güvenlik hakkı, sağlık hakkı, öğrenim hakkı, kooperatifçiliğin geliştirilmesi, tarımın ve çiftçinin korunması hakkı da Anayasanın 35- 53. maddelerinde yer

⁵⁸⁶ Fevzi Demir, a.g.e, s. 281- 282

⁵⁸⁷ Bülent Nuri Esen, **Anayasa Mahkemesi’ne Göre Türk Anayasa Hukuku Anlayışı**, Ankara, 1966, s. 69.

⁵⁸⁸ Bülent Tanör, **Siyasi Düşünce Hürriyeti ve 1961 Türk Anayasası**, a.g.e., s. 190

verilmiştir⁵⁸⁹. Tüm bu hükümlere göre, bireyin fiilen eşitliğini mümkün kılacak iktisadi ve sosyal şartların sağlanmasının gerekli olduğu ve bir anlamda sosyal adalet deyimine uygun bir düzenleme yapıldığı görülmektedir⁵⁹⁰.

II. Siyasi Hak Ve Özgürlükler

1924 Anayasası kişi hak ve özgürlüklerini güvence altına almak bakımından ne kadar zayıf idiyse, 1961 Anayasası tam tersine o kadar güçlüdür. Denilebilir ki, siyasal iktidarların yetki taşımalarını önlemek ve özgürlükleri korumak için Anayasa tekniğinde şimdiye dek bilinen ve tanınan belli başlı ne kadar kurum ve ilke varsa hemen hepsi 1961 Anayasa'sına alınmıştır. Anayasa Mahkemesi, Yüksek Hâkimler Kurulu, İkinci Meclis, idarenin her türlü denetiminin yargı denetimine bağlanması vs. Özellikle Anayasa Mahkemesi, özgürlüklerin bekçisi ve “Anayasanın üstünlüğü” ilkesinin koruyucusu olarak düşünülmüştür. Bundan başka Anayasa sadece özgürlükleri hukuksal güvence altına alan bir takım kurum ve ilkeler getirmekle kalmamış, aynı zamanda özgürlüklerin yaşaması için gerekli sosyal ortamı, çoğulcu (plüralist) toplum düzenini yaratmaya çalışmıştır⁵⁹¹. 1960 Devrimi ve onun ürünü olan 1961 Anayasası, siyasal yapıyı özgürleştirici bir nitelik taşıması dolayısıyla, anayasada sendika kurma ve grev yapma hakkı güvenceye kavuşturulmuştu⁵⁹². Bunun için de meslek grupları, sendikalar, siyasal partiler gibi toplulukların ve üniversite, radyo- televizyon idaresi gibi özerk kurumların belirli haklar ve dokunulmazlıklarla donatılmış olarak sosyal yapı içinde yer almalarını sağlamıştır. Böylece 1961 Anayasası, özellikle kurduğu güvenceler sistemi ile modern Anayasalardan daha geri kalmamıştır.

Fakat hiç unutulmaması gerekir ki, anayasalar birer temel hukuk kalıbı ve belki de birer programdır. Bu programı gerçekleştirecek, bu kalıba ruh ve can verecek olan ise insanlardır. Bu nedenle özgürlüğün sadece temel yasa da yazılı olması yetmez. Asıl önemli olan onun “gönüllerde ve iradelerde” yazılı olması; “sorumluluk duygusu” ile kullanılmasıdır. Özgürlüğe sahip olabilmek için her

⁵⁸⁹ Fevzi Demir, a.g.e, s. 282

⁵⁹⁰ Bülent Nuri Esen, a.g.e., s. 69.

⁵⁹¹ Fevzi Demir, a.g.e, s. 283

⁵⁹² Seyfettin Aslan- Cengiz Gül, a.g.m., s. 95

şeyden önce ona “inanmak” ve onu “istemek” gerekir; fakat ona sahip olduktan sonra da onun kötüye kullanılmaması için özen göstermek gerekir⁵⁹³.

III. Ekonomik ve Sosyal Özgürlükler

Türkiye Cumhuriyeti sosyal bir devlettir. Türkiye Cumhuriyetinin nitelikleri arasında sosyal devlet niteliği de yer almıştır. Eski anayasada bulunmayan bu prensip, 1961 Anayasası sosyal ve iktisadî haklar bölümünde getirdiği yeni kurum ve hükümlerle, özellikle sosyal güvenliğe verdiği yerle Batı Demokrasilerine ve modern Anayasalara paralel bir biçim almıştır. Gerçekten 1961 Anayasası sosyal güvenlik ilkesini bir hak olarak öngörmüş bulunmaktadır. Anayasamıza göre, sosyal güvenlik herkes için bir hak ve Devlet için de bir ödev niteliğini taşımaktadır. Bundan başka Türk Devletinin sosyal hukuk Devleti olma niteliği sosyal adaleti gerektirir. Anayasanın 41. maddesinin ilk fıkrasına göre “İktisadî ve sosyal hayat, adalete tam çalışma esasına ve herkes için insanlık haysiyetine yaraşır bir yaşayış seviyesi sağlanması amacıyla göre düzenlenir”, işte “sosyal adalet” deyimini sadece klâsik anlamda kanun önünde eşitliği değil, ferdin fiilen eşitliğini mümkün kılacak iktisadî ve sosyal şartların sağlanması gerektiği anlamını taşımaktadır⁵⁹⁴.

Bütün hak ve özgürlükleri gerçekleştirmek bir başka deyişle bu hak ve özgürlükleri sınırlandıran ekonomik ve sosyal bütün engelleri ortadan kaldırmak, böylece insanın maddi ve manevi varlığının gelişmesi için gerekli koşulları hazırlamak, devlete bir görev olarak verilmiştir (md. 10). Bu hak ve özgürlüklerin sınırlandırılması sadece Anayasada belirlenen nedenlerle mümkün olacak; ancak bu sınırlandırma bile hak ve özgürlüklerin özüne dokunmayacaktır. (md. 11). Böylece siyasal demokrasinin sağladığı geniş özgürlük düzeyini ayakta tutacak ekonomik demokrasiyi kurma koşulları da hazırlanmış; ekonomik yaşamın bir plan içinde düzenlenerek vatandaşlara gelir düzeylerinin belirli bir sınırın altında kalmasını önlemek, işçilerin işverenler tarafından istismarını engellemek, korunmaya muhtaç kişilerin korunmasını sağlamak vs. görevleri devlete verilmiştir. Bir başka deyişle çağdaş anlamda “sosyal devlet” kavramını gerçekleştirmek amacıyla bu kurallar Anayasaya konmuş bulunmaktadır. Ancak bu kuralların geçtiğimiz dönemlerde zaman zaman ileri sürüldüğü gibi “sosyal devleti” yaratmak amacı gütmeyeceği, sadece

⁵⁹³ Fevzi Demir, a.g.e, s. 283

⁵⁹⁴ Sadık Tüzel, a.g.e., s. 301- 302

bütün vatandaşlara huzur ve güvenlik içinde insanca yaşamayı sağlamak amacı güden “refah devleti” idealinin kaçınılmaz sonucu olduğu açıktır⁵⁹⁵.

Devrimci niteliği bulunan anayasaları, hedeflerini evrimci bir biçime dönüşerek devamını sağlamak yoluyla da meşrulaştırmaktadır. Zaten Anayasaların değiştirilebilir oluşunun mantığında sürekliliği sağlamak vardır. Bir Anayasa metninin değiştirilmesini reddetmek, onu dondurmak ve giderek süreli olmasına yol açmak anlamına gelir⁵⁹⁶.

1961 Anayasası 1971 müdahalesine kadar değişikliğe uğramadan varlığını korumuş, ancak bunda özellikle 1965’ten sonra yeniden hız kazanan gerici dinci tepkileri denetim altında tutmaya çalışan ordunun büyük katkısı olmuştur⁵⁹⁷.

Anayasanın netliği ve açıklığı anayasanın toplumsal değişimlere uyum sağlamasına yetmiyorsa, Anayasayı değiştiren yasama organının yine Anayasada öngörülen değiştirme koşullarına uyararak anayasanın değiştirilmesi ve boşluklarının doldurulması konusundaki yetkisi, devletin hukuksal temel düzeni olan Anayasanın sürekliliğinin sağlanmasına hizmet eder. Ama aynı amaca, Anayasanın kimliğinin ve kurduğu hukuksal temel düzenin sürekliliğinin ortadan kaldırılması yasağı da hizmet etmektedir. Anayasa ulusun isteklerini büyük ölçüde karşılamaktan uzaklaşır ve salt bir dizi katı kurallar olarak algılanmaya başlanırsa, değiştirilmesi mümkün olmalıdır⁵⁹⁸. 1961 Anayasasının temel hak ve özgürlüklerine ilişkin maddeler arasında değiştirilmesi istenen 13/a maddesi Sıddık Sami Onar tarafından şu gerekçeye dayandırılarak istendi: “*T.C. Anayasasında değiştirilmesi veya ona eklenmesi düşünülen hükümler hakkındaki düşüncelerimi ayrı ayrı arz ediyorum: Madde 13 a – Bu maddeye daha fazla bir vüruh verebilmek için “sınıf kavgası” tabirinin yerine “sosyal sınıfı yok etmek amacıyla sınıf kavgası” tabirinin ikamesi daha doğru olur kanaatindeyim*”⁵⁹⁹.

12 Mart Muhtırası’nda sonra Başbakan olan Nihat Erim, istenen anayasa değişikliklerinin gerçekleştirmek üzere faaliyete başladığı günlere, yabancı ülke temsilcileri ile yaptığı bir toplantıda 1961 Anayasası için “lüks” terimini kullanmıştı. Nihat Erim ve sağ görüşlü bakanların çabaları ile 1961 Anayasası üç kez değişikliğe

⁵⁹⁵ Fevzi Demir, a.g.e, s. 282- 283

⁵⁹⁶ Osman Can, a.g.m., s. 108

⁵⁹⁷ Sezer Ayan, a.g.m., s. 4

⁵⁹⁸ Zafer Gören, a.g.m., s. 12

⁵⁹⁹ S. Sami Onar, a.g.m., s. 22

uğrar. Değişikliklerden ilki siyasi partilere hazine yardımı yapılması ile ilgili, ikincisi parlamento üyelerinin aylık ve ödenekleri ile ilgili iken Anayasa'nın temel niteliğini zedeleyen asıl değişiklikler “temel hak ve özgürlükler” ile ilgili olanlar ve ayrıca özerk kuruluşlar ile ilgili olan değişikliklerdir. Anayasa'nın ikinci kısmında yer alan Temel Haklar ve Ödevler kısmında, “Temel Hakların Özü” şeklinde yer alan 11. madde, “Temel Hak ve Hürriyetlerin Özü, Sınırlanması ve Kötüye Kullanılmaması” şeklinde değiştirilmiştir. Özgürlükler düzeninin temel ilkesi olan “serbestlik” yerine “sınırlılık” getirilmiştir⁶⁰⁰.

⁶⁰⁰ Sezer Ayan, a.g.m., s. 5

C. Devletin Siyasal Yapı Bakımından Yeniden Yapılandırılması

I. Yasama Organının Yapılandırılması

1921 Anayasası'nda mutlak olarak kabul edilen Meclisin egemenliği ilkesi, 1924 Anayasa döneminde diğer yürütme ve yargılama bakımlarından zayıflatılmış olsa da yasama bakımından değişmeden devam ettiği ortadadır. 1961 Anayasasıyla başlayan süreçte yürürlük ve geçerlilik bakımından kimi meclis dışı denetim mekanizmaları eklenmiş olsa da, "parlamento iradesi"nin tesis edilmesi aşamasına değil, tesisten sonraki aşamaya eklenmeden söz edilebilir⁶⁰¹.

1960 Askeri Müdahalesinin gerçekleşmesinin en önemli nedenlerinden biri de hiç kuşkusuz yasama organının tek parti oligarşisinin etkisi altında işleyemez ve hatta hukuk dışına çıkarak *kamu yararı ve hizmeti düşüncesinden daha fazla çoğunluk kazanmak için şahsi menfaat ve hissi düşüncelere taviz verici bir hale gelmesidir. Bu suretle Anayasayı dahi ihlal eden menfi bir organ haline gelmiş*⁶⁰² durumdaydı. Yasama yetkisi Türkiye Büyük Millet Meclisi'nindir. Bu yetki devredilemez. Yasama organı buna uygun olarak iki kanatlıdır. Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu. Böylece 1876- 1921 arasındaki gibi iki meclis sistemi vardır. Ama benzerlik salt biçimseldir. 1961 sisteminin senatosu tek meclis sisteminden de kaynaklandığı düşünülen çoğunluk diktatörlüğü tehlikelerine karşı duracak, seçkin kişiler eliyle yasaların daha iyi hazırlanmasını sağlayacak ve sisteme ılımlılık getirecek bir denge ve denetim organı olarak tasarlanmıştır⁶⁰³.

1961 Anayasası'nın asıl amacı, Millet Meclisi'ni başka kurumlarla denetlemek sureti ile DP'nin (ondan önce de CHP'nin) sahip olduğu türden bir iktidar tekeli engellemektir. Bu amaçla getirilen kurumlar arasında, Cumhuriyet Senatosu, yasaların anayasaya uygunluğunu denetleyecek bir Anayasa Mahkemesi, iç ve dış güvenliğin sağlanmasında görüş bildirecek Milli Güvenlik Kurulu (1962'de sonradan kurulmuştur) gibi kurumlar yer alır⁶⁰⁴. İki meclis yasama ve denetleme görevlerini ayrı ayrı ya da birlikte yürütürler. Kural ayrı çalışmadır. İstisnai olarak birleşik toplantıya gidilir. Türkiye Büyük Millet Meclisi içtüzüğünün yapılması, silahlı kuvvet gönderme, meclis soruşturması, karma komisyon raporlarını görüşme,

⁶⁰¹ Osman Can, a.g.m., s. 128

⁶⁰² S. Sami Onar, a.g.m., s. 18

⁶⁰³ Bülent Tanör, **Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri**, a.g.e., s. 300

⁶⁰⁴ Sezer Ayan, a.g.m., s. 5

Cumhurbaşkanı seçme, Yüce Divan'a gönderme, sıkıyönetim ilanını onaylama ya da ret gibi konular TBMM birleşik toplantısında gündemine girer⁶⁰⁵. Anayasanın 94. maddesi yasa öneri ve tasarılarının önce Millet Meclisi'nde sonra Cumhuriyet Senatosu'nda görüşülmesini ön görmekte, uyuşmazlık durumunda ise son sözün Millet Meclisi'nde olduğuna işaret etmektedir. Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeleri bütçe kanunu tasarılarının genel kurullarda görüşülmesi sırasında gider artırıcı veya belli gelirleri azaltıcı teklifler yapamamakla birlikte; bütçe kanunu önce senatoda sonra Millet Meclisi'nde görüşülerek kesinleşmektedir⁶⁰⁶. Her iki meclisin ve birleşik toplantının çalışma yöntemleri ve görüşme usulleri kısmen Anayasa'da, daha çok kendi iç tüzüklerinde düzenlenmiş ve oldukça demokratik esaslara bağlanmıştır⁶⁰⁷. 1961 Anayasasının Cumhuriyetin Temel Kuruluşu başlığını taşıyan üçüncü kısım, birinci bölümü III/a ve 88. maddesinde yer alan TBMM'nin denetim yolları gensoru ve meclis soruşturması kısmında ayrıntılı olarak düzenlenmiştir. Bu durum önceki anayasal düzene karşı bir tepkiyi ifade etmekle birlikte, meclislerin denetim yetkileri konusunda eşit olmadıkları tespit edilmektedir. Gensoru ve hükümete güven ya da güvensizlik oyu verme yetkisi yalnız Millet Meclisine tanınmış; gensoru önergesinin bir siyasi parti grubu adına veya en az 10 milletvekilinin imzasıyla verilebileceği belirtilmiştir⁶⁰⁸.

27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesi sonrasında yürürlüğe konulan 1961 Anayasası'nda Sayıştay'ın görev ve yetkileri daha detaylı düzenlenmiştir. Anayasa'nın 127 maddesinde "*Sayıştay, genel ve katma bütçeli dairelerin bütün gelir ve giderleri ile mallarını TBMM adına denetlemek ve sorumluların hesap ve işlemlerini kesin hükme bağlamak ve kanunlarla verilen inceleme, denetleme ve hükme bağlama işlerini yapmakla*" görevli kılınmıştır⁶⁰⁹.

Yasamayı bir yetki, yürütmeyi ise kanunlar çerçevesinde yerine getirilen bir görev saymış olmasına rağmen Anayasanın parlamenter rejime özgü yumuşak bir kuvvetler ve fonksiyonlar ayrılığı getirdiği söylenebilir. Yürütme esas olarak yasama organının içinden çıkmaktadır. Onunla işbirliği yapmakta ve onun faaliyetlerine

⁶⁰⁵ Bülent Tanör, a.g.e., s. 301

⁶⁰⁶ Server Tanilli, **Anayasalar ve Siyasal Belgeler**, İstanbul, 1976, s. 344

⁶⁰⁷ Bülent Tanör, a.g.e., s. 301

⁶⁰⁸ Server Tanilli, a.g.e., s. 341- 342

⁶⁰⁹ Hasan Altındal, "Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Türkiye Büyük Millet Meclisi Adına Sayıştay Tarafından Denetimi: Değişen Anayasa ve Yasal Düzenlemeler Çerçevesinde Bir Değerlendirme", **Sayıştay Dergisi**, Sayı 79, Ekim- Aralık 2010, s. 12

katılabilmektedir. Yine Parlamenter rejime özgü olarak Bakanlar Kurulu yasama organı tarafından denetlenmekte ve gerektiğinde Millet Meclisi tarafından da düşürülebilmektedir. Nihayet parlamenter rejimin karşılıklı denetleme ve dengeleme ilkesinin bir göstergesi olarak yürütmenin de elinde kozlar vardır. Bunların ilki güvenoyu istemedir. Yürütme bununla yasa tasarılarını kabul ettirebilmek için Millet Meclisi'ne baskı yapabilir. Eldeki ikinci karşı silah fesih kurumudur. Ancak bu yöntem anlamlı bir farkla ve başka bir başlıkla düzenlenmiştir: "Millet Meclisi seçimlerinin Cumhurbaşkanınca yenilenmesi". Buna göre bakanlar kurulu güvensizlik oyu yüzünden 18 aylık bir süre içinde iki defa düşmüş ve üçüncü defa güvensizlik oyuyla karşılaşmışsa Başbakan Cumhurbaşkanından Millet Meclisi seçimlerinin yenilenmesini isteyebilir. Cumhurbaşkanı da Meclislerinin başkanlarına danışarak buna karar verebilir. Bu veriler ışığında 1961 Anayasasının yasamaya belli bir üstünlük tanıyan bir parlamenter rejim ya da yumuşak kuvvetler ayrılığı sistemi getirdiği söylenebilir. Daha genel bir bakışla 1961 Anayasasının egemenliği kullanılmasına ilişkin yaklaşımının, bölüştürülmüş bir iktidar anlayışı olduğu açıkça ortadadır. Bu demokratik ve özgürlükçü tutumu gölgeleyen öge ise, askeri gücün yer yer sivil otorite ile ortaklık ve yetki paylaşımı içine girmeye başlamasıdır⁶¹⁰.

Anayasa tarihimizde ilk defa 1961 Anayasası siyasi partileri anayasallaştırmış ve onlara nispi bir güvence sağlamıştır. Nitekim anayasanın 56. maddesine göre siyasi partiler ister iktidarda ister de muhalefette olsunlar, demokratik siyasi hayatın vazgeçilmez unsurlarıdır. Özellikle onları anayasal- demokratik sistemin ayrılmaz bir parçası saymak suretiyle, muhalefetteki partiler kesin bir anayasal meşruluk tanınması bakımından, bu hükmün evrensel bir değer taşıdığı şüphe götürmez. Aynı şekilde siyasi partilerin ancak Anayasa mahkemesi tarafından kapatılabileceğini öngören hüküm de çok önemli bir güvence sağlamaktadır⁶¹¹.

⁶¹⁰ Bülent Tanör, a.g.e., s. 306

⁶¹¹ Mustafa Erdoğan, a.g.e., s. 93

II. Yürütme Organının Yapılandırılması

Anayasa halkın seçtiği güçlü bir yürütme organı sağlamalıdır. Devrimci parti, sayı üstünlüğünü ve örgütsel etkinliğini en avantajlı biçimde kullanmak için en azından yürütme organının kontrolünü elinde tutmalıdır. Yürütme yasamaya karşı kudretli durumda bulunmalıdır. Anayasanın genel hükümler taşıması ve yürütmenin üstünlüğünü sağlaması teklifleri hayati önem taşımaktadır. Yazılı Anayasa bir ülkenin politik sistemini tanımlayan ve düzenleyen bir belgedir. Kutsal bir nitelik taşır ve değiştirilmesi çok güçtür. Anayasa genel ilkelerin yanı sıra detay sayılabilecek hükümleri de kapsadığı takdirde bu detaylar temel ilkeler gibi kutsal sayılabilecektir. Bu iki bakımdan sakıncalıdır: Bir hükümet sisteminin detayları esnek olmalıdır ve değişen şartları karşılayabilmelidir. Oysa detay Anayasaya girdiği zaman temel ilkeler gibi daimilik kazanmaktadır. Öte yandan bir Anayasanın ayrıntılı hükümler sayesinde kritik bir politik sorunda azınlığın çoğunluk iradesini boşa çıkarması mümkündür. Örneğin bir Anayasanın kabulünde belli tipte bir mevzuatın kabulü için üçte iki çoğunluk şartı genel çıkara uygun diye kabul edilebilir. Zaman geçtikçe görülebilir ki, böyle bir hükmün varlığı genel çıkara aykırı hale gelmiştir. Bu sayede belki de özel bir çıkarı temsil eden azınlık çoğunluğun iradesini engelleyebilir. Eğer bu durum Anayasayı değil de kanuna bırakılırsa böyle bir sorunun ortaya çıkması pek de mümkün olamaz. Güçlü bir yürütme organı kurulması teklifi çok daha önemlidir. Yasamanın yürütmeye üstün olduğu yerlerde hükümetlerin en büyük sorunu parlamentonun birçok ufak partiye ve hizbe bölünmesinden doğan istikrarsızlıktır. Tek bir parti hatta devrimci bir parti dahi böyle bir sistemde mutlak çoğunluğu sağlayamayabilir ve yürütme parlamento koalisyonlarının değişen esintilerine açık kalabilir. Oysa yürütme en azından yasama kadar güçlü olduğu takdirde, bir denge kurabilir. Kuvvetli yürütme organı sisteminde ise oy çoğunluğunu sağlayan parti yürütmeyi elinde tutar ve ülkeye istikrarlı bir hükümet sağlar⁶¹².

TBMM kendisine ayrılmış bulunan yasama yetkisini kullanırken, hükümeti (yürütme organını) mutlak bir boyun eğmeye zorlayacak, onu basit bir “yürütme kurulu” durumuna sokacak olanağa sahip değildir. Parlamenter rejimin gereği olarak

⁶¹² Doğan Avcıoğlu, **Devrim Üzerine**, İstanbul, 1971, s. 218

yürütme organı millet iradesine; bir başka deyişle Anayasa'ya ve ülkenin genel çıkarlarına uygun olmadığına inandığı meclis kararlarına boyun eğmek durumunda değildir. Hükümet yasama organının güvenoyunu almakla birlikte, ülke genel çıkarlarını koruduğuna inandığı genel bir siyaseti kendisi belirlemektedir⁶¹³.

Doğan Avcıoğlu bu konuya ilişkin 27 Mayıs Askeri Müdahalesinden sonra kurulan askeri idareyi devrimci bir hükümet olarak tanımlayarak; bu kurumun ülkeye gerçekçi bir anayasa verdiğinden söz eder. Profesör ve hukukçulardan kurulu Anayasa komisyonunun gerçek politik hayattan habersiz şekilde kitabi teorilerine iltifattan kaçındıklarını da ekler⁶¹⁴.

1960 Askeri Müdahalesinin sebeplerinden biri de “...İdarenin tarafsız olmaması ve teknik icaplardan Atatürk ilkelerinden ziyade hissi etkiler ve şahsi menfaatler yolunda tavizler vermek zorunluluğunda kalması idi. Bu durum 1924 Anayasasının yürütme organına fazla yetkiler tanımayarak tamamen yasama organının etkisi altında bulunmasından ve idarenin de bu kuvvetli etkiye karşı fazlaca hukuki bir himayeye malik olmamasından ileri geliyordu. Milli Birlik Komitesi tarafından kurulan İstanbul Anayasa Komisyonu Cumhurbaşkanının başkanlığında istişari ve tenkidi mahiyette raporlar hazırlamak, bu rapor ile Devlet Reisini, Hükümeti, kamuoyunu aydınlatmak üzere Devlet yardımcı kurulları adı altında siyasi etkiler dışında kalacak bir takım örgütlerin kurulması lüzumunu belirtmişti⁶¹⁵”.

Nitekim günümüz devletlerinde yürütme organı önemli şekilde gelişmekte ve güçlenmektedir. Bunun iki ana sebebe dayandırılması mümkündür: birincisi, toplum içindeki iş bölümünün hükümet içinde de etkisini göstermesi ve devletin, iktisadi, mali, eğitim, sağlık v.s. konularındaki faaliyetlerini çeşitli bakanlıklar yanında bazı ihtisas kurulları eliyle yürütmek zorunda kalmasıdır. İkinci ve daha önemlisi ise sosyal ve ekonomik sebeptir. Gerçekten, liberal kapitalizm belli bir seviyeden sonra ahenkli bir iktisadi gelişme sağlayamamakta, toplumun ana hedeflerinin tespiti, yatırımların yöneltilmesi gibi mikro-ekonomi dışında kalan işlerde özel sektör mekanizması yeterli olamamakta, bu iş Devlete düşünce de, tabiatıyla Yürütme Organı sahneye çıkmaktadır. Bugün kuvvetler ayrılığı ilkesi de başlangıçta nasıl monarşiyi sınırlamaya yaramışsa, aynı şekilde, halktan çıkan, seçimle gelen bazı

⁶¹³ Fevzi Demir, a.g.e, s. 280

⁶¹⁴ Doğan Avcıoğlu, **Devrim Üzerine**, İstanbul, 1971, s. 219

⁶¹⁵ S. Sami Onar, a.g.m., s. 21

organların imtiyazlarını bir demokratik Devlet çerçevesinde kısıtlamaya yaramaktadır⁶¹⁶.

Yürütmenin teknik karakter kazanması sonucu olarak devletin temel teşkilatı içinde bazı ihtisas kurullarına, çoğunlukla yardımcı nitelikte olmak üzere yer verilmektedir. Ancak bu türlü yardımcı kurullardan bir kısmının, yasama meclislerinin yerini alan korporatif yapıda bir meclisin siyasi temsili tamamen ortadan kaldırdığı ve bazı ülkelerdeki uygulama yüzünden faşist nitelikte olduğu bir gözlem sonucu olarak ileri sürülmektedir. Ancak siyasi bir meclis yanında bir dinamik ve teknik kuvvetler dengesi unsuru niteliğinde korporatif meclise yer verilmesi de mümkündür. Nitekim 1961 Anayasası ön tasarısında öngörülen Cumhuriyet Senatosu böyle idi⁶¹⁷.

Yürütme görevi kanunlar çerçevesinde Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu tarafından yerine getirilir⁶¹⁸. Cumhuriyet dönemi Anayasaların hiçbirinde Cumhurbaşkanı'nın "onay" yetkisinden söz edilmemektedir. Cumhurbaşkanı'nın geri gönderme yetkisi de bir "uyarı" niteliğinde olup, yasama faaliyeti bakımından "kurucu" niteliğe sahip değildir. Bunun monarşiye karşı sağlıklı bir tepkinin ürünü olduğu kabul edilmektedir⁶¹⁹. Cumhurbaşkanı 40 yaşını doldurmuş, yüksek öğrenim görmüş TBMM üyeleri arasından birleşik toplantıda gizli oyla 2/ 3 çoğunlukla ve 7 yıl için seçilmesi kararlaştırılmıştır. Seçilen Cumhurbaşkanının var ise her hangi bir siyasi partiyle ilişkisi kesilir ve TBMM üyeliği sona erer. Bu şartların her biri eski dönemin partizan ve özel tahsilli cumhurbaşkanlarına tepkidir. TBMM üyeleri arasından seçilmesi ise yasamanın geleneksel üstünlüğüne bir işarettir. Cumhurbaşkanının yetkilerinin çoğu eski dönemlerdeki gibi klasiktir⁶²⁰. Nitekim, Anayasaya göre "yürütme", parlamenter hükümet sistemine uygun olarak ikili bir yapı göstermektedir: bakanlar kurulu ve Cumhurbaşkanı. Hükümet etme yetkisi esas itibariyle TBMM'nin içinden çıkan ve onun güvenine sahip olan bakanlar kuruluna verilmiştir. Başbakanın başkanlığındaki bakanlardan oluşan bakanlar kurulu uyguladığı ortak politikadan Millet Meclisi'ne karşı sorumlu olduğu gibi, her bir

⁶¹⁶ S. Sami Onar, a.g.m., s. 29

⁶¹⁷ S. Sami Onar, a.g.m., s. 29

⁶¹⁸ **Düştur**, 4. Tertip, Cilt 1, s. 2930 vd. ; Resmi Gazete 20. 07. 1961- Kanun No: 334 (Madde 6)

⁶¹⁹ Osman Can, "Anayasayı Değiştirme Sorunu", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, 62/ 3, 2009, s. 127

⁶²⁰ Bülent Tanör, a.g.e., s. 302

bakan da kendi yetkisi dâhilindeki işlerin yürütülmesinden Meclise karşı tek başına sorumludur. Bu çerçevede Anayasa yürütme görevinin Cumhurbaşkanıyla birlikte bakanlar kurulu tarafından yerine getirileceğini bakanlar kurulunun görevde kalmasının Millet Meclisi'nin güvenine sahip olmasına bağlı olduğunu ve Millet Meclisi'nin bakanlar kurulunu güvensizlik oyuyla düşürülebileceğini belirtmiştir. Öte yandan, yürütme içinde Cumhurbaşkanı'nın konumu da *Westminster-tipi parlamentarizmin* gereklerine uygun olarak düzenlenmiştir. Başka bir ifadeyle, Cumhurbaşkanı yürütmenin daha az etkili ve sembolik yetkilere sahip olan kanadını teşkil etmektedir⁶²¹.

Başkanlık sistemine gitmemekle beraber, Cumhurbaşkanı'nın yetkileri önceki anayasalara kıyasla nispeten genişletilmiş olduğunu belirtmekte yarar vardır. S. Sami Onar, 1961 Anayasasının kabul edilmesinden yaklaşık bir on yıl kadar sonra Cumhurbaşkanı'nın parlamento içinden veya dışından ve daha geniş bir seçmenler heyeti tarafından seçilmesi gerektiğini belirterek, yürütme organında daha da aktif hale getirilmesini isteyerek şu ifadeleri kullanacaktır: “*Cumhurbaşkanı seçecek heyet yasama organı üyeleriyle, yüksek hâkimlerden, Askeri Şura üyelerinden, üniversite öğretim üyelerinden ve Devlet Yardımcı Kurullarından belli bir nispet dâhilinde seçilecek üyelerden kurulu olmalıdır. Bu suretle Cumhurbaşkanı'nın tarafsızlığı sağlanmış olur*”⁶²².

Bakanlar Kurulu'nun yapısıyla ilgili iki yenilikten ilki başbakanın eskiden olduğu gibi Cumhurbaşkanı tarafından yasama organı üyelerinden veya dışarıdan seçilebilmesidir ve ayrıca Başbakanın bakanlar kurulunu meclis içinden veya dışından kurmak yetkisine haiz olmasıdır⁶²³.

1961 Anayasasıyla beraber Devlet Yardımcı Kurulu teşkili de söz konusudur. Bu oluşum içinde Yüksek İdari Mahkemeler başta gelmektedir. Bununla birlikte bu oluşum içerisinde ekonomik ve sosyal işler hakkında mütalaa beyan etmek, bu alanlarda istişari nitelikte objektif kararlar almak, iktisadi devlet teşekküllerinin işleyişleri ve neticeleri hakkındaki görüşlerini Cumhurbaşkanı'na, Hükümete ve Yasama Organına ve kamuoyuna bildirmekle görevli bir Ekonomik ve Sosyal İşler

⁶²¹ Mustafa Erdoğan, a.g.e., s. 90- 91

⁶²² Osman Can, a.g.m., s. 127

⁶²³ S. Sami Onar, a.g.m., s. 31

Devlet Yardımcı Kurulu, bugünkü şekil ve görevleri ile aynen muhafaza edilecek bir Milli Güvenlik Kurulu da vardır⁶²⁴.

Söz konusu düzenlemeler, orduyu yürütmenin içine çeken düzenlemelerdir. 1961 Anayasası ile Milli Güvenlik Kurulu'na Anayasal organ niteliği sağlanmıştır. Milli Güvenlik Kurulu 1961 Anayasası'nın ilk metnine göre, "milli güvenlik ile ilgili kararların alınmasında ve koordinasyonun sağlanmasında yardımcılık etmek üzere, gerekli temel görüşleri Bakanlar Kurulu'na bildirmek" amacıyla kurulmuştur⁶²⁵.

Yeni düzenlemelerle Genelkurmay Başkanı'nın konumu protokollerde Başbakan'dan sonra, ama bakanlardan önce gelir konuma yükseltilmiştir. Ayrıca ordunun, gerektiğinde siyasi konularda sivil yöneticilere görüşlerini bildirebilen bir mekanizma oluşturulmuştur; Milli Güvenlik Kurulu (MGK) 1961 yılında 334 numaralı kanunla kabul edilen MGK fiilen yürütmenin bir parçası konumuna yükselmiş ve 5399 numaralı kanunla Anayasal bir kuruma dönüşmüştür. Bu kapsamda MGK'nın görevi ülke sorunlarını tartışmak, kararlaştırmak ve oluşturulan temel görüşleri Bakanlar Kurulu'na bildirmek olarak formüle edilmiştir⁶²⁶.

Parlamente rejiminde iki başlı olan yürütme (Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu) bu anayasayla, deyim yerindeyse üç başlı hale gelmektedir. Bu üçüncü baş askeri bürokrasidir. Yürütmenin ikinci başı olan Bakanlar Kurulu'na ya da parti-hükümetine bağlı olması ve genel idare içinde yer alması gereken askeri güçler ve bürokrasi sivil otoriteye karşı adeta özerklik kazanmış, hatta temel siyasal kararlarda sivil otoriteye görüş dayatacak bir konuma yükselmiştir. Anayasanın yürütme bölümündeki alt başlıklar şöyledir: A) Cumhurbaşkanı, B) Bakanlar Kurulu, C) İdare. Askeri bürokrasinin bu şemadaki yeri "idare" altında olmak gerekirken, Bakanlar Kurulu'na ilişkin alt başlıkta ve bu kurulla eş düzeyde gösterilmiştir. Bunun iki önemli göstergesi vardır. Birincisi Batılı demokrasilerde kural Genelkurmay Başkanı'nın seçimle gelen Milli Savunma Bakanına bağlı ve sorumlu olması iken (1960 öncesinde Türkiye'deki durum buydu), Başbakana karşı sorumlu duruma yükseltilmiştir. İkincisi yüksek komutanlarla bazı bakanları bir araya getiren yarı sivil yarı askeri bir kurum olan Milli Güvenlik Kurulu yaratılmış, bu heyet

⁶²⁴ S. Sami Onar, a.g.m., s. 31- 32

⁶²⁵ Sezer Ayan, a.g.m., s. 15

⁶²⁶ Rıza Arslan, "Laik Türkiye Cumhuriyeti, Ordu ve Burjuva Sınıfı", **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 10/ 3, Ankara, 2008, s. 37

bakanlar kuruluna ait başlık altında ve onunla yine eş düzeyde bir konuma yerleştirilmiştir. Böylece MGK, parti hükümeti (Bakanlar Kurulu) ile askeri bürokrasi arasında bağlantı da kuran bir kurumdur⁶²⁷.

1961 Anayasası'nın yürütme kısmında yer alan ve "özerk üniversite" başlığını taşıyan 120. maddenin asıl amacı, Millet Meclisi'ni başka kurumlarla denetlemek sureti ile DP'nin (ondan önce de CHP'nin) sahip olduğu türden bir iktidar tekeli engelleyen ve bu amaçla üniversitelerin özerkliklerini güvence altına almaktır. 1961 Anayasası'nın ilk metninde, üniversitelerin, "bilimsel ve idari özerkliğe" sahip olduğu belirtilmiştir. Buna göre, "Üniversite öğretim üyeleri ve yardımcıları serbestçe araştırma ve yayında bulunabilir" (120/5), "Üniversiteler, ...kendileri tarafından seçilen organlar eliyle yönetilir"; üniversiteler 1961 Anayasası ile bilimsel ve idari açıdan özerk kurumlar olarak kabul edildiği için, güvenlik güçleri de söz konusu kurumlarda etkin faaliyetlerini gerçekleştirme imkânı bulamamışlardır⁶²⁸.

III. Yargı Organının Yapılandırılması

Bunun gibi yargı gücü de, ayrı ve tam anlamıyla bağımsız bir örgütlenmeye kavuşmuştur. Bu gücün kullanılması 1924 Anayasası'nda yapıldığı gibi yasaların düzenlenmesine bırakılmamış, Anayasa ile bizzat düzenlenerek bağımsızlığı güvence altına alınmış olan yargı organlarına verilmiştir. Hatta yasama ve hükümeti denetleme yetkisini kullanmaktan başka bir hakkı olmayan TBMM, her şeyin üstünde bir güç olmak bir yana yargı gücünün de gerisinde kalan bir organ durumuna gelmiştir. Çünkü Anayasa mahkemesi TBMM'nin kabul ettiği yasaların Anayasa'ya uygunluğunu inceleyebilecek uygun bulmadığını iptal edebilecektir. Bir başka anlatımla TBMM'nin ortaya koyacağı "irade" olduğu gibi "millet iradesi" yerine geçemeyecek, Anayasa mahkemesinin açık veya zımnen vereceği onaya bağlı kalacaktır⁶²⁹.

1961 Anayasası'nın asıl amacı, Millet Meclisi'ni başka kurumlarla denetlemek sureti ile DP'nin (ondan önce de CHP'nin) sahip olduğu türden bir

⁶²⁷ Bülent Tanör, a.g.e., s. 305

⁶²⁸ 1961 Anayasası ile özerk hale getirilen kuruluşlardan biri de Türkiye Radyo Televizyon Kurumuydu. "Maddede radyo ve televizyon istasyonlarının Devlet eliyle kurulacağı ve idarelerinin kamu tüzel kişiliği halinde düzenleneceği... Ve organlarının seçiminin kanunla düzenleneceği esası getirilmiştir. Sezer Ayan, a.g.m., s. 16

⁶²⁹ Fevzi Demir, a.g.e, s. 280

iktidar tekeli engellemektir. Bu amaçla getirilen kurumlar arasında, Cumhuriyet Senatosu, yasaların anayasaya uygunluğunu denetleyecek bir Anayasa Mahkemesi, iç ve dış güvenliğin sağlanmasında görüş bildirecek Milli Güvenlik Kurulu (1962'de sonradan kurulmuştur) gibi kurumlar yer alır⁶³⁰.

Yargı organı hakkında bugünkü Anayasada mevcut olan hükümlerin aynen muhafazası ancak Danıştay'ın yeni aldığı şekle göre teşkilat ve görevlerinin Yüksek İdare Mahkemesine verilmesi; Yüksek Hâkimler Kuruluna, İtalya'da olduğu gibi Cumhurbaşkanının başkanlık etmesi ve yüksek hâkimler hakkında yaş haddi kaldırılarak bunların, görevlerini ifa edemeyecekleri hallerde kendi kurullarınca izinli sayılmaları doğru olur⁶³¹.

1961 Anayasasında hukuki güvence ve yaptırımlar en geniş boyutuyla yargısal alana ilişkindir. Bunlar üç kalemde özetlenebilir. Birincisi herkese tanınan hak ve özgürlüklerdir: Hak arama özgürlüğü, herkesin meşru bütün vasıta ve yollardan faydalanmak suretiyle yargı mercileri önünde davacı veya davalı olarak iddia ve savunma hakkına sahip olduğuna yöneliktir⁶³². Kanuni yargı yolu ise hiç kimsenin kanunen tabi olduğu mahkemeden başka bir merci önüne çıkarılmayacağıdır⁶³³. Cezaların kanuni ve şahsi olması, zorlama yasağı ise kimsenin işlendiği zaman yürürlükte bulunan kanunun suç saymadığı bir fiilinden dolayı cezalandırılmayacağı ve cezalar ile ceza tedbirlerinin ancak kanunla korunduğuna ilişkindir⁶³⁴. Kamu görev ve hizmetinde bulunanlara karşı bu görev ve hizmetin yerine getirilmesiyle ilgili olarak yapılan isnatlardan dolayı açılan hakaret davalarında sanık, isnadın doğruluğunu ispat hakkına sahiptir⁶³⁵.

Anayasa'nın yargı alanında yeniden yapılandırılmasına ilişkin en önemli diğer adım da devletin bütün eylem ve işlemlerinin yargı denetimine bağlanmış olmasıdır. Aynı zamanda yargı yetkisinin Türk Milleti adına bağımsız mahkemelerce kullanılması anayasanın genel esaslar kısmının birinci kısım 7. maddesinde vurgulanmıştır⁶³⁶.

⁶³⁰ Sezer Ayan, a.g.m., s. 5

⁶³¹ S. Sami Onar, a.g.m., s. 32

⁶³² **Düster**, 4. Tertip, Cilt 1, s. 2930 vd. ; Resmi Gazete 20. 07. 1961- Kanun No: 334 (Madde 31)

⁶³³ **Düster**, 4. Tertip, Cilt 1, s. 2930 vd. ; Resmi Gazete 20. 07. 1961- Kanun No: 334 (Madde 32)

⁶³⁴ **Düster**, 4. Tertip, Cilt 1, s. 2930 vd. ; Resmi Gazete 20. 07. 1961- Kanun No: 334 (Madde 33)

⁶³⁵ **Düster**, 4. Tertip, Cilt 1, s. 2930 vd. ; Resmi Gazete 20. 07. 1961- Kanun No: 334 (Madde 34)

⁶³⁶ **Düster**, 4. Tertip, Cilt 1, s. 2930 vd. ; Resmi Gazete 20. 07. 1961- Kanun No: 334 (Madde 7)

Mahkemelerin bağımsızlığı, duruşmaların açık ve kararların gerekçeli olması ve yeni bir organ olarak Yüksek Hâkimler Kurulu'nun önemli bir yargı organı olarak anayasada yer alması doğrudan doğruya yargı erkiyle ilgili düzenlemelerdir. Üyeleri yargıçlar arasından seçilen Yargıtay Genel Kurulu, Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu tarafından seçilen bu kurul, hâkimlerin bütün özlük işleri hakkında karar vermeye yetkilidir. Böylece, yargı bağımsızlığı ve yargıç teminatı esaslı bir şekilde sağlanmış olmaktadır⁶³⁷.

Hukuk devletinin bir ilkesi olarak devletin bütün eylem ve işlemlerinin yargı denetimine bağlanmış olmasıyla idari yargı, seçim yargısı ve anayasa yargısında düzenlemelerin gerçekleştirildiği de tespit edilmektedir. İdari yargı konusunda idarenin hiçbir eylem ve işlemi, hiçbir halde yargı mercilerinin [Danıştay'ın] denetimi dışında bırakılamayacağı; idarenin işlemlerinden dolayı açılacak davalarda süre aşımı, yazılı bildirim tarihinden bağlayacağı, idarenin kendi eylem ve işlemlerinden doğan zararı ödemekle yükümlü olduğu belli esaslara bağlanmıştır⁶³⁸.

1961 Anayasası ile Türkiye'de aynı zamanda ilk defa olarak seçim yargısı anayasallaştırılmıştır. Seçimlerin yargı organlarının genel yönetim ve denetimi altında yapılacağı, seçimlerin başlamasından bitene kadar seçimin düzen içinde yönetimi ve dürüstlüğü ile ilgili bütün işlemleri yapma ve yaptırma, seçim süresince ve seçimden sonra seçim konularıyla ilgili bütün yolsuzlukları, bütün şikâyet ve itirazları inceleme ve kesin karara bağlama ve Türkiye Büyük Millet Meclisi üyelerinin seçim tutanaklarını kabul etme görevinin Yüksek Seçim Kuruluna ait olduğu da vurgulanmıştır⁶³⁹.

Anayasa yargısı ve Anayasa Mahkemesi anayasanın en büyük yeniliklerinden birisidir. On beş asıl ve beş yedek üyeden oluşan bu yüksek özel mahkemenin üyeleri değişik organlarca seçilir. Yargıtay (4), Danıştay (3), Sayıştay (1), Millet Meclisi (3), Cumhuriyet Senatosu (2), Cumhurbaşkanı (2). Mahkemenin esas görevi yasaların ve meclis içtüzüklerinin anayasaya uygunluğunu denetlemektir (norm denetimi). Anlaşmaları onaylayan yasalar ve kural olarak meclislerin kararları denetim dışıdır. İstisnai olarak, yasama dokunulmazlığının ve üyeliğinin kaldırılması kararlarına karşı

⁶³⁷ Bülent Tanör, **a.g.e.**, s. 307

⁶³⁸ **Düştur**, 4. Tertip, Cilt 1, s. 2930 vd. ; Resmi Gazete 20. 07. 1961- Kanun No: 334 (Madde 114)

⁶³⁹ **Düştur**, 4. Tertip, Cilt 1, s. 2930 vd. ; Resmi Gazete 20. 07. 1961- Kanun No: 334 (Madde 75)

dav açılabilir. Yüksek Mahkeme pratikte, iç tüzük niteliğinde gördüğü meclis kararlarını da denetime almıştır. 1971’de anayasaya konulan kanun hükmünde kararname çıkarma yetkisinin denetimi de Anayasa Mahkemesi’ne verilmiştir. Mahkeme bu denetimleri iptal davası (soyut norm denetimi) ya da itiraz (somut norm denetimi) yoluyla gelen davalar üzerine başlatır. Mahkeme kararları kesin olup devletin yasama, yürütme ve yargı organlarını, idari makamlarını, gerçek ve tüzel kişileri bağlar. Anayasa mahkemesinin diğer görevleri arasında en önemlileri, siyasi partileri denetlemesi ve bunlarla ilgili kapatma davalarına bakması ile, Yüce Divan sıfatıyla yaptığı yargılama görevidir.

Anayasanın getirmiş olduğu yargısal güvence ve denetimler açısından da anlaşıldığı gibi, sistemin gözde organı yargıdır. Bu anayasadan siyasi karar organları kayıplı, yargı ise karlı çıkmıştır. En kayıplı da egemenliğin tek ve gerçek kullanıcısı olmuş olan TBMM’dir. Bir kez daha bu yeniliğin devlet iktidarının bölüştürülmesi, sınırlanması ve denetlenmesi açısından büyük değer taşıdığı söylenmelidir.

Fiili güvence ve yaptırımlar hukuk ötesi alanda, sosyal ve politik yaşamla ilgilidir. Anayasa sivil toplum canlılığının odak noktaları olan gönüllü kuruluşları (dernekler, sendikalar, vakıflar, partiler) ve meslek kuruluşlarını (odalar, birlikler) hukuki güvenceye bağlarken, toplumsal ve siyasi çoğunluğu da beslemiş oluyordu. Anayasa bir yandan kendini yurttaşların “uyanık bekçiliği”ne emanet ederken bireyi, diğer yandan “kamuoyunun serbestçe oluşumu” ilkesini benimserken de toplumu eylemli güvenceler olarak saymıştır. Bu arada TRT ve Üniversiteler özerkleştirilerek kamuoyunun serbestçe oluşumu ya da gerçeğin özgürce aranması gibi demokratik-liberal değerlerin hizmetine sokulmuştur. Nihayet Anayasa direnme hakkından dahi söz etmiştir⁶⁴⁰.

⁶⁴⁰ Bülent Tanör, a.g.e., s. 308

SONUÇ

Türkiye’de çok partili hayata geçiş denemeleri Cumhuriyet’in ilanından hemen sonraki yıllarda gerçekleşmiş ise de istenen sonuç alınamadı. Cumhuriyet Halk Partisi iktidarına dayalı tek partili rejim 1945 yılında çözülmeye başladı. Özellikle İkinci Dünya savaşı sonrasında yeni dünya düzeninin tekrar sağlanması aşamasında dünya koşullarının Türkiye’yi ön plana çıkararak değişimi sonucu Türk toplumunda belli bir hareketlilik yaratıldı. Bu hareketliliğin en göze çarpan kısmı, Türkiye’de giderek daha da gelişen ticaret ve tarım burjuvazisinin artık tek partinin dar kalıplarından kurtulmak isteği olarak ortaya çıkması oldu. Bu isteğe cevap vermek idealiyle yola çıkan Demokrat Parti, İkinci Dünya Savaşı’nın da etkisiyle yaşanan sosyal ve ekonomik yapıdaki değişimler ve uluslar arası politikadaki yeni gelişmelerin de belirlediği çizgiyle çok partili siyasal sistemin geçiş sürecinde önemli bir rol üstlendi. Bir başka deyişle Türkiye’de çok partili hayata geçişte dönemin uluslar arası baskısı ve uygulanan Türk dış politikasıyla yakın bir ilgisi vardı. Demokrat Parti’nin doğumuna ve ülkede önemli bir taban bulmasına yol açan rejim içi muhalefet yeni demokrasi akımına uygun olarak gelişti.

Çok partili hayata geçiş sürecinde toplum- siyaset ilişkisinde bu gelişmeler yaşanırken; ordu- siyaset arasındaki ilişkide en önemli gelişme Genelkurmay başkanlığının önce Başbakanlığa ve ardından 1949’da Milli Savunma Bakanlığı’na bağlanması oldu. Böylece süreç içinde Türk Silahlı Kuvvetleri’nde emir komuta zinciri Genelkurmay başkanlığı ile ordu komutanlıkları arasında da sağlanmış oluyordu. 1949 yılında bu yapıda köklü bir değişikliğe gidildi ve Kuvvet Komutanlıkları oluşturuldu. Genelkurmay Başkanlığının devlet kurumu içindeki konumunun değiştirilmesi için ABD’nin baskı yaptığı söylentileri oluşmakla birlikte, Türk Tarihinde ordu ilk kez sivil yönetimin emrine girmiş oldu. Türk Silahlı Kuvvetleri’nin devlet içindeki konumunun kökten değişmesi dışında dönemin karakteristik özelliği Türk Silahlı Kuvvetleri’nin askeri malzeme ve giderek askeri doktrin ve strateji açısından da ABD’ye bağlılığının da ilk adımları bu aşamada atıldı.

İkinci Dünya Savaşı’nın başlangıcında Alman ordularının üst üste kazandığı galibiyetler savaşa girmediği halde Türk subay heyetinin üzerinde şok etkisi yarattı. Türk Silahlı Kuvvetleri’nin özellikle İkinci Dünya Savaşı sırasında ortaya çıkan

durumu orduda ciddi bir reform ihtiyacının gerekliliğine de işaret ediyordu. Ordu içinde genç subayların reform yapılması konusunda sahip oldukları fikir gittikçe güçlendi. Türk Silahlı Kuvvetleri'nde özellikle kendilerini Alman ordusuyla kıyaslayan genç subaylar, içinde buldukları durumun sorumlusu olarak gördükleri İnönü yönetimini ve ordunun yüksek kumanda heyetini devirmek için oldukça geniş bir kadroya sahip olan ve birçok askeri birliğe yayılan gizli örgütler kurdu.

İnönü'ye karşı oluşan bir diğer tepkinin kaynağı da Türk Silahlı Kuvvetleri'nin subay ihtiyacını karşılamak için Harp okulunda subay adaylarının kadrolarının artırılması, ardından da ikili öğretime geçilerek çok sayıda subayın mezun edilmesinin sağlanması oldu. İkinci Dünya savaşı sırasında siyasal otoritenin önlem amaçlı bu uygulaması nedeniyle küçük rütbeli subaylarda bir artış ve buna bağlı olarak ciddi bir yığılma oluştu. İsmet İnönü bu yığılmayı eritmek için genç subayları hızla üst rütbelere taşıyarak terfi sürelerini uzattı. Tüm bu gelişmeler yaşlı komutanlarla, terfi süreleri uzatılarak terfileri üç buçuk yıl geciktirilen genç subaylar arasında büyük bir dengesizlik yarattı. Uygulanan bu politika Türk Silahlı Kuvvetlerinde özellikle genç subaylar arasında büyük tepkiler yaratırken aynı zamanda İnönü iktidarına karşı muhalif bir tutumun da gelişmesine kapı araladı.

Bu açıdan değerlendirildiğinde İkinci Dünya Savaşı henüz sona ermeden kısa bir süre önce Türk Silahlı Kuvvetleri içinde mevcut siyasal iktidar aleyhine yer yer gizli örgütlenmelerin tohumları atıldı. Ancak İkinci Dünya Savaşı'nın devam ettiği sırada yapılacak bir müdahalenin milli bünyede tahribata yol açacağı düşünülerek bundan vazgeçildi. Bu durum Türk Silahlı Kuvvetleri'nin, sivil iktidara zaman tanınmasını ifade etmektedir. Askeri müdahale amaçlı ilk gizli örgütlerin diğer bir kısmı da çok partili hayata geçiş sürecinde seçimlere hile karıştırılması sorunu ile ortaya çıktı. Kurulan bu tür gizli örgütlerin öncelikli amaçlarının askeri müdahaleden çok, seçimlere hile karıştırılmasına engel olmak amacına yönelik olduğu tespit edilmektedir.

Gizli askeri örgütlerin neden 1950'ye kadar müdahale etmedikleri sorusunun cevabı birçok yerde aranabilir. Gizli örgütlerin bir darbe için yeterince güce sahip olmaması, İnönü'nün yükselen siyasi tansiyonu zamanında yaptığı müdahaleler ile düşürmesi ve ihtilal ortamının doğmasına izin vermemesi, Demokrat Parti'nin kuruluşu ile gizli örgütlerde iktidarın demokratik yollardan değişebileceği inancının

belirmesi bu dönemde bir darbeyi engellemiş olabilir. İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden önce Genelkurmay Başkanlığı'nın özerkliğine son verilmesi ve Başbakanlığa bağlanması ile açılan yeni dönem, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin yüksek kumanda heyetinin gençleştirilmesi, tıkanan terfi kadrolarının açılması ve Yüksek Kumanda Heyeti ile subay heyeti arasındaki bağın güçlendirilmesi için bir fırsat yarattı. Fakat siyasi iktidarın askeri ihtiyaç değil, siyasi değerlendirmelerle yaptığı tercihler bu fırsatın kullanılmasını engelledi.

Türk Silahlı Kuvvetleri'nin siyasal düzen içinde oynadıkları rol Cumhuriyet Halk Partisi'ne oranla Demokrat Parti içinde çok daha dikkate değer sonuçlar ortaya koymaktadır. Demokrat Partililer Atatürk'ün silah arkadaşı İsmet Paşa'nın sahip olduğu konum itibarıyla ordunun Cumhuriyet Halk Partisi'ne olan yakınlık ve duyulan sempatinin farkındaydı. Cumhuriyet Halk Partisi ve devlet özdeşleşmiş, üstelik ordu da bu özdeşlikte tarihsel bir gerçek olarak devletin bekçisi görevini üstlenmişti. Demokrat Parti bu birliktelikte kendine yer bulamayacağını bildiği için emekli ya da muhalif generalleri yanına çekerek Cumhuriyet Halk Partisi - ordu birlikteliğine karşı bir denge arayışına girdi. Türk siyasal hayatında beyaz ihtilal olarak da adlandırılan 14 Mayıs 1950 seçimleri ile seçmen beklentilerine çözüm öneren denememiş muhalefeti seçti. Demokratik bir seçim sonunda kavgasız ve kansız bir şekilde iktidarın el değiştirmesi “demokratik halk müdahalesi” olarak değerlendirilebilir.

Türkiye'de çok partili hayata geçildikten sonra “demokrasi”yi getirme amacı ile iktidara gelen, ilk muhalefet partisi olan Demokrat Parti, çıkardığı kanunlarla meşru göstermeye çalıştığı çoğu anti-demokratik politikasıyla basın, üniversite öğrencileri, öğretim üyelerinin tepkisini çekmekte gecikmedi. Muhalefetin de tepkisiyle olay çoğu zaman Menderes-İnönü mücadelesine dönüştü. Uşak, Kayseri, Topkapı, Çanakkale olayları, Tahkikat Komisyonu'nun Kurulması, askeri müdahaleden bir ay kadar önce artan öğrenci olayları, ekonomik krizle yükselen tepki ve eylemlere karşı Demokrat Parti'nin sert tutum takınması ve bunları zor kullanarak sindirmeye çalışması ordu çevrelerinde şüpheler uyandırmakta gecikmedi.

Ordunun DP iktidarına karşı tutumunda önemli bir yeri olan bu gelişmeler, orduda gizli olarak örgütlenme girişimlerini de beraberinde getirdi. Bu duruma ilişkin kesin bir tarih verilememesine karşılık, mevcut olan anı ve eldeki bulgular 27

Mayıs askeri müdahalesini gerçekleştiren örgütlenmenin 1950'lerin hemen başında olduğuna işaret etmektedir.

Türkiye'nin çok partili hayata geçişinden sonra da Cumhuriyet Halk Partisi'nin geçmişte devam eden uzun süreli iktidarı sayesinde ordu ile ilişkilerinin kopmayacak kadar güçlü olması ve bu bakımdan partinin tabanını oluşturan, ideolojisini belirleyen asker sivil kökenli devletçi seçkinlerin, henüz siyasal gücünü ispat aşamasında olan Demokrat Parti için kaygı verici bir hal alması Menderes Hükümeti ile Türk Silahlı Kuvvetleri arasındaki ilişkiyi belirleyen başka bir unsur oldu. Bu durum Demokrat Parti'nin iktidara gelmesinden sonra Silahlı Kuvvetlerin yüksek komutasında zaman zaman küçük çaplı tasfiye hareketlerine de neden olan bir etken olurken aynı zamanda ülkede tek organize güç olan Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Demokrat Parti döneminde iktidara karşı olan tepkisinin de nedenlerinden birini oluşturdu.

Demokrat Parti siyasal iktidarıyla Türk Silahlı Kuvvetleri arasındaki ilişkilerin başlangıçtan itibaren gösterdiği bu eğilim Menderes yönetimi için İnönü'ye bağlı generallerin bir müdahalede bulunacağına ilişkin kanaati besledi. Demokrat Parti hükümeti iktidarının ilk yılında ani bir kararla, Türk Silahlı Kuvvetleri Yüksek Kumanda Heyeti'nde görev yapan ve içlerinde general ve albayların da yoğun olarak bulunduğu şüphelendikleri 165 subayı emekliye ayırarak tasfiye etti. Demokrat Parti tüm bunlarla birlikte ordunun üst düzey generallerini yanına çekerek, siyasal otorite ile silahlı kuvvetler arasındaki ilişkileri kontrol altında tutma çabasında sergilediği kontrolsüz ve ölçsüz tavrı, ilerleyen yıllarda Türk Silahlı Kuvvetlerine mensup genç subaylar arasında hoşnutsuzluk yaratarak askeri müdahalelere ilişkin bir takım örgütlenme faaliyetlerine hız vermelerine neden oldu.

1951 tarihinde Kur. Yarbay Faruk Ateşdağlı'nın girişimi bu sürecinin ilk örneği oldu. 1952 yılında henüz Harp Okulu öğrencisiyken Muzaffer Özdağ ve içlerinde Dündar Seyhan, Suphi Gürsoytrak, Orhan Kabibay, Osman Köksal, Talat Aydemir, Sadi Kocaş, Alparslan Türkeş, Numan Esin, İrfan Solmazer gibi arkadaşları tarafından kurulan uzun vadede sivil iktidarı ele geçirmeyi amaçlayan bir başka örgütte, 27 Mayıs askeri müdahalesinin çekirdek kadrosunu oluşturdu. Burada dikkati çeken en önemli ayrıntı ordu içinde gizli örgütlenmelerin 1954 seçimleriyle beraber tekrar canlanmasıdır. Ordu içinde oluşan gizli örgütlerin başında Tuzla

Uçaksavar Okulu içindeki oluşum gelmekteydi. Dünder Seyhan bu gizli örgütün liderliğini üstlendi. Bir yıl sonra Harp Akademisi'nde öğrenimine başlayan Dünder Seyhan, Bnb. Faruk Güventürk ve yine Orhan Kabibay'ın da içinde bulunduğu subayları da bu örgüt içinde yer vererek; Harp Akademisi Gizli Örgütünü kurdu. 1955 yılının Ekim ayında Harp akademisinin birinci sınıfında buluşan başta Dünder Seyhan olmak üzere Kurmay adayları arasında ihtilal fikri olgunlaşmaya başladı.

27 Mayıs Askeri Müdahalesi öncesinde oluşan gizli örgütlerin liderleri arasında Talat Aydemir'in de önemli bir yeri vardı. Aydemir'in liderliğini yaptığı gizli örgütün en belirgin özelliği diğer gizli örgütlerle olan ilişkisi ve hatta birleşmesi oldu. 1957 tarihinde İstanbul Yüksek Kumanda Akademisi'ne giren Aydemir, aynı yıl içinde Binbaşı Dünder Seyhan'la ilişki kurdu; başta Rafet Aksoyoğlu olmak üzere Orhan Kabibay, Ahmet Yıldız ve diğer subaylar Aydemir'in gizli örgütüne eklenme kararı aldı. Talat Aydemir'in liderliğinde kurulan gizli örgütün bir başka özelliği ise Albay rütbesinden yüksek hiçbir subayın bu oluşum içinde yer almasına izin verilmemesiydi.

1950'lerin ortasında askeri müdahale amaçlı ortaya çıkan bu türden gizli örgütlenmelerin en önemli özelliği genç subayların liderlik olgusu üzerinde görünür bir tartışma ya da sorun yaşamadan kendi içlerinden bir subayı çıkarmış olmalarıdır. Ayrıca döneme ilişkin eldeki verilere dayanarak belirtilmesi gereken en belirgin özelliklerden biri de gizli örgütlerin genç subaylar tarafından oluşturulmuş olması ve gerekmedikçe yüksek rütbeli generalleri bu oluşuma dahil etmeme eğilimlerinin ağır basmasıdır. Dikkati çeken bir başka ayrıntı da bu gizli örgütlerin bazılarında liderlik olgusunun birkaç kişi tarafından paylaşılmasıdır. Muzaffer Özdağ ve Numan Esin'in 1952'de birlikte kurdukları ilk gizli örgütlerden biri olan grup Özdağ-Esin grubu, Dünder Seyhan tarafından kurulan ve ardından Orhan Kabibay'ın da katılımıyla oluşan bir başka gizli örgüt de Dünder-Kabibay örgütü; ya da Sadi Kocaş tarafından kurulup ardından Faruk Ateşdağlı ve arkadaşlarının da eklenmesiyle büyüyen bir başka gizli oluşum da Kocaş-Ateşdağlı örgütü olarak ifade edilmektedir. Burada dikkat edilmesi gereken örgütler içindeki liderlik olgusunun farklı kişi ya da gruplarca farklı liderlerin isimleriyle anılmasıdır.

Kısaca Demokrat Parti döneminde ordu içinde ilk örgütlenme girişimlerinde liderliği Kurmay Yarbay Faruk Ateşdağlı 1951 yılında üstlendi, 1952 yılında da

Muzaffer Özdağ liderliğinde bir başka örgüt aktif bir çalışma içine girdi. 27 Mayıs askeri müdahalesinin gerçekleşmesinde çekirdek kadroyu oluşturacak olan örgütün liderliğini ise Yüzbaşı Orhan Kabibay ve Yüzbaşı Dünder Seyhan'ın Tuzla Uçaksavar Okulunda görevliken üstlendi. 1955 tarihinde Dünder Seyhan ile Faruk Güventürk'ün liderliğinde Harp Akademileri örgütü de gizli faaliyetlerine başladı. 1957 tarihinde Üsteğmen Muzaffer Özdağ ve Üsteğmen Numan Esin de ülkenin mevcut siyasal düzeninin bir ihtilal gerektirdiğine dair kanaatleri sonucunda yeni bir gizli örgüt kurarak faaliyete girişti. Ankara'da 1959 tarihinde Atatürk ilke ve inkılâplarının korunmasına ilişkin bir şeyler yapmak gereği duyan Binbaşı Talat Aydemir liderliğindeki, Kurmay Yarbay Osman Köksal, Kurmay Binbaşı Sezai Okan ve Kurmay Binbaşı Adnan Çelikoğlu'nun da içinde bulunduğu grup ise müdahale sürecinde gizli faaliyetlerini yürüttü. Binbaşı Sadi Kocaş liderliğinde oluşan bir başka gizli örgütte de Albay Kenan Esengin ve yakın subay arkadaşları yer aldı. Ancak tüm bu gizli örgütleri bir araya toplama kararı alan Talat Aydemir, başında bulunduğu Yüksek Kumanda Akademisi örgütüne diğer gizli örgütleri de katarak yeni bir birleşik örgüt kurdu ve bu örgütün liderliğini üstlendi. 1957 seçimlerinden de büyük bir zaferle çıkan Demokrat Parti karşısında birleşik gizli örgüt 1958 tarihinden itibaren artık ihtilal yapma planları için zaman kollamaya başladı.

1957 yılında yapılan genel seçimlerin sonuçları Türk Silahlı Kuvvetleri içinde gizli örgütler kuran ve mevcut siyasal iktidara muhalif olan subaylar arasında hoşnutsuzluğu artırdı. Dokuz Subay olayıyla Türk Silahlı Kuvvetleri içindeki gizli örgütlenmenin deşifre olması, olayın üzerine gidilerek yargılama sürecinden sonra bu olayın kapandığının düşünülmesi Türkiye'nin siyasal hayatında sonun yeni bir başlangıcı olarak değerlendirilebilecek bir dizi olayların gelişmesini de beraberinde getirdi. Cumhurbaşkanı Celal Bayar meselenin üzerine gidilmesini, en azından ordu içinde var olan memnuniyetsizliklerin öğrenilmesini isterken Adnan Menderes bu olay üzerinde fazla durmadı, kendisi ve partisi için büyük bir hata yaptı. Yaşanan tüm bu gelişmeler sürecinde Türk Silahlı Kuvvetler içindeki hoşnutsuzlukların üzerine gidilmemesi ve gerekli tedbirlerin alınmaması 27 Mayıs Askeri müdahalesine kapı araladı.

Dokuz Subay olayı Türk Silahlı Kuvvetleri içinde yapılan gizli örgütlerin bir süreliğine aktif olarak çalışmalarına engel oluşturdu. Gizli örgüt üyeleri

arasındaki iletişim zayıfladı ve tutuklamalar örgüt içinde büyük endişe ve tedirginliklere yol açtı. Ancak bununla birlikte, yaşanan tüm bu olaylar genç subaylar arasında hükümetin Türk Silahlı Kuvvetlerine karşı bir hareketi olarak değerlendirildi; ordu içinde subayların birbirleriyle daha çok kenetlenmesine neden oldu. Gizli örgütler tamamen dağılmadılar ama faaliyetleri itibariyle eski canlılığını yitirdi.

Dokuz subay olayıyla dağılan gizli örgüte mensup genç subaylar 27 Mayıs Askeri Müdahalesi'nden yaklaşık bir sene kadar önce tekrar hareketlenerek, tekrar oluşumlarını sürdürme kararı aldı. Bu yeni dönemin en önemli özelliği önceki teşkilatlanma dönemlerinden farklı olarak ilk önce bir lider arayışına girmeleri oldu. Gizli örgüt içinde lider bulma arayışı uzun zaman sürdü ve Necati Tarcan ile Faruk Güventürk bir süre lider olarak faaliyetlerini sürdürdü. Bir süre sonra Demokrat Parti ile olan yakınlığı dolayısıyla örgüt içinde Güventürk güvenilirliğini yitirdi ve gizli örgütlenme içinde liderliğini kaybetti. Liderlik olgusu açısından değerlendirildiğinde Güventürk'ün liderliğini kaybetmesi, aralarında devamlı bir liderlik mücadelesi yaşadığı Ateşdağlı'yı ön plana çıkardı ve tüm gizli örgütler bir çatı altında birleşerek ortak hareket etme kararı aldı. Bu bakımdan değerlendirildiğinde Birinci Birleşik Örgüt ve Kocaş örgütü Dokuz Subay olayından sonra daha da güç kazandı; Karatay-Barut örgütü ise yavaş yavaş etkinliğini yitirmeğe başladı. Gizli örgütler çok daha temkinli çalışarak ve eski etkinliklerini kazanarak yeniden toparlanma sürecini sürdürdü. Kocaş'ın örgütü Birinci Birleşik örgütün de üyelerinin zamanla katılımıyla daha da genişledi; Kocaş güvendiği subayların gerek Türk Silahlı Kuvvetleri ve gerekse siyasal kurumlarda kilit görevlere gelmesi için büyük çaba harcadı. Kurulan gizli örgütler bir yandan birleşerek büyürken bir yandan da genç subaylar aracılığıyla nihai amaca ulaşmanın emir- komuta zinciri itibariyle hiyerarşik açıdan pek de mümkün olmayacağı anlaşıldığından müdahale öncesi sancılı bir lider arayışı dönemine girildi. 1959 yılının başlarında Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Cemal Gürsel lider olarak belirlendi. Bu aşamada dikkati çeken en önemli ayrıntı Cemal Gürsel'in siyasal buhranın içinden çıkarak; etrafına karakteri, bilgisi, cesareti ve siyasi fikirleriyle kendisini daha ilk safhalarda kabul ettiren bir lider olmamasıydı. Gürsel ihtilalin ruh ve yapısını derinlemesine anlamadan örgüt tarafından liderliğe getirilmiş biri profili çiziyordu. Özellikle müdahaleye çok az bir süre önce Cemal

Gürsel'in ordudan fiilen ayrılmasıyla gizli örgütün liderlik sorunuyla baş başa kalması ve bu durumun ordu içinde psikolojik bir yıkıma neden olması hem bu kanıyı güçlendirmekte ve hem de liderlik konusunda asıl sonucun ihtilal sonrasında bırakıldığına işaret etmektedir.

Sami Küçük, Alparslan Türkeş, Orhan Kabibay, Muzaffer Yurdakuler, Ertuğrul Ataklı, Sezai Okan gibi kilit subayların başını çektiği gizli örgüt general rütbesindeki Gürsel gibi önemli bir subayını kaybettikten sonra nasıl bir yol haritası çizeceğine ilişkin ayrıntılı çalışmalar yapmaya başladı. Özellikle bir generalin liderliği ordu içindeki diğer birliklerin müdahale sürecinde birlikte hareket edilmesi açısından büyük önem taşıyor, hareketin başarıya ulaşmasındaki en başat unsurun bir generalin liderliği olduğuna inanılıyordu. Bu yüzden hareketin amacına ulaşması için Cemal Gürsel Paşa'dan boşalan liderlik koltuğuna yeni bir general bulunması için hemen gizli görüşmelere başlandı.

Müdahale sürecinde Türk Silahlı Kuvvetleri içindeki gizli örgütlerin liderlik olgusuna ilişkin en belirgin ayrıntı, örgütün genç subaylar tarafından kurulması ancak ardından kendilerinin dışında bir generalin liderliğine ihtiyaç duyulması oldu. Ordunun hiyerarşik yapısı gereği emir komuta zincirinde bir generale ihtiyaç duyulması, generallere götürülen teklifler karşısında sergilenen tutum ve davranışlar da bir başka dikkate değer unsurdur. Atanmışlar ve seçilmişler ayrımında, atanmışlar gurubu içinde yer alan üst düzey generaller gizli teşkilatlara karşı mütereddit tavırlar sergilemişler, sahip oldukları muhafazakâr veya ihtilalci karaktere göre kararları şekillenmişti.

Lider eyleme yön veren, itici ve sürükleyici bir güç olmasına rağmen 27 Mayıs askeri müdahalesini hazırlayan ve yön verenler ordu içinde teşkilatlanmış genç subaylar oldu. Lider, toplumun ifade edemediğini ama toplumun beklediğini kucağında taşıyan ve halka sunan, ihtilal ve inkılapların gerekliliğini dile getiren aktif kadronun başını ifade eder. Fikir ve harekette birlik liderde başlar ve liderde devam eder. Liderin sadece grup içinde sivrilmesi yeterli değildir aynı zamanda teşebbüsü de elinde toplayabilme gücüne sahip olması gerekir. 27 Mayıs askeri müdahalesi ve sonrasında bu sivrilişin görülmediği tespit edilmektedir. Bu kanıyı güçlendiren en önemli bulgu Milli Birlik Komitesi kurulmasıyla başına Orgeneral Cemal Gürsel'in Başvekil ve Devlet başkanı olarak geçmiş olmasına rağmen

müdahaleyi hazırlayan genç subayların şöhretlerini sürdürmesi olmuştur. 27 Mayıs askeri müdahalesini gerçekleştiren subaylar bir kumandan bulmuş fakat lider çıkaramamışlardır. Cemal Gürsel'in –rütbe ve kumanda zincirinden gelen otoritesi itibariyle- üst'lük yetkisine sahipken üstün olamadığına ilişkin değerlendirmemizi haklı kılacak deliller müdahale sonrasında ortaya çıkan gelişmelerden tespit edilmektedir.

27 Mayıs askeri müdahalesinden sonra ülkede ciddi hiçbir direniş yada hareket olmadı. Müdahale karşısında halkın tepkisiz kalışının asıl nedeni ihtilalden üç yıl önce yapılmış bir genel seçimin o yıla özgü koşullarla Demokrat Parti'nin meclise getirdiği üçte iki çoğunluğu “ulus” sayması ve buna dayalı olarak bir ulusal egemenlik saplantısıyla kendilerini her şeyi hatta Cumhuriyet ilkelerine ters işleri bile yapmaya muktedir görmeleri oldu. Bu durum sadece 27 Mayıs Askeri müdahalesini değil, müdahale sonrası 1961 Anayasası'na yol açan temel nedeni de beraberinde getirdi.

Müdahalenin hemen ardından yeni anayasa hazırlanana kadar siyasi faaliyetlerin durdurulduğu kamuoyuna açıklanırken; hapisteki gazeteciler, subaylar ve talebeler tahliye olundu, sansürler kaldırılarak kapatılan gazeteler açıldı. Aynı zamanda Rektör S. Sami Onar'ın başkanlığında İlim ve Hukuk Heyeti kurularak yeni bir anayasa hazırlama süreci başlatıldı.

27 Mayıs askeri müdahalesini yapan subaylar iktidarı Milli Birlik Komitesi aracılığıyla kullandı. Ancak liderlik sorununun aşılammış olması komitenin kendi içinde bir eşgüdüm sağlamasına ciddi derecede engel oldu. 27 Mayıs askeri müdahalesi yapılırken bir General'in liderliğinde değil Albay Alparslan Türkeş'in başını çektiği subaylar grubunun çabasıyla gerçekleştirildiğine ilişkin gerçek hiçbir zaman değişmedi. Alt rütbeli subayların ihtilalin gerçek kahramanları olarak kendilerini görmesi ve Milli Birlik Komitesi'nin yapılanmasında aktif rol almak istemeleriyle, bundan doğacak herhangi bir otorite sorununa meydan vermek istemeyen generallerin liderlik üzerindeki çatışmaları müdahalede rol oynayan subayların tasfiye edilmesine neden olacak bir çözüm arayışını da beraberinde getirdi. Madanoğlu ve Gürsel grubu el konan idarenin bir an evvel sivillere devredilmesini savunurken, müdahalede etkin rol oynayan genç subaylar siyasal hayatta daha uzun vadede etkinliklerini sürdürme gayreti içine girdiler. Komitenin

kurulması ve siyasal hayat içinde gerçekleştirdiği icraatlar kamuoyunda ve basında tartışılırken, MBK içinde ılımlı ve aşırı olarak nitelendirilen 2 grubun tartışmaları da gün yüzüne çıkmaya başladı. İlimlilerin yer aldığı subayların başında Orgeneral Cemal Gürsel Paşa vardı. İlimli kanat ordunun görevini yerine getirdiğini ve bu yüzden yönetimin bir an önce sivillere bırakılmasını savunuyordu. Aşırı grupta yer alanlar iktidarda uzun süre kalmayı savunuyorlardı. Bu durum MBK içinde daha başlangıçtan itibaren ciddi bir fikir ayrılığına neden oldu. Hatta bu fikir ayrılığı grubun bölünmesine ve bazı subayların MBK'dan çıkarılmasına kadar gidecek olan bir süreci başlattı. Kısaca 27 Mayıs askeri müdahalesini gerçekleştiren subaylar Milli Birlik Komitesi'nin oluşumundan önce tek amaçlarının siyasal düzeni değiştirmek olması nedeniyle müdahale sonrasında bırakılan liderlik olgusu ve oluşumuna ilişkin planlar subaylar ve generaller arasında görüş ayrılıklarına neden oldu. Üstelik subayların büyük bir kısmı da müdahale sonrasında ordunun görevini yerine getirdiğini ve iktidarın hemen siyasal yaşamın aktörlerine bırakılmasından yana bir tavır sergiliyorlardı. Özellikle Milli Birlik Komitesi içinde subaylarla generaller arasında değil aynı zamanda ihtilali gerçekleştiren subaylar arasında da müdahale sonrasında yapılan planlarda fikir ayrılıkları iyice belirgin bir hal aldı. Bu durum Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan süreçte "kışlanın" siyasal düzenin dışında tutulması prensibi nedeniyle subayların siyasette aktif bir şekilde rol almalarında engel teşkil ettiği yönündeki eleştirilerle açıklanmaya çalışıldıysa da asıl gerçeğin liderlik sorununa dayandığı görülmektedir.

1924 tarih ve 491 sayılı Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun bazı hükümlerinin kaldırılması ve bazı hükümlerinin değiştirilmesi hakkında geçici kanun ismini taşıyan ve 27 maddeden ibaret olup 27. maddesinde *bu kanunu Milli Birlik Komitesi yürütür şeklindeki* açıklamayla Komitenin yasama ve yürütmede liderlik fonksiyonunu tamamıyla yerine getirmesine hukuki bir meşruiyet kazandırdı. Bu suretle eski anayasa ilga oldu, meclis kapandı ve devletin idaresi kanunen de komiteye intikal etti.

27 Mayıs askeri müdahalesinden sonra Milli Birlik Komitesi'nin gerek ordunun üst kademelerinde yığılmayı önlemek ve gerekse ordunun gençleştirilmesi için çok sayıda subayı tasfiye etmesi; Milli Birlik Komitesi ile Türk silahlı kuvvetleri arasındaki ilişkinin seyrini gerginleştirdi. Ancak orduyla Milli Birlik Komitesi

arasındaki ilişkileri gerginleştiren bir başka unsur da komitenin liderlik olgusunu kullanmasına ilişkin sergilediği tutum ve davranışlardı. Milli Birlik Komitesi ordu adına yönetime el koymuş olmasına rağmen, komite üyelerinin statüsü bakan üstü idi. Genelkurmay Başkanı ve Kuvvet Komutanları Milli Birlik Komitesi'nin üyesi değildi ve Genelkurmay başkanının rütbesi, Milli Birlik Komitesi üyesi olan pek subaydan daha yüksek konumda bulunuyordu. Buna rağmen komite üyesi olması dolayısıyla bir subay sahip olduğu bakan üstü konumu dolayısıyla Genelkurmay başkanı ya da Kuvvet komutanlarından daha üst bir hiyerarşik pozisyona sahipti. Milli Birlik Komitesi'nin oluşmasında rütbe ve yerine getirilen görevlerin ordu içinde hiyerarşik yapıyı bozması, Türk Silahlı Kuvvetleri içinde huzursuzluğu artıran diğer sebeplerin başında geliyordu. Ordu içinde bozulan emir- komuta zincirinin korunması düşüncesi, bu bozulma karşısında giderek güçlenmiş ve beraberinde cuntasal bir örgütlenmeyi beraberinde getirmişti. Silahlı Kuvvetler Birliği bu cuntaları kendi bünyesinde toplayarak, ordunun eski hiyerarşik düzeni içinde bütünlüğünü muhafaza etmek amacıyla kurumsallaştı. Silahlı Kuvvetler Birliği'nin Milli Birlik Komitesi'nin 14'lerin tasfiyesinden sonra, 14 subayın mağdur edildiğine inanan subaylar arasında örgütlendiği ve bu örgütlenmenin tasfiye edilen 14 subayın dışındaki Milli Birlik Komitesi'nin diğer üyelerinin “aşiret reisiymiş gibi” taraftar toplamalarına karşı bir tepki sonucu oluştuğu da bilinmektedir. Silahlı Kuvvetler Birliği'nin Talat Aydemir'in liderliğinde örgütlenerek; Milli Birlik Komitesi'nin Türk Silahlı Kuvvetleri üzerindeki liderlik olgusuna son vermek amacıyla hareket ettiği de tespit edilmektedir. Silahlı Kuvvetler Birliği ordunun siyasetle olan tüm ilişkisini kesmesi yönünde bir hedef izledi. Silahlı Kuvvetler Birliği, her kumandan ve subayın astlarının kendine; kendinin de bir derece üst kumandanına bağlanmasını ön gördü. Her kumandan ve subay yalnızca kendi kumandanından emir almalı ve ordu dışı hiçbir siyasi etki altında kalmamalıdır görüşünü benimsedi. Milli Birlik Komitesi içindeki üst düzey generallerinin iktidarın kullanılmasına ilişkin sergilediği tutumun rahatsızlık verici boyuta ulaşması, komite içindeki subaylarda tepkiye neden olurken Silahlı Kuvvetler Birliği aynen 27 Mayıs askeri müdahalesinde olduğu gibi ordu hiyerarşisi bakımından alt rütbeli subayların örgütlenmesiyle gerçekleşti. Milli Birlik Komitesi'nin Türk Silahlı Kuvvetleri ile olan ilişkilerinde ortaya çıkan

sorunlara çözüm aramak, bozulan hiyerarşik düzeni tekrar sağlamak amaçlı kurulan bu örgüt yine hiyerarşik düzenin tersine bir oluşum olarak ortaya çıktı.

Milli Birlik Komitesi içinde oluşan tepkinin Silahlı Kuvvetler Birliği'nin kurulması sürecine olan etkisi hayli açıktır. Silahlı Kuvvetler Birliği'nin en temel özelliği hiç kuşkusuz ordu içi bir örgütlenme olmasıdır. Aynı zamanda Milli Birlik Komitesi'nin kuruluş yapısı, komite içinde üyeler arasında baş gösteren güvensizlik, alt- üst rütbe hiyerarşisinin bozulmuş olması, Türk Silahlı Kuvvetlerinin siyasal hayatla ilişkisinin artması ve yaşanan ayrışmalar bu örgütün kurulmasına neden olan etkenlerin başında gelmektedir. Milli Birlik Komitesi ordu içi hiyerarşiyi dikkate almaz tutumlar sergilerken; Silahlı Kuvvetler Birliği üst rütbeli subaylar tarafından kurulmuştur. Silahlı Kuvvetler Birliği'nin esas amacı 14'lerin tasfiyesinden sonra siyasal hayat içerisinde bocalayan, siyasete girdiği ölçüde hiyerarşik yapısı bozulan ve disiplin olgusunda zafiyetler yaşayan ordunun bütünlüğünü koruyarak, eski güç ve emir komuta disiplinine kavuşturmadır. Eldeki veriler Silahlı Kuvvetler Birliği'nin bir başka ve çok daha önemli amacının Milli Birlik Komitesi'nin ordu üzerindeki nüfuzunu kırmak olduğu yönünde birleşmektedir.

Silahlı Kuvvetler Birliği'nin kuruluş amaçları arasında; hem ordunun prestijini korumak ve hem de alt rütbeli subayların ileriki yıllarda kendi başlarına yapabilecekleri herhangi bir eylemi önlemek de vardı. Silahlı Kuvvetler Birliği'nin liderliğini İrfan Tansel'den bir süre sonra Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay üstlenince, örgüt daha da güçlenmiş ve ordu içinde meşruiyetini çok daha kolay sağlama imkanını yakalamıştır. İrfan Tansel olayı da Silahlı Kuvvetler Birliğinin gücü elinde topladığına ilişkin ilk örnektir.

SKB'nin liderliğine İrfan Tansel'in gelmesi ve aynı zamanda Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay'ın da SKB içinde yer alması Milli Birlik Komitesi karşısında oluşan bir başka askeri gücü ifade etmektedir. SKB'nin gittikçe güçlenmesi, cuntaların ordu içinde yayılmağa başlayıp asttan üste bir çok subayı tesirleri altına almağa yönelmesi ordunun emir ve kumanda zinciri bozdu. Bu aynı zamanda cuntalarla işbirliği yapanlar ve yapmayanlar olarak tehlikeli iki ayrı grubun oluşmasına neden oldu.

Gürsel, Madanoğlu, Özdilek, Ulay ve Köksal'ın da içinde bulunduğu MBK, kısa zamanda karşısına çıkarak nüfuz kazanan SKB'nin güç dengesini bozmak için

önemli bir karar aldı ve Hava Kuvvetleri Komutan'ı İrfan Tansel'i Washington'daki NATO Daimi üyeliğine atadı. Böylece SKB lideri saf dışı edilmekle kalmadı aynı zamanda liderlik olgusunda MBK bir adım daha öne geçmiş oldu. Ancak uzun sürmeyen bu durum SKB'nin İrfan Tansel olayı üzerinden ordu içinde sağladığı prestijle Tansel eski görevine tekrar atanarak MBK ile SKB arasındaki liderlik savaşı iyice arttı. Tüm bu gelişmeler sonrasında SKB'nin gösterdiği bu tutum MBK'nın Türk Silahlı Kuvvetleri içerisindeki işlere karışmasını zorlaştırdı ve hatta MBK içindeki değişiklikleri engelledi. Liderlik olgusunda güçlü bir örgütü ifade eden SKB, 1960'ların başından itibaren ülkenin siyasal ve yargı düzenini çoğu zaman yönlendirmeyi başardı. Yassı ada davasında birinci derecede suçlular için Yüksek Adalet Divanı'nın verdiği kararların derhal tasdik ve infaz edilmesindeki baskısı MBK'nin idamları onaylamasında büyük etkisi oldu.

SKB kuruluşundan bir süre sonra kendi içinde rütbe hiyerarşisi konusunda bir takım sıkıntılar yaşamaya başladı. Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay, örgütün liderliğini sürdürürken, örgütün alt kademelerindeki subayların daha güçlü bir konum elde etme çabaları da su yüzüne çıktı. SKB içinde adeta generaller, albaylar cuntası ve daha alt kademedeki subaylar şeklinde bir ayrışma başladı.

General ve albaylar cuntasının SBK içinde saflara ayrılarak çekişmeye başlaması komite içinde Genelkurmay Başkanı ile Kuvvet Komutanlarının başını çektiği yüksek komuta heyetinin birbirine daha çok bağlanmasını, albaylar cuntası karşısında kayıtsız şartsız bir güç birliği yapmasını gerekli kıldı. Tüm bu gelişmelere rağmen albaylar cuntası ordu içinde çok daha hızlı organize olmanın avantajını kullanarak daha üstün konumdaydı. SKB içinde albaylar cuntası lider konumunu sürdürürken; MBK de siyasal düzenin içinde liderliğini adeta SKB ile paylaşmaktaydı.

27 Mayıs askeri müdahalesi halkın isteği veya desteği aranmaksızın Türk Silahlı Kuvvetlerinin İç Hizmet Kanununu yorumlanmasıyla, Türk Silahlı Kuvvetlerinin sivil otoriteye karşı sivil halk adına ve yararına, Türkiye Cumhuriyeti'nin demokratik ve laik yapısının devamlılığını sağlamak savıyla yapılmıştı. Demokrat Parti'nin yasama, yargı ve yürütme erkleri üzerindeki siyasal tasarrufları, muhalefet ile olan ilişkilerinde baskıcı tutumu müdahaleyi gerektiren sebepler olarak öne çıktı. Tüm bu etkenler hukuk devleti ihlali olarak değerlendirildi

ve Milli Birlik Komitesi yönetimi devraldıktan sonra “Kurumsal Çerçeve”nin yeniden yapılanması amacıyla bir ülkenin politik sistemini tanımlayan ve düzenleyen en önemli kurumsal çatıyı ifade eden yeni bir anayasa hazırlanması için çalışmalar başladı.

Kurucu Meclis oluşturularak bu meclis bünyesindeki Anayasa Komitesi tarafından 1961 anayasası hazırlanarak halkoyuna sunuldu. 1961 Anayasasıyla, iktidar partisinin siyasal davranışlarını kontrol altında tutan bir senato oluşturuldu, Milli Güvenlik Kurulu, Anayasa Mahkemesi, Türkiye Radyo Televizyon Kurumu, Yüksek Hakimler Kurulu, Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırmalar Kurumu (TÜBİTAK), İhracatı Geliştirme Etüt Merkezi, Milli Prodüktivite Merkezi Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) gibi özerk kurum ve kurullar oluşturuldu.

1961 Anayasasının hemen başlangıç kısmında yer alan ifadeler insan hak ve hürriyetlerini teminat altına almayı amaçlayan bir içerikle hazırlandı. 1961 Anayasası'nın demokratik hukuk devletinin bütün hukuki ve sosyal temelleriyle kurulması için hazırlandığına ilişkin işaretler güçlendirildi. 1961 Anayasası'nın temel hak ve özgürlükleri daha fazla koruması, parlamento çoğunluğunu ele geçirebilecek potansiyel demokrat partisine benzer bir iktidarı sınırlandırmak amacına hizmet ediyordu. Başka bir deyişle temel hak ve özgürlükleri korumak için iktidarın sınırlandırılmasından çok, iktidarın sınırlandırılması için bu hak ve özgürlüklerin korunması söz konusu olmuştu. Ancak 1961 Anayasasının 1924 Anayasası'nın aksine sosyal ve ekonomik haklara da yer vermesi 1961 Anayasasını daha liberal hale getirmeye yetmedi. Liberalizmin sosyal ve ekonomik haklar gibi pozitif özgürlükler karşısındaki geleneksel alerjisini hesaba kattığımızda bu anayasanın sadece negatif özgürlükleri güvenceye alan 1924 Anayasasının liberal çizgisinden uzaklaştığı sonucuna ulaşılabilir. 1961 Anayasasının yasaların anayasallığını denetleyecek bir kurum yaratması da tek başına bu anayasayı liberal kılmamaktadır. 1961 Anayasasını yapanları anayasa yargısı tesis etmeye yönelten temel kaygı iktidar karşısında bireylerin ve onların haklarını korumak değil, siyasal rejimi ve onun temel niteliklerini korumak oldu. Nitekim Anayasa Mahkemesi devlet karşısında bireylerin haklarını ve özgürlüklerini korumaktan çok bireyler ve siyasal partilerden gelen tehditler karşısında devleti ve onun ideolojisini koruyucu bir işlevi yerine getirmek amacıyla kuruldu. 1961 Anayasası Türkiye'de asker-siyaset ilişkisinin patolojik bir

hal almasına katkıda bulunmakla kalmadı aynı zamanda 27 Mayıs müdahalesinden sonra da belli aralıklarla askerinin siyasete müdahale etme geleneğini başlattı ve hatta 1961 Anayasasının yürürlükte kaldığı yirmi yıllık dönemde Cumhurbaşkanlığı koltuğuna askerlerin dışında hiç kimse oturamadı.

1924 Anayasasında Genelkurmay Başkanlığı Savunma Bakanlığı içinde yer alan ve Başbakan'a bağlı bir kurumdu ve buna 1961 Anayasasıyla kurulan MGK anayasal sistemin en etkili kurumlarından biri olarak eklendi. Bu da orduyu yürütmenin içine çeken düzenlemelerde önemli bir adımı ifade etmiştir. 1961 Anayasası ile Kurulu Anayasal organ niteliği sağlanarak; ordunun, gerektiğinde siyasi konularda sivil yöneticilere görüşlerini bildirebilen Milli Güvenlik Kurulu mekanizmasıyla askeri güç fiilen yürütmenin bir parçası konumuna yükseldi. Böylelikle Demokrat Parti tecrübesinden ders almayan olası bir siyasal iktidar daha başından dizginlenmek istendi. 1961 Anayasasında anayasa üstünlüğü önceki anayasalardan farklı olarak doğrudan ifade edilirken, iktidar yasama-yargı-yürütme organlarının ayrılmasıyla sınırlandırıldı, sivil toplum örgütlerinin oluşumuna zemin hazırlandı. 1961 Anayasası siyasi partileri demokratik hayatın vazgeçilmez unsuru olarak nitelerken, toplu sözleşme, grev hakkı, önceden izin almaksızın dernek kurma hakkı, sendika kurma hakkı gibi hakların önünü açtı.

1961 Anayasası ile bir önceki Anayasaya tepki olarak çoğulcu demokrasi anlayışı getirildi. Bu en fazla egemenliğin kullanılmasında ve anayasal demokrasinin benimsenmesinde kendisini gösterdi. 1961 Anayasası egemenliği kullanma noktasında artık TBMM'yi sadece yetkili organlardan birisi konumuna getirdi. 1961 Anayasası, 1924 Anayasası'nda yer alan "güçler birliği" ilkesini ve bunun sonucu olarak "meclis hükümeti" sistemini terk etti; onun yerine yumuşak bir güçler ayrılığı ilkesine dayanan parlamenter rejimi kabul etmiş oldu.

1961 Anayasası bir yandan görünüşe göre çağdaş ölçülere uygun, insan haklarına dayanan, demokratik bir rejim kurmayı amaçlayan ancak diğer yandan da halkoyundan çıkacak hükümetlere karşı derin bir güvensizliği de yansıtan özelliği ile dikkat çekmektedir. Ayrıca 1961 anayasasının batı demokrasilerinden farklı olarak, toplum- devlet ilişkisi bakımından dayanışmacı- milliyetçi bir anlayışın ve Kemalist ideolojik kaygıların fazlasıyla etkisinde kalmış olduğu tespit edilmektedir. Egemenliğin kayıtsız şartsız Türk milletine ait olduğunu belirten 1961 Anayasası

millet egemenliğinin sadece TBMM tarafından değil Anayasa'nın koyduğu esaslara uygun olarak "yetkili organlar" tarafından kullanılacağını hükme bağlamaktadır. Bu esası daha çok perçinlemek amacıyla da "egemenliğinin kullanılmasının hiçbir suretle belli bir kişiye, zümreye veya sınıfa bırakılmayacağı" ve hiçbir kimse veya organın kaynağını Anayasa'dan almayan bir devlet yetkisi kullanamayacağı" açıklanmaktadır. Böylece 1961 Anayasası'nda egemenlik hakkının kullanılmasında "meclis üstünlüğü" ilkesi terk edilmiş; bu ilkenin yerine Anayasanın üstünlüğü ilkesi benimsenmiştir.

1961 Anayasası'nın asıl amacı, Millet Meclisi'ni başka kurumlarla denetlemek sureti ile Demokrat Parti'nin -ondan önce de Cumhuriyet Halk Partisi'nin- sahip olduğu türden bir iktidar tekeli engellemektir. Bu amaçla, Cumhuriyet Senatosu, yasaların anayasaya uygunluğunu denetleyecek bir Anayasa Mahkemesi, iç ve dış güvenliğinin sağlanmasında görüş bildirecek Milli Güvenlik Kurulu (1962'de sonradan kurulmuştur) gibi kurumlar askeri müdahale sonrası kurumsal çerçevenin yeniden yapılandırılmasında önemli adımlar olarak belirdi.

Yasamayı bir yetki, yürütmeyi ise kanunlar çerçevesinde yerine getirilen bir görev saymış olmasına rağmen Anayasanın parlamenter rejime özgü yumuşak bir kuvvetler ve fonksiyonlar ayrılığı getirdiği söylenebilir. Yürütme esas olarak yasama organının içinden çıkmaktadır. Onunla işbirliği yapmakta ve onun faaliyetlerine katılabilmektedir. Yine Parlamenter rejime özgü olarak Bakanlar Kurulu yasama organı tarafından denetlenmekte ve gerektiğinde Millet Meclisi tarafından da düşürülebilmektedir. Nihayet parlamenter rejimin karşılıklı denetleme ve dengeleme ilkesinin bir göstergesi olarak yürütme ve yasama eşit güç değerlerine sahiptir.

1961 Anayasası ile ilk defa siyasi partiler anayasallaşırken onlara nispi bir güvence de sağlandı. Siyasi partiler gerek iktidarda gerekse de muhalefette olsunlar, demokratik siyasi hayatın vazgeçilmez unsurları olarak daha da önem kazandı. Özellikle onları anayasal- demokratik sistemin ayrılmaz bir parçası saymak suretiyle, siyasi partilerin ancak Anayasa mahkemesi tarafından kapatılabileceğini öngören hüküm de çok önemli bir güvenceyi beraberinde getirdi.

27 Mayıs askeri müdahale sonrasında yeniden düzenlenen kurumsal çerçeveye ilişkin söz konusu düzenlemelerle yargı gücü de, ayrı ve tam anlamıyla bağımsız bir örgütlenmeye kavuştu. Bu gücün kullanılması 1924 Anayasası'nda

yapıldığı gibi yasaların düzenlenmesine bırakılmamış, Anayasa ile bizzat düzenlenerek bağımsızlığı güvence altına alınmış olan yargı organlarına verilmiştir. Hatta yasama ve hükümeti denetleme yetkisini kullanmaktan başka bir hakkı olmayan TBMM, her şeyin üstünde bir güç olmak bir yana yargı gücünün de gerisinde kalan bir organ durumuna gelmiştir. Çünkü Anayasa mahkemesi TBMM'nin kabul ettiği yasaların Anayasa'ya uygunluğunu inceleyebilecek uygun bulmadığını iptal edebilecektir. Bir başka anlatımla TBMM'nin ortaya koyacağı "irade" olduğu gibi "millet iradesi" yerine geçemeyecek, Anayasa mahkemesinin açık veya zımnen vereceği onaya bağlı kalacaktır. Anayasa'nın yargı alanında yeniden yapılandırılmasına ilişkin en önemli diğer adım da devletin bütün eylem ve işlemlerinin yargı denetimine bağlanmış olmasıdır. Aynı zamanda yargı yetkisinin Türk Milleti adına bağımsız mahkemelerce kullanılması anayasanın genel esaslar kısmında vurgulanmıştır. Anayasanın getirmiş olduğu yargısal güvence ve denetimler açısından da anlaşıldığı gibi, sistemin gözde organı yargıdır. Bu anayasadan siyasal karar organları kayıplı, yargı ise karlı çıkmıştır. En kayıplı da egemenliğin tek ve gerçek kullanıcısı olmuş olan TBMM'dir. Bir kez daha bu yeniliğin devlet iktidarının bölüştürülmesi, sınırlanması ve denetlenmesi açısından büyük değer taşıdığı söylenmelidir.

Kısaca, 27 Mayıs Askeri müdahalesi ile Türk Silahlı Kuvvetleri tarihsel süreklilik bağlamında Osmanlı'dan Cumhuriyet'e siyasal hayatta etkin, müdahaleci ve rejimi belirleyen önemli bir baskı grubu ve örgütlü bir güç olduğunu kanıtladı. Sivil otorite ile olan ilişkilerini belirleyen başat unsurun siyasal kültürün aşındığı ve rejimin tehlikeye girdiği dönemlerde çağdaş kurumsal kimliğe sahip olmasından kaynaklanan müdahaleci tavrı olduğunu gösterdi. Bu tavır liderlik olgusu, hiyerarşi ve disiplin özdeşliğinde tarihsel bir gerçek olarak devletin bekçisi görevini üstlenmek istemesinden kaynaklanmaktaydı.

Askeri müdahalelerin başarıya ulaşması, eyleme yön veren lider seçimine ve örgüt içindeki uyumun devamlılığına bağlı olmasına rağmen, 27 Mayıs Askeri müdahalesi sürecinde Türk Silahlı Kuvvetleri içindeki gizli örgütlerin liderlik olgusuna ilişkin en belirgin özelliği, müdahale yanlısı gizli örgütlerin genç subaylar tarafından kurulması ancak ardından hiyerarşik yapılanma gereği kendilerinin dışında bir generalin liderliğine ihtiyaç duyulması oldu. Ayrıca liderlik konusunda 27

Mayıs müdahalesi öncesinde yaşanan sıkıntılar, müdahale sonrasında Türk Silahlı Kuvvetlerinin etkin bir şekilde yer aldığı ve iktidarı kullanmak için oluşturduğu Milli Birlik Komitesi ile ordu arasında açılmaları, Türk Silahlı Kuvvetlerinde bölünmeye ve hiyerarşik yapının bozulmasına yol açmıştır. 27 Mayıs askeri müdahalesinden sonra generaller ve alt rütbeli subaylar arasında başlayan çatışmanın nedenlerinin müdahale öncesinde çözüme kavuşturulamayan liderlik olgusuyla yakın bir ilişkisi olduğu çalışmamızın başlıca önermelerinden biridir.

Müdahale öncesinde Türk Silahlı Kuvvetlerindeki liderlik sorunu, mevcut siyasal düzenden çekinme ve silahlı kuvvetlerin yönetime hiyerarşik düzen içinde el koyamamasından kaynaklanırken; müdahale sonrasında ise, askeri yönetimin sivil yönetime geçiş sürecinde bocalamasından, MBK'nın kendi içinde ve ardından SKB ile girdiği çatışmasından kaynaklanır hale gelmiştir. Her ne kadar Türk Silahlı Kuvvetleri'nin demokrasiyle uzaktan yakından alakası olmayan "müdahale olgusunu" savunurken diğer yandan da yeniden kurumsal yapılanma sürecinde demokrasiyi savunması bir çelişki ise de; 27 Mayıs Askeri müdahalesi sonrasında hukuksal düzenlemelere dayalı yeniden kurumsal yapılanma, laik statükoyu koruma, tek parti diktasına engel olma, demokratik bir parlamenter sistemin devamlılığını ve barışçıl bir kamu düzenini sağlamak amacına hizmet etmiştir.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları:

Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Cemal Gürsel Tasnifi
Kutu No: 4 / 3- 39, Fihrist No: 3280/ 1 (13. 10. 1960)
Kutu No: 4 / 3- 5, Fihrist No: 2269/ 1 (05. 09. 1961)
Kutu No: 4 / 59, Fihrist No: 1279/ 1 (5. 06. 1961)
Kutu No: 4 / 22, Fihrist No: 405 (10. 10. 1960)
Kutu No: 4 / 3- 5, Fihrist No: 2268/ 4 (05. 09. 1961)
Kutu No: 4 / 51, Fihrist No: 976/ 2 (18. 02. 1961)
Kutu No: 4 / 28, Fihrist No: 776/ 68 (07. 07. 1961)
Kutu No: 4 / 28, Fihrist No: 809/ 1 (15. 09. 1961)
Kutu No: 4 / 26, Fihrist No: 762/ 1 (30. 12. 1960)
Kutu No: 4 / 26, Fihrist No: 762/ 1- 2 (30. 12. 1960)

Resmi Yayınlar:

Düstur
TBMM Kavanin Mecmuası
TBMM Zabıt Ceridesi
TC Resmi Gazete

Gazeteler:

Akşam
Cumhuriyet
Hürriyet
Milliyet
Ulus
Yeni Asır

Kitap ve Makaleler:

Ağaoğlu, Samet; **Demokrat Partinin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri Bir Soru**, İstanbul, 1972
Ağaoğulları, Mehmet Ali; “Milliyetçi Hareket Partisi”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C. VIII, İstanbul, 1983

- Ahmad, Feroz; **Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945- 1980**, İstanbul, 1992
- Ahmad, Feroz; **İttihat ve Terakki**, Çev: Nuran Yavuz, İstanbul, 1995
- Ahmad, Feroz; **İttihatçılıktan Kemalizm'e**, İstanbul, 1999
- Ahmad, Feroz; **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, İstanbul, 1993
- Akşin, Sina; **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, İmge Kitabevi, 3. Baskı, İstanbul, 2001
- Akyaz, Doğan; **Askeri Müdahalelerin Orduya Etkisi**, İstanbul, 2002
- Akyıldız, Ali; **Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform (1836–1856)**, İstanbul, Eren Yayıncılık, 1993
- Albayrak, Mustafa; **Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti**, Ankara, 2004
- Altındal, Hasan; “Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Türkiye Büyük Millet Meclisi Adına Sayıştay Tarafından Denetimi: Değişen Anayasa ve Yasal Düzenlemeler Çerçevesinde Bir Değerlendirme”, **Sayıştay Dergisi**, Sayı 79, Ekim- Aralık 2010
- Armaoğlu, Fahir; **XX. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Ankara, 1984
- Arsel, İlhan; **Türk Anayasa Hukuku'nun Umumi Esasları**, Ankara, 1965
- Arslan, Rıza; “Laik Türkiye Cumhuriyeti, Ordu ve Burjuva Sınıfı”, **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 10/ 3, Ankara, 2008
- Arslan, Zühtü; “Türk Anayasacılığının Kökenleri: Osmanlı Tecrübesi Üzerine Düşünceler”, **Osmanlı**, Cilt:7, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999
- Arslan, Zühtü; “*Türkiye’de Anayasacılık Hareketleri ve Liberalizm*”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce- Liberalizm**, İletişim yay., İstanbul, 2001
- Asal, Talat; **Güneş Batmadı**, İstanbul, 2003
- Aslan, Seyfettin - Gül, Cengiz; “Geçmişten Günümüze Türkiye’de Baskı Grupları”, **Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt 5, Sayı, 1, 2004
- Avcıoğlu, Doğan; **Devrim Üzerine**, İstanbul, 1971
- Ayan, Sezer; “Siyasi Yapılanma Sürecinde 1961 ve 1982 Anayasası”, **Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt. 8, Sayı. 2, 2007
- Aybars, Ergün; **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi- 1**, İzmir, 2000,
- Aydemir, Ş. Süreyya; **İkinci Adam**, C. III., İstanbul, 1997
- Aydemir, Şevket Süreyya; **İhtilalin Mantığı**, İstanbul, 1976
- Aydemir, Talat; **Talat Aydemir'in Hatıraları**, İstanbul, 1968
- Aydemir, Talat; **Ve Talat Aydemir Konuşuyor**, y.y., 1966

- Aytekin, M. Emin; **İhtilal Çıkmazı**, İstanbul, 1967
- Baban, Cihat; **Politika Galerisi, Büstler, Portreler**, İstanbul, 1970
- Bahçivan, Fatih; **27 Mayıs 1960 ve 12 Eylül 1980 Askeri Müdahalelerinin Türk Politik Hayatına Etkisi**, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılamamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale, 2005
- Bardakçı, İlhan; **Tarih ve Medeniyet**, İstanbul, 1997
- Bass, M. Bernard; **Leadership, Psychology and Organizational Behavior**, John Weatherhill Inc., Tokyo, 1990
- Başgil, Fuat; **27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri**, İstanbul, 2006
- Batur, Muhsin; **Anılar ve Görüşler, Üç Dönemin Perde Arkası**, İstanbul 1985
- Baysal, A. Can, Ekarslan E. T; **İşletmeler İçin Davranış Bilimleri**, Avcıol Basım – Yayım, İstanbul, 1996
- Belen, Fahri; **Ordu ve Politika**, İstanbul, 1971
- Berkes, Niyazi; **İki Yüz Yıldır Neden Bocalıyoruz**, İstanbul, t.y.
- Berkes, Niyazi; **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, İstanbul, 1978
- Bogdanor, Vernon; **Blackwell’in Siyaset Bilimi Ansiklopedisi**, C. I, Haz. Bülent Peker, Ankara, 1999
- Bozdemir, Mevlüt; **Türk Ordusunun Tarihsel Kaynakları**, Ankara, 1982
- Bozlağan, Recep; “1876 Anayasası ve Yerinden Yönetim İlkesi”, **Osmanlı**, Cilt:7, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999
- Bulut, Sedef; **27 Mayıs 1960’tan Günümüze Paylaşılmayan Demokrat Parti Mirası**, Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Mayıs 2009, Sayı: 19
- Burçak, Salim R.; **Türkiye’de Demokrasiye Geçiş (1945- 1950)**, İstanbul, 1979
- Can, Osman; “Anayasayı Değiştirme Sorunu”, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 62/ 3, 2009
- Chung, H. Kae; **Organizational Behavior, Developing Manageral Skills**, Harper and Row Pub, Megginson Leon C., NewYork, 1981
- Cin, Halil, Ahmet Akgündüz; **Türk Hukuk Tarihi**, Konya, 1989
- Clemens, J.K.- Mayer, D.F.; **Liderlik Dersleri**, Mediacat Kitapları, Ankara, 2004
- Coşar Sami Ö.- İpekçi, Abdi; **İhtilalin İç Yüzü**, 1965
- Coşar, Sami - İpekçi, Abdi; **İhtilalin İç Yüzü**, İstanbul, 1965

- Çadırcı, Musa; *“Tanzimat’ın Uygulanmasında Karşılaşılan Bazı Güçlükler”*, **Tanzimat’ın 150.Yılı Uluslar arası Sempozyumu (31 Ekim-3 Kasım 1989)** T.T.K., Ankara, 1994
- Çapa, Mesut – Çiçek, Rahmi; **Atatürk İlkeleri İnkılâp Tarihi ve Milli Mücadele**, Trabzon 1995
- Çavdar, Tevfik; “Adalet Partisi”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C. VIII, İstanbul, 1983
- Çavdar, Tevfik; **Türkiye’nin Demokrasi Tarihi**, Ankara, 2004
- Çelik, Seydi; **Osmanlı’dan Günümüze Devlet ve Asker**, İstanbul, 2007
- Daft R. L., Marcic D.; **Understanding Management**, The Dryden Press, Florida, 1998
- Dağcı, Gül Tuba; **Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Ordu Siyaset İlişkisi 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi**, İstanbul, 2006
- Davison, Roderic H.; **Osmanlı İmparatorluğu’nda Reform**, Cilt: 2, İstanbul 1997
- Demir, Fevzi; **Anaysa Hukuku- Genel Esaslar ve Türk Anayasa Hukuku**, İzmir, 2009
- Demir, Yeşim; “Albay Talat Aydemir’in Darbe Girişimleri”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, V/ 12, Bahar- 2006, s. 156
- Demirtaş, Hasan; **Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi**, Kriz Yönetimi, İstanbul, 2000
- Derin, Mithat; **Yassıda ve İnfazların İçyüzü**, İstanbul, 1970
- Doğru, Osman; **27 Mayıs Rejimi**, Ankara, 1998
- Drucker, Peter F.; **Yönetim Görevleri, Sorumlulukları, Uygulamaları**, (Çev: Fatoş Dilber) ODTÜ Basım İşliğı, Ankara, 1994
- Duman, Zeki; “Fransız Devriminin Politik Sonuçları ve Tocqueville’in Devrime İlişkin Görüşleri”, **Sosyoloji Dergisi**, S. 19, 2008
- Duverger, Maurice; **Siyasi Partiler**, Ankara, 1974
- Ekinci, Bezar Eylem; **Anayasal Gelişim sürecinde Kadın Hareketleri ve Eşitlik**, Doğu Akdeniz Üniversitesi, Kamu Hukuku Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kıbrıs, 2010
- Erdoğan, Mustafa; **Türkiye’de Anayasalar ve Siyaset**, İstanbul, 2001

- Erdoğan, Mustafa; *“Liberalizm ve Türkiye Serüveni”*, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce- Liberalizm**, İletişim Yay., İstanbul, 2001
- Eren, Erol; **Örgütsel Davranış ve Yönetim Psikolojisi**, Beta Basımevi, İSTANBUL, 2004
- Eren, Erol; **Yönetim ve Organizasyon (Çağdaş ve Küresel Yaklaşımlar)**, Beta Basımevi, İstanbul, 2003
- Eren, Erol; **Yönetim ve Organizasyon**, Beta Yayınları, İstanbul, 1998.
- Erkanlı, Orhan; **Anılar- Sorunlar- Sorumlular**, İstanbul, 1982
- Eroğul, Cem; **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, Ankara, 1990
- Ertürk, Hüsamettin; **İki Devrin Perde Arkası**, İstanbul, 1957
- Esen, Bülent Nuri; **Anayasa Mahkemesi’ne Göre Türk Anayasa Hukuku Anlayışı**, Ankara, 1966
- Esin, Numan; **Devrim ve Demokrasi- Bir 27 Mayısçının Anıları**, İstanbul, 2005
- Feyzioğlu, Turhan; **Demokrasi ve Diktatörlüğe Dair**, İstanbul, 1957
- Fred, Luthans; **Organizational Behavior**, Mc Graw-Hill, Tokyo, 1981
- Gevgili, Ali; **Yükseliş ve Düşüş**, İstanbul, 1987
- Goloğlu, Mahmut; **Demokrasiye Geçiş**, İstanbul, 1982
- Gören, Zafer; “Anayasayı Koyan Erk ve Anayasa Değişikliklerinin Sınırları”, **İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Yıl. 8, Sayı. 16, Güz- 2009
- Gözübüyük, A. Şeref; **Anayasa Hukuku**, Ankara, 1986
- Güven, Dilek; **Cumhuriyet Dönemi Azınlık Politikaları ve Stratejileri Bağlamında 6- 7 Eylül Olayları**, İstanbul, 2009
- Güzeliş, İsmail; **İdarede Baskı Grupları**, İstanbul, 1964
- Hakyemez, Yusuf Şevki; “Çoğunlukçu Demokrasi Anlayışı, Rousseau ve Türk Anayasaları Üzerindeki Etkisi”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt 52, Sayı 4, 2003
- Hale, William; **Türkiye’de Ordu ve Siyaset**, Hil Yayınları, İstanbul, 1956
- Hanioğlu, Şükrü; “Osmanlıcılık”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt:5, İstanbul, 1985
- İlıcak, Nazlı; **27 Mayıs Yargılanıyor**, İstanbul, 1975,
- İnalçık, Halil; “Tanzimat Nedir?”, **Tarih Araştırmaları**, Ankara, 1941

- İnan, Süleyman; “Demokrat Parti Dönemi (1950-1960)”, **Yakın Dönem Türk Politik Tarihi**, Anı Yayıncılık, Ankara, 2007
- İnsel, Ahmet; “*Türkiye’de Liberalizm Kavramının Soyçizgisi*”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce- Liberalizm**, İletişim yay., İstanbul, 2001
- Kansu, Aykut; “*20. Yüzyıl Başı Türk Düşünce Hayatında Liberalizm*”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce- Liberalizm**, İletişim Yay., İstanbul, 2001
- Karal, Enver Ziya; **Osmanlı Tarihi, Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri**, (1789–1856), V. Cilt, Türk Tarih Kurumu Basımevi (3. Baskı), Ankara, 1970
- Karatepe, Şükrü; **Darbeler, Anayasalar ve Modernleşme**, İstanbul, 1997
- Karavelioğlu, Kamil; **Bir Devrim İki Darbe (27 Mayıs, 12 Mart, 12 Eylül)**, İstanbul, 2007
- Kars, Zafer; **Belgelerle 1908 Devrimi Öncesinde Anadolu**, İstanbul, 1987
- Kayalı, Kurtuluş; **Ordu ve Siyaset (27 Mayıs- 12 Mart)**, İletişim Yay., İstanbul, 1994
- Askeri Liderlik Yardımcı Ders Kitabı**, KHO Basım Evi, Ankara, 2006
- Kışlalı, Ahmet Taner; **Siyaset Bilimi**, Eskişehir, 1999
- Kili, Suna; **Atatürk Devrimi**, Ankara, 1983
- Kocaş, Sadi; **Atatürk’ten 12 Mart’a- Anılar- C. 1**, İstanbul, 1977
- Koçel, Tamer; **İşletme Yöneticiliği**, Beta Basım, İstanbul, 1998
- Kongar, Emre; **21. Yüzyılda Türkiye**, İstanbul, 2008
- Kongar, Emre; **Türkiye’nin Toplumsal Yapısı**, İstanbul, 1982
- Köseoğlu, Talat; **Demokraside Davalarımız**, İstanbul, 1962
- Kubalı, Hüseyin Nail; **Türk İnkılâp Tarihi**, İstanbul, 1973
- Kuran, Ahmet Bedevi; **İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler**, İstanbul, 2000
- Küçük, Sami; **Rumeli’den 27 Mayıs’a**, İstanbul, 2008
- Lewis, Bernard; **Demokrasinin Türkiye Serüveni**, 3. Baskı, YKY yay., İstanbul, 2007
- Lewis, Bernard; **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, Ankara, 1993
- Lewis, Bernard; **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, Çev: Metin Kıratlı, 8. Baskı, Ankara 2000
- Mardin, Şerif; **Jön Türklerin Siyasî Fikirleri 1895-1908**, İstanbul 1999
- Mumcu, Uğur; **İnkılap Mektupları**, Ankara, 1999

- Mutaf, Abdülmecit; “Şura-yı Devlet (1868-1922)” Türkler Ansiklopedisi, Cilt 13, 2002
- Naskali, E. Gürsoy; **Örtülü Ödenek Davası**, İstanbul, 2005
- Naskali, Emine Gürsoy; **Yassıada Zabıtları I**, İstanbul, 2005
- Onar, S. Sami; “Benim Anayasalarım”, **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, (Haz. Fatma Ayhan), C. LXIX, Sayı 1-2, İstanbul, 2011
- Onaran, Oğuz, **Örgütlerde Karar Verme**, Sevinç Matbaası, Ankara. 1975.
- Ortaylı, İlber; **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, Hil Yayınları, İstanbul, 1987
- Örs, Birsen; **Türkiye’de Askeri Müdahaleler**, İstanbul, 1996
- Örtülü, Erdoğan; **3 İhtilalin Hikayesi**, Konya, 1977
- Öymen, Altan; **Değişim Yılları**, İstanbul, 2004
- Özbudun, Ergun; **Demokrasiye Geçiş Sürecinde Anayasa Yapımı**, Ankara, 1993
- Özbudun, Ergun; **Demokrasiye Geçiş Sürecinde Anayasa Yapımı**, Ankara, 1993
- Özbudun, Ergun; **Türk Anayasa Hukuku**, Ankara, 1990
- Özcan, Abdülkadir; “II. Mahmud ve Reformları Hakkında Bazı İncelemeler”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, Sayı X, 1995
- Özdağ, Ümit; “Türkiye’de Ordu- Demokrasi- Siyaset İlişkisi”, **Türk Yurdu**, Sayı: 61, 1992
- Özdağ, Ümit; **Menderes Döneminde Ordu Siyaset İlişkisi ve 27 Mayıs İhtilali**, İstanbul, 1997
- Özdağ, Ümit; **Ordu- Siyaset İlişkileri -Atatürk ve İnönü Dönemleri-**, Ankara, 1991
- Özdemir, Hikmet; “Siyasal Tarih- 27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesi”, **Çağdaş Türkiye, IV**, Yay. Yön. Sina Akşin, İstanbul, 2002
- Özdemir, Hikmet; **Rejim ve Asker**, İstanbul, 1989
- Parker, David; **Batı’da Devrimler ve Devrimci Gelenek (1590- 1991)**, Ankara, 2000
- Perinçek, Doğu; **Anayasa ve Partiler Rejimi**, Ankara, 1985
- Robertson, David; **A Dictionary of Modern Politics** , London, 1993
- Sakallıoğlu, Cizre; **AP- Ordu İlişkileri**, İstanbul, 1993

- Sakin, Serdar; “6-7 Eylül 1955 Olayları Sonrasında Türk Kamuoyunun Tutumu”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi/ The Journal of International Social Research**, Volume: 3 Issue: 12 Summer 2010
- Sarol, Mükerrerem; **Bilinmeyen Menderes**, C.II, İstanbul, 1993
- Serin, Ekrem; **Türkiye’de Anayasal Hukuk Yönünden 27 Mayıs Devriminden Bu Yana Siyasal İktidar- Ordu İlişkisi**, Ankara, 1974
- Seyhan, Dünder; **Gölgedeki Adam**, İstanbul, 1966
- Seyitdanlıoğlu, Mehmet; “Yenileşme Dönemi Osmanlı Devlet Teşkilatı”, **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt 13, 2002
- Sosyal, Mümtaz; **Anayasannın Anlamı**, Ankara, 1987
- Sosyal, Mümtaz; **Anayasaya Giriş**, Ankara, 1968
- Sosyal, Mümtaz; **Yüz Soruda Anayasannın Anlamı**, İstanbul, 1974
- Sönmez, Ali; “Polis Meclisinin Kuruluşu ve Kaldırılışı (1845-1850) The Foundation of Police Council and It’s Abolition (1845-1850)”, **Tarih Araştırmaları**, Cilt XXIV, Sayı: 37 Ankara, Mart- 2005
- Sunar, İlkey – Sayarı, S.; **Democracy in Turkey**, y.y., 1986
- Şeylan, Gencer; “Ordu- Siyaset”, **Kanun-u Esasi’nin Yüzüncü Yılına Armağan**, Ankara, 1978
- Şimşek, M. Şerif; **Yönetim ve Organizasyon**, Damla Matbaacılık, Konya, 1998.
- Tack, Philip; **Kriz Zamanı Yönetimi**, (Çev. Yakut Güneri), İlgı Yayıncılık, İstanbul, 1994
- Tanıttıran, Hakan; **1960 Darbesi Üzerine Bir Değerlendirme**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1992
- Tanilli, Server; **Anayasalar ve Siyasal Belgeler**, İstanbul, 1976
- Tanör, Bülent; **Siyasi Düşünce Hürriyeti ve 1961 Türk Anayasası**, İstanbul, 1969
- Tanör, Bülent; **Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri**, İstanbul, 1995
- Taylak, Muammer; **27 Mayıs ve Türkes**, Ankara, 1977
- Terzioğlu, Sadi; **Türk Ordusu**, Ankara, 1966
- Toker, Metin; **Demokrasinin İsmet Paşalı Yılları- Yarı silahlı Yarı Külahlı Bir Ara Rejim 1960- 1961**, Ankara, 1991
- Tökin, Fürüzan Hüsrev; **Türkiye’de Siyasi Partiler ve Siyasal Düşüncenin Gelişmesi (1839–1965)**, İstanbul, 1965

- Tunaya, Tarık Zafer; **Hürriyetin İlanı**, İstanbul, 1957
- Turhan, Tufan; **Silahlı Kuvvetler Birliği, Darbeler- Demirkıratlar**, Haz. Salih Göksu, İstanbul, t.y
- Türk, H. Bahadır; “*Halide Edip Adivar’ın Liberalizmle İmtihani*”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce- Liberalizm**, İletişim yay., İstanbul, 2001
- Türker, Orhan; “6- 7 Eylül 1955 Olaylarının İstanbul Rum Basınındaki Yankıları”, **Tarih ve Toplum**, 1998
- Tüzel, Sadık; **Anayasa Hukuku**, Üçüncü Baskı, İzmir, 1969
- Ulay, Sıtkı; **Harbiye Silah Başına (27 Mayıs 1960)**, İstanbul, 1968
- Unat, Faik Reşit; “Atatürk’ün II. Meşrutiyet İnkılâbının Hazırlanmasındaki Rolüne Ait Bir Belge”, **Belleten** C. XXVI, Nisan, 1962
- Wadsworth, J. Walter; **Liderlik**, Hayat Yayınları, İstanbul, 1999
- Yayla, Atilla; **Liberalizm**, Turhan yay., Ankara, 1992
- Yılmaz, Murat; “*Hüseyin Sırrı Bellioğlu*”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce- Liberalizm**, İletişim yay., İstanbul, 2001
- Yurdsever, Nevin; **Türkiye’de Askeri Darbe Girişimleri (1960- 1964)**, Üçdal Neşriyet, İstanbul, 1983
- Yücekök, Ahmet; 100 Soruda Türkiye’de Din ve Siyaset, İstanbul, 1983
- Zürcher, Erik Jan; **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**, İstanbul, 2006

Cuma
30
MART 1946
YURTİÇİ YERLEŞKİNDİR
YATAYLI B. Sokak No. 10
Tic. Sic. No. 10000
Kuruluş Yılı 1930

Hürriyet

GÜNLÜK MUSTAKİL İYİBAŞI GAZETE
Müessesesi: İSMAİL SİMAYI

DİNÇER
GARANTİLİ GÖRÜLEMLERİ
TUTULUR VE PAKETLERİN
Saklanması Kurumu Tesisleri

Türkiye Amerikadan yardım alacak

Amerikalı iktisatçı Thornburg Menderes ve diğer devlet adamlarımızla dün bazı temaslarda bulundu. Amerikan yardımının temini, Türkiye'nin yeni yaptığı iktisadi plânın tahakkuku nisbetinde mümkün olabilecektir.

Thornburg yaptığı temaslardan iyi itibarla Ankara'dan ayrıldı.

Amerikan yardımının bir defada yapılması çok kuvvetle muhtemeldir.

Thornburg'un temaları
Amerikan iktisatçısı Thornburg Menderes ve diğer devlet adamlarımızla dün bazı temaslarda bulundu. Thornburg yaptığı temaslardan iyi itibarla Ankara'dan ayrıldı. Thornburg'un temaları şunlardır: Türkiye'nin iktisadi plânının tahakkuku nisbetinde Amerikan yardımının temini mümkün olacaktır. Türkiye'nin yeni yaptığı iktisadi plânın tahakkuku nisbetinde Amerikan yardımının temini mümkün olacaktır. Türkiye'nin yeni yaptığı iktisadi plânın tahakkuku nisbetinde Amerikan yardımının temini mümkün olacaktır.

İşçiler Adliyeye gidince..

Un fabrikasında işler tamamen durdu.

Yeni icat: Amerikan icatçıları tarafından icad edilen yeni icat, bu icatın sayesinde çok büyük başarılar elde edilmiştir. Bu icatın sayesinde çok büyük başarılar elde edilmiştir.

Ağaç hafızası Evlilik, uzun ömür dünya rekoru Diyarbakır'a ait

125'lik Mecit Ağa 112 senedir evli

Şekere iki kuruş zam

İki jandarmaya iki yüz lira rüşvet verip firar eden eroin kaçakçısı Fedon tekrar yakalanıp cezaevine gönderildi

Yakalama rekoru: ...

Futbol maçları nihayet bir boşanmaya da sebep oluyor

Philadelphia'da büyük bir infillak

Bölükbaşının Antakya'daki 7. açık hava konuşması 135 dakika sürdü

Mavi bavuuna el atan C.M.P. lideri: "Bu mavi valizde D.P. nin hata anbarından alınan nümüneler vardır, dedi"

Aldoğan ve Arna Giresun'da bugün konuşacaklar

Kapı kapı gezen güzel kadınlar

Hindiçini'deki Dokuz Türkün Macerası

Selâmi Celâsun büyük raporlarını pazardan ilibaren yazmağa başlıyor

Koşşinin dilberleri ile gece âlemleri

Fino köpeğinin ısırdığı genç bir kadın kudurdu

Evli olan genç kadının parmağını Fino köpeği 30 gün evvel ısırmış

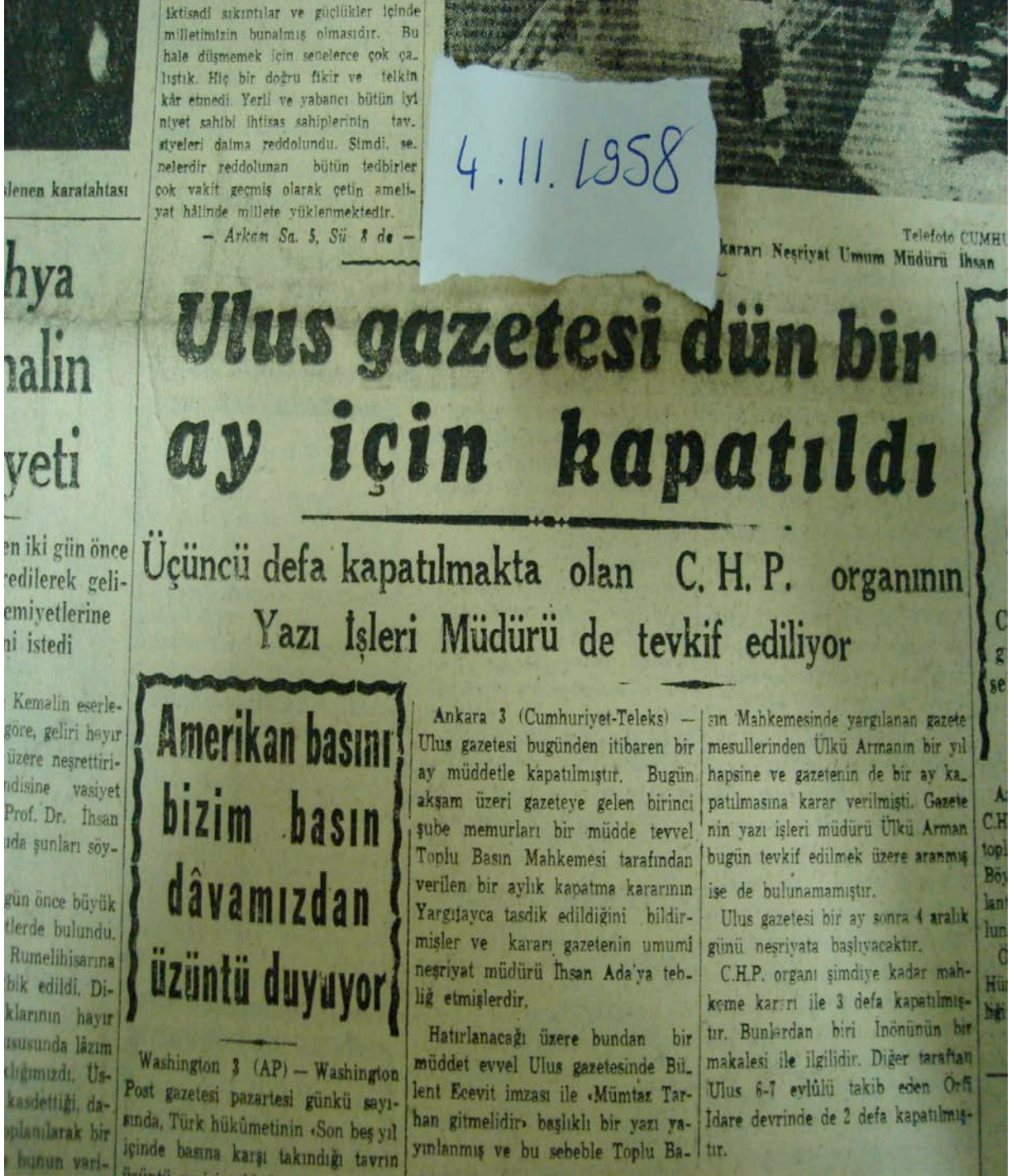
EK 1: Türkiye'nin Amerika'dan Yardım Alacağına İlişkin Haber

EK 2: Amerikan'ın Türkiye'ye yapılan yardımlarını artıracığına yönelik bir haber

EK 3: Adnan Menderes'in Tahran ziyaretinin basında yer alışı.

EK 4: Ulus Gazetesinin kapatıldığına ilişkin haber.

BU SINEMA ÇIKIŞI

BUYUK SINEMA'da

<p>HABİBİ KOPUR Sinema'da ENKİ, HİSAR</p>	<p>SANAYİKARAR Bir arada PROGRAMI</p>	<p>XURİTTAN Sinema AKRİBİ</p>
---	---	---

Menek ve arsa satışları, inşaat ve diğer hizmetler için
ANNEKUT SANAYİ gıda ve diğer hizmetler için
 101. 10111

...gesini dün Büyük Millet Meclisi Başkanlığına verdi

ni Aliye sevki istendi

İktidar mevkiinden ayrılmayı felâket sayacak kadar iç rahatlığından uzak bulunuyorlar

17 04 1960

Menderes keyfî bir idare kurmak gayretindedir

T. B. M. M. nin, Türk Anayasasının temellerini tehdit edenağır tehlikeler ve bunların gerçek sebepleri üzerine, eğilmesi âcîl bir zaruret halini almıştır

C.H.P. Grup İdare Kurulundan bildirilmiştir:
 Cumhuriyet Halk Partisi Meclis Grubu adına Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına sunulan Mesele hakkında önergesinin tam metni aşağıdadır.
T. B. M. M. BASKANLIĞINA
 «Siyasi hayatımız derin bir bu zursunluğa içine girmiştir.
 Sen günlerde vatanımızın ana - yasa teminatı altındaki bir çok hakları yeniden ve vahim şekilde taarrus ve tecavüz uğramıştır. Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkanının ve Milletvekillerinin yurt içinde seyahat etmelerine ve vatanla görüşmelerine mani olmak gibi bir boy ve hakları bir gayretle potesinde kamuoyuna müdahalede yapılmış; bu kamuoyuna hak ve hak - sızlıklar vahim etkileri halkı infial ve şerefleri vatanı sahiplerinin yüzüne karşı karşıya karşısında huzursuzlaştırmıştır. Muhalefet ve basın aleyhine yeni ve karanlık tertiplere girişilerek, bu çıkarışlar ile kamuoyuna müdahalede yapılmıştır.
 Bu durumda, Türkiye Büyük Millet Meclisinin ve Türk ummî efkârının, Türk Anayasasının temellerini tehdit eden ağır tehlikeler ve bunların gerçek sebepleri üzerine eğilmesi âcîl bir zaruret halini almış bulunmaktadır.
 Kanunların etkili ve tabii edilişi ve iktidar başındakilerin e - ğil, serbest ve dürüst bir seçim ortamında, görsel hoşluğu ile ve acık alimâ ile başından ayrılmayı göze alamadıkları 1960 yılından bu yana, memleket hayatımızın, gün geçtikçe bozulmasının ve siyasi hayatımızın bugünkü hale düşmesinin hakiki sebepleri üzerinde te - (Sana Sa, 5 Nis, 1 de)

Tanrımsız ressamlarından İhsan Cemal Karabıyık'ın Sanatseverler Kulübünde açtığı sergi büyük ilgi toplandı. Resim, sergiden bir kâsesi göstermektedir.

Milletin iradesine boyun eğeceklerdir

C.H.P. Merkez idare Kurulunun II teşkilâtına gönderdiği tamim

C.H.P. Merkez İdare Kurulu dün C.H.P. II Başkanlığına aşağıdaki tamim göndermiştir: «C.H.P. Başkanlığına; İktidardan düşöceğleri hakikatını anlamış olan Demokratik Partinin iradeleri bir tedbirle hayata geçirilerek siyasi iktidarına teslimatına mevazim kabul edilmiştir. Bu te - beple partimizin adanmış bir talikatı doğmuş ve tedbirlerle ve (Sana Sa, 5 Nis, 3 de)

D.P. önergesi Mecliste yarın görüşülecek

C.H.P. ve İktidar hakkında Mesele hakkında sunulan önerge D. P. önergesi B.M.M. nin yarınki oturumunda görüşülecektir.
 Başta olmak üzere milletvekillerine de gelen bu önerge gündeminin birinci maddesinde bu konuda ayrıntılı olarak değerlendirilmiştir.
 «İktidar Meclisi Meclis Kurulu ve Demirdil Meclisi Meclisi Akademi Cumhuriyet Halk Partisinin yukarıda, görüşme ve kanun dışı faaliyetlerinin menafetinden dolayı - (Sana Sa, 3 Nis, 4 de)

«Tahririniz bizleri yolumuzdan alıkoyamaz»

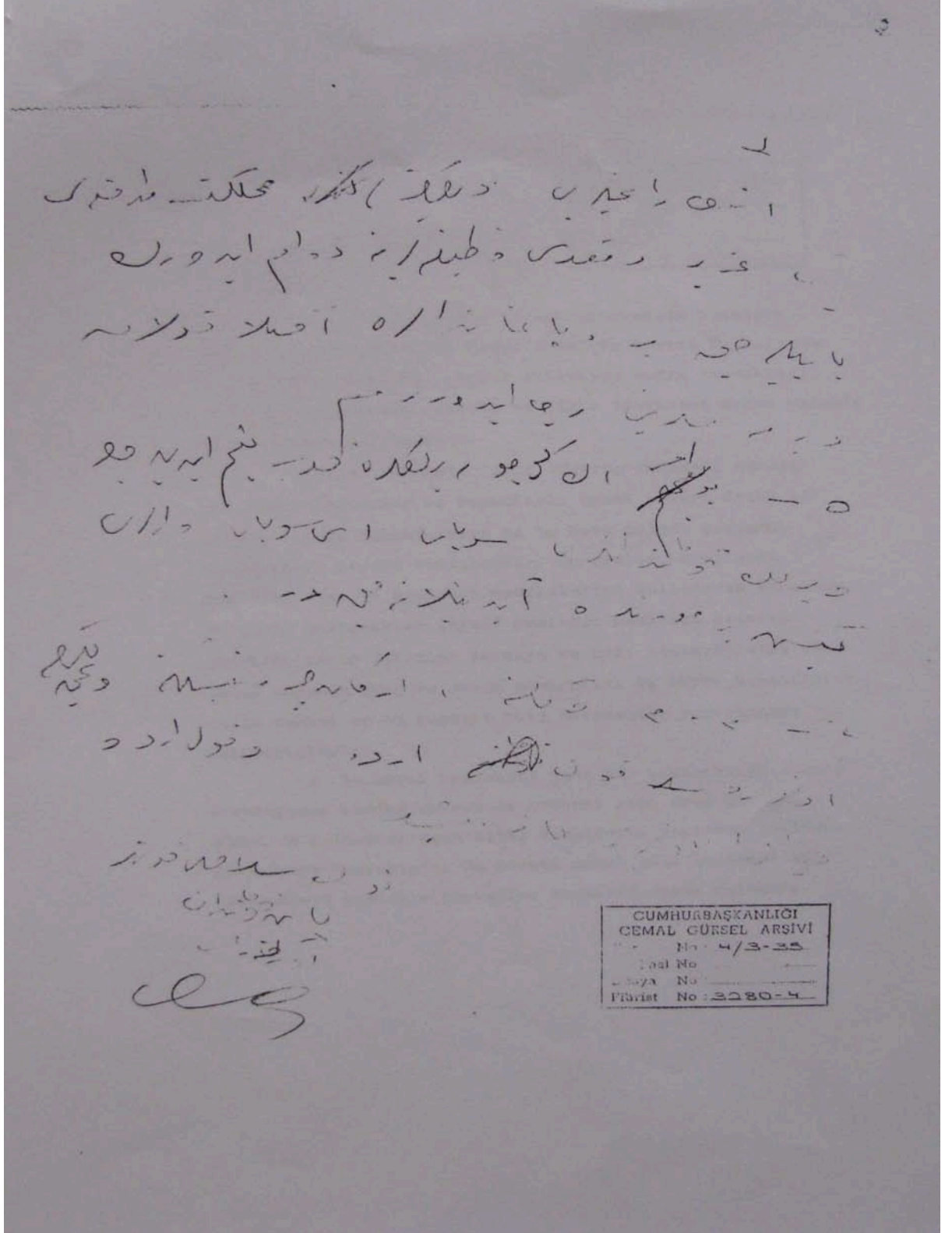
Türhal C.H.P. İdare Başkanı Osman Anadol, Meclis Kuruluna aşağıdaki telgraf çekmiştir:
 «Meclis Kuruluna
 Durma Milletvekili!
 ANKARA
 Bilim gâyesiyle muhalifleri sun - turmaya ve siyasi parçaları kapalı - maye menafet tahririni bu yılın sonunda alıkoyamazsınız.
 Ne yaparsanız yaparsanız, muhalif - lerin akıbetinin olan dışından hiç - bir şey olmayacaktır. Büyük direğin (Sana Sa, 3 Nis, 4 de)

Milli Muhalefet Cephesi ekibi Elâziğ'da

EK 5: Adnan Menderes'in keyfi bir idare kurmak gayretinde olduğuna ilişkin haber

۱ - اردونک یول بر دیندورک صبه یاسا دین
 انقلا بیزون لکمه عقیده توتد او ایله بقیده ~~توتد~~
 سایه تدره دوغور قاید لری اقدار یارخمه عده
 و دکنیا ادا رهن سورم برلده جاییدند کور و عده
 یوند کلون جنیف دوشورون ایتک در نهر هارم
 صرنه دیبا ندر عی اقطاع دائمی برانده ایتمده
 یولوندر مریم دبره ایمده سجده ادر اقدار کیم بخت
 انجیدر... یو ادر بر توتد نک بوج ایتد اولار و مملکت
 مندر این صوابه و مل قانون ادر توتد ایستفاده زبانه مملکت
 مملکت لره... ادر توتد... فکر با ایتم...
 و هک اوردونک... معصوم ایستدیه...
 انقلا...
 برینقه...
 - بولدران...
 زده...

حال آنکه در وقت زایمان حیدر خان خاندان با آنکه
 استعدادهای کوشیده یا شادمانی بردوان
 هنوز بود که با آنکه آب دهان را با این غنچه
 میانه است قایم از دستش انداخته و
 پودرده و ردا شده است و مدینه قاضی
 حمله کرد که حمله کرده در - اردو
 و غیره فواید و سوای این بر احوالی
 به در به افضل احمد و حمله
 کرد شرفدار و در وقت زایمان
 - فصل این حمله بود که فواید
 بود مولد در زمان فواید فواید
 و غیره با این با فصل فصل
 در وقت زایمان حیدر خان خاندان
 - فصل در وقت زایمان حیدر خان خاندان

EK 6/ 3: Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Cemal Gürsel Tasnifi, Kutu No: 4 / 3- 39, Fihrist No: 3280/ 1 (13. 10. 1960) [3. sayfa]

CUMHURBAŞKANLIĞI
CEMAL GÜRSEL ARŞİVİ
Yer No: 4/3-5
Dizim No: _____
Dosya No: _____
Fihrist No: 2268

Ankara, 5 Eylül 1961

PARTİLER ARASI MÜŞTEREK BEYANNAME

Siyasî hayatımızı verimsiz, zararlı ve hatta tehlikeli
çekişmelerden kurtarmak,

Partiler arası münasebetlerde medeni ve seviyeli bir
ortam yaratmak ve

27 Mayıs İhtilâlinin asîl gayesini teşkil eden Demokratik
Hukuk Devletini fiilen gerçekleştirmek için,

Vatansever Türk halkının duygularına ve Türk basınının
iyi niyetli temennilerine uygun olarak,

Milli Birlik Komitesinin teşebbüs ve davetiyle toplanan
Yuvarlak Masa Alt Kademe Konferansında Komite Üyelerinden
müteşekkil Başkanlık Divanınca hazırlanan ve ittifakla kabul edilen
gündemin ihtiva ettiği maddeler, Partilerimizin Genel Sekreterleri
Başkanlığındaki yetkili hey'etlerin huzurlarıyla ve anlayış havası
içinde müzakere edilmiş ve her konuda tam bir görüş birliği
sağlanarak bu müşterek beyannamenin Milli Birlik Komitesi Başkanı
ve Devlet Başkanı Sayın Orgeneral Cemal GÜRSEL'in huzurunda
tarafımızdan imzalanmak suretiyle ve bir taahhüt vesikası halinde
Büyük Türk Milletine ilânı kararlaştırılmıştır.

E. Gürsel
RA. *İT* *R. Gürsel*

EK 7/ 1: Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Cemal Gürsel Tasnifi, Kutu No: 4 / 3- 5,
Fihrist No: 2269/ 1 (05. 09. 1961)

CUMHURİYET ARŞİVİ
CEMAL GÜRSEL ARŞİVİ
Yar. 4/3-5
D. Anal. No:
Dosya No:
Fihrist No: 2268-3

MİLLÎ BİRLİK KOMİTESİ ÜYELERİ

Ekrem ACUNER

Refet AKSOYUĞLU

Kadri KAPLAN

Osman KÜKSAL

Sami KÜÇÜK

Semai O'KAN

Selâhattin ÜZGÜR

Ahmet YILDIZ

ADALET PARTİSİ YETKİLİ TEMSİLCİLERİ

Şinasi OSMA

Kâmurân EVLİĞAĞLU

Cevdet FERİN

Kâmil TEKREK

CUMHURİYET HALE PARTİSİ YETKİLİ TEMSİLCİLERİ

i. Ruştî AKSAL

Tarhan PEYİÇİĞLU

Ferit MELİN

Emin PAKSÜT

CUMHURİYETÇİ KÜYLU MİLLET PARTİSİ

yetkimizin mahdud olduğu peşinen aştığımız. Bu itibarla partilerarası müzakereler beyanname için ihtiva ettiği hükümlerin genel idare kurumumuz tarafından tasvip edildiği takdirde partimizi ilgam edebileceği kaydıyla imza ediyoruz.

A. Kemal YÜRÜK

Fuat ARNA

Mustafa KEPİR

Seyfettin ÜZTÜRK

MİLLİYETÇİ SERBEST PARTİ YETKİLİ TEMSİLCİLERİ

Esat ÇAĞA

Naci BOZEMET

Zafer TANYOLAC

K. Süleyman VANER

YENİ TÜRKİYE PARTİSİ YETKİLİ TEMSİLCİLERİ

Raif AYBAR

Ertuğrul SİYALİ

Colal JUNDUĞLU

Esat EDİLMEZ

EK 7/ 2: Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Cemal Gürsel Tasnifi, Kutu No: 4 / 3- 5, Fihrist No: 2269/ 1 (05. 09. 1961)

EK 8: İnönü'nün Ege Gezisine İlişkin Haber

EK 9: İsmet İnönü, Kayseri'ye girişini önlemek üzere trenini Himmetdede İstasyonu'nda durduran Vali yardımcısı ile trende münakaşa ediyor.

EK 10: İnönü'nün Konya Gezisine İlişkin Haber

Cuma
15
HAZİRAN 1956

Hürriyet

GÜNLÜK MÜSTAKİL SİYASİ GAZETE

Devlet Nöbaharı
TÜRK POSTA PULLARI
ALTY - SAĞY - İBRANİLER

Gülele bir sene hapse mahküm oldu

Suizanni çeken beyanatından C.H.P. Genel Sekreteri 4 ay da nezaret altında kalacak

Duruşma evvelâ gizli yapıldı. Mahkemenin kararı kapılar açılarak aleni olarak ilân edildi

Kararı dinlerken Gülele durgunlaştı, Adliye'den çıkışta partililer G. Sekretere tezahürat yaptılar

Karar C. Kanununun 159. maddesine göre verildi

C.H.P. Genel Sekreteri Kasım Gülele, 20 Haziran 1956 tarihinde mahkeme mahkemelerinde mahkûm oldu. Mahkemenin kararı kapılar açılarak aleni olarak ilân edildi. Kararı dinlerken Gülele durgunlaştı, Adliye'den çıkışta partililer G. Sekretere tezahürat yaptılar.

300 kişi ile bir araya gelen parti mensupları, C.H.P. Genel Sekreteri Kasım Gülele için Adliye'den çıkışta bir tezahürat yaptılar. Gülele, Adliye'den çıkışta partililer tarafından karşılandı ve bir süre için Adliye'den çıkışta partililer tarafından karşılandı.

Bölükbaşı 2 saatte 36 bardak su içti

C.M.P. lideri dün Halk Fanilleri çatıp Hürriyetçilere de karıştı

Bölükbaşı 2 saatte 36 bardak su içti. C.M.P. lideri dün Halk Fanilleri çatıp Hürriyetçilere de karıştı.

1955 ağustosunda başlayan Kasım Gülele'in duruşması 183 gün sürdü

O zaman 4 gün Paşakapısında yatan Gülele, hakkındaki karar tasdik edilirse 4 gün ekik hapis yatacak

Gülele'nin duruşması 183 gün sürdü. O zaman 4 gün Paşakapısında yatan Gülele, hakkındaki karar tasdik edilirse 4 gün ekik hapis yatacak.

Günün adamı K. Gülele

K. Gülele: "Adalete hürmetkârız," dedi

Kararı yakınlarına bildiren Gülele gece de Bebek Cinosuna gitti

Günele'nin duruşması 183 gün sürdü. O zaman 4 gün Paşakapısında yatan Gülele, hakkındaki karar tasdik edilirse 4 gün ekik hapis yatacak.

Başvekilin gönderdiği tel üzerine Orhan Köprülü dün yeniden işe başladı

Bir sigara yüzünden 50 dükkân ve 3 ev yandı

Alınış yüzünden iki motor çarptı

Dünyayı doluyorlar

Valiler arasında yapılan yeni nakil ve tayinler

Uç Vali de emekliye sevk edildi

EK 11: Kasım Gülele'in duruşması ve mahkeme tarafından bir yıllık hapis cezasına çarptırıldığına ilişkin haber (15 Haziran 1956).

Cumartesi
8
1956
SAYI 31.200
TUTAR 100 TL

Hürriyet

GÜNLÜK MUSTAKİL SIYASİ GAZETE

DERİNİZ BAĞIŞI
BANKA HESAPLARINA YATIRILAN
DERİ ÇEKTELERİMİZ
RUBO

GüleK Karamürselde beraat etti

Belediye Reisinin elini sıkması Kasım GüleK'in Karamürsel'de mahkemeye sevkine yol açtı

İki saat süren duruşması sonunda hakim C.H.P. Genel Sekreterini beraat ettirdi

Merak salıkası ile kasaba pazarından 20-30 kişinin Kasım GüleK'in arkasından yürüyüp iltihar üzerine dağılmalarında da suç görülmedi

O. BölükbaP da dün Yenışehir'de konuşma yaptı

Kasım GüleK'in beraatı

Kasım GüleK'in beraatı

Kasım GüleK'in beraatı

Budapeste'de Greko-Romende üçüncü olduk

Kasım GüleK'in beraatı

Kasım GüleK'in beraatı

Kasım GüleK'in beraatı

Aydın'daki paraşül gösterilerinde 1 erkek, 5 kız paraşülcü yaralandı

Kazalara hava muhalefetinden inişlerin sertliği sebep oldu, bir hocanın paraşülü açılmayıp boynuna doladı

Beyaz alan kızı Akın paraşütünü açamadı

Kasım GüleK'in beraatı

Kasım GüleK'in beraatı

Kasım GüleK'in beraatı

Kahire görüşmeleri dün gece bir netice alınamadan tamamen bitti

5 ler Komitesi yarın sabah Londra'ya dönüyor, İngiltere meseleyi Güvenlik Konseyine götürmek kararda

Mas iki maddeli bir teklife bulundu

Kasım GüleK'in beraatı

Kasım GüleK'in beraatı

Kasım GüleK'in beraatı

Merih yıldızı dünyaya dün üçte yaklaştı

Rasathaneler dev teleskoplar ile yıldızın sürünü çözmeye çalışıyor

Fakat beşinci yıldızın Merih'e yaklaştığı

Kasım GüleK'in beraatı

Kasım GüleK'in beraatı

Kasım GüleK'in beraatı

Poznan isyancı davası başlıyor

15 metreden düşü : Sanayi Odası Meclisi dün gürültülü toplantı yaptı

90 bin dolarlık yeni bir tahsisin taksim şekli itirazlara yol açtı

İlk öğretim meselesi için teflik yapıldı

Kasım GüleK'in beraatı

Kasım GüleK'in beraatı

Kasım GüleK'in beraatı

Celin 16, damat 64, kayınpeder 36 yaşında

Damat GELİNİN BOZANI BİR

Kasım GüleK'in beraatı

Kasım GüleK'in beraatı

Kasım GüleK'in beraatı

Kaçırılan para miktarı 5 milyon liraya yükseldi

Dün bulunan bir banka mektubunda kaçakçılar şifresi ele geçirildi

Kasım GüleK'in beraatı

Kasım GüleK'in beraatı

Kasım GüleK'in beraatı

Kasım GüleK'in beraatı

Kasım GüleK'in beraatı

Kasım GüleK'in beraatı

Kasım GüleK'in beraatı

Kasım GüleK'in beraatı

Kasım GüleK'in beraatı

Kasım GüleK'in beraatı

Kasım GüleK'in beraatı

Kasım GüleK'in beraatı

Kasım GüleK'in beraatı

Kasım GüleK'in beraatı

Kasım GüleK'in beraatı

EK 12: Kasım GüleK'in beraat etmesi ve basındaki yankısı (8 Eylül 1956).

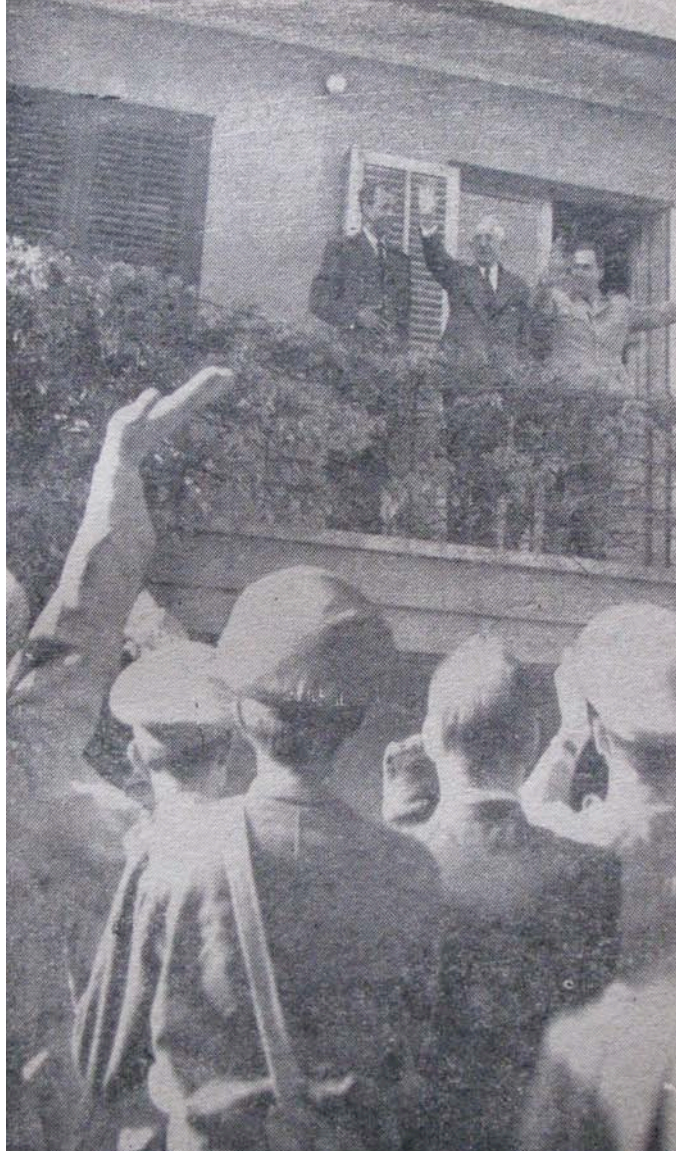
EK 13: 27 Mayıs Askeri Müdahalenin gerekçelerine ilişkin yayımlanan tebliğin gazetede yer almasına bir örnek.

EK 14: Sami Onar'ın başkanlığında İlim ve Hukuk Heyeti'nin kurulmasıyla yeni bir anayasa hazırlama süreci başlatıldığına ilişkin gazete haberi

EK 15: 27 Mayıs Askeri müdahalesinden hemen sonra Adnan Menderes'in Org. Cemal Gürsel'e gönderdiği mesajın Türk basınındaki yansıması.

EK 16: 27 Mayıs sabahı İnönü Bahçelievler'deki evinin balkonundan kendisini ısrarla görmek isteyen halkı iki subay arasında selamlarken.

EK 17: 27 Mayıs Askeri Müdahalesi'nden sonraki ilk 19 Mayıs kutlamaları

ADRES: Çarşıbaşı, Hıdırliman
Sakak No: 1-151000
TELEGRAF: MİLLİYET, Hıdırliman
POSTA KUTUSU: 102, İstanbul
TELEFON: 27.42.10 (Santral)
TELE: 21 - 6413.902

BUGÜN
6
SATFA
25
KURUS

Milliyet
Halk Gazetesi
KURUCUSU: ALİ NACİ KARACAN

TÜRKİYE
KREDİ BANKASI
Bakım 45.000 TL depozito
APARTİMAN GARANTİLİ
YERİN PAZAR YERİ

PAZAR
24
TEMMUZ
1960

RADYOLARDAN EZAN KALDIRILDI

Kur'ân cumagünü okutulacak, Mevlid ve dinî âyin Türkçe ve Arapça yayınlanacak

İSMET İNÖNÜ "ÜMİT İÇİNDEYİZ," DEDİ

Lozan anlaşmasının yıldönümünde konuşan CHP lideri feraha giden bir devrin başında olduğumuzu söyledi

İSMET İNÖNÜ (İstanbul) - İsmet İnönü, bugün saatini zamanın 25. yıldönümünü kutladı. İnönü, "Bizim için umut içindeyiz. Lozan anlaşmasının yıldönümünde konuşan CHP lideri feraha giden bir devrin başında olduğumuzu söyledi."

C.H.P. (İstanbul) - İsmet İnönü, bugün saatini zamanın 25. yıldönümünü kutladı. İnönü, "Bizim için umut içindeyiz. Lozan anlaşmasının yıldönümünde konuşan CHP lideri feraha giden bir devrin başında olduğumuzu söyledi."

YATIRIMCI ÖZGÜRLÜKLERİ
Yatırımcıların serbestçe hareket etmelerine imkan tanıyan yeni düzenlemeler...

REĞİNCÜ TOPLANTILAR
Reğincü toplantıları, parti üyelerinin görüşlerini dile getirmeleri için düzenlenmektedir.

**Köylünün geliri
YÜKSELTİLECEK**
Tarım Bakanı, plânsızlık yüzünden toprağın verimini azaldığını söyledi.

DENİZİN ALTINDAN FÜZE
Deniz altından füze keşfi, savunma güçlerini artırıyor.

**Bayaz ve siyah kabine
"Demokratizm", in
tahribinden mes'ul**

**PROF. VAHİT TURHAN
MAARİF MÜDÜRÜ OLDU**

DÖVİZ İTHAL VE SATIŞI

İNKILABI ANLATIYORLAR

Gürel Ağustosta Geziye Çıkıyor

Devlet ve Hükümet
Bakanları, Gürel, Ege
ve Trakya bölgelerini
ziyaret edecek

**Gençlik, Hatay'a
göz dikenleri
dün protesto etti**

Hatayın kurtuluş yıldönümü törenlerinde
bu istek bir gâflet olarak sürdürüldü.
Gürel de Ankara Ortodoks-İsa mezrası - İsa bir
tey söyleyemiyor. Çözümler alınarak hakları dedi

**İŞÇİ HAKLARI
Kısa zamanda
Tanınacak**

İLK KADIN BAŞVEKİT
İlk kadın başvekit, görevine başlıyor.

SİYER
Siyer, geçmişimizi hatırlatıyor.

cağım dedi
10 bin liralık...
ramlar konu...

**in almadan
nam,, diyor**
de konuşan Fenarbahçeli idareciler, İsa
Yeşil - Beyazlı kulübü ile tekrar anlaş

EK 18: 27 Mayıs sonrası radyo yayınlarındaki düzenlemeler

Cumhurbaşkanlığı Umumi Kâtipliğinden tebliğ olunmuştur:

1- Millî Birlik Komitesince Kurucu Meclisin teşkilinden itibaren Millî Birlik Komitesi Üyelerinin Bakanlık vazifesi almamaları hususunda prensip kararına varılmıştır.

2- Devlet Başkanı ve Başbakan Orgeneral Cemal Gürsel tarafından kurulan yeni Hükümetin listesi aşağıdadır:

Başbakan	:	Orgeneral Cemal Gürsel
Devlet Bakanı	:	Hayri Mumcuoğlu
Devlet Bakanı	:	Nâsir Zeytinoğlu
Adalet Bakanı	:	Ekrem Tüzemen
Millî Savunma Bakanı	:	Muzaffer Alankuş
İçişleri Bakanı	:	M. İhsan Kızıloğlu
Dışişleri Bakanı	:	Selim Sarper
Maliye Bakanı	:	Kemal Kurdaş
Millî Eğitim Bakanı	:	Turhan Feyzioğlu
Bayındırlık Bakanı	:	Mukbil Gökdoğan
Ticaret Bakanı	:	Mehmet Baydur
Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı	:	Ragıp Üner
Gümrük ve Tekel Bakanı	:	Fethi Aşkın
Tarım Bakanı	:	Osman Tosun
Ulaştırma Bakanı	:	Orhan Mersinli
Çalışma Bakanı	:	Ahmet Tahtakılıç
Sanayi Bakanı	:	Şahap Kocatopçu
Basın-Yayın ve Turizm Bakanı	:	Cihat Baban
İmar ve İskân Bakanı	:	Fehmi Yavuz

3- Bakanlar Kurulu 6 Ocak 1961 Cuma günü saat 9 da Başbakanlıkta toplanacaktır.

Arzolunur.

*Anadolu Ajansında Lütfettin Altınay'a yazdırıldı.
5.1.1961 saat: 21.35*

EK 19: Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Cemal Gürsel Tasnifi, Kutu No: 4 / 59, Fihrist No: 1279/ 1 (5. 06. 1961)

CUMHURBAŞKANLIĞI CEMAL GÜRSEL ARŞIVI	
Yer	No: 4/1-3
Dizim No:	
Dosya No:	
Fihrist No:	45

Kadıköy
10/10/1960

Sayın Başkan :

27 Ekim 1960 tarihinde sonra önce Türk ordusundan emekli
öğretmenler erlâtlarımıza ve Karadöğünimize 4070 mülkiyetinde maaş
taksit edildi. Bundan memnun olduk, onların alınmalarında asla
gözümüz yok. Amma diğer emekli, dul ve yetimlerin de hakları var.
İstiklal savaşında beraberlik. Bir çok mahrumiyet ve iş-
raplarla dolu o mukaddes savaşın kemiyeti idealistlerce malim
dur. Düşük istidatın bozuk ve müesses idaresi var, umma
daha fazla çalışmaya imkân bulamadığından kendi arızalı emek-
liye ayırmıyor. Aynı Türk milli varlığına zevce vermiyor.
Biz istiklal savaşını muvaffak ve şereflerle süzgeçten emekli

li olmalara da 4050 maaş taksit edilmiştir. Emekli istidatlar -
bifleri hiç düşünmemiş ve muracaatlar netice vermemişler. Be-
nin gibi çok arkadaşlar şikâyetler ve bozulu durumdadılar.
"Ben susteneyim, belki dinlenir ve belki bu da (Varable mahri-
vefa) olabilir dedim."

Sayın Başkan :

"Çok acı halinden anlamaz" diler. Salâm sizin gibi şereflerle
yol almış ve mahrumiyeti tatmış simsekler için bu röjör kâhânü ol-
madığı kâhânâtindeyim. "Hakk ve Adilîet elimizde meâledir"
diyorduz. Okalde, Okalde durumun gözden geçirilmesini zaten den-
düklerine ve değerli mesai arkadaşlarımıza rica ediyoruz.

Şifre ve emelli birlik Komitesinin değerli üyelerine sağlık ve
başarılar diler, sevgi ve saygılarımızla kalbâtürüne arz ve rica ederim

010. Kemal Zorilkan
Şifreleşirmeni Karakolhan
Cad. N 20 Kat 2

Kadıköy
İstanbul

Emekli
"Atatürk'ün İhtimaller" yazarı
K. Zorilkan

14 SABIK M. B. K. ÜYESİ GECE YARISI EVLERİNDEN ALINDILAR

Affedilenler meçhûl bir yere götürüldü. Yurt dışına çıkarılmaları da muhtemel

ADRES - Çengelköy, Maltepe
SAHAK No. 1 - İSTANBUL
TELEGRAF: MİLLİYET, İstanbul
POSTA KUTUSU: 181, İstanbul
TELEFON: 27 41 62 (Sembol)

BUGÜN 6 SAYFA
25 KURUS
Milliyet
Halk Gazetesi
KURUCUSU: ALİ HACİ KARACAN

DAKTILO SEKRETER KURSLARI
YAZI ve TEKSİR
SATI 15 KASIM 1960

Gürsel "Dikta rejimine gidiyorlardı,, dedi Başkan, Orduya mesajında affedilenlerin subaylarla temas edip bâzı hareketlere yeltendiklerini açıkladı

Tasliye Disarda da Müşbel Karsılandı

Dünya Radyoları ve Basını Başkan Gürsel'i destekliyor

Müşbel'in tasliyesi disarda da Başkan Gürsel'in desteklediği bildirildi. Başkan Gürsel'in, "Dikta rejimine gidiyorlardı" dediği mesajında, affedilenlerin subaylarla temas edip bâzı hareketlere yeltendiklerini açıkladığı bildirildi.

Eski M. B. K.'nin İhtisas Komisyonları lâğvedildi

Yeni Komite ilk toplantısını yaptı. Kurucu Meclis faaliyete geçene kadar Komiteye yardımcı komisyonlar kurulacak

IBORU'YU ZİYARET

Bakırköy'de bir fabrikada 108 işçi zehirlendi

İstanbul'da Bakırköy'de bulunan bir fabrikada geçen hafta 108 işçi zehirlendi. Zehirlenmelerin nedeni bilinmemektedir. İşçilerin hastanelere kaldırıldığı bildirildi.

VAZİFE GÖRÜŞÜ

Affedilenlere hariçte vazife teklif edildi

Gençler, dün Başkan Gürsele "Demokrasinin teminatı,, diye tezahürat yaptı

DEVLET Başkanı Gürsel'in, "Dikta rejimine gidiyorlardı" dediği mesajına, gençler dün "Demokrasinin teminatı" diye tezahürat yaptı. Gençlerin, "Demokrasinin teminatı" diye tezahürat yaptığı bildirildi.

MAY BRITT BİR ZENCI İLE EVLENDİ

Gemidâvâsına BAŞLANIYOR

Avukatlar Yassıada gitti. Röntgen sonunda düşük Menderes'in sınıhatının iyi olduğu anlaşıldı.

Basın seminerinde isbat hakkı tasarısı dün tasvir edildi

Basın seminerinde isbat hakkı tasarısı dün tasvir edildi. Tasarının içeriği hakkında konuşuldu.

Gazeteciler Amerikan Büyükelçisini tarttı

Gazeteciler Amerikan Büyükelçisini tarttı. Tartışma devam ediyor.

TÜRKİYE KREDİ BANKASI
HER ÇEKİLİŞTE

- Bahari 45.000 T.L. depozito
- Açıklama delilleri
- Zengin para ikramiyeleri

Cumhuriyet

KURUCUSU: YUNUS NADI

36 ncı yıl Sayı 13.035 Telgraf ve mektup adresi: Cumhuriyet İşhanı — Posta Kutusu: Mahalul No: 248 Telefonlar: 22 42 90 — 22 42 98 — 22 42 97 — 22 42 99

Salt 15 Kasım 1960

ATATÜRK HAFTASINDA
Okunulması emredilen en güzel kitap
MUSTAFA

ATATÜRK'ÜN ROMANI
Yazar: **HAKİM CALAPALA**

Bu kitap Atatürk'ün hayatını, fikirlerini, hareketlerini anlatan en güzel ve en doğru kitaptır. Millî Eğitim Bakanlığı'nın tavsiyesiyle okunmalıdır. Fiyatı 250 kuruş. Bütün kitapçı ve gazete bürolarında.

Ünvanı Salt Yür: ATLAS KİTAPÇI
Ankara Caddesi 47 - Beşiktaş

Gençlik ve Halk Son Hareketi Tasvip Etti

Ankara'da Üniversite öğrencileri 14 Komite üyesinin affını tasvip için dün sessiz bir yürüyüş yaptılar

Affedilen üyelere yurt dışından vazife veriliyor

14 eski Komite üyesi hakkında ilgililer tarafından tahkikata geçildi, suçlular mahkemeye verilecek

Başarılı Bir Yoldayız

Dünya çapında bilginlerin en büyük topluluğu, en büyük zenginliği, en büyük kuvvetini bir yolda yürümektedir. Biz de bu yolda yürümekteyiz. Başarılı bir yoldayız. Başarılı bir yolda yürümek için her şeyi yapmalıyız. Başarılı bir yolda yürümek için her şeyi yapmalıyız. Başarılı bir yolda yürümek için her şeyi yapmalıyız.

Görül'den yurtdışı M.E.K. toplantısından çıkarken Ankara, 14 (Cumhuriyet - Telex) — Yeni Millî Eğitim Komitesi üyesi şahısların yurtdışı M.E.K. toplantısından çıkarken. Komitelerin 14 üyesi hakkında tahkikata geçildi. Suçlular mahkemeye verilecek.

Affedilen üyelere ilgili inceleme

Ankara, 14 (Cumhuriyet - Telex) — Yeni Millî Eğitim Komitesi üyesi şahısların yurtdışı M.E.K. toplantısından çıkarken. Komitelerin 14 üyesi hakkında tahkikata geçildi. Suçlular mahkemeye verilecek.

Aygün'ün izmitteki duruşması

Ankara, 14 (Cumhuriyet - Telex) — Aygün'ün izmitteki duruşması. Aygün'ün izmitteki duruşması. Aygün'ün izmitteki duruşması.

Dün sessiz bir yürüyüş yaparak son karar tasvip eden Ankara Üniversitesi öğrencileri yürüyüş sırasında

Kurucu Meclis 3 hafta zarfında toplanacak

Mecliste temsil sistemi kabul ediliyor

Partiler 1957 seçimlerinde aldıkları oylara göre Mecliste temsil edilecekler, teşekküller ve Üniversiteler de Mecliste temsil katılacaklar

Ankara, 14 (Cumhuriyet - Telex) — Kurucu Meclis'in 1957 seçimlerinde aldıkları oylara göre Mecliste temsil edilecekler, teşekküller ve Üniversiteler de Mecliste temsil katılacaklar.

Ankara, 14 (Cumhuriyet - Telex) — Kurucu Meclis'in 1957 seçimlerinde aldıkları oylara göre Mecliste temsil edilecekler, teşekküller ve Üniversiteler de Mecliste temsil katılacaklar.

Geçici Anayasanın 6 ncı maddesi değiştiriliyor

Bu maddeye göre, Yüksek Adalat Divanı'nın 900 den fazla dosyası neticelendirilmesi gerekiyor; ilgililer bunun ancak üç senede tamamlanacağını belirtiyorlar

M. B. K. nin her tarafında görevli hakimler, bu maddelerin neticelendirilmesi için çalışıyorlar. Yüksek Adalat Divanı'nın 900 den fazla dosyası neticelendirilmesi gerekiyor; ilgililer bunun ancak üç senede tamamlanacağını belirtiyorlar.

M. B. K. nin her tarafında görevli hakimler, bu maddelerin neticelendirilmesi için çalışıyorlar. Yüksek Adalat Divanı'nın 900 den fazla dosyası neticelendirilmesi gerekiyor; ilgililer bunun ancak üç senede tamamlanacağını belirtiyorlar.

Öğrencilerin yürüyüşü

Sabahın erken saatlerinde bir grup öğrenci yürüyüş yaptı. Öğrencilerin yürüyüşü. Öğrencilerin yürüyüşü.

Affedilen Komite üyeleri

Bir grup öğrenci yürüyüş yaptı. Öğrencilerin yürüyüşü. Öğrencilerin yürüyüşü.

Zorlu ve arkadaşlarının döviz yolsuzluğu duruşması bugün

Düşük Dışişleri Bakanı ile Ali İpaar ve Nihat Üçüncü için 5 yılla kadar hapis cezası isteniyor

"Bebek", in kemikleri dün uçakla Ankaradan getirildi (Yazımız 5 inci sayısının 3 ücütünde bulacaksınız)

DEVLET İSTİHANI

Kennedy'nin Türkiye politikası

Menkuldeğerli yatırımların artması, Kennedy'nin Türkiye politikası. Kennedy'nin Türkiye politikası.

Yeni tayinler

Ankara, 14 (Cumhuriyet - Telex) — Devlet Piyasası Teşkilatı'nda yeni tayinler. Yeni tayinler.

İstiyen emekli subay öğretmen olabilecek

Kabul edenler, emekli ayırdıkları maaş derecelerine tekabül eden kadrolarda öğretmen olarak tayin edilecekler

BASIN KOMİTESİ — Basın Komitesi çalışmalarında. Basın Komitesi.

NADİR NADI — Ankara, 2, 28, 3 ve 4

Son hareketi tasvip eden tabiiyetli Görül'de gelirdikleri bekletti

EK 23: 14'lerin tasfiyesine ilişkin yurttaki tepkiler

EK 24: Demokrat Parti'nin kapatılmasından sonra, parti önderlerinin anayasayı ihlal etmekten hapis ve idam cezalarıyla yargılanmaya başlanmasına ilişkin gazete haberi

ADRES: Çarşafolu, Mafakara
Nokta No 1 İSTANBUL
HİSAP: MİLLİYET İSTANBUL
POSTA KUTUSU 293 İSTANBUL
TELEFON 27 42 10 (Sabit)
BU GAZETE BAHİN ARIKLIK YASASINA
UYMAYI TAHHÜTÜDÜ, FİYATINDIR.

BUGÜN 6 SAYFA 25 KURUS
Milliyet
Halk Gazetesi
KURUCUSU: ALİ HACI KARACAN

Cuma 23 Şubat 1962
SABAHIN ERKEN SAATLERİNDEN GEÇ VAKTE KADAR

CUMA 23 ŞUBAT 1962

Gürsel ve Sunay radyodan Millete ve Orduya hitap etti

Parti Liderleri ortak bir bildiri ile orduya güvenlerini ifade etti

"ORDU MEŞRULUĞUN YANINDADIR," Başkan "Anayasa nizamına kasdetmek Türkiyeyi sonu gelmez bir iç kavgaya sürüklemektir," dedi

Meclisin feshedilmesini isteyen Harp ve Tank Okulu öğrencileri, Ankara radyosunun neşriyatını kestiler

Genel Kurmay Başkanı, Türk Ordusunun bir macera ordusu olmadığını söyledi

Ankara'da ki Olaylar

SABAHIN ERKEN SAATLERİNDEN GEÇ VAKTE KADAR

Başkent'te önemli toplantılar yapıldı

İnönü, Sunay'la yaptığı konuşmadan sonra Parti liderleri ile görüştü. Öğleden sonra Çankayada toplandı

DURUM

YÜZEYE ÇIKAN GERÇEK

Başbakan İnönü'nün İstanbul ziyaretinde meydana gelen olaylar, son bir hafta içinde meydana gelen olayların ve özellikle de son hafta içinde meydana gelen olayların bir özeti olarak değerlendirilmeye değer. Başbakan İnönü'nün İstanbul ziyaretinde meydana gelen olaylar, son bir hafta içinde meydana gelen olayların bir özeti olarak değerlendirilmeye değer. Başbakan İnönü'nün İstanbul ziyaretinde meydana gelen olaylar, son bir hafta içinde meydana gelen olayların bir özeti olarak değerlendirilmeye değer.

BASKININ Altın Genel Toplantılarının yapılması. Başbakan İnönü'nün İstanbul ziyaretinde meydana gelen olaylar, son bir hafta içinde meydana gelen olayların bir özeti olarak değerlendirilmeye değer.

OLAYLARIN KRONOLOJİSİ

- 1) Başbakan İnönü'nün İstanbul ziyaretinde meydana gelen olaylar, son bir hafta içinde meydana gelen olayların bir özeti olarak değerlendirilmeye değer.
- 2) Başbakan İnönü'nün İstanbul ziyaretinde meydana gelen olaylar, son bir hafta içinde meydana gelen olayların bir özeti olarak değerlendirilmeye değer.
- 3) Başbakan İnönü'nün İstanbul ziyaretinde meydana gelen olaylar, son bir hafta içinde meydana gelen olayların bir özeti olarak değerlendirilmeye değer.

İSTANBUL İL İDARE KURULU SON İBRAHİMLERİNİN

A.P. İstanbul İl İdare Kurulu'nun son toplantısının yapıldığı İstanbul'da meydana gelen olaylar, son bir hafta içinde meydana gelen olayların bir özeti olarak değerlendirilmeye değer.

BİR YERDE MAHKÜMÜ YERİNE BİRİKLİĞİ

İstanbul'da meydana gelen olaylar, son bir hafta içinde meydana gelen olayların bir özeti olarak değerlendirilmeye değer.

İSTANBUL'DA DURUM

İstanbul'da meydana gelen olaylar, son bir hafta içinde meydana gelen olayların bir özeti olarak değerlendirilmeye değer.

YUNANİSTAN VE KIBRIS'IN dikkatini çektik

Değişleri Bakanlar bütçe müzakerelerinde Başgörsüz Cezayir Hükümetinin de tanınacağını söyledi

ANKARA, ÖZEL. Başbakan İnönü'nün İstanbul ziyaretinde meydana gelen olaylar, son bir hafta içinde meydana gelen olayların bir özeti olarak değerlendirilmeye değer.

BİR YERDE MAHKÜMÜ YERİNE BİRİKLİĞİ

İstanbul'da meydana gelen olaylar, son bir hafta içinde meydana gelen olayların bir özeti olarak değerlendirilmeye değer.

BİR YERDE MAHKÜMÜ YERİNE BİRİKLİĞİ

İstanbul'da meydana gelen olaylar, son bir hafta içinde meydana gelen olayların bir özeti olarak değerlendirilmeye değer.

İSTANBUL'DA DURUM

İstanbul'da meydana gelen olaylar, son bir hafta içinde meydana gelen olayların bir özeti olarak değerlendirilmeye değer.

AMİK OVASINDA sel tehdidindeki bir köy boşaltıldı

Amik Ovası'nda meydana gelen olaylar, son bir hafta içinde meydana gelen olayların bir özeti olarak değerlendirilmeye değer.

ANKARA, ÖZEL. Başbakan İnönü'nün İstanbul ziyaretinde meydana gelen olaylar, son bir hafta içinde meydana gelen olayların bir özeti olarak değerlendirilmeye değer.

EK 25: Talat Aydemir olayına ilişkin Milli Birlik Komitesi'nden gelen ilk tepkiler ve basının tavrı

EK 26: 21 Mayıs 1963'de Talat Aydemir'in ikinci kez ayaklanmasının başarısızlıkla sonuçlanması ve basındaki yankıları

T. C.
İZMİR
Buca Nahiyesi
Kırklar Köyü Muhtarlığı

76

CUMHURBAŞKANLIĞI
CEMAL GÜRSEL ARŞİVİ
Yer No: 4/2-13
D. Sinal No: _____
Dosya No: _____
Fihrist No: 976-2

Kırklar.
6/2/1961.

Devlet ve Hükümet Başkanlığına.

A N K A R A.

14/Kasım/1960 Tarihindenberi yassı ada muhakemelerini yassı ada saatinde muntazam dinlemekteyiz. Malumu âlileri olduğu üzere 16/Şubat/1961 akşamı başlayacak olan Ramazan ve Teravih namazı kolayisiyle yassı ada saati her zamanki gibi Saat 20 de olursa bittabi bunu dinlemekten mahrum kalacağımız da şayanı iş,ardır.

Binsen, aleyh bunun mümkün ise (bir mahzuflu olmadığı takdirde) teravih namazından sonraya münasip saatlerden birine alınmasına Köy halkımızın isteği üzerine müsaadelerinizi arzeder saygılarımı sunarım.

Bucanın Kırklar Köy Muhtarlığı.

Vehbi ...

22.02.1961 Kırklar Köyü Muhtarlığı Kaleminden

EK 27: Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Cemal Gürsel Tasnifi, Kutu No: 4 / 51,
Fihrist No: 976/ 2 (18. 02. 1961)

Ek 28: Adnan Menderes Yassıda'da sorgusu sırasında (Hürriyet Arşivi)

Ek 29: Yüksek Adalet Divanı Bir Yemin Anında

EK 30: Yüksek Soruşturma Kurulu Üyeleri

T. C.
MİLLÎ BİRLİK KOMİTESİ

UMUMİ KATIPLIĞI
Kanunlar Müdürlüğü

Ankara : / / 1961

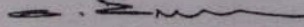
Sayı :
İlişği :

Sâkıt ve sabık Cumhurbaşkanı'nın Yüksek Adalet
Divanında muhakeme edilmesine dair

Karar No: 2

Sâkıt ve sabık Cumhurbaşkanı'nın; ilişik gerekçede belirtilen sebebler muvacehesinde, Anayasa'nın 41 nci maddesinin 1 nci cümlesine dayanılarak, Türk Ceza Kanununun 125, 141/3, 146 ve 149 ncu maddelerinde yazılı suçlardan dolayı sorumlu olduğuna ve Yüksek Adalet Divanında muhakeme edilmesine, Türkiye Cumhuriyeti Millî Birlik Komitesinin 7 Temmuz 1960 tarihli toplantısında ittifakla karar verilmiştir .

Aslına uygundur .

CUMHURBAŞKANLIĞI
CEMAL GÜRSEL ARŞİVİ
Kar. No: 4 / 1 - 28
Düzenleme No:
Dosya No:
Fihrist No: 776-5

EK 31: Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Cemal Gürsel Tasnifi, Kutu No: 4 / 28, Fihrist No: 776/ 68 (07. 07. 1961)

EK 32: Milli Birlik Komitesi'nin eski Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın "Hiyanet-i Vataniye" suçu ile yargılanmasına karar verdiğine ilişkin gazete haberi

Güreşte son Seçmeler 15 Temmuzda

Çelik-Ramen ve en üst seviyede yapılacak seçimlerden sonra Olimpiyat kadrosu tahribi edilecek

Yadaki yenildi

3-1 yenildi ad a gidiyor

Uluslararası Tenis Turnuvası başladı

19 Mayıs Stadi kortlarındaki müsabakalarda Ben Yildırım Çokeri çapkınlıkla yenebildi

ANKARA, 15 TEMMUZ (TAN) - Türkiye Tenis Federasyonu'nun İstanbul'da düzenlenen uluslararası tenis turnuvası bugün başladı. Turnuvaların ilk karşılaşmaları bugün saat 10.00'de başladı. Çelik-Ramen ve en üst seviyede yapılacak seçimlerden sonra Olimpiyat kadrosu tahribi edilecek.

BUGÜN 6 SATFA 25 KURUS

Milliyet
Halk Gazetesi

ADRES: Çarşamba, Milliye Sokak No: 1 (İSTANBUL)
TELEFON: MİLLİYET, İstanbul
POSTA KURUMU: 481, İstanbul
TELEFON: 27 42 10 (Sabit)

TE: 11 - 811 340

TEKNIK UNIVERSİTE
Çarşamba
Çarşamba
13 TEMMUZ
1960

Çarşamba
Çarşamba
13 TEMMUZ
1960

TEKNIK UNIVERSİTE
Çarşamba
Çarşamba
13 TEMMUZ
1960

Çarşamba
Çarşamba
13 TEMMUZ
1960

BAYAR'IN İDAMI İSTENDİ

Milli Birlik Komitesi sâkıt Reiscumhurun "Hıyaneti Vataniye,, suçu ile yargılanmasına karar verdi

DURUŞMA YAKINDA BAŞLIYOR

Millî Birlik Komitesi sâkıt Reiscumhurun "Hıyaneti Vataniye,, suçu ile yargılanmasına karar verdi. Duruşma yakında başlıyor.

Yayınlanan uzun gerekçede Bayar'ın işlediği suçlar geniş bir şekilde açıklandı

Sâkıt Devlet Reisinin Anayasanın çiğnenmesinde başlıca rolü oynadığı bildirildi.

Sâkılların duruşması Y. Ada'da yapılmıyor

Muhakeme için yer tesbit edilmedi. Muhim celseler radyo ile verilecek

DURUM

CEZA KANUNUNDAKİ DEĞİŞİKLİĞİN MÂNİSİ

Y. Adalet Bakanlığı'nın Ceza Kanunu'ndaki değişikliklerin manisi...

Menderes 10 yılda 480 bin lira maaş ve tazminat almış

Y. Adalet Bakanlığı'nın Menderes'in 10 yılda 480 bin lira maaş ve tazminat aldığı...

Onar "Seçim en erken 961 de yapılabilir,, diyor

Rektör, Reiscumhurun iki Meclis tarafından yalnız bir dâimî için seçileceğini ve süresinin 1 yıl olacağını söyledi

Y. Adalet Bakanlığı'nın Rektör'ün seçimle ilgili görüşleri...

KIBRISTA TÜRK MİLLETVEKİLİ ADAYLARI SEÇİLDİ

Y. Adalet Bakanlığı'nın Kıbrıs'ta Türk milletvekili adayları seçildiği...

EK 33: Bayar'ın anayasanın çiğnenmesi konusunda başlıca rolü oynadığı yönündeki iddialar dolayısıyla idamla yargılanması kararının Türk basınındaki yankıları

EK 35: Bayar, Köpek Davası İçin Duruşma Salonuna Getirilirken

EK 36: 6/7 Eylül Olayları İçin Sanıkların Mahkemeye Getirilişi

T. C.
MİLLÎ BİRLİK KOMİTESİ
SEKRETERLİĞİ

Özel Kalem Md. No. :

Konu :

CUMHURBAŞKANLIĞI CEMAL GÜRSEL ARŞİVİ
Kutu No: 4/1-28
Fihrist No: _____
Dosya No: _____
Fihrist No: 809-1

Ankara

/ / 196

MİLLÎ BİRLİK KOMİTESİ KARARI

KARAR No: 75

Millî Birlik Komitesi 15 Eylül 1961 Cuma günü saat 18 de Devlet ve Millî Birlik Komitesi Başkanı Orgeneral Cemal Gürsel'in Başkanlığında toplanarak Yüksek Adalet Divanınca verilen ölüm cezalarını havi dosyayı 12. 6. 1960 tarih ve 1 sayılı Anayasanın 6 ncı maddesi gereğince tetkik etmiştir .

Yüksek Adalet Divanınca ve ittifakla ölüm cezasına çarptırılan sakit Reiscumhur Celâl Bayar, sakit Başbakan Adnan Menderes, sakit Başişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ve sakit Maliye Bakanı Hâsan Polatkan'ın ölüm cezalarını tasdik etmiş ve ancak bunlardan Celâl Bayar'ın 65 yaşını bitirmiş olması dolayısıyla ölüm cezasını müebbet ağır hapse tahvil etmiştir . Kesa diğer ekseriyetle ölüm cezasına çarptırılan Refik Koraltan, Ağâh Erosan, İbrahim Kirazoğlu, Ahmet Hâmidî Sancar, Nusret Kirişçioğlu, Bahadır Dülger, Emin Kalafat, Baha Akşit, Osman Kavrakoğlu, Zeki Erataman ve Rüştü Erdelmin'in cezalarını da müebbet ağır hapse çevirmiştir .

15 Eylül 1961

Başkan
Cemal Gürsel

Kâtip
Refet Aksoyoğlu

Kâtip
Selahattin Üzgür

EK 37: Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Cemal Gürsel Tasnifi, Kutu No: 4 / 28,

Fihrist No: 809/ 1 (15. 09. 1961).

EK 38: Anayasa çalışmalarına başlanmadan önce Komite üyeleri ile Üniversite öğretim üyeleri Ankara Palas'ta bir akşam yemeğinde. Soldan Sağa: Orhan Kabibay, Nail Kubalı, Sıddık Sami Onar, Orhan Erkanlı, Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Alparslan Türkeş.

762-1

PTT

TELGRAF 85871

(Örnek 1EB 1)

Devlet telgraf muhaberatından
dolayı mesuliyet kabul etmes

YOL

= ELT. SAYIN CEMAL GURSEL DEVLET VE HUKUMET

BSK. TÜRK SİLAHLI KUVVETLERİ / BS K, ANKARA

Sıra No.	İlk merkez	No.	Kelime	Verildiği	Resmi	Orta merkez	Alındığı	İmza
+++++	6164	HADIMKÖY	281	31	29/12	16	Tarih Saat	
							30 217	D

SON GÜNLERDE GAZETELERDE İNTİSAR EDEN GERİCİ VE HİÇ SAĞILACAK
KADAR SAYILARI AZ BAZI BEDBAHTLARIN GAFFLETLE DEVRİM ALCYHİNE
YAPTIĞI OLDUKLARI HAREKETLERİ NEFERETLE KARSILARIZ BU GİBİ HAREKETLER
HERAN PASİF KALACAK BU CURETE TEVESSUL EDENLER HER YERDE EZİLECEK VE
İNKILABIN İSİKLARI ALTINDA DAİMA İYYE DOGRUYA GİTMİYİ AZMETMİS BİR
ESLİN TORUNLARI OLARAK BAĞLILIGIMIZI BILDIRIR BU CURETKARLARI SİDDET
PROTESTO EDERİZ. 1-OR 11S TB,AST,SB,ADINA İS ASB, SABAHATTİN HİCSOZMEZ

EK 39: Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Cemal Gürsel Tasnifi, Kutu No: 4 / 26, Fihrist No: 762/ 1 (30. 12. 1960).

PTT

Devlet telgraf muhaberatından dolayı mesuliyet kabul etmez.

TELEGRAF
ACELE

Adres: ACELE

SAYIN. ORG. CEMAL GÜRSEL

DEVLET VE HUKUMET BASKANI

SİLAHLI KUVVETLER BAKIMANDAN ANKARA

TELEGRAF (EB. 2)

TELEGRAF

Sayı ve Haratları

Sıra No.	İlk merkez	No	KELİME	VERİLDİĞİ		RESMİ	ORTA MERKEZ	ALINDIĞI		İMZA
				Tarih	Saat			Tarih	Saat	
ANKARA		7707	59	29.12.	11	HUSUSİ	SURET	29.12.1960	11	.10 Pİ

TARİHİN SAN. VE SEREE DOLU ORDUMUZUN BASARDIĞI MİLLİ İNKILABIMIZA KARSİ CEPHE VE KOMPLO HAZIRLAMAK BEDBAHT VE KUSTAHLIGINDA BULUNAN BİR AVUC. ÇAPULCU. ARASINDA UÇ. AŞTUBAYINDA BULUNUSU BİZLERİ SONSUZ BİR UZUNTUYE GARK ETMİŞTİR. EN DERİN İNANC VE BAĞLILIGIMIZIN KABULUNU ABZEDER ELLERİNİZDEN OPERİZ.

ORDONATIM DRULU

AŞTUBAYLARI

CUMHURBAŞKANLIĞI

CEMAL GÜRSEL ARŞİVİ

Tr. No: 4/1-26

İşlet No:

Dosya No:

Fihrist No: 763-1

EK 40: Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Cemal Gürsel Tasnifi, Kutu No: 4 / 26, Fihrist No: 762/ 1. (30. 12. 1960)

ÖZGEÇMİŞ

1969 yılında Samsun'da dünyaya geldi. İlk ve Orta Öğrenimini Samsun'da tamamladıktan sonra, 1983 yılında Kuleli Askeri Lisesi'ne, 1987 yılında Hava Harp Okulu'na başlayarak 1991 senesinde Havacı Teğmen olarak mezun oldu.

1993 senesinde Pilot Teğmen olarak atandığı Hava Kuvvetleri Komutanlığı'nda en son Pilot Binbaşı rütbesiyle, 2007 yılına kadar değişik karargahlarda ve görevlerde bulundu.

2004 yılında Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nden İnsan Kaynakları Yönetimi Bilim Uzmanı ünvanını aldı. 2006 yılında Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü'nden Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bilim Uzmanı ünvanını almaya hak kazandı. 2007 yılında aynı Enstitü'de doktora eğitimine başladı.

Halen bir özel şirkette Kaptan Pilot olarak görev yapmaktadır.